PO IDĖJŲ PASAULĮ

William Raeper, Linda Smith

W. Raeper,
L. Smith

PO IDĖJŲ PASAULĮ

Religija ir filosofija seniau ir dabar

Antras leidimas

Vilnius 1996

UDK 27(075)
Ra–93

Versta iš William Raeper, Linda Smith
„A Beginner's Guide to Ideas",
1991, reprinted 1992, Lion Publishing plc, Oxford, England

Švietimo ir mokslo ministerijos rekomenduota

Vertė *Milda Keršienė*
Redagavo *Nijolė Skliutaitė*

Recenzavo *Alma Stasiulevičiūtė, Arūnas Sverdiolas*

ISBN 9986–02–241–x

Turinys

Pratarmė

Jūs tikriausiai esate įsitikinę, kad filosofija terūpi tik intelektualams, kurie valandų valandas išsėdi mąstydami. Bet ir jums patiems įdomu, kas apskritai yra toji filosofija.

Atsakysime: filosofija moko ne tik mąstyti, bet ir gyventi. Filosofija tiesiog giliau žvelgia į tas idėjas, kuriomis mes grindžiame savo gyvenimą. Juk tiesos samprata turi įtakos ir mūsų savivokai, ir pasaulėžvalgai.

Neretai mūsų galvose savivokos ir pasaulėvokos idėjos esti gerokai susipynusios. Jos visos yra iš kur nors atėjusios. Šioje knygoje apžvelgiama gausybė įvairiais laikais ir įvairiuose kraštuose kilusių idėjų. Stengiamasi parodyti, kaip jos atsirado, kuo buvo svarbios. Tikimės, kad tokiu būdu suteiksime istorinį kontekstą ir jūsų pačių idėjoms, padėsime suvokti jų vietą istorijoje, taip pat ir filosofijos istorijoje, kurios tęsinį rašome kiekvieną sykį, kai tik apie ką nors mąstome.

Ši knyga skiriama pirmiausia Vakarų kultūros žmogui. Todėl stengėmės kuo išsamiau apžvelgti krikščionybės ir Vakarų filosofijos idėjas, nes kaip tik jos suformavo Vakarų visuomenę. Knygoje nekalbama apie Rytų filosofiją ir nekrikščioniškas religijas. Net jeigu jūs išpažįstate kurią nors iš neaptartųjų religijų ar neišpažįstate jokios, ši knyga vis tiek turėtų būti naudinga. Šiaip ar taip, mūsų laikų Europos visuomenės svarbiausios idėjos yra „vakarietiškos" mąstysenos rezultatas.

Nenusiminkite, jeigu kai kurios filosofinės koncepcijos pasirodys jums gana sudėtingos — tokios jos ir yra. Patikėkite, jos vertos jūsų proto pastangų. Idėjos yra nepaprastai svarbi sritis. Juk mūsų pokalbiai, spaudos, televizijos ir politikų nuomonės, mūsų švietimo nuostatos dažnai remiasi kokia nors filosofija, kurios nepastebime, nes nemokame įžvelgti. Jeigu jūsų protas išmoks keliauti minties platybėmis, šios kelionės masins jus visą gyvenimą.

Mes tikimės, jog ši knyga bus jums pravarti. Juk ir mūsų laikais žmonėms rūpi amžinieji klausimai: kas yra gyvenimas, kokia jo prasmė, kas yra tikrovė ir Dievas. Galbūt dabar dar labiau negu ankstesniais laikais svarbu sugebėti mąstyti ir spręsti, kas yra mūsų gyvenimo pamatas.

Linda Smith, William Raeper

Žodis mokytojams

Knyga yra skiriama mokiniui savarankiškai skaityti ir dirbti mokykloje, mokytojui vadovaujant.

Joje dėstomos svarbiausios europinės filosofijos ir religijos idėjos. Paprastai, bet ne primityviai aptariamos būties, pažinimo ir žmogaus egzistencijos problemos, minties keliai ir kryžkelės. Šių idėjų akiratyje keliami klausimai, svarbūs tikėjimui: tikrovės ribų, Dievo buvimo bei jo apmąstymo galimybių, Biblijos interpretavimo ir kiti. Pabaigoje nagrinėjamos populiarios dabarties problemos: feminizmas, paranormalieji reiškiniai ir Naujojo amžiaus sąjūdžiai, taip pat religijos sąsajos bei susikirtimai su mokslu, psichologija, politika.

Autoriai niekur neperša savo nuomonės ir nemoralizuoja, jie aiškina svarbiausius europinio mąstymo istorijos žingsnius su tikra pagarba jaunojo skaitytojo sugebėjimui pačiam spręsti.

Mokytojui, kuris nėra profesionalus filosofas, knygos tekstas apskritai nebus sunkus, bet neįprasta problematika ir ypač terminija reikalaus kai ką išsamiau paaiškinti mokiniams. Ypatingos metodikos čia nereikia, daug gali padėti gyvenimo patirtis ir erudicija. Vadovėlyje pakanka medžiagos kiekvienai temai nagrinėti, tačiau norint atsakyti į visus mokinių klausimus, reikia nusimanyti apie klasikinės ir dabartinės filosofijos problemas.

Rodyklė ir ypač lietuviškajame leidinyje pridedamas *Žodynėlis* padės susivokti, kokioms temoms reikėtų papildomos literatūros. Galima rinktis iš Arno Ancenbacherio (sunkiausias, bet turiningiausias), Karlo Jasperso, Evaldo Nekrašo arba Jozefo Pyperio filosofijos įvadų, būtinai studijuotinos Ernsto fon Asterio ir Johano Štraucho filosofijos istorijos, populiarus žinynas „Pasaulio religijos", daugiatomės „Filosofijos istorijos chrestomatijos" tekstai.

Daugiausia filosofijos išmanymo vertinant mokinių atsakymus ir meistriškumo vadovaujant jų diskusijoms pareikalaus klausimai ir užduotys. Nereikia stengtis būtinai aprėpti visas užduotis; geriau pasirinkti kelias, savarankiškai performuluoti ir aptarti išsamiai. Mokytojas turėtų vengti pagundos duoti atsakymus į klausimus, kuriuos knygos autoriai sąmoningai paliko atvirus.

Arūnas Sverdiolas

I

Pažinimas ir protas

Platonas ir senovės graikai

Kaip ir kiek mes pažįstame?

EPISTEMOLOGIJA

„Dievas man liepia vykdyti filosofo misiją tiriant save bei kitus žmones. Man nerūpi fizika."

Sokratas, Platono „Apologija"

Filosofija nagrinėja idėjas, aiškinančias pasaulį, kalbančias apie žmogų, apie tai, kaip reikėtų gyventi. Paprastai filosofą vaizduojamės paskendusį knygų šūsnyje, atsiribojusį nuo kasdienio gyvenimo. Bet filosofija apima ir kasdienį gyvenimą. Filosofija ir judaizmo–krikščionybės tradicija yra Vakarų kultūros ir civilizacijos pamatas. Nemažai idėjų, kurias tariame atsiradus mūsų laikais, iš tiesų gimė prieš daugelį šimtmečių ir priklauso žmonėms, kurie suformavo nūdienę mūsų mąstyseną. Tai kas gi toji filosofija, ką ji galėtų reikšti man? Daugelis manome, jog esame perdėm praktiški, jog mūsų „sveikas protas" neleidžia gaišti laiko idėjoms, — tačiau ir toks įsitikinimas jau yra filosofija!

Įsidėmėkite du šios knygos terminus: tai *filosofija*, reiškianti „išminties meilę", ir *teologija*, — „svarstymai apie Dievą". Išmintis yra tam tikras pažinimas. Apskritai filosofijai rūpi, kaip mes pažįstame ir kiek įstengiame pažinti, t.y. kokios mūsų pažinimo ribos.

Filosofija kelia tokius klausimus:

- Ar visata turi prasmę?
- Kaip mes turėtume gyventi?
- Ar gamtoje esama tvarkos?
- Ar dorovė visiems vienoda, ar ji keičiasi priklausomai nuo vietos ir laiko?

Filosofinis pažinimas nėra mokslinis pažinimas. Iš tikrųjų daugelis šiuolaikinių filosofų patvirtins, kad filosofija yra ypatingas santykis su pasauliu, pasaulio mąstymo būdas. Filosofija nėra tai, *ką mes žinome*, filosofija yra tai, *kaip mes mąstome*. Filosofijos tikslas — teisingai kelti klausimus, o ne teisingai į juos atsakyti.

Mokykloje po kiekvienos pamokos moksleiviai pereina iš vieno mokymo kabineto į kitą. Jie mokosi geografijos, istorijos, matematikos, anglų kalbos. Žinios, kurių mokiniai privalo įgyti, mokyklos tvarkaraštyje suskirstytos į atskirus dalykus. Tačiau taip buvo ne visuomet. Kai senovės graikai ėmė mąstyti apie pasaulį, kuriame gyvena, savo pastangas jį pažinti jie pavadino *filosofija*. Taigi pažinimo istorija yra panaši į medį, turintį vieną kamieną ir daug šakų.

Filosofija pasidalijo į kelias sritis — etiką, politikos filosofiją, metafiziką, religijos filosofiją, logiką ir kalbos filosofiją.

Universitete filosofijos studentai netrunka suvokti, kad svarbiausia jų studi-

„Mąstytojas" — garsioji Rodeno skulptūra, mąstytojo simbolis. Mūsų knyga — idėjų istorija. Joje apžvelgiama daugybė būdų, kuriais žmonija nuo senovės iki mūsų dienų mėgino atsakyti į rūpimus klausimus.

Sokratas ir krikščionys

Krikščionys Sokrato mirtį laikė kankinio mirtimi. Kankinys – tai žmogus, neteisėtai nužudytas dėl savo tikėjimo. Krikščionių bažnyčia Sokratą laikė tarsi ikikrikščioniškojo laikotarpio krikščioniu (taip manyta dar ankstyvosios krikščionybės laikais).Krikščionių mąstytojus traukė Sokrato idealai, jo asmenybės darna ir taurumas; antra vertus, ankstyvoji krikščionybė siekė antikinio pasaulio pagarbos, todėl ieškojo sąsajų su graikų filosofine tradicija.

Žinoma, Sokratas gyveno keliais šimtmečiais anksčiau už Kristų.

Antrojoje „Apologijoje", parašytoje apie 150–160 m., Justinas Kankinys kalbėjo apie Sokratą kaip apie krikščionį, gyvenusį prieš Kristų. Justinas tvirtino, kad Jėzus visais laikais egzistavo pasaulyje kaip Dievo Žodis. Dievo Žodis kreipė pasaulį į gera dar prieš įvykstant *inkarnacijai*, prieš Jėzui tampant žmogumi.

„Visos žmonių pasakytos tiesos priklauso mums, krikščionims. Nes beveik taip kaip Dievą mes garbiname ir mylime Žodį, kuris išėjo iš amžinojo ir neapsakomojo Dievo, dėl mūsų tapusio žmogumi, kad prisiimdamas mūsų kentėjimus išgydytų mus. Visi tie išminčiai, kad ir miglotai, bet jau įžvelgė tikrąją tiesą, nes juose jau buvo pasėta Žodžio sėkla."

jų dalis yra ta, kuri nagrinėja žmogiškojo pažinimo esmę ir ribas. Šiai filosofijos sričiai pavadinti pasinaudota graikų kalbos žodžiu *epistēmē*, reiškiančiu „pažinimą". Ji taip ir vadinama — *epistemologija**. Epistemologija — filosofijos šaknys ir ištakos.

Vakarų filosofijos pradžia

Vakarų filosofija atsirado senovės Graikijoje VI a. pr. Kr. pradžioje. Senovės graikai padarė nepaprastai didelę įtaką visai Vakarų civilizacijai ir mūsų pasaulio sampratai.

Graikai sukūrė matematiką, gamtos mokslus ir filosofiją, pirmieji parašė tikrą istoriją. Jie laisvai samprotavo apie pasaulį, ir šių svarstymų nevaržė jokios religinės dogmos. Jų pačių religija, ta gausybė žmogaus pavidalo dievų, nedaug tebuvo susijusi su rimtomis spekuliacijomis apie visatą. Be filosofijos, graikai sukūrė didžią literatūrą, kuriai priklauso Homero „Iliada" ir „Odisėja", garsiosios Aischilo, Sofoklio, Euripido tragedijos, ir didžią architektūrą, kurios griuvėsių tebėra išlikę ir mūsų laikais.

Graikiją sudarė tarpusavyje kariaujantys miestai–valstybės; vieni svarbiausių buvo Atėnai ir Sparta. Graikų miestų valdymo formos skyrėsi: vieni tvarkėsi demokratiškai, kitus valdė aristokratija, treti pakluso tironams.

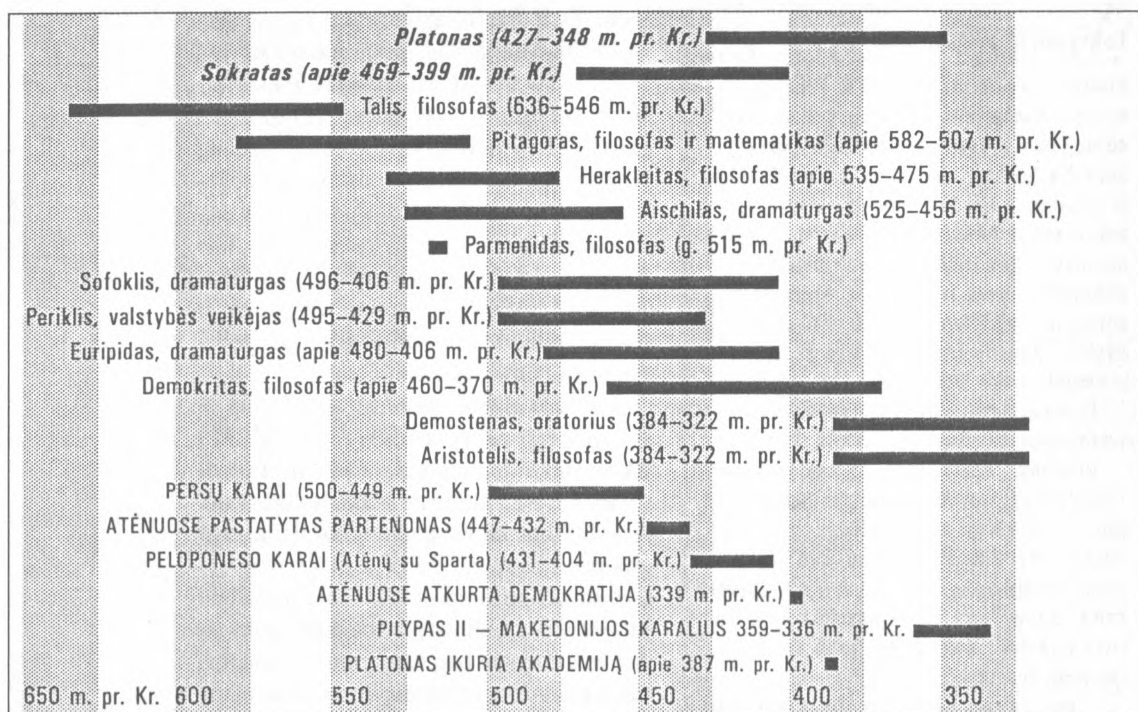
Graikai pirmieji pradėjo tirti pasaulį ir kaupti žinias. Jų mąstymo būdas dar ir dabar veikia mūsų mąstyseną. Nemažai mums svarbių klausimų pirmą kartą yra iškėlę graikai.

Pirmasis žinomas filosofas, gyvenęs VI a. pr. Kr., yra Talis iš Mileto. Talis teigė, jog visa, kas egzistuoja, sudaryta iš vandens. Įšilęs vanduo tampa garu, o iš jo susidaro visos dujos. Visa, kas teka, tėra skystas vanduo. Sušalęs į ledą jis būna kietas, ir iš jo pasidaro visa, kas pasaulyje kieta. Taip Talis grindė dujų, skysčių ir kietų kūnų savybes. Tačiau kodėl?

Filosofija atsirado tada, kai mokslo, teologijos, magijos ir etikos problemos, susijusios su pasauliu, arba kosmosu, dar nebuvo atsiskyrusios. Graikiškas žodis *kosmos*, kuriuo vadiname visatą, reiškia „teisingą (arba gerą) tvarką". Ankstyvieji filosofai ir siekė atskleisti tą tvarką: kodėl pasaulis yra toks, koks yra. Jie troško atrasti universalius principus, kurie paaiškintų visą gamtą. Ankstyvųjų filosofų minčių teišliko fragmentai, jų nuotrupų galima rasti ir vėlesniųjų mąstytojų kūriniuose.

Ankstyviesiems Graikijos filosofams ypač rūpėjo vienio ir daugio problema. Jie matė, kad pasauliui, kurį suvokiame juslėmis, būdinga kintančių dalykų įvai-

* Lietuviškai pažinimo teorija paprastai vadinama kitu graikiškos kilmės žodžiu — *gnoseologija. (Red.)*

rovė. Jeigu visa nuolat keičiasi, kaip tada įmanoma atrasti pagrindinį visų pasaulio reiškinių tvarkos dėsnį? Atrasti tokį dėsnį — reikštų pažinti pasaulį iš esmės. Štai kodėl senovės mąstytojai šio dėsnio ieškojo su tokia aistra. Jie stengėsi atskleisti kintančio fizinio pasaulio amžinąją tvarką. Kaip tik todėl Talis tvirtino, kad visas pasaulis sudarytas iš vienos substancijos — vandens. Kitas senovės filosofas, Herakleitas (Heraklitas), manė, jog pagrindinė visatos substancija yra ugnis. Graikai netruko išskirti keturis pasaulio sandaros elementus — vandenį, ugnį, žemę, orą.

Svarbiausi ankstyvieji Graikijos filosofai buvo Herakleitas, Parmenidas, Demokritas.

HERAKLEITAS mokė, jog viskas nuolat kinta. Jis teigė, kad pasaulis kaip upė be paliovos teka ir keičiasi. Neįmanoma du kartus įbristi į tą pačią upę. Vienintelė nekintama pasaulio savybė — nuolatinė kaita.

PARMENIDO požiūris buvo priešingas. Parmenidas sakė, kad jei pasaulis sudarytas iš nekintamos substancijos, tai jokia kaita neįmanoma. Taip samprotaudamas jis paneigė laiką, įvairovę, judėjimą. Pastovusis pasaulio elementas negali būti materialus, nes materija kinta. Daugiausia, ką įmanoma pasakyti apie šią esminę substanciją, yra tai, kad ji egzistuoja. Todėl apie pastovumą tegalima teigti tik vieną tikrą dalyką: jis *yra*.

DEMOKRITAS tvirtino, kad pasaulis susideda iš atskirų nedalių dalelyčių, vadinamų atomais (gr. *atomos* — „nedalus“). Kiekvienas atomas turi nekintamą formą ir pavidalą, tačiau patys atomai nuolat juda ir persirikiuoja. Taigi Demokritas pasiūlė išmintingą teoriją, kuri aiškino pasaulį ir kintamumo, ir pastovumo aspektu.

Šie ankstyvieji graikų filosofai vadinami ikisokratikais. Jie gyveno prieš Sokratą. Sokratas sąmoningai prieštaravo šiems mąstytojams. Jis iš esmės pakeitė jau su-

siformavusią filosofavimo kryptį.

Sokratas

Šis filosofas gyveno apie 469–399 m. pr. Kr. Atėnuose. Daugiausia žinių apie Sokratą randame jo talentingojo mokinio Platono (apie 428–348 m. pr. Kr.) kūriniuose. Platonas buvo pirmasis graikų filosofas, palikęs raštų: tai vieni svarbiausių žmonijos filosofinių tekstų. Jie parašyti tarsi pjesės, dialogo forma. Pagrindinis dialogų veikėjas ir svarbiausias filosofas yra Sokratas.

Įvairiuose dialoguose Platonas Sokrato lūpomis išsako pažinimo sampratą:

- Ką įmanoma pažinti;
- Kaip pažįstama;
- Kodėl šis pažinimas teisingas.

Sokratą įkvėpdavo tiesa. Nežinia, ar dialogų Sokratas atitinka prototipą ir kiek čia Platono išmonės. Tačiau neabejotina, jog Platono literatūrinė kūryba pagrįsta istorine tiesa.

Sokratas kėlė ne mokslo, bet etikos klausimus. Jis nesiėmė samprotauti apie pasaulio prigimtį: jam rūpėjo, kaip derėtų gyventi žmonėms. Vadinasi, jis pakeitė filosofavimo kryptį. Platono „Apologijoje" Sokratas sako: „Dievas man liepia vykdyti filosofo misiją tiriant save ir kitus žmones". Ir dar: „Man nerūpi fizika". Ankstyvuosiuose dialoguose (tyrėjai mano, kad jie geriausiai atspindi paties Sokrato mokymą) Platonas pateikia etikos sąvokų apibrėžimus. Pavyzdžiui, „Charmide" jis samprotauja apie saiką, arba nuosaikumą, „Lisijuje" — apie draugystę, o „Lachete" — apie drąsą.

Platonas vaizduoja Sokratą kaip senio išminčiaus archetipą. Sokratas kandus, mėgsta įgelti, pats nuolat primena esąs išmintingesnis už kitus, kadangi žino, jog nieko nežino. Jam labiausiai rūpi ieškoti tiesos. Ne tiek rasti tiesą, kiek jos ieškoti, — štai tikras filosofo pašaukimas; toks Sokrato požiūris veikė filosofiją ištisus šimtmečius.

Sokratas buvo įsitikinęs, kad jeigu žmonės pažintų tiesą, jie ir elgtųsi teisingai. Taigi tiesa yra neatsiejama nuo gėrio, o blogis — nuo neišmanymo. Tiesos ir gėrio tarpusavio priklausomybę pabrėžė ir Sokratas, ir Platonas. Sokratas tvirtino: „Niekas nedaro bloga sąmoningai". Jis itin nuodugniai nagrinėjo, kuo skiriasi įsitikinimas (ką aš manau esant teisinga) ir tikrasis pažinimas (ką aš žinau esant teisinga).

Savo tyrimuose jis taikė metodą, graikiškai vadinamą *elenchos* („įrodymas, tyrimas"). Šiuo metodu Sokratas bandė rasti atsakymą į klausimą, kaip reikėtų gyventi. Tad Sokrato metodas iš esmės paveikė patį filosofavimo būdą: filosofija tapo „klausianti", užduodanti teisingus klausimus, o ne žadanti teisingus atsakymus. Filosofavimas tapo *dialektiškas*, ėmė remtis klausimų ir atsakymų metodu, kurį, kaip matyti iš Platono dialogų, bus sukūręs Sokratas. Šis metodas svarbus tuo, kad užduodami klausimai skatina kelti kitus klausimus, o ne ieškoti atsakymų. Teisingas mąstymas Sokratui kur kas svarbesnis nei teisingos išvados.

399 m. pr. Kr., Atėnuose atkūrus demokratiją, Sokratas buvo teisiamas. Piliečiai apkaltino jį bedievyste ir jaunimo tvirkinimu. Sokratas buvo pasmerktas mirti. Jam paskelbtas toks nuosprendis: „Sokratas yra piktadarys, smalsautojas, jam rūpi tai, kas yra po žeme ir danguje; tai, kas blogiausia, jis stengiasi parodyti kaip geriausia ir moko viso to kitus žmones".

Mokytojo mirtis labai sukrėtė Platoną. Apie tai jis rašo keliuose dialoguose.

„Apologijoje" Platonas vaizduoja Sokrato gynimąsi teisme.

„Kritone" svarsto, kodėl, paskelbus mirties nuosprendį, Sokratas nesistengė pabėgti.

„Faidone" („Fedone") Platonas vaizduoja Sokratą paskutinėmis gyvenimo valandomis, įrodinėjantį sielos nemirtingumą. Sokratas išgėrė nuokanos (nuodų) ir toliau šnekučiavosi su susirinkusiais

draugais — tol, kol nuodai ėmė veikti. Jis mirė laimingas, kad aname pasaulyje galėsiąs toliau klausinėti, bet jau niekam nepavyksią pasmerkti jo mirti, kadangi ten jis būsiąs nemirtingas.

Platonas

Sokratas raštų nepaliko. Daugeliu požiūrių šiuolaikinės filosofijos pradininkas yra jo mokinys Platonas. Jis paliko daug puikaus stiliaus raštų.

Platonas gimė 428 ar 427 m. pr. Kr., tik prasidėjus Peloponeso karui. Buvo turtingas aristokratas. Jis gyveno tuo laikotarpiu, kai žlugo Atėnų valstybė, kai Pilypas Makedonietis sukūrė savo imperiją. Vėliau Pilypo Makedoniečio sūnus Aleksandras Didysis nukariavo didžiąją dalį tuometinio žinomo pasaulio. Platonas atsidėjo filosofijai. Jis įkūrė Akademiją — neformalų universitetą, gyvavusį tūkstantį metų.

Platono pažiūroms padarė įtakos prieš jį gyvenę filosofai.

- Pitagoras perdavė Platonui tikėjimą nemirtingumu, polinkį į mistiką bei matematiką.
- Iš Parmenido Platonas perėmė mintį, kad tikrovė yra amžina, nekinta ir nepaklūsta laikui.
- Herakleitas jį įtikino, kad fiziniame pasaulyje nieko nėra amžina, kad pojūčiai negali suteikti tikrojo pažinimo.
- Iš Sokrato Platonas paveldėjo domėjimąsi etikos problemomis, troškimą paaiškinti pasaulio *tikslą*. Ir Sokratas, ir Platonas dėjo daug pastangų pažinti gėriui.

Platonas siekė savo filosofijoje suderinti Herakleito požiūrį į visatą — tvirtinimą, jog regimasis pasaulis nuolatos kinta, su Parmenido mintimi, kad realybė tėra viena ir nekintama.

Ir Sokratas, ir Platonas teigė, jog nepakanka susiformuoti teisingą požiūrį. Tas požiūris neturi ypatingos vertės, jeigu jo nepaverčiame tikru žinojimu, „suderinami su protu“. Tiesos ieškojimu padedant protui ir prasideda tai, ką mes vadiname filosofija. Platono teorija rėmėsi ne fizika, bet logika, metafizika ir etika. Jis pradėjo tą pažinimo kelią, kuriuo ir mes šiandien tebeeiname.

Pagalvokite

1. Kas yra filosofija? Apsvarstykite grupėse.

2. Kokią pagrindinę filosofinę problemą nagrinėjo ankstyvieji graikų filosofai ikisokratikai? Kurio iš jų požiūriui jūs pritariate? Kodėl?

3. Surenkite Sokrato teismą. Jums reikia prokuroro, gynėjo ir teisėjo. Kaltinimas: Sokratas yra piktadarys ir smalsautojas, kuriam rūpi tai, kas vyksta po žeme ir danguj; jis skelbia, kad blogis gali nesunkiai virsti gėriu, moko šito ir kitus. Ar Sokratas kaltas?

Ką reiškia *žinoti* (*pažinti*)?

Aš žinau, kad Bethovenas buvo didis muzikas.

Aš žinau, kad netrukus lis.

Aš žinau, kad narcizai geltoni.

Aš gerai pažįstu Merę.

Aš žinau, kad Dievas yra.

Daugeliui lyg ir savaime suprantama, kad žmonės pažįsta daiktus, kad geba juos pažinti. Tačiau kas yra pažinimas, kaip galime būti tikri, kad tai, ką žinome, yra teisinga? Pažvelgę į pateiktus pavyzdžius matome, kad žodis *žinoti* (*pažinti*) pavartotas šešis kartus, tačiau kiekvieną sykį skirtinga reikšme. Žodis *pažinti* yra daugiareikšmis. Tad ką gi jis iš tikrųjų reiškia? Kuo skiriasi *pažinimas (žinojimas)* nuo *nuomonės* arba *įspūdžio*?

Kaip mes pažįstame? Ką galime pažinti? Tai klausimai, kuriuos kėlė filosofai nuo senovės Graikijos laikų. Ankstyvieji graikų filosofai, mėgindami atskleisti esminį, nekintamą nuolat kintančio pasaulio dėsnį, susidūrė su vienio ir daugio problema.

Ir mūsų laikais epistemologija, pažinimą nagrinėjanti filosofijos šaka, kelia tokius klausimus:

- Kaip mes pažįstame?
- Kiek mes gebame pažinti?
- Kaip galime įsitikinti, kad tai, ką žinome, yra teisinga?

Tai ir yra pagrindinės filosofijos problemos. Jei mes žinotume, jog galime pažinti pasaulio esmę, tai galėtume pagrįsti mokslo ir filosofijos egzistavimą. Tada sakytume, kad mes galime mąstyti pasaulį ir atrasti naujų dalykų. O jei įsitikintume, kad neįmanoma nieko tikrai pažinti, tuomet pažinimas taptų veikiau nuomone negu faktu.

Platonas (apie 427–348 m. pr. Kr.) buvo Sokrato mokinys; Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.), kitas garsus Graikijos filosofas, buvo Platono mokinys. Ir Platonas, ir Aristotelis sukūrė teorijas, kuriomis siekė apibrėžti pasaulio pažinimo ribas. Šios viena kitai prieštaraujančios teorijos tapo esminiais pažinimo teorijos pagrindais, kertiniais akmenimis.

Platonas ir jo pažinimo teorija
Platonas pažinimo teoriją praturtino dviem svarbiais dalykais. Vienas jų — teiginys, kad pažindami mes ne suvokiame naujus dalykus, o tik prisimename, kas jau yra mūsų sąmonėje. Antra, Platonas sukūrė formų teoriją (apie ją išsamiau kalbėsime kiek vėliau).

Kai Platonas ėmė svarstyti, kas yra tikrasis pažinimas, jis susidūrė su dviem pagrindinėmis problemomis.

FILOSOFINĖ PROBLEMA: vienio ir daugio prieštara.

ŽMOGIŠKOJI PROBLEMA: kova su sofistais. Sofistai buvo profesionalūs filosofai, gyvenę Atėnuose Platono laikais. Vienas jų, Gorgijas, tvirtino: „Niekas neegzistuoja, o jeigu ir egzistuotų, niekas to vis tiek nežinotų, o net jeigu ir žinotų, tai negalėtų šito perteikti". Sofistai buvo skeptikai, netikėję, jog esama tokio dalyko kaip tikrasis pažinimas. Todėl filosofavimą jie laikė tarsi kokiu amatu, kurio įgūdžių galima „parduoti" mokiniams, norintiems užsitikrinti sėkmę gyvenime. Platonas prieštaravo sofistams. Jis buvo įsitikinęs, kad tikrasis filosofijos tikslas yra ne sėkmė, bet tiesa.

Platono dialogo „Teaitetas" veikėjas kalba:
Man atrodo, kad tas, kuris kažką žino, suvokia dalyką, kurį žino, tad, kaip aš dabar manau, pažinimas yra ne kas kita kaip tik suvokimas.

Platonas iš esmės nesutiko su Teaiteto pažinimo samprata. Mūsų laikais empirinis pažinimas, grindžiamas pojūčių teikiama informacija, laikomas tikru ir mokslišku. Platonas manė kitaip: kadangi pasaulis nuolat keičiasi, tai negalima

„Kai siela nukreipia savo žvilgsnį ten, kur spindi tiesa ir būtis, ji suvokia ir pažįsta jas, taigi yra protinga; o kai ji nukrypsta į tai, kas sumišę su tamsa, kas gimsta ir žūva, ji turi tik nuomones, blaškosi nuo vienos nuomonės prie kitos ir atrodo netekusi proto."

Platonas, „Valstybė"

pasitikėti nei pasauliu, nei pojūčiais, o tikrasis pažinimas turi ateiti iš kažkur kitur. Jis padarė išvadą, kad pažinimas yra prigimtinis, egzistuojąs ir tada, kai mūsų juslės dar nieko nežino apie pasaulio objektus.

Dialoge „Menonas" Platonas vaizduoja Sokratą, kuris liepia berniukui vergui išspręsti matematikos uždavinį. Berniukas niekada nesimokė matematikos, tačiau vis dėlto sugeba uždavinį išspręsti. Taip yra todėl, kad jis iš anksto žino atsakymą, — net jei ir pats nežino, kad jį žino. Sokratas tvirtina, kad mes ne *išmokstame*, bet *prisimename*. Pažinimas egzistuoja mūsų sąmonėje visą laiką. Mes jį įgyjame gimdami.

Sokratas sako:

Arba jis kada nors įgijo tų žinių, kurių dabar turi, arba jų visada turėjo. Jeigu jis visada jų turėjo, vadinasi, visada žinojo; antra vertus, jeigu jis įgijo šių žinių kažkada anksčiau, šitai negalėjo įvykti jo dabartiniame gyvenime — juk niekas jo nemokė geometrijos.

Tad toks Platono požiūris turi tam tikrų privalumų: išsilavinimas ir patirtis nėra svarbūs — tikrasis pažinimas juk yra mumyse, jis prigimtinis. Norėdami pažinti pasaulį, nebeprivalome pasitikėti juslėmis. Tikrasis pažinimas susideda iš sąvokų (idėjų, kurios jau egzistuoja mūsų sąmonėje), o ne iš informacijos (idėjų, kurių įgyjame savo juslių padedami).

Platono formų teorija

Platono formų teorija taip lemtingai paveikė filosofijos raidą, o kartu ir krikščionių religiją, kad ja persmelkta visa Vakarų kultūros istorija.

Platonas teigė, kad:

PASAULIS susideda iš *realybės* ir jos *regimųjų apraiškų* (vienio ir daugio);

VISĄ INFORMACIJĄ APIE PASAULĮ galėtume skirti į *pažinimą* ir *nuomonę*. Tai, ko mes siekiame, yra pažinimas, tačiau tai, ką įgyjame, dažniausiai tėra nuomonė. „Valstybėje" Platonas teigia, kad paprastai nuomonę mes linkę laikyti žinojimu. Tačiau tai, kas gražu vienam asmeniui, gali būti bjauru kitam, tai, kas teisinga vienam, gali pasirodyti neteisinga kitam.

Taigi nuomonės priklauso nuo to, kaip mūsų juslės perteikia mums objektus. Pavyzdžiui, dviejų žmonių nuomonės apie paveikslą arba apie bendrą pažįstamą gali skirtis. Tad gamtos pasaulio objektų prigimtis prieštaringa: nuomonės apie juos skiriasi, todėl neįmanomas tikras universalus objektų pažinimas.

Platonas sakė, kad asmuo, trokštantis pažinti gražius dalykus, susikuria apie juos *nuomonę*; tik tasai, kuris trokšta pažinti patį grožį, gali įgyti *tikrąjį pažinimą.*

Galbūt tuos, kurių širdys nerimsta norėdamos perprasti kiekvieno atskiro daikto būtį, tiktų vadinti veikiau ne filosofais, bet nuomonių mėgėjais? Taip, tiktai šitaip.

Kitaip tariant, Platonas buvo įsitikinęs, kad:

- Regimasis pasaulis — pojūčių pasaulis, nuomonių sritis;
- Realusis pasaulis — pasaulis, kuris plyti už pojūčių, tikrojo pažinimo sritis.

Grožio, tiesos ir teisingumo idėjoms nusakyti Platonas pasirinko techninį terminą — pavadino jas *formomis.* Jis įsivaizdavo jas realiai egzistuojančias, nepriklausomas nuo žmonių proto ir gamtos pasaulio. Šias formas jis laikė tam tikrais objektais arba pavidalais. Platonas jas veikiau apibrėžė, bet ne aprašė. Formos yra universalios. Pasaulyje egzistuoja ir konkrečios grožio apraiškos, pavyzdžiui, paveikslas arba gėlė, tačiau ir šie, ir apskritai visi gražūs dalykai tėra universaliõs grožio formos konkretūs pavidalai.

Domėjimasis matematika, proporcijomis, harmonija nulėmė Platono įsitikinimą, kad šios universaliosios formos yra

tarpusavy susijusios. Aukščiausioji iš visų formų yra gėrio forma.
Aukščiausiasis pažinimas yra gėrio formos pažinimas. Gėris visus tikrus (ir į juos panašius) dalykus padaro naudingus ir vertingus. Tad gėris yra visų pastangų tikslas, tai, ko siekia kiekviena širdis...

Formų pažinimą Platonas laikė proto įžvalgumo rezultatu, o filosofiją — tiesos vizija.

Pažinimas padeda atrasti gėrio formą, o filosofija padaro žmogų geresnį. „Valstybėje" Platonas rašė, kad gėris yra „kilniausias dalykas, kurį turėtume pažinti".

Platono formų teorija svarbi pasaulio objektams klasifikuoti ir jų prigimčiai suprasti.

Pavyzdžiui, žodis *šuo* nusako keturkojį lojantį gauruotą gyvulį, kuris nėra *katė* arba *arklys*. Bet juk ne visi šunys vienodi: jie skirtingų spalvų, dydžio, veislės. Tačiau visi pasaulio šunys, kaip teigia Platonas, turi tam tikro „šuniškumo", iš kurio, išvydę šunį, mes jį atpažįstame. Platonas manė, jog egzistuoja idealusis šuo, arba šuns forma, — kaip egzistuoja grožio forma arba teisingumo forma. Idealusis šuo sukurtas Dievo, tik jis ir yra tikrasis šuo; kiti, konkretūs pasaulio šunys tėra atskiri šio šuns pavidalai, regimosios jo apraiškos.

Formų teoriją Platonas apibendrino olos alegorija („Valstybė"). Sokratas, šio kūrinio veikėjas, pasakoja: oloje sėdi surakinti žmonės, nugara į olos angą, jie nemato saulės, tegali žvelgti tik į olos sieną. Lauke dega laužas. Kaliniai regi praeinančiųjų šešėlius, švysčiojančius ant sienos, girdi jų balsus. „Tad tiesa, — sako Sokratas, — ir bus ne kas kita, kaip atsispindintys šešėliai." Kaliniai šiuos šešėlius laiko tikrove. Sokratas bando įsivaizduoti, kas atsitiktų, jei bent vienas kalinys taptų laisvas — jam būtų leista išeiti iš olos: jis apaktų nuo laužo šviesos, nuo akistatos su tikrove. Iš pradžių visa tai jį sukrėstų, tačiau po truputį buvęs kalinys įstengtų išvysti daiktus tokius, kokie jie yra; sugrįžęs į olą, jis galėtų kitiems kaliniams atskleisti tiesą. Platonas Sokrato lūpomis paaiškina alegoriją:
Regimasis pasaulis yra panašus į gyvenimą kalėjime, o liepsnos šviesa — į Saulės galią; iškopimą ir viršuje esančių daiktų stebėjimą palyginęs su sielos pasikėlimu į protu suvokiamą sritį, įspėsi mano slaptą mintį, nes tu nori ją sužinoti. Dievas žino, ar ji teisinga. Kad ir kaip būtų, man atrodo, jog pasaulio, kurį galime pažinti, riba yra gėrio idėja.

Tikrojo pažinimo kelias, kaip manė Platonas, — atsiplėšti nuo pojūčių pasaulio ir stengtis protu savo paties sąmonėje atrasti formas, arba universalijas. Formų suvokimas padeda įgyti tikrąjį pažinimą ir pagaliau suvokti gėrį.

Platonas teigė, kad *pažinti* tegalime tiktai formas. Matematiką galime *suprasti*, tačiau kintantis fizinis gamtos pasaulis negali būti iš tikrųjų pažintas, tad jis ir nėra tinkamas filosofinės kontempliacijos objektas.

Aristotelis
Aristotelis, Platono mokinys, kritikavo savo mokytoją ir pats sukūrė pasaulio pažinimo teoriją.

Aristotelis gimė 384 m. pr. Kr. Stagiros mieste, Trakijoje. Jo tėvas buvo Makedonijos karaliaus gydytojas. Kokių aštuoniolikos metų Aristotelis atvyko į Atėnus ir tapo Platono mokiniu. Jis išbuvo Platono Akademijoje beveik dvidešimt metų, iki Platono mirties 348 m. pr. Kr. Aristotelis daug keliavo, vėliau vedė, o 342 m. pr. Kr. tapo Aleksandro Didžiojo mokytoju. Atėnuose, Likėjuje, Aristotelis įkūrė mokyklą, kuri varžėsi net su Platono Akademija. Po Aleksandro mirties jam teko bėgti iš Atėnų.

Aristotelis buvo vienas genialiausių antikos mąstytojų. Skirtingai negu Platonas, jis gyvai domėjosi gamtos pasauliu. Aristotelis parašė etikos, politikos, botanikos, zoologijos, astronomijos, istorijos, matematikos, filosofijos veikalų. Išliko tik maždaug penktadalis gausios jo kūry-

bos. Platonas rašė puošniu išpuoselėtu stiliumi, o Aristotelio stiliui būdingas glaustumas ir griežtumas.

Iš Aristotelio veikalų atėjo *metafizikos* sąvoka. Viena šios sąvokos kilmės teorijų teigia, kad žodis *metafizika* prigijo filosofinėje kalboje tada, kai tarp kitų Aristotelio raštų buvo rastas vienas veikalas. Kadangi šis veikalas kūrinių sąvade ėjo po „Fizikos", tai nuspręsta pavadinti jį „Meta-fizika" (graikiškai *meta* — „po"). „Metafizikoje" mąstytojas skverbiasi tolyn už pojūčių pasaulio, ieškodamas paaiškinimo, kodėl pasaulis yra toks, koks yra, norėdamas suvokti *vienio* ir *daugio* santykį.

Platono misticizmas

„Menone" išdėstytoje Platono pažinimo teorijoje daug misticizmo elementų. Susidomėjimą mistika bei matematika Platonas perėmė iš Pitagoro, vieno iš filosofų ikisokratikų. Pitagoriečiai rengdavo misterijų apeigas. Jie tikėjo reinkarnacija ir sielų transmigracija (persikėlimu į kitą kūną po mirties). Jų mokymas labai paveikė Platono pažiūras.

Platono kritika

Aristotelis griežtai kritikavo Platono formų teoriją. Jei *konkretus* šuo tėra tiktai *idealiojo* šuns atvaizdas, tai ar nėra dar ir trečio šuns — *idealo* idealo? Jei taip, tai ir šis turėtų turėti savo idealą, ir t.t. Kokia tad prasmė apskritai kalbėti apie „idealųjį" šunį?

Tarkime, kad egzistuoja idealiosios *grožio*, *tiesos*, *šuns* formos. O vienakojų piratų arba aklų baltųjų triušių? Ar egzistuoja ir jų idealiosios formos? Aristotelis teigė, kad logikos požiūriu Platono formų teorija atrodo truputį keistoka.

Aristotelis vadovavosi *sveiko proto*, o ne *idealistiniu* požiūriu.

- Pažinimas yra suvokimas: „Būtent dėl šios priežasties, jei mes nieko nesuvokiame, tai nieko neišmokstame ir nesuprantame, o kai apie ką nors galvojame, tai kartu turime galvoti ir apie idėją".
- Gamtos pasaulis yra realus pasaulis.
- Mokslinio pažinimo pagrindas yra suvokimas ir juslinė patirtis.

Platonui pasaulio tikrovė yra proto suvoktos formos.

Aristoteliui pasaulio tikrovė yra *materija*, arba medžiaga, iš kurios sukurtas pasaulis.

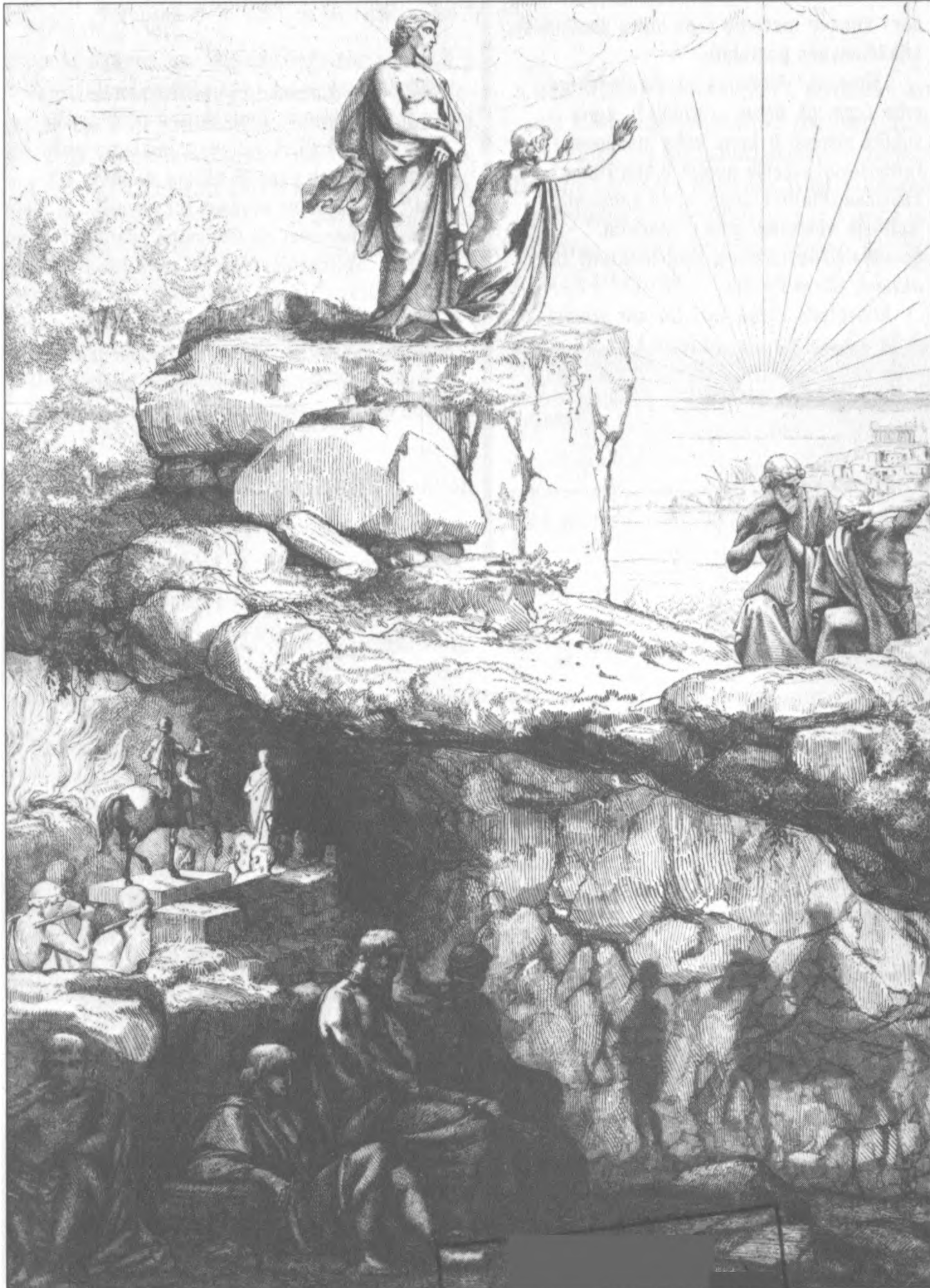
Aristotelį, kaip ir kitus graikų filosofus, domino kaita. Platonas pasakytų, kad gilė virsta ąžuolu, tačiau išlaiko savąją prigimtį įsiliedama į *idealiojo* ąžuolo formą. Aristotelis atmetė tokį požiūrį. Jis klausė: jeigu ąžuolas ir gilė pasirodo esą du visiškai skirtingi dalykai, tai kur tęstinumas? Kaitos problemą Aristotelis svarsto „Fizikoje". Jis daro išvadą, kad materialios substancijos yra sudėtinės. Namas sumūrytas iš plytų ir skiedinio, tačiau jam būdinga tam tikra struktūra, atspindinti *namo idėją*, kuri skiria jį nuo garažo arba parduotuvės. Statula iškalta iš marmuro arba nulieta iš bronzos, tačiau turi konkretų pavidalą. Visoms substancijoms, sako Aristotelis, būdingi du dalykai: medžiaga ir sąranga — *materija* ir *forma*. Ir materija, ir forma priklauso šiam pasauliui, ne kokiam anapusiniam, kaip Platono formos. Viena kitai prieštaraujančios Platono ir Aristotelio teorijos ir yra tie du pagrindiniai būdai, kuriais mes suvokiame pasaulį ir jį pažįstame.

Forma yra tam tikras organizuojantis principas, paverčiantis materiją atpažįstamais objektais. Vadovaudamasis tokiu įsitikinimu, Aristotelis teigė, jog *siela* yra kūno forma.

Objektai keičiasi, ir jų keitimasis paprastai turi paskirtį ir tikslą. Objektams būdingas apibrėžtumas arba potencija. Gilės tampa ąžuolais, vaikai — suaugusiais žmonėmis. Tokį kitimą Aristotelis vadino *teleologiniu*, kadangi jis tikslingas (graikiškai *telos*, kilm. *teleos* — „tikslas" + *logos* — „žodis", „mintis"). Kadangi objektai yra materialūs, o materijai bū-

dinga nuolatinė kaita, tai jie niekuomet netaps tobuli. Tobulas yra tiktai Dievas, kuris egzistuoja kaip *forma be materijos.* O žmonės gali priartėti prie tobulybės kontempliuodami grynąją formą grynojo mąstymo būdu.

Platonas tyrė intelektą, Aristotelis — gamtos pasaulio suvokimą. Platono mąstymas matematinis — jis kūrė sampratas, kurios gali būti prasmingos ir nesiejamos su regimuoju pasauliu. Aristotelio mąstymas mokslinis, pagrįstas suvokimu, ste-

XIX amžiaus dailininkas pavaizdavo Platono olos alegoriją. Ši alegorija simboliškai parodo daiktų, kuriuos pažįstame šiame pasaulyje, ir jų idealiųjų formų, egzistuojančių anapusiniame pasaulyje, santykį.

bėjimu, tyrimu. Abu šie mąstytojai atvėrė pasaulio pažinimo kelius, kurie ir dabar tebėra reikšmingi.

Pagalvokite

1. Kuo skiriasi Platono ir Aristotelio filosofija?

2. Kokia Platono formų teorijos įtaka krikščionybės raidai? Ar ši įtaka buvo pozityvi?

3. Kas yra metafizika? Ar metafizikos studijos reikšmingos ir mūsų laikais? Pasiskirstykite 2–3 asmenų grupelėmis. Pasirinkite ir pamėginkite pagrįsti vieną kurį iš toliau pateikiamų požiūrių: „Metafizikos studijos iš tikrųjų svarbios XX amžiuje"; „Metafizikos studijos atgyvenusios ir šiuolaikinei visuomenei nereikalingos". Pateikite argumentų, pagrindžiančių jūsų pasirinktą požiūrį. Paskui raskite grupę, kurios požiūris priešingas, ir pateikite savo kontrargumentų. Arba įsivaizduokite, jog patys keičiate požiūrį, ir pamėginkite paprieštarauti savo ankstesnei pozicijai.

Platonas, Aristotelis ir krikščionybė

Platono formų teorija turėjo didžiulės įtakos krikščionybės raidai. Ankstyvosios krikščionybės mąstytojai pasinaudojo Platono anapusinio idealaus pasaulio, teikiančio vertę ir prasmę šiam pasauliui, idėja kurdami krikščioniškojo dangaus sampratą. Platoniškasis sielos išaukštinimas pažeminant kūną ir materiją tapo vienu svarbiausių krikščionybės postulatų.

„Timajuje" Platonas aprašė demiurgą, arba *Logą* (gr. *logos* – „žodis"), kuris sukūrė pasaulį ir kurio valia idealiosios formos viešpatauja nuolat kintančiame kosmose. Platono Logą, kurio sampratą išplėtojo vėlesnieji graikų filosofai, ankstyvieji krikščionys ėmė tapatinti su Jėzumi, Dievo Žodžiu.

Aristotelis tikėjo egzistuojant *pirminį judintoją*, tolimą, nekintančią būtį, kurios valia kinta pasaulis. Kaita, tvirtino Aristotelis, kyla iš meilės ir troškimo pasiekti pirminio judintojo tobulumą. Krikščionių bažnyčia Aristotelio pirminio judintojo samprata pasinaudojo apibūdindama Dievą. Ilgainiui Aristotelio filosofija tapo viduramžių teologijos kertiniu akmeniu.

Platonas (427–348 m. pr. Kr.)
Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.)
Zenonas, filosofas stoikas (apie 490–430 m. pr. Kr.)
Protagoras, filosofas sofistas (apie 490–421 m. pr. Kr.)
Aristofanas, komediografas (apie 445–388 m. pr. Kr.)
Demostenas, oratorius (384–322 m. pr. Kr.)
Epikūras, filosofas (341–270 m. pr. Kr.)
Eukleidas, matematikas (išgarsėjo apie 300 m. pr. Kr.)
ARISTOTELIS PLATONO AKADEMIJOJE (367–348 m. pr. Kr.)
ARISTOTELIS MOKO ALEKSANDRĄ DIDĮJĮ (342–339 m. pr. Kr.)
PILYPAS MAKEDONIETIS NUGALI ATĖNUS IR TĖBUS (338 m. pr. Kr.)
ALEKSANDRAS DIDYSIS – MAKEDONIJOS KARALIUS 336–323 m. pr. Kr.
ARISTOTELIS ĮKURIA MOKYKLĄ ATĖNUOSE, LIKĖJUJE (335 m. pr. Kr.)
ALEKSANDRO PERGALĖS PERSIJOJE IR ARTIMUOSIUOSE RYTUOSE (334–323 m. pr. Kr.)
OLIMPINIŲ ŽAIDYNIŲ SUKLESTĖJIMAS (V–IV a. pr. Kr.)

500 m. pr. Kr. | 450 | 400 | 350 | 300

Įsivaizduokite, kad kasdien važiuojate tuo pačiu autobusu. Kai rytą skubate į autobuso stotelę, argi bent sekundę pagalvojate, kad autobusas galėtų nenuvežti jūsų ten, kur norite nuvažiuoti? Tikriausiai ne. Kadangi autobusas jus nuveža kiekvieną dieną, logiška manyti, kad greičiausiai jis tą patį padarys ir šiandien. Tačiau kartu turite ir tikėti, jog tikrai nuvažiuosite į reikiamą vietą.

Tikėjimą galėtume apibūdinti kaip tvirtą įsitikinimą, jog kažkas, dėl ko negalime būti absoliučiai tikri, vis dėlto yra tikra. Visos religijos reikalauja tikėjimo, kadangi tikėjimo tiesa nėra tokia tiesa, kurią galima *įrodyti*. Vis dėlto tikėjimas grindžiamas kokiu nors liudijimu, tikinčiajam atstojančiu įrodymą.

Daugumai žmonių *proto* argumentai pranašesni už *tikėjimą*, mat protas atrodo tikresnis, o tikėjimas — miglotas ir neaiškus. Tačiau ir kasdieniame gyvenime nuolat vyksta tikėjimo aktai.

- Kai lipate į autobusą, *tikite*, kad jus nuveš į reikiamą vietą;
- Kai su draugu pasidalijate paslaptimi, *tikite*, kad jūsų neapvils;
- Kai tuokiatės, *tikite* savo išrinktuoju.

Žinoma, jūsų tikėjimą greičiausiai nulemia vienos ar kitos priežastys, tačiau pirmiausia — reikia tikėti.

Kasdieniame gyvenime tikėjimas ir protas neatskiriami.

Graikų filosofija ir krikščionių religija

Svarbiausias Vakarų kultūros idėjas suformavo graikų filosofija ir krikščionybė. Graikų filosofija akcentavo protą, o krikščionybė — tikėjimą.

Pirmaisiais krikščioniškosios eros amžiais ankstyvieji krikščionių mąstytojai, Bažnyčios Tėvai, dėjo didžiules pastangas graikų filosofijai suderinti su krikščionių tikėjimu. Tai daryti juos vertė kelios priežastys.

GRAIKŲ FILOSOFIJA buvo svarbus tuometinio dvasinio gyvenimo veiksnys. Platono idėjos buvo tokia pat neatskiriama antikos pasaulėžiūros dalis, kaip evoliucijos ar pažangos idėjos mūsų laikais. Kurdami ir plėtodami krikščioniškąją teologiją, Bažnyčios Tėvai turėjo atsigręžti į graikų filosofiją, iš jos perimti filosofinę terminiją ir kontekstą savoms idėjoms rutulioti.

KRIKŠČIONIŲ BAŽNYČIA siekė susikurti tokią intelektualinę reputaciją, kuri užtikrintų jai antikinio pasaulio pagarbą. Prabilę savosios epochos filosofine kalba, ankstyvieji krikščionys tikėjosi įgyti pasitikėjimo ir sėkmingiau skleisti krikščioniškąjį tikėjimą.

BAŽNYČIOS TĖVAI susidūrė su tokiais filosofiniais klausimais, į kuriuos Biblija neduoda aiškių atsakymų. Pavyzdžiui, kaip Jėzus galėjo būti sykiu ir Dievas, ir žmogus? Iš ko Dievas sukūrė pasaulį; ar

„Per akimirksnį pasitikėjimo šviesa užtvindė mano širdį, ir visa tamsa išsisklaidė, išnyko dvejonės.“

Augustinas, „Išpažinimai“

prieš kūrimą egzistavo materija, ar nebuvo nieko? Taigi Bažnyčios Tėvai studijavo graikų filosofiją su viltimi, kad ji padės išspręsti šiuos sudėtingus klausimus.

Iš visų ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų įžymiausias buvo Augustinas iš Hipono, Šiaurės Afrikos miesto. Jis rašė lotyniškai, ne graikiškai, o išlikusių rašytinių darbų gausumu jis lenkia bet kurį iš senųjų autorių.

Augustinas, rašytojas ir mąstytojas, — monumentali figūra krikščionybės istorijoje. Jis buvo žymiausias po apaštalo Pauliaus krikščionių teologas, jo idėjos nulėmė tolimesnę krikščionybės raidą, padarė didžiausią įtaką lotyniškajai Vakarų Bažnyčiai. Augustino mintis vyravo per visus viduramžius. Iš jo filosofinio mokymo sėmėsi argumentų ir reformacija, ir kontrreformacija.

Be to, Augustinas tarsi užčiuopė Dekarto *cogito ergo sum* („mąstau, vadinasi, esu") ir Froido pasąmonės idėją. Tokie mąstytojai, kaip Anzelmas, Akvinietis, Liuteris, Paskalis ir Kierkegoras, yra gerokai skolingi Augustinui. Jo knygas itin vertino šiuolaikinis filosofas Vitgenšteinas.

Didžioji atsivertimo istorija

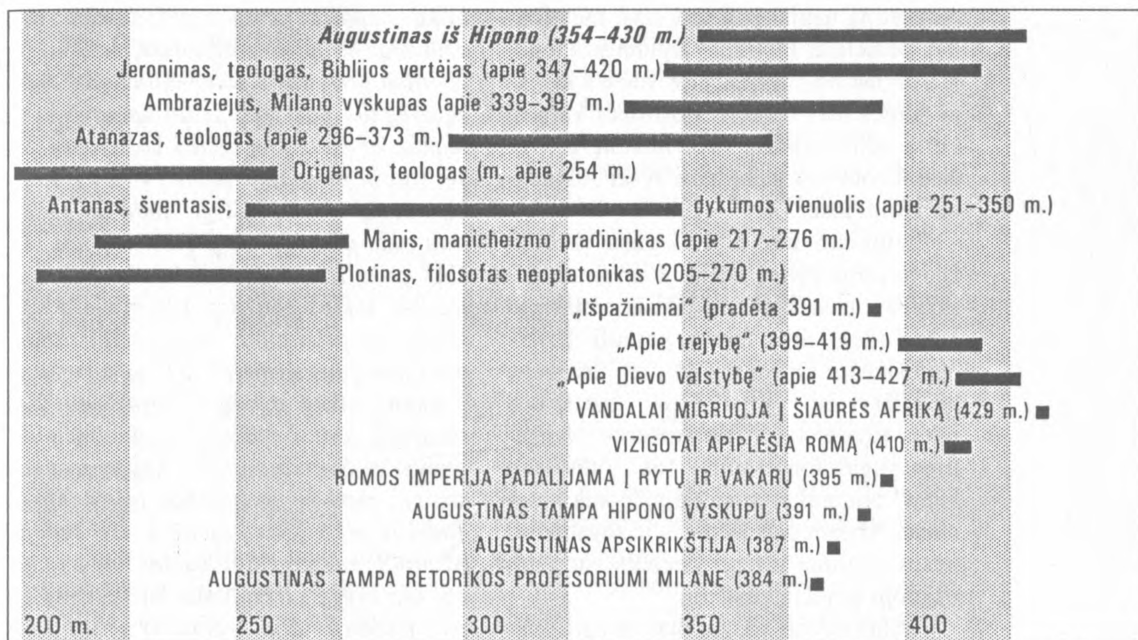
Augustinas (354–430 m.) gimė Tagastėje, Šiaurės Afrikoje. Jo motina Monika buvo krikščionė, o tėvas — pagonis. Romėniškoje Šiaurės Afrikoje Augustinas gyveno klestinčiame kosmopolitiniame pasaulyje, kuriam buvo būdinga aukšta raštijos kultūra. Šešiolikos metų jis Kartaginoje pradėjo studijuoti teisę, tačiau 375 m., perskaitęs Cicerono „Hortenzijų", palinko į filosofiją. Iš pradžių Augustinas tapo manicheizmo išpažinėju. 383 m. Romoje jis buvo paskirtas retorikos profesoriumi. Iš Romos Augustinas persikėlė į Milaną, kur jam didelę įtaką padarė krikščionių vyskupas Ambraziejus. Kurį laiką Augustiną traukė neoplatonizmas, tačiau po ilgų skausmingų svarstymų 386 m. jis nusprendė tapti krikščioniu, ir 387 m. Ambraziejus jį pakrikštijo. Augustinas ketino pasirinkti vienuolio gyvenimą, tačiau 391 m. prieš savo valią buvo paskirtas Hipono (dabar Anabos miestas Alžyre) vyskupu. Trisdešimt ketverius metus jis išbuvo vyskupu, daug rašė, kovojo su erezijomis, gyveno krikščionių bendruomenėje.

Apie Augustiną kaip apie žmogų žinome daugiau negu apie bet kurį kitą senovės autorių. Taip yra todėl, kad Augustinas parašė garsiausią ir reikšmingiausią iš visų senovės autobiografijų — „Išpažinimus" (pradėti 391 m.). Knygoje Augustinas sukūrė detalų savo jaunystės metų paveikslą ir aprašė intelektualinę raidą. Iš knygos puslapių į mus žvelgia žemiška, gili, aistringa asmenybė, su įkvėpimu ieškanti tiesos. Jis nuolat kovojo su savo jausmais ir silpnybėmis.

Augustino raštai reikšmingi ir mūsų laikais. Mintys gyvos, išraiškingos, įspūdingos. Nenuilstamas tiesos ieškojimas jį vertė ne kartą iš esmės keisti intelektualinę poziciją. Štai keletas svarbesnių jo patirtų įtakų.

CICERONAS (106–43 m. pr. Kr.). Dar būdamas studentas, devyniolikos metų, Augustinas skaitė Ciceroną. Ciceronas rašė: „Jau pats aukštesniosios laimės siekimas, o ne vien jos turėjimas, yra atpildas, pranokstantis visus žmogiškuosius turtus, garbę ar fizinį malonumą". Cicerono raštai įkvėpė Augustiną ilgiems tiesos ieškojimams.

MANICHEIZMAS, religija arba kultas, derinąs krikščionybės ir zoroastrizmo elementus. Manicheizmo išpažinėju Augustinas buvo apie dešimtį metų. Manicheizmas susiformavo Persijoje (dabartiniame Irane). Du pagrindiniai jo pradai, arba dievai, — Šviesa ir Tamsa. Manicheizmas buvo dualistinė religija, skelbusi, kad žmogaus dvasia, arba siela, yra kilusi iš Šviesos, o materija ir fizinis pasaulis – tai blogis, kilęs iš Tamsos. Ši teorija paaiškino blogio kilmę ir paneigė žmogaus atsakomybę už piktus darbus. Augustinas

ypač domėjosi blogio problema. Jo teologija ryškiai paženklinta neigiamo manicheizmo požiūrio į materiją ir kūną. Manicheizmo išpažinėjai laikėsi griežtų dorovės normų, niekino malonumus. Manis (apie 216–276 m.), manicheizmo pradininkas, atmetė Senąjį Testamentą, tačiau pripažino, kad kiekvienoje religijoje esama tiesos branduolio.

ASTROLOGIJA. Kurį laiką Augustiną domino astrologija, tačiau vėliau jis šiuo mokslu nusivylė.

SKEPTICIZMAS. Vienu metu Augustinas prijautė skepticizmui, manydamas, kad tikras pažinimas nėra įmanomas.

Ambraziejus ir Augustinas

Kai 384 m. Augustinas atvyko į Milaną dirbti retorikos profesoriumi, čia jis patyrė ir kitų filosofijos srovių bei ryškių asmenybių poveikį. Visų pirma jis susipažino su Ambraziejumi, Milano vyskupu. Ambraziejaus išmintis ir autoritetas padarė Augustinui didelį įspūdį. Ambraziejus mokėsi ir sėmėsi įkvėpimo iš Platono filosofijos šalininkų, vadino juos „minties aristokratais". Krikščionybė ir platonizmas turėjo daug bendrybių. Abi pasaulėžiūros orientuotos ne į šį, bet į anapusinį pasaulį. Kristus kalbėjo: „Mano karalystė — ne šio pasaulio". Platonas tą patį sakė apie savąjį formų pasaulį. Ir graikų filosofijai, ir krikščionybei būdingas tikėjimas sielos nemirtingumu.

Augustinas pirmiausia pasijuto esąs artimas Milano *neoplatonikams*, kurie vadovavosi Plotino mokymu. Tuo laikotarpiu Milanas gyveno filosofijos renesansą.

Plotinas (205–270 m.) gimė Egipte, o išsilavinimą įgijo Romoje. Jis suteikė Platono filosofijai svarbių naujų aspektų. Plotino raštus suredagavo jo mokinys Porfyrijas (232–305 m.). Ši filosofija išgarsėjo kaip neoplatonizmas. Plotinas skelbė, kad visa kūrinija emanavo (kilo) iš vienio (Dievo), kuris yra gėris. Todėl Dievas ir jo kūrinija iš esmės nesiskiria. Visa, kas egzistuoja, turi arba būti gera, arba turėti gėrio; priešingu atveju tai apskritai neegzistuotų. Plotino mokymas prieštaravo manicheizmui. Pažintis su šio mąstytojo filosofine sistema paskatino

Augustiną naujai įvertinti savo metafizikos pozicijas. Plotinas tarytum pastūmėjo Augustiną sugrįžti prie filosofijos. Iš jo Augustinas mokėsi filosofinės kalbos, kuria vėliau aprašė savo mistinę patirtį. Neoplatonizmo įtaka labai ryški Augustino kūriniuose.

Platonikai tikėjo, kad geba įžvelgti Dievo (arba gėrio) viziją: ji savaime atsiskleidžia tada, kai racionalusis protas *pakyla* į idėjų, arba formų, pasaulį. Krikščioniškosios Dievo įsikūnijimo žmoguje, nukryžiavimo, prisikėlimo sampratos jiems atrodė stačiai barbariškos. Evangelijos pagal Joną mintį „Tas Žodis tapo kūnu" platonikai laikė neįmanoma nesąmone. Absoliučios tikrovės ir absoliučios tiesos neglima sutepti kontaktu su gamtiškuoju pojūčių pasauliu.

Ambraziejaus paskatintas, Augustinas apleido Platono studijas ir atsigręžė į Paulių, Naujojo Testamento apaštalą: „Nuostabu, kaip man atsivėrė šios tiesos, kai aš skaičiau mažiausiąjį* iš jūsų apaštalų". Pauliaus laiškuose Augustinas atpažino savo paties patirtį — tas pačias silpnybes, kovą su kūno geiduliais, aistringą troškimą tapti teisuoliu. Paulius rašė: „Taigi aš randu tokį įstatymą, kad, kai trokštu padaryti gera, prie manęs prilimpa bloga". Augustinas ėmė suvokti, jog nepakanka vadovautis vien protu. Kad taptum vientisa asmenybe, kad atrastum tikrąją laisvę, reikia Dievo malonės ir Dievo pagalbos.

Pagaliau, būdamas trisdešimt dvejų metų, Augustinas atrado Kristų kaip svarbiausią pagalbos, išganymo, išminties šaltinį. Biblija jam tapo aukščiausiu autoritetu ir apreiškimu. Jį didžiai sukrėtė teologo Viktorino ir šv. Antano, gyvenusio vienuolišką gyvenimą dykumoje, atsivertimas. Staiga Augustinas ir pats pasijuto atsidūręs prie lemiamo apsisprendimo slenksčio:

Aš vis klausinėjau savęs šių dalykų, visą laiką nepaliaujamai raudodamas, didžiausios širdperšos geliamas, kai staiga išgirdau gretimame name dainuojant vaiką. Negaliu pasakyti, ar tai dainavo berniukas, ar mergaitė, tačiau balselis vėl ir vėl traukė priedainį: paimki ir perskaityki, paimki ir perskaityki. Tada aš pakėliau akis ir mėginau prisiminti, gal tai koks vaikų žaidimas, kurį žaisdami jie užtraukia tokius žodžius. Bet niekaip neįstengiau prisiminti, kad būčiau kada anksčiau juos girdėjęs. Aš sutramdžiau plūstantį ašarų srautą ir tariau sau, jog tai tegali būti dieviškasis paliepimas, — atsiversti Šventojo Rašto knygą ir perskaityti pirmąjį pasitaikiusį fragmentą... Todėl ir vėl grįžau į tą vietą, kur sėdėjo Alipijus, kadangi nueidamas buvau ten palikęs knygą su Pauliaus laiškais. Aš ją pagriebiau ir atsiverčiau, ir tyliai perskaičiau patį pirmąjį fragmentą, už kurio užkliuvo akys: „...elkimės padoriai, saugodamiesi apsirijimo, girtavimo, palaidumo, neskaistumo, nesantaikos ir pavyduliavimo. Apsivilkite Viešpačiu Jėzumi Kristumi ir nelepinkite savo kūno, netenkinkite jo geidulių". Nebenorėjau skaityti toliau, o ir nebereikėjo, nes per akimirksnį, vos spėjau priartėti prie sakinio pabaigos, pasitikėjimo šviesa užtvindė mano širdį, ir visa tamsa išsisklaidė, išnyko dvejonės.

Augustino tikėjimas

Augustinas atsivertė. Jis pasikeitė. Jis įtikėjo, kad tiesa, kurios iki šiol nepajėgė surasti protu, buvo jam dovanota, arba atverta, Dievo malonės. Jis suvokė, jog vien savo paties jėgomis žmogus negali išsigelbėti.

Po atsivertimo Augustinas apleido ankstesnius darbus, atsisakė vesti, išsižadėjo pasaulio. Dabar jis įtikėjo tokiais dalykais:

DIEVAS YRA BE GALO GERAS IR MYLINTIS. Dievas sukūrė pasaulį, kuris iš esmės yra geras, o ne piktas, kaip kad manė manicheizmo šalininkai. Mes artė-

* Plg. 1 Kor 15,9: „Juk aš esu mažiausias iš apaštalų, nevertas vadintis apaštalu, nes esu persekiojęs Dievo Bažnyčią". (Red.)

jame prie Dievo, rašė Augustinas, ne eidami, bet mylėdami.

ŽMONIJA NEĮVYKDĖ DIEVIŠKOJO PLANO, todėl ji reikalinga atpirkimo ir atleidimo. Augustinas išvystė *gimtosios nuodėmės* doktriną. Jis tikėjo, kad visi nusidėjome per Adomą, pirmąjį žmogų, todėl visi žmonės gimsta nuodėmingi, ir jiems reikia Dievo malonės.

DIEVO VEIKIMO žmonijos istorijoje kulminacija buvo Jėzaus *įsikūnijimas*, Dievo tapimas žmogumi. Vienintelis kelias į amžinąjį gyvenimą — tikėti Jėzų, pasitikėti juo, paklusti Bažnyčiai.

Filosofija Augustinui tapo *Dievo ir žmogaus sielos tyrinėjimu*. Kelias į priekį, tvirtino Augustinas, — tai tikėjimas: „Praregėti lemta tam, kas dorai gyvena, uoliai meldžiasi, stengiasi tobulėti".

Augustino įsitikinimas, kad žmogaus egzistencija nesibaigia mirtimi, grindžiamas ne Platono filosofija, bet tikėjimu prisikėlusiu Kristumi.

Augustino „Išpažinimai" — nepaprasta knyga. Joje Augustinas vaizduoja save kaip sūnų paklydėlį ar pražuvusią avį iš Evangelijos pagal Luką. Pasiklydęs ir surastas, kaip apaštalas Paulius, jis patyrė dramatišką dvasios perversmą. Augustinas buvo toks pat, kaip ir visi žmonės: jo istorija — kiekvieno mūsų istorija.

„Išpažinimai" susideda iš trylikos knygų: devynios yra autobiografinės, keturios teologinės. Keturios paskutinės knygos leidžia suprasti, jog savo gyvenimo istoriją Augustinas laiko tarsi nedideliu visos kūrinijos modeliu: nugrimzdimas į chaosą — atsivertimas — sugrįžimas prie tvarkos. Jo istorija ir asmeniška, ir kosminė. Tikėjimas ir protas visatoje neatskiriami.

Visą gyvenimą Augustinas kovojo su savimi. Jo mintis nėra rami ir abstrakti, ji — asmenybės atvirumo visai tikrovei rezultatas. Jo tikėjimas išaugo iš gilios nevilties. Augustinas įžvelgė proto ribas (*cogito* — „aš mąstau") ir tvirtai pagrindė mąstymą tikėjimu (*credo* — „aš tikiu"). Tikėjimas remiasi Biblijos apreiškimu. Bažnyčios saugomas tikėjimas — vienintelis vaistas nuo skepticizmo.

Tikėjimas, sakė Augustinas, nėra aklas, jį paaiškina protas. Augustino raštuose protas stengiasi perprasti tai, ką teigia tikėjimas. Mintis „pažįstu, kad įtikėčiau" jam atėjo dar prieš ištariant „tikiu, kad suprasčiau".

Augustinas manė, kad tikėjimas ir protas, filosofija ir teologija savo šaknimis siekia tą pačią Dievo tiesą. Filosofija galime pasiremti interpretuodami Bibliją; Bibliją galime cituoti norėdami pailiustruoti filosofijos koncepcijas. Kristus viešpatauja visai tikrovei.

Nors Augustino asmenybę suformavo klasikinis Graikijos ir Romos pasaulis, šis mąstytojas tapo klasikinės kultūros kritiku, o krikščioniškoji pasaulėžiūra leido jam suvokti krikščioniškosios mąstysenos ir klasikinio palikimo nedermę. Nebe Platonas, o Biblija tapo didžiausiu autoritetu, nors Augustinas niekuomet neneigė, jog ir Platonas atvėrė dalį tiesos. Pavyzdžiui, Platono formos Augustino filosofinėje sistemoje tapo Dievo mintimis.

Augustinas rašė įvairiomis krikščionybės temomis. Didžiausi jo laimėjimai — naudojimasis klasikinės praeities patyrimu, Biblijos aiškinimas, tikėjimo ir proto pusiausvyra. Visa tai ilgus šimtmečius veikė tolesnę krikščionybės raidą.

Pagalvokite

1. Kas yra tikėjimas? Pateikite keletą pavyzdžių iš savo gyvenimo arba perskaitytų knygų.

2. Kodėl ankstyvieji Bažnyčios Tėvai siekė suderinti graikų filosofiją su krikščionybe? Kaip manote, ar šis noras buvo pagrįstas?

3. Kodėl Augustinas iš Hipono laikomas įžymiausiu iš ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų? Pasirinkite du skirtingus Augustino minties raidos etapus (geriau visiškai skirtingus, prieštaringus) ir užrašykite, įrašykite į juostą arba suvaidinkite jauno Augustino ir vyresnio Augustino pokalbį tiesos ieškojimo tema.

2 dalis

Kas aš esu?

ASMENS TAPATUMO KLAUSIMAS

„Išeitų tad, jog tik mintis ateina iš kitur, kad ji vienintelė tėra dieviška, nes kūniškoji tikrovė visiškai nesusijusi su gebėjimu mąstyti."

Aristotelis, „Apie gyvūnų kilmę"

Kas jūs iš tikrųjų esate? Tai atrodytų keistokas klausimas, tačiau ar neteko kada, pažvelgus į savo atvaizdą veidrodyje, ūmai nustebti: kas gi yra tas žmogus, į kurį jūs dabar žiūrite? Jūs apažįstate savo veidą, tačiau akimirksnį susimąstote: įdomu, kas vis dėlto yra tai, dėl ko jūs esate jūs, o ne tik jūsų kūnas?

Kai tik imame šitaip galvoti apie save, mums iškyla įvairiausių klausimų:

- Kas aš iš tikrųjų esu?
- Iš kur aš žinau, kas esu?
- Iš kur aš žinau, kad šiandien esu tas pats žmogus, kaip ir vakar?
- Kas man teikia gyvastį?
- Ar aš turiu sielą, kuri gyvens ir po mano kūno mirties?

Žmogaus prigimtis Biblijoje

Palyginkime Aristotelio ir Biblijos nemirtingumo sampratą. Biblija žmogaus prigimtį laiko vientisa. Žmogus nėra atskirų sudedamųjų dalių – kūno, sielos, dvasios – paprasta suma. Be abejo, Biblijos autoriai buvo savos epochos vaikai, tad ir žmogų aprašė tų laikų kalba. Tačiau jie tvirtai tikėjo tuo, ką dabar vadiname asmenybės *psichosomatine vienove* – kūno, proto, emocijų tarpusavio priklausomybe ir sąveika. Todėl nenuostabu, kad graikų sielos ir kūno samprata padarė įtakos ankstyvajai Bažnyčiai, turėjusiai priežodį *sōma – sēma* („kūnas – kapas"). Mirties akimirką siela išsivaduoja iš kūno kalėjimo ir tampa laisva.

Biblijoje žmonių giminė laikoma mirtinga, tačiau ji nepriklauso vien gyvūnų pasauliui. Žmonės sukurti pagal Dievo paveikslą. Jie atviri tiek kūniškajam, tiek dvasios pasauliui.

Platonas apie žmogų

Platono filosofinėje sistemoje žmogus yra fizinio pasaulio dalis, kadangi jis turi kūną, per kurį įgyja juslinę patirtį. Tačiau žmogus turi ir nematerialų protą, gebantį pažinti regimąjį pasaulį pranokstančias amžinąsias tiesas. Žmogus turi ir vairuojančiąją galią — tai siela. Ją Platonas įsivaizduoja kaip važnyčiotoją, kuris valdo ir pats yra valdomas poros žirgų — proto ir kūno.

Protas ragina sielą keliauti į dangiškųjų idėjų sritį ir šias idėjas suvokti; kūnas trokšta pasilikti tarp žemiškųjų dalykų ir klausyti pojūčių.

Žmogaus siela yra blaškoma šių dviejų prieštaringų jėgų. Ji norėtų būti vairininku, tačiau neleidžia kūnas — jos kalėjimas. Todėl, sako Platonas, žmonės nėra iš tikrųjų laisvi, jeigu jų gyvenimo tikslas — patenkinti kūno potroškius. Tačiau mūsų siela gali nusimesti šią naštą ir vadovauti mūsų gyvenimui, valdydama tiek kūno būsenas, tiek intelektualines pastangas. Bet tik užbaigusi savo egzistenciją kūne siela pakyla aukštyn į amžinąjį idėjų pasaulį.

Siela ir kūnas Platonui skiriasi kaip dangus ir žemė. Siela yra nemirtinga, ji kūne gyvena tik laikinai.

Aristotelis apie sielą

Aristotelio sielos koncepcija visiškai skirtinga nei Platono. Psichologijos traktate „Apie sielą" Aristotelis pateikia bendrą sielos sampratą. Jis palaiko vyraujantį graikų mąstytojų įsitikinimą, kad siela yra gyvybės šaltinis: tirdami sielą, mes pažįstame skirtingas gyvybės formas.

Žemiausioji gyvybės forma būdinga net augalams — jie patys save išmaitina, auga, nyksta, dauginasi. Taigi pagrindinė sielos ypatybė kaip tik ir yra sugebėjimas atlikti šias funkcijas; tai padaryti sugeba visos gyvybės formos. Tad *sielos* sąvoka apima visa, kas šiame pasaulyje gyva. Visai nebūtina, kad siela gyventų atsiskyrusi nuo kūno ar būtų amžina. Priešingai, siela suteikia kūnui gyvastį.

Gyvūnai turi jau kur kas tobulesnių sugebėjimų, jie apdovanoti jusliniu suvokimu, dauguma gali judėti. Aristotelio įsitikinimu, ąžuolai ir stručiai turi *psychē* („sielą") — taip pat, kaip beždžionės arba žmonės. *Siela* — tai ne tas pat, kas *protas*. Apskritai visa, kas gyva, turi *psychē*, tačiau žmogų Aristotelis laiko aukščiausiąja kūrinijos pakopa. Būtent tokia hierarchija neleidžia tvirtinti, jog Aristotelis pateikė universalų sielos apibrėžimą.

Siela — varomoji kūno galia. Gyvų būtybių sielos nėra kokios ypatingos dvasinės substancijos dalelės, egzistuojančios gyvame kūne; tai ištisi tam tikrų galių, sugebėjimų, savybių junginiai. Aristotelio supratimu, siela mums duodama taip, kaip duodamas talentas; siela nėra žmogaus dalis, funkcionuojanti atskirai nuo kitų. Jis rašė: „Nederėtų klausti, ar siela ir kūnas yra viena; juk šito neklausiame apie vašką ir jo pavidalą, neklausiame ir apskritai kalbėdami apie medžiagos ir daikto, padaryto iš tos medžiagos, santykį".

Aristotelio filosofijoje iš viso nekeliamas klausimas, kaip siela ir kūnas gali kartu egzistuoti ir kartu veikti. Tokia sielos samprata paneigia bet kokią asmenybės nemirtingumo idėją.

Platonas tvirtino, jog siela egzistavo dar prieš žmogui gimstant ir egzistuos toliau, numirus tam kūnui, kuriame ji gyvena dabar. Aristotelis nepritarė šiam požiūriui. Kaip talentai negali egzistuoti atskirai nuo talentingų žmonių, taip ir siela negali gyventi ilgiau už žmogų. Kaip gali mano talentas, mano charakteris, mano temperamentas pergyventi mane patį?

Paveikslas, vaizduojąs garsųjį abolicionistą Džoną Brauną pakeliui į mirties bausmės vietą. „John Brown's body lies a'mouldering in the grave. But his soul goes marching on" („Džono Brauno kūnas dūli jau kape, tačiau jo siela tolyn žygiuoja kaip žygiavus"). Galbūt tai ir yra tinkamiausias būdas suvokti, kaip susijusios asmens sudedamosios dalys?

Platono laikais tikėta, kad gyvenimas prasideda tada, kai siela įžengia į kūną. Aristotelis nesutiko: siela ir kūnas yra neatskiriami. Siela be kūno gali egzistuoti tiek, kiek mes galime vaikščioti be kojų. Aristotelis sukūrė biologinę gyvybės sampratą. Sielos galios ir ištakos yra *kūniškos:* būti gyvam (turėti sielą) — vadinasi, turėti kūną, kuriam būdingi įvairūs sugebėjimai bei savybės.

Aristotelis sielos idėją iš amžinybės perkelia į konkrečią erdvę ir laiką. Siela — tai kūno forma, jo esmė. Aristotelio žmogaus samprata laikoma *materialistine*, kadangi jis atmeta dvasingosios sielos idėją, kurią gynė Platonas. Siela neįžengia į mus iš kažin kur. Iš išorės, kaip mano Aristotelis, ateina tik *mintis*, *intelektas*. Aristoteliui siela ir protas nėra tapatūs dalykai.

Nemirtingasis intelektas

Aristotelio filosofinėje sistemoje mąstymas turi ypatingą statusą. Intelekto sampratą Aristotelis grindžia įsitikinimu, kad mąstymas nesusijęs su jokia kūno veikla. Tačiau kai jis samprotauja apie sielą apskritai, tai pabrėžia, jog mąstymas yra

būdingas gyviems organizmams. Iš tiesų sunku suderinti šias dvi pozicijas.

Aristotelio filosofijoje mąstymas yra suprantamas kaip beveik dieviška ir nemirtinga sielos savybė. Nepaisant to, tikėjimas asmens nemirtingumu visiškai neįmanomas. Svarbu neužmiršti, jog šiuo atveju susiduriame ne su paprasta materialumo ir dvasingumo prieštara bei abstrakčiu požiūriu į nemirtingumą. Įsitikinęs intelekto nemirtingumu, Aristotelis pasiūlo dar vieną kalbamųjų reiškinių vertinimo rakursą:

- Kas mes būsime, kai numirsime? Ar mes tapsime *siela*, atsiskyrusia nuo kūno? O gal toliau tebeegzistuos tik *mintis*?
- Kas mes esame dabar? Ar mes tik tobulesnė augalų ir gyvūnų pasaulio rūšis? O gal mes esame žmonės todėl, kad turime dvasingąjį elementą — sielą?

Pagalvokite

1. Kaip jūs manote, ar mūsų švietimo sistema laikosi Aristotelio požiūrio į intelektą, ar ne?

2. Kaip galėtų rutuliotis Platono ir Aristotelio ginčas nemirtingumo tema?

3. Nupieškite heraldinį skydą, padalykite jį į keturias dalis. Kiekvienoje dalyje pavaizduokite simbolį, kuris atspindėtų tam tikrą jūsų asmenybės dalį, pavyzdžiui, jūsų asmens tapatumą, tikėjimą (įsitikinimus) arba vertybes, ateities viltis. Aptarkite savo piešinį su draugu. Ar prieš metus jūs būtumėte pavaizdavęs ką nors kita? Kaip manote, ar jūsų skydas bus toks pat ir po metų? Ar yra jame pavaizduota ir nekintamų dalykų?

Mes dažnai pavartojame žodį *protas*.

> Protas liepia man šito nedaryti, tačiau jaučiu, kad vis tiek padarysiu.
>
> Man dar užtenka proto, kad ten nesirodyčiau.
>
> Protas man kalba viena, tačiau kūnas sako visai ką kita.
>
> Jo kūnas visiškai nualintas, tačiau protas šviesus.
>
> Dėl to filmo visi jau baigia iš proto išsikraustyti.

Kaip jūs mąstote apie save? Kaip apie kūną? Ar kaip apie protą? Ar kaip apie kūną ir protą kartu?

Prancūzų filosofas Renė Dekartas išgarsėjo savo dualistine doktrina: protas egzistuoja nepriklausomai nuo materijos. Dekartas buvo įsitikinęs, kad kūnas ir protas egzistuoja atskirai vienas nuo kito.

Dekartas ir racionalizmas

Dekartas (1596–1650 m.) buvo vienas pirmųjų didžiųjų filosofų racionalistų. Apie Dekarto epochą, jo gyvenimą bei idėjas jūs galite pasiskaityti 10 skyriuje. Kasdienėje kalboje racionalizmu paprastai vadinamas polinkis viską vertinti protu.

Toks požiūris atmeta religiją, antgamtiškumą ir sutelkia dėmesį į gamtą, akivaizdžius materialius faktus.

Tačiau ne visi XVII–XVIII a. racionalistai buvo ateistai. Kai kurie iš jų buvo religingi žmonės, tačiau Dievo samprata nebuvo svarbiausia jų filosofinės sistemos dalis. O vienijo juos visus įsitikinimas visatos racionalumu: jie teigė, kad visata funkcionuoja pagal logikos dėsnius, kad ji prasminga, kad protas geba ją suprasti. Daugelis šių mąstytojų buvo mokslininkai, padarę reikšmingų matematikos, ypač geometrijos, atradimų. Jų argumentai remiasi logika, o filosofavimas primena matematinius įrodymus.

Kūno ir proto dualizmą Dekartas grindė tam tikromis idėjomis.

- Jis teigė, kad protas yra *nekūniška* substancija, kuri skiriasi nuo materialiosios, arba kūniškosios, substancijos.
- Visos substancijos turi tam tikrą savybę, ypatingą pobūdį. Pavyzdžiui, proto savybė yra sąmoningumas, o kūniškosios, arba materialiosios, substancijos savybė yra ilgis, plotis, gylis.

Skaitydami 10 skyrių, jūs nesunkiai suprasite Dekarto abejonės metodą. Nors Dekartas abejojo, ar jis turi kūną, vienas dalykas negalėjo kelti abejonių — pats faktas, kad jis abejoja. Šio samprotavimo išvada — garsusis posakis *cogito ergo sum* („mąstau, vadinasi, esu"). Tai įrodymas, kad protas gali egzistuoti nepriklausomai nuo materijos. Dekarto „Filosofijos pradų" pirmojoje dalyje rašoma:

Toliau atidžiai tirdamas, kas esu, aš išvydau, kad galiu tarti, jog neturiu kūno ir kad nėra pasaulio ar kokios kitos vietos, kur aš būčiau; tačiau kartu supratau, kad iš šių ženklų negaliu nuspręsti, jog aš neegzistuoju. Priešingai, jau iš paties fakto, kad aš mąstau, abejodamas dalykų tikrumu, kuo akivaizdžiausiai ir kuo tikriausiai išplaukė faktas, kad aš egzistuoju. Antra vertus, vos aš įsivaizdavau, jog nustojau mąstyti, kai visi mano egzistavimo įrodymai neteko prasmės. Taip aš supratau, kad esu tokia substancija, kurios esminis, prigimtinis bruožas ir yra mąstymas, kuriai egzistuoti nereikia jokios vietos ir kuri visiškai nepriklauso nuo jokių materialių dalykų. Vadinasi, aš, kitaip sakant, mano protas, kuris ir padaro mane tuo, kas aš esu, nesusijęs su kūnu; be to, protas yra kur kas lengviau pažįstamas negu kūnas, nes jei pastarasis ir liautųsi egzistavęs, tai pirmasis vis tiek išliktų tas, kas yra.

5

Proto ir kūno atskyrimas

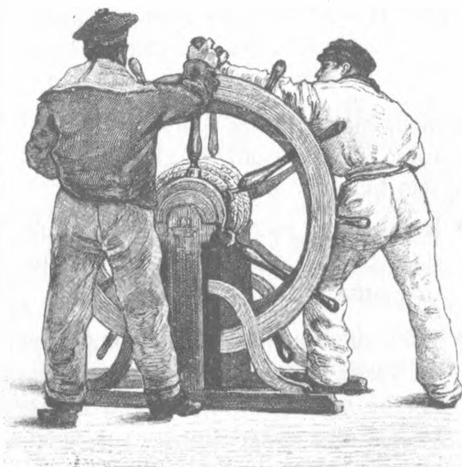
Renė Dekarto dualizmas

„Taip aš supratau, kad esu tokia substancija, kurios esminis, prigimtinis bruožas ir yra mąstymas, kuriai egzistuoti nereikia jokios vietos ir kuri visiškai nepriklauso nuo jokių materialių dalykų."

Renė Dekartas, „Filosofijos pradai"

Dekartas savęs klausė, ar siela jo kūne nėra tas pat, kas vairininkas laive. Ir atsakė – ne, sielos ir kūno ryšys kur kas tvirtesnis.

Mąstytojai apie mirtį

Nuo seniausių laikų filosofai ir rašytojai mąstė apie mirtį.

„Siaubingiausia blogybė – mirtis – nieko mums nereiškia, kadangi, kol mes gyvename, mirties dar nėra, o kai mirtis ateina, tada mūsų nebėra", – taip rašė Epikūras laiške Menoikėjui (III a. pr. Kr.).

O štai kaip kalbėjo apie mirtį Antuanas de Sent-Egziuperi knygoje „Karo lakūnas" (1942 m.): „Žmogus vaizduojasi, kad bijo mirties, tačiau tai, ko jis bijo, yra netikėtumas, sprogimas. Žmogus bijo ne mirties, jis bijo savęs".

„Mirtis arba mus sunaikina, arba apvalo. Jeigu ji reiškia išsilaisvinimą, tuomet mūsų laukia geresnė lemtis, kai nebebus nei laimės, nei negandų", – rašė Seneka „Laiškuose Lucilijui" (I a.)

Platono „Apologijoje" Sokratui priskiriami tokie žodžiai: „Apie mirtį niekas nežino, nei kas ji, nei to, ar ji kartais nėra visų didžiausias žmogaus gėris, tuo tarpu žmonės jos bijo, tarsi žinotų, kad ji yra didžiausia blogybė".

„Mirtis nėra kas nors tokio... Mirtis – tai ne... Tai tik buvimo nebuvimas... daugiau nieko ... tai begalinis laikas, į kurio tėkmę... nebegali sugrįžti... anga į tuštumą... kurioje nieko neįžvelgsi... kur pūstelėjus vėjui, nieko neišgirsi..." Tai ištrauka iš Tomo Stopardo pjesės „Rozenkrancas ir Gildensternas mirė", parašytos 1967 m.

Dekarto kritika

Dekarto teiginiai tapo daugelio kitų filosofų kritikos objektu.

JEI DEKARTAS MANĖ, KAD PRASMINGA PRADĖTI NUO ABEJONĖS, tai pirmiausia jis turėjo pasakyti „Aš abejoju", užuot aiškinęs, kad abejonė yra tikriausias žmogaus egzistencijos įrodymas.

SAVO SIELAI NURAMINTI JIS GALĖJO IMTIS ĮRODYTI, kad protas ir kūnas egzistuoja nepriklausomai vienas nuo kito. Tačiau tuomet jam būti tekę atsakyti į klausimą, kaip šios dvi skirtingos substancijos sąveikauja sudarydamos tai, ką vadiname asmeniu. Kaip materiali substancija gali veikti nematerialią substanciją?

Dekartas žinojo, kad jo filosofija yra kritikuojama. Jis yra parašęs laiškų daugeliui įtakingų žmonių, kurie troško su juo padiskutuoti. Štai laiško, kurį Dekartui parašė Bohemijos princesė Elžbieta, ištrauka:

Meldžiu man paaiškinti, kokiu būdu žmogaus siela, būdama vien nemateriali substancija (o ji tokia yra), gali taip paveikti kūną, kad jis imtų judėti. Juk judėjimą visuomet sukelia judantys kūnai, kurie patys yra pajudinti... Tačiau juk jūs kategoriškai atsisakote bent kiek išplėsti savąją sielos sampratą, todėl atrodo, kad nemateriali substancija visiškai negali turėti kontaktų su materialiais dalykais.

Dekartas atmetė Aristotelio mintį, kad siela arba protas suteikia kūnui gyvastį. Jo idėjos veikiau atitinka Platono tradiciją. „Apmąstymuose apie pirmąją filosofiją" Dekartas rašė: „Manoji siela nėra kūne it vairininkas laive; aš esu kuo tvirčiausiai su ja sutapęs..."

Dekartas sako, jog protas nėra koks

mygtukas, kuris paspaustas priverčia kūną judėti. Jis pabrėžia kūno ir proto vienovę: protas tiesiogiai valdo kūną ir pats jaučia, o ne vien tik stebi kūno patiriamą malonumą ir skausmą.

Karteziškasis požiūris į žmogaus prigimtį pratęsia Platono tradiciją. Kaip ir Platono mokymas, jis žada nemirtingumą. Panašiai vartojama ir *substancijos* sąvoka. Tačiau, skirtingai negu Platonas, Dekartas tiria esamą subjektyvią individo patirtį. Jis nepradeda savo svarstymų nuo teorijos, jis pradeda nuo manęs ir nuo to, kaip aš mąstau. Toks individo akcentavimas susilaukė toli gražu ne tik palankaus įvertinimo.

Arkivyskupas Viljamas Templis kartą pats savęs paklausė: „Koks buvo pražūtingiausias Europos istorijos momentas?" Ir pats sau atsakė, jog tai toji diena, kai Dekartas užsidarė savo karštai prikūrentame kambaryje (žr. 10 skyrių). Šitaip atsakydamas, Templis turėjo galvoje anaiptol ne Dekarto požiūrį į Dievą. Jį domino Dekarto poveikis visam europiniam mąstymui. Tai lemiamas posūkis: filosofavimas prasideda tada, kai žmogus visiškai atsiriboja nuo pasaulio ir pasitraukia į savo sąmonę.

Karteziškoji proto–kūno priešpriešа tapo aktualiausia trijų vėlesniųjų šimtmečių problema. XX amžiuje Dž. B.Votsonas ir B.F. Skineris sukūrė biheiviorizmo mokyklą. Gilbertas Railas ir Liūdvigas Vitgenšteinas taip pat daug dėmesio skyrė šiai problemai. Dekarto mintys sukėlė žymiausiųjų ir įtakingiausiųjų jo meto mąstytojų, tokių kaip Tomas Hobsas, Viljamas Kavendišas, Benediktas Spinoza bei daugelis teologų, ginčus. Vieni jomis piktinosi, kiti žavėjosi.

Svarbiausia — Dekartas įkvėpė tikėjimą proto galia suprasti pasaulį ir individo gebėjimu vadovautis protu renkantis sprendimus. „Proto vadovavimo taisyklėse" Dekartas rašė:

Mes niekuomet nebūsime filosofai, kad ir perskaitę visus Platono bei Aristotelio argumentus, jei nepajėgsime susidaryti savos nuomonės apie mums rūpimus dalykus.

Gyvenimas po mirties

Proto ir kūno santykio problemos kritinis aspektas — nemirtingumo klausimas. Jei asmenį sudaro siela ir kūnas, nors ir susiję, tačiau atskiri, nesunku įsivaizduoti, kad gali egzistuoti gyvenimas po mirties. Siela galėtų savarankiškai gyventi be kūno. Ji paprasčiausiai paliktų kūną, o ne sunyktų kartu su juo. Ji toliau egzistuotų pati viena, apsigyventų kitame kūne arba sąveikautų su kitomis sielomis. Juk kai kas tiki, kad kai gimsta naujas kūnas, siela įsikelia į jį.

Jei toks dualistinis požiūris nėra teisingas, o psichiniai procesai vyksta smegenyse ir priklauso nuo biologinio smegenų funkcionavimo, gyvenimas po mirties neįmanomas. Kitaip sakant, kad psichinis gyvenimas tęstųsi po mirties, turėtų būti atstatytas ir biologinis bei fizinis gyvenimas. Tuomet turėtų prisikelti ir mūsų kūnai.

Yra pavyzdžių, kaip kartais elgdavosi tokių įsitikinimų žmonės. Pasakojama, jog kūnų prisikėlimu tikėję turčiai palikdavę pasakiškus pinigus, kad tuoj pat po mirties jų kūnas būtų užšaldomas. Krikščionių tikėjimas *kūno prisikėlimu* nėra dualistinis; jis visiškai skiriasi nuo graikų įsivaizduoto *sielos gyvenimo po mirties*.

Nepriklausomai nuo to, ar mūsų įsitikinimai yra dualistiniai, ar ne, vis tiek mums rūpi, kas bus po mirties. Ar tai, kad mes mirsime, yra blogai? O gal gerai? Ar apskritai neverta apie tai galvoti? Aišku, mūsų požiūris į mirtį priklauso nuo to, kaip ją suprantame. Jeigu yra pomirtinis gyvenimas, tai ateity mūsų sielos laukia arba palaima, arba kančia: viskas priklauso nuo to, kas jai lemta. Kaip ten bebūtų, vis dėlto, filosofiškai šnekant, pravartu pasidomėti, kaip mes pasijustume suvokdami, jog mirtis yra visa ko pabaiga. Ar iš tikrųjų taip jau baisu apleisti pasaulį?

Pagalvokite

1. Kokių klausimų galėtų kilti religingam žmogui, kartu dar ir racionalistui, svarstant tikėjimo problemą?

2. Kiek jums svarbus jūsų protas? Kokia jo vieta bendroje jūsų asmenybės sampratoje?

3. Pasirinkite vieną iš trijų pateikiamų pratimų. Aptarkite, ar mūsų laikais mediko profesija yra kaip nors susijusi su filosofine sielos ir kūno priešpriešos problema. Arba atlikite tokį savivokos pratimą. Pasiskirstykite poromis. A tegul paima popieriaus lapelį ir rašiklį, pasiruošia rašyti. B pasiruošia atsakyti į klausimus. A užduoda klausimą: „Kas tu esi?" B atsako: „Aš esu..." Atsakyti jis gali bet ką, kas tik ateina į galvą, pavyzdžiui, „Aš esu sūnus (dukra)", „Aš esu romantikas". A užrašo atsakymą ir kartoja klausimą, vėl sako: „Taip, bet kas tu vis dėlto esi?" Pratimą tęskite 5–10 minučių. Baigę pasižiūrėkite į atsakymus, panagrinėkite, kaip jie kito. Pasikeiskite vaidmenimis. Trečias pratimas: parašykite laišką Dekartui, prašydami, kad jis paaiškintų savo pažiūras.

Įsivaizduokite, kad valgote ledus. Jaučiate, kaip jie tirpsta ant liežuvio. Užuodžiate ledų kvapą. Žodžiu, mėgaujatės žemuoginiais ledais. Kas tuo metu vyksta jūsų smegenyse? Ar ledų ragavimas yra fizinis reiškinys, vykstantis vienoje iš smegenų ląstelių? Jeigu galėtume pažvelgti į savo smegenis, ar pamatytume, kurioje jų vietoje atsispindi ledų valgymas?

Kai mes ragaujame, valgome, uodžiame, mūsų smegenyse vyksta atitinkami pokyčiai. Bet ten negalėtume aptikti nei savo džiaugsmo, nei atminties. Tai iš kur tada atsiranda visi šie dalykai?

Čia ir iškyla svarbus klausimas. Kaip mūsų psichikoje atsispindi ledų valgymas? Gal tas potyris egzistuoja sąmonėje, bet nepriklauso nuo mūsų smegenų? Jei taip, tai bet koks potyris nėra vien fizinė smegenų būsena. Tada ir *mes patys* esame kažkas daugiau negu cheminiai pokyčiai, fiziniai procesai ir nervų sistema.

Vieną iš šios problemos sprendimų mes jau aptarėme. Tai tarpusavy susijusių ir sąveikaujančių kūno ir sielos idėja. Ji būdinga Dekarto dualistinei filosofijai. Dabar panagrinėsime kitą požiūrį, — kad žmonės tėra kūnai, o jų psichinės būsenos faktiškai tėra jų smegenų fizinės būsenos. Teoriją, skelbiančią, jog sąmonė tėra fizinės smegenų veiklos rezultatas, vadiname *materializmu* (*fizikalizmu*).

Žmogaus materialistinė samprata

Filosofijoje terminu *materialistas* apibūdiname žmogų, kuris yra įsitikinęs, kad pasaulis materialus: visi pasaulio daiktai yra arba susidarę iš materijos, arba nuo jos priklauso jų egzistavimas. Tad visi mūsų potyriai (skonio, skausmo jutimas, meilė, laimė), kitaip sakant, psichinės būsenos, paprasčiausiai tėra smegenų būsenos. Tai materialūs procesai, vykstantys smegenyse. Materialistas įrodinės: kad ir kaip mums atrodytų keista, ledų ragavimas tėra tik fizinis reiškinys, vykstantis smegenyse. Iš tikrųjų toks samprotavimas nė kiek ne keistesnis už bet kurį kitą. Jį padiktavo mokslo raida: materializmas suklestėjo tada, kai mokslininkai atskleidė biologinę sąmonės prigimtį.

Dualistui šiuo atveju kiltų labai daug klausimų. Jis paprieštarautų, kad ledų mokslinis nagrinėjimas ir mūsų potyrių valgant ledus analizė yra visiškai skirtingi dalykai.

Fizinį daiktą galime suskaidyti mažomis dalelėmis, o psichinis procesas neskaidomas. Fizinės dalelės juk nesusijungia į psichinę visumą. Psichinė veikla yra visai kitokio pobūdžio.

O dabar suformuluokime problemą.

AR PSICHINIS GYVENIMAS VYKSTA SIELOJE? Ar tai tėra smegenyse vykstantis fizinis procesas?

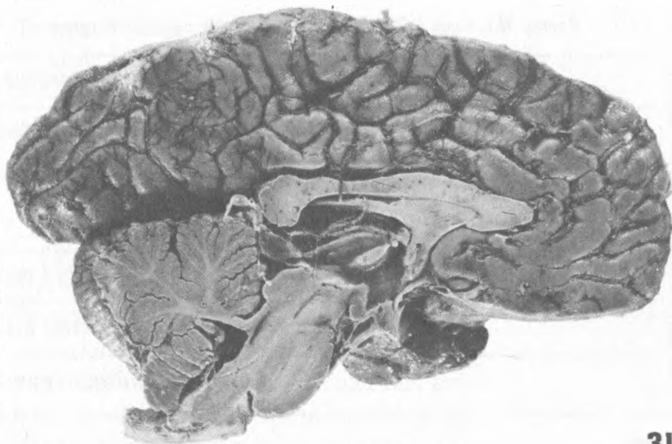
AR GALIMA KITAIP PAŽVELGTI Į ŠIĄ PROBLEMĄ? Gal psichinis gyvenimas vyksta smegenyse, tačiau mūsų potyriai, mintys, jausmai nėra fiziniai procesai? Galbūt mūsų smegenys nėra vien fizinis reiškinys? Gal jose kartu vyksta ir psichiniai procesai?

Požiūris, kad smegenys yra sąmonės centras, bet sąmonė toli gražu nėra vien fizinis reiškinys, vadinamas *dviejų aspektų teorija*. Kitaip tariant, mūsų kūnas (o kartu ir smegenys, kaip mūsų kūno dalis) nėra vien fizinis. Tai objektas, turįs ir fizinį, ir psichinį aspektą.

„Žmogus yra mašina ta prasme, kad jis — sudėtinga sistema, veikianti pagal taisykles, tik baisiai paini."

B.F. Skineris, „Anapus laisvės ir orumo"

Kaip žmogaus smegenys (čia pavaizduotas jų pjūvis) yra susijusios su psichika? Tai svarbus šiuolaikinės filosofijos ir psichologijos klausimas.

Psichologija apie sielos ir kūno santykio problemą
XIX a. pradžioje šią metafizinę problemą filosofai sprendė dvejopai.

- *Mentalinė filosofija* aiškino žmogiškąsias funkcijas naudodamasi *mentalinių (psichinių) savybių* (t.y. proto, valios, atminties, emocijų) sąvokomis.
- *Empirinių mokslų* atstovai teigė, jog galima pasitikėti tik eksperimentais su stebimais dalykais.

O psichologai stengėsi suvienyti šias tyrimų sritis, mokslo metodais studijuodami žmogaus vidinį pasaulį.

Vilhelmas Vundtas (1832–1920 m.) Leipcige įkūrė pirmąją psichologijos laboratoriją. Jis nepaisė ginčų dėl psichinių savybių bei žmogaus sielos, o visą dėmesį skyrė patirčiai kaip svarbiausiam psichologinio tyrimo objektui. Jis atliko bandymų, tirdamas, kaip žmonės junta spalvas, garso aukštį, šviesos stiprumą ir kitas sensorinių reiškinių savybes, o paskui lygino šiuos įspūdžius su objektyviais tų savybių matmenimis. Toks subjektyvaus įspūdžio įvertinimas vadinamas *introspekcija*.

Tačiau introspekcijos metodas neišsprendžia kūno ir sielos santykio problemos. Šį metodą griežtai kritikavo su gyvūnais eksperimentavę psichologai, pradedant Čarlzu Darvinu, kuris tvirtino, jog elgesiui studijuoti introspekcija nėra būtina.

XIX–XX a. sandūroje psichologijoje, tiriančioje žmogaus prigimtį, išsiskyrė trys kryptys. Tai biheiviorizmas, psichoanalizė ir personalizmas. Panagrinėkime biheiviorizmą.

Biheiviorizmas
Džonas Broadas Votsonas (1878–1958 m.) buvo Džono Hopkinso universiteto (JAV) profesorius, biheiviorizmo mokyklos įkūrėjas. Jis nevertino sąmonės, psichinių būsenų, proto tyrimų. Votsonas tvirtino, jog užuot studijavęs visus šiuos

Sąmonė, smegenys ir kūnas

Dekarto dualizmas: sielos ir kūno atskyrimas

Filosofai materialistai: sąmonė – fizinės smegenų veiklos rezultatas

Demokritas (apie 460–370 m. pr. Kr.)

Epikūras (341–270 m. pr. Kr.)

Tomas Hobsas (1588–1679 m.)

Karlas Marksas (1818–1883): *dialektinis materializmas*

Vilhelmas Vundtas (1832–1920 m.): *introspekcija* ***psichologijoje***

Biheiviorizmo psichologija: žmogaus elgesį galima valdyti mokslo metodais

Dž. B. Votsonas (1878–1958 m.)

B. F. Skineris (1904–1990 m.)

Arturas Kestleris (1905–1983 m.): griežta biheiviorizmo kritika

Gamtos mokslai: *sielos* ***problema apeinama***

Krikščioniškoji pasaulėžiūra: žmogus yra *psichosomatinė vienovė*

reiškinius, psichologas gali atsakyti į visus klausimus vadovaudamasis stimulo-atsako (reakcijos) principu. Jis rašė: „Atrodo, kad atėjo metas, kai psichologija turėtų atsisakyti bet kokių nuorodų į sąmonę".

Votsono nuomone, psichologija privalo skirti pagrindinį dėmesį gyvūnų ir žmonių elgesio analizei. Tai moksliškas požiūris: žmogaus esmė aiškinama žmogaus elgesiu. Sielos problemos Votsonas nenagrinėjo. Trečiojo dešimtmečio viduryje jo radikalūs samprotavimai susilaukė platesnės auditorijos dėmesio. Jis atkakliai tvirtino, kad žmogaus elgesį galima valdyti. Štai ištrauka iš jo veikalo „Biheiviorizmas" (1925 m.):

Duokite man tuziną sveikų, gerai išsivysčiusių vaikų... ir aš jus užtikrinu, kad visai atsitiktinai pasirinkęs bet kurį iš jų, aš jį taip išlavinsiu, jog jis taps tokiu specialistu, kokio man reikia.

Beresas Frederikas Skineris (1904–1990 m.) studijavo psichologiją Harvardo universitete. Didelį įspūdį jam padarė Bertrano Raselo, Dž. B.Votsono ir Ivano Pavlovo darbai. Kaip ir šie mokslininkai, Skineris atliko šimtus eksperimentų su gyvūnais, kurdamas savo biheivioristinę psichologiją.

Skinerio teorija grindžiama visų pirma pozityvaus (teigiamo) pastiprinimo samprata: kuo labiau žmogų pagiriame ir paskatiname už jo elgesį, tuo stipriau įsitvirtina tokio elgesio modelis (stereotipas). Buvo atliktas toks eksperimentas: kai balandis pakeldavo galvą, gaudavo lesti. Skineris buvo įsitikinęs, kad toks *operantinis sąlygojimas* skatina paukštį kartoti judesį. Per trumpą laiką balandis išmoksta elgtis taip, kaip jam naudinga.

Štai dvi svarbios Skinerio išvados.

JIS NEIGIA VIDINĘ ŽMOGAUS LAISVĘ, siekimą turėti savą pažinimo, valios, lemties supratimą. Žmonės nėra nei autonomiški, nei nepriklausomi.

Materializmas filosofijos istorijoje

Materialistinė žmogaus ir visatos koncepcija turi priešistorę. Įvairių materializmo formų būta jau nuo Demokrito (apie 460–370 m. pr. Kr.) laikų. (Demokrito filosofiją savo daktarinėje disertacijoje nagrinėjo Karlas Marksas.) Epikūras (341–270 m. pr. Kr.) apibendrino to meto žmonijos patirtį, aprašydamas pasaulį, susidedantį iš nekintamų atomų (nedalomų materijos dalelių) junginių, judančių tuščioje erdvėje.

Laikui bėgant, materializmo idėjos vis būdavo prisimenamos. XVII a. naujoji Galilėjaus, o vėliau Niutono fizika atgaivino materialistinį mąstymą. Tomas Hobsas (1588–1679 m.) parašė itin įtaigią materializmo studiją, pranašaudamas, jog netrukus susiformuos toks mokslinis pasaulėvaizdis, kuris ilgainiui leis atsakyti į visus filosofijos klausimus.

Pagaliau *mechanistinį materializmą* pakeitė *dialektinis materializmas*. Markso dialektinis materializmas nelaiko materijos statiška, kintančia tik dėl išorinio poveikio, – ji kupina vidinių *prieštaravimų*, kurie ir yra pokyčių priežastis bei varomoji jėga.

ŽMONES VALDO APLINKA. Mes nesame savo religinių įsitikinimų rezultatas. Nesame ir tiek laisvi, kad galėtume patys kurti savo ateitį. Skineris teigė, jog aplinka yra visagalė. Apie laisvę jis rašė veikale „Anapus laisvės ir orumo" (1973 m.):

Žmogus kovoja už laisvę ne todėl, kad trokšta būti laisvas, bet todėl, kad jį verčia tam tikri elgesį reguliuojantys procesai, vykstą organizme. Jų veikiamas žmogus siekia išvengti vadinamosios priešiškos aplinkos arba nuo jos pabėgti.

Laisvės troškimas šiuo atveju suprantamas kaip atsakas į neigiamą pastiprinimą. Pavyzdžiui, pernelyg valdinga motina gali paskatinti paauglį išeiti iš namų. Ir priešingai, sako Skineris, teigiamas pastiprinimas padeda asmeniui suvokti savo orumą. Pavyzdžiui, roko muzikantas, ku-

riam publika sukelia ovacijas, patiria tokį tikrą savosios vertės jausmą, kad nedvejodamas grįžta į sceną pakartoti kūrinio. Skinerio nuomone, žmonių elgesys yra evoliucijos padarinys. Jis tvirtina, jog „vieni dalykai yra geri (pozityviai pastiprinantys), o kiti blogi (negatyviai pastiprinantys) tik todėl, kad vieni padėjo, o kiti trukdė formuotis biologinei rūšiai".

„Kas yra žmogus?"

Skinerio žmogaus samprata nepaneigia sąmonės egzistavimo, tačiau jis ją nuvertina sakydamas:

KADANGI TAI ŽMOGAUS SĄMONĖ, neprotinga manyti, kad ji kuo nors skirtųsi nuo likusio pasaulio;

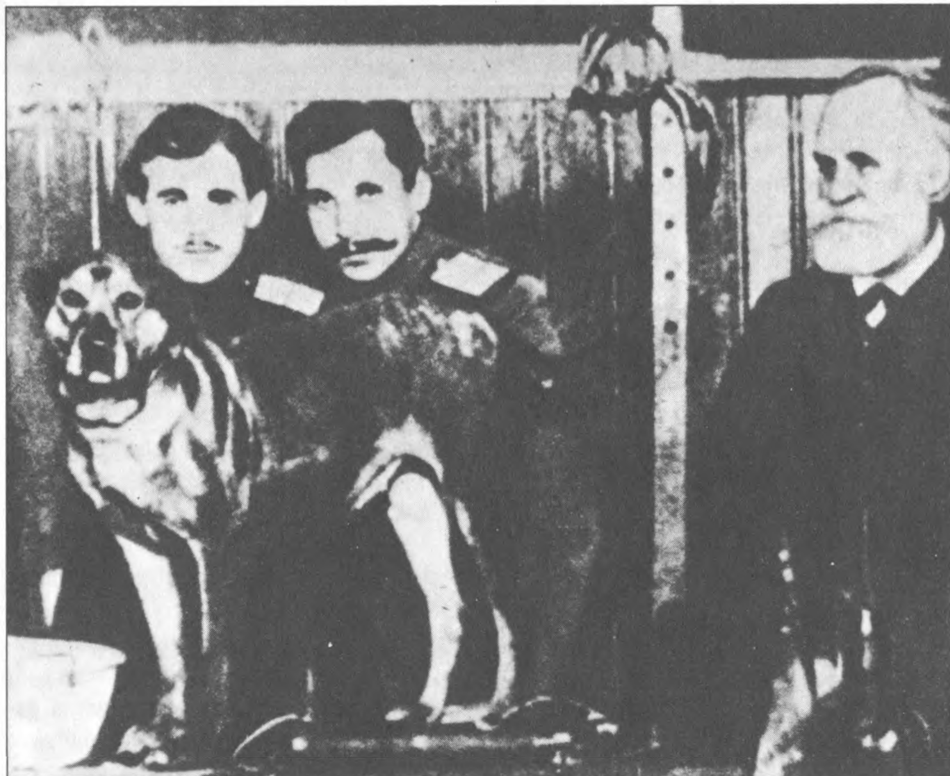
SĄMONĖ YRA SOCIALINIS REIŠKINYS, atsirandantis žmonėms sąveikaujant. Ji išnyksta, kai žmogus lieka vienas. Žmogaus prigimtį Skineris aiškina labai paprastai: žmogus — tai jo elgesys. *Mokslinė analizė leidžia taip apibūdinti žmogų: tai nėra kūnas, kuriame patalpintas asmuo; tai kūnas, kuris yra asmuo todėl, kad jam būdingas itin sudėtingas elgesys.*

Skinerio nuomone, žmogus yra aukštesnysis gyvūnas: „Žmogus — kur kas daugiau negu šuo, tačiau jis yra toks pat mokslinės analizės objektas".

Be to, žmogus dar yra ir mašina: „Žmogus yra mašina ta prasme, kad jis — sudėtinga sistema, veikianti pagal taisykles, tik baisiai paini". (Visos trys citatos — iš veikalo „Anapus laisvės ir orumo".)

Biheiviorizmas susilaukė negailestingos kritikos.

JIS SUPAPRASTINA ŽMOGŲ ir jį dehumanizuoja.

Rusų fiziologas Ivanas Pavlovas eksperimentavo su garsiuoju savo šunimi, pagrįsdamas sąlyginių refleksų egzistavimą. Pavlovo atradimai padarė įtakos naujos psichologijos mokyklos – biheiviorizmo – kūrimuisi ir vystymuisi. Biheiviorizmo atstovai teigia, kad žmogaus elgesį lemia asociacijų būdu įgyta patirtis.

JIS PER MAŽAI PAISO TIKROVĖS. Negalima ignoruoti žmogaus vidinio gyvenimo. Vaizduotės, kūrybingumo, tikėjimo Dievu neįmanoma paaiškinti vien tik elgesio sąlygojimu, tuo labiau — išmatuoti.

RADIKALIEJI BIHEIVIORISTAI YRA NENUOSEKLŪS, nes tirdami žmogaus psichiką nepaiso tiriamojo savimonės, — jiems pakanka ir savos.Taigi žmogaus prigimtis supaprastinama, kad atitiktų psichologo prielaidas.

Arturas Kestleris knygoje „Šmėkla mašinoje" (1976 m.) taip kritikavo biheiviorizmą:
Biheiviorizmas iš tikrųjų tėra primityvus požiūris į sąmonę, primenąs plokščios Žemės modelį. Kitaip sakant, antropomorfizmo klaidą — žmonių savybių bei jausmų priskyrimą gyvūnams — jis pakeitė priešinga klaidinga nuostata: neigimu tų žmogaus savybių, kurių neturi žemesnieji gyvūnai. Pasenusią antropomorfinę žiurkės koncepciją jis pakeitė „žiurkomorfine" žmogaus koncepcija.

Gamtos mokslai sparčiai nusiyrė pirmyn, aplenkdami sąmonės problemą, kurios taip ir nepajėgė išspręsti. Tačiau argumentai, prieštaraujantys fizikinei sąmonės teorijai, yra tokie svarūs, kad gali sugriauti visą materialistinę pasaulio sampratą. Jei galėtume įrodyti sąmonės ir kurios nors fizinės būsenos tapatumą, gal tuomet atsivertų kelias, kuriuo eidami sukurtume vientisą materialistinę sielos ir kūno teoriją. Kas žino? Galbūt ir materialistinę bendrąją visatos teoriją?

Pagalvokite

1. Ką materialistas (fizikinės asmens teorijos šalininkas) pasakytų apie gyvenimą po mirties?

2. Surenkite diskusiją eksperimentų su gyvūnais tema. Ar tokie eksperimentai, svarbūs psichologijos mokslui, yra leistini?

3. Ar sutinkate su Skinerio požiūriu, kad žmonės yra visiškai valdomi aplinkos?

7

Nuo Platono iki Bertrano Raselo

Ontologinis Dievo buvimo įrodymas

3 dalis

Ar yra Dievas?

RELIGIJOS FILOSOFIJA

„Iš visų kūrinių racionalusis protas vienintelis geba tyrinėti aukščiausiąją būtį."

Anzelmas Kenterberietis, „Monologionas"

Bandyti ką nors įrodyti yra be galo patrauklus dalykas.

Dukart du — keturi. Tai galima įrodyti.

Karolinai patinka Džonas, tuoj aš tau įrodysiu.

Penkioliktosios dienos vakarą aš nebuvau namie ir galiu tai įrodyti.

Vanduo užverda 100° temperatūroje. Dabar mes tai įrodysime.

Dievas yra. Aš jums tai įrodysiu.

Ką nors įrodyti — vadinasi, parodyti, jog tai, dėl ko anksčiau abejojome, yra tikra. Įrodymo procesas — detektyvo žanro pagrindas. Tai viena šio žanro populiarumo priežasčių. Ir mokslo istorijoje būta kvapą gniaužiančių lenktynių, kas greičiau įrodys genialią teoriją ar pagrįs naują atradimą.

Vieni įrodymai mums atrodo įtikinami, kiti — ne. Dažniausiai visi linkę tikėti matematinių įrodymų tikrumu; galime parodyti, kad dukart du yra keturi. Iš tikrųjų moksliniai įrodymai tėra tik labai tikėtini. Galime įrodyti, kad kartojamas eksperimentas kiekvieną kartą davė laukiamų rezultatų, tačiau negalime įrodyti, kad taip bus ir ateityje. Moksle visada pakanka vietos abejonei, ir neįmanoma konstatuoti, kad kas nors yra absoliučiai tikra.

O kas yra filosofinis įrodymas? Ar apskritai įmanoma kalbėti apie *filosofinį įrodymą*, kai susiduriame su pasaulio mąstymo būdų didžiausia įvairove? Santykis su pasauliu kito keičiantis kultūroms, o kartu ir pasaulio supratimui. Mums vis dar rūpi tie patys klausimai, kuriuos kėlė senovės graikų filosofai ar ankstyvieji krikščionių mąstytojai. Tačiau vargu ar mes priimtume jų svarstymus nepateikdami savų interpretacijų. Pasikeitė pasaulio samprata, o kartu ir pasaulio mąstymo būdas.

Dievo buvimas

Ištisus šimtmečius filosofai ir teologai stengėsi įrodyti Dievo buvimą. Kai kurie

Čia matome Bertraną Raselą, kalbantį branduolinio nusiginklavimo kampanijos dalyviams. Bertranas Raselas – herojiškų nuostatų filosofas. Jokių Dievo buvimo įrodymų neįtikintas, jis tvirtino, kad žmogus privalo pats vienas atlaikyti akistatą su visata.

didieji mąstytojai visą gyvenimą nuodugniai studijavo šią problemą. Juk aišku, kad įrodyti, jog yra Dievas, — tai visai kas kita negu įrodyti kokią nors paprastesnę tiesą.

Jei Dievas yra, tai jis egzistuoja kitaip negu, tarkim, medis arba gėlė. Jei Dievas yra, jis egzistuoja kažkur už mūsų pojūčių, kadangi mes Dievo negalime paliesti, užuosti ar išgirsti.

Ar Dievas yra? Kaip Dievas egzistuoja? Štai tie du klausimai, dėl kurių filosofai ir teologai kankinosi ištisus amžius — nuo antikos iki mūsų dienų.

PLATONAS pirmasis pavartojo sąvoką *theologia* (gr. *theos* — „dievas" + *logos* — „žodis", „mokslas"). Platono formų pasaulyje tobuliausioji gėrio forma yra tapatinama su Dievu.

ARISTOTELIO filosofinėje sistemoje Dievas yra pirminis judintojas, kurio valia pasaulis kinta, juda ir siekia tobulumo.

AUGUSTINAS tikėjo, kad turi būti aukščiausioji tiesa, kuria žmogaus protas pagrindžia visas nekintamas tiesas. Ši aukščiausioji tiesa ir yra Dievas.

Šie Dievo apibrėžimai yra filosofiniai. Platono ir Aristotelio filosofija tapo krikščionių teologijos dalimi ir veikė tolesnę krikščionybės raidą. Visai teisėtai kyla klausimas: kokio Dievo buvimą stengėsi įrodyti krikščionys — filosofai ir teologai?

Suprantama, jie stengėsi įrodyti krikščioniškojo Dievo buvimą. Jie tikėjo, kad krikščionių Dievas — vienintelis tikrasis Dievas. Neabejojo, kad krikščioniškojo Dievo prigimtį padeda suprasti Biblijos apreiškimas ir jų pačių tikėjimo patirtis.

Bet Dievo buvimui įrodyti apreiškimo ir tikėjimo nepakako. Teko ieškoti proto

argumentų, — tačiau tokių, kad neprieštarautų apreiškimui ir tikėjimui. Taigi krikščionių teologijoje apreiškimas ir tikėjimas nubrėžė proto ribas. Krikščionių mąstytojai pateikė tokią Dievo sampratą, kurią protas pagrindė šių ribų neperžengdamas.

Krikščionių Dievas

Krikščionių Dievo samprata išaugo iš judaizmo tradicijos. Hebrajiškoji Biblija, krikščionių vadinama Senuoju Testamentu, Pakartoto Įstatymo knygoje skelbia: *Klausyk, Izraeli! Viešpats, mūsų Dievas, yra vienatinis Viešpats. Mylėk Viešpatį, savo Dievą, visa širdimi, visa siela ir visomis jėgomis.*

Iš to galima padaryti dvi išvadas.

- Toks Dievo supratimas nėra *politeistinis*, jis priešingas senovės graikų tikėjimui daugeliu dievų. Judėjai ir krikščionys, kaip ir musulmonai, yra *monoteistai*, jie tiki vieną Dievą.
- Dievas yra įasmenintas, ne abstrakti kosminė jėga. Daugelyje Senojo Testamento vietų skaitome Dievo žodžius: „Aš esu jūsų Dievas, Abraomo Dievas, ir Izaoko Dievas, ir Jokūbo Dievas".

DIEVAS YRA KŪRĖJAS, tasai, kuris sukūrė pasaulį. Biblija prasideda žodžiais: „Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę". Ankstyvieji krikščionys neretai stengdavosi pabrėžti, kad Dievas sukūrė pasaulį iš nieko, *ex nihilo*. Tai nebuvo vien Biblijos komentavimas: jiems rūpėjo parodyti, kad Dievas yra pirmasis visatos pradas, kad Dievas ir kūrinija nėra tapatūs ir kad nuo Dievo visiškai priklauso kūrinijos egzistencija.

DIEVAS YRA VIEŠPATS, visa ko valdovas ir karalius, vertas pagarbinimo. Visa, kas egzistuoja, yra susiję su Dievu.

DIEVAS EGZISTUOJA PATS SAVAIME ir nepriklauso nuo nieko kito. Mes egzistuojame todėl, kad Dievas mus sukūrė, o Dievas egzistuoja todėl, kad jis yra. Dievas yra amžinas, neturi pradžios nė pabaigos.

DIEVAS YRA GERAS IR MYLINTIS. Jis sukūrė pasaulį, kuris iš esmės yra geras, tačiau nuodėmė pagimdė blogį. Dievas įsivaizduojamas kaip tėvas. Naujajame Testamente Jėzus kreipiasi į Dievą „Aba", — šiuo šeimos žodžiu žydų vaikai vadina tėvą, kaip kad mes švelniai jį vadiname „tėveli". Naujojo Testamento mokymas apie meilę griežtai skiria *erōs*, meilę, trokštančią aistrą sukėlusio asmens ar daikto, ir *agapē*, nesavanaudišką meilę, pilnutinę ir besąlygišką. *Agapē* — tokia meilė, kuria mylime kažką vien todėl, kad jis yra. Ji — tikroji krikščionių Dievo apraiška.

DIEVAS YRA ŠVENTAS, vadinasi, paslaptingas ir keliantis baimę. Dievo garbinimas leidžia suvokti Dievo tobulybę ir žmogaus netobulumą. Nuodėmingam žmogui reikalingas atleidimas ir apsivalymas.

Tokio Dievo buvimą ir stengėsi įrodyti krikščonių filosofai bei teologai.

Anzelmas ir ontologinis įrodymas

Buvo daug bandymų įrodyti Dievo buvimą. Vienas pačių ankstyviausių svarbių įrodymų — ontologinis argumentas, iš karto sudominęs mąstytojus. Šį ypatingą įrodymą suformulavo Anzelmas, viduramžių vienuolis benediktinas. Jis kūrė savitą teologiją, atsižvelgdamas į savos vienuolių bendruomenės tikėjimą ir audringą to meto politinį gyvenimą.

Anzelmas (1033–1109 m.) gimė Aostoje (Italija). Įstojo į Beko (Normandija) benediktinų vienuolyną. Vienuolio įžadus davė būdamas dvidešimt šešerių metų. Netrukus tapo vienuolyno prioru, paskui abatu, o baigė gyvenimą būdamas Kenterberio arkivyskupu (1093–1109 m.).

Anzelmui ne kartą teko susiremti su valdovais, sprendžiant sudėtingą Bažny-

Anzelmo filosofijos ištakos

Anzelmo filosofija formavosi veikiama įvairių svarbių faktorių, ypač Biblijos ir Bažnyčios Tėvų. Iš pastarųjų bene labiausiai jį traukė Augustinas: Anzelmas laikėsi Augustino požiūrio — „tikiu, kad suprasčiau".

Svarbi ir Platono įtaka; Anzelmo pasaulėžiūra veikiau platoniška nei aristoteliška, nors jis buvo skaitęs Aristotelį ir vadovavosi šio filosofo logika. Matyt, Platono raštai Anzelmą tegalėjo pasiekti tik per antras ar trečias rankas, kadangi jo laikais graikų kalba nebuvo studijuojama, ir daugelis Platono veikalų buvo neskaitomi. Viduramžių pasaulyje Platonas laikytas religijos filosofu, formų teorijos kūrėju.

Neoplatonizmas taip pat įsiliejo į Anzelmo filosofijos visumą: studijuodamas Plotiną Anzelmas geriau suprato krikščioniškosios Šv. Trejybės esmę (tai dogma, teigianti, jog Dievas yra trijuose asmenyse: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia). Neoplatonikai išpažino savąją *trejybę* — vienio, proto ir sielos.

Dar vienas Anzelmo skaitytas autorius — Boecijus (apie 480–524 m.). Ostgotų karaliaus Teodoriko kalinamas, Boecijus parašė „Filosofinę paguodą". Šiame veikale nėra tiesiogiai dėstomas krikščioniškasis mokymas. Čia kalbama apie protą kaip išsigelbėjimą ištikus nelaimei. Boecijui mąstymas ir tikėjimas — du skirtingi pasaulėvokos būdai. Kelis šimtmečius „Filosofinė paguoda" buvo labiausiai (po Biblijos) skaitoma, komentuojama ir aptarinėjama knyga.

čios ir valstybės santykio problemą. Už tai arkivyskupas daugelį metų praleido tremty.

Anzelmas buvo pirmasis didis viduramžių teologas, scholastinės filosofijos pradininkas. Tuo metu, kai Bažnyčia tesirūpino savo galia ir įtakingumu, Anzelmo pastangomis teologija atgavo savo prarastą prestižą. „Tamsiaisiais amžiais", kai Britanijoje žlugo Romos galybė, vienuolynai tapo švietimo ir kultūros židiniais.

Štai kodėl vienuolių gyvenimas ir mąstymas įkūnijo savotišką tikėjimo ir proto, teologijos ir filosofijos sintezę. Anzelmo laikais vyravo įsitikinimas, kad krikščionybė turi remtis vien tikėjimu. Teologija virto Biblijos komentavimu. Tačiau Anzelmas teologijoje ypatingą vaidmenį skyrė filosofijai. Nors jis manė, kad krikščioniškojo tikėjimo esmę atskleidžia tiktai apreiškimas (pavyzdžiui, įsikūnijimo prasmė ta, kad Jėzus kartu yra ir Dievas, ir žmogus), tačiau protas siekia suprasti tai, ką mes tikime. Šį principą („tikiu, kad suprasčiau") Anzelmas perėmė iš Augustino.

Anzelmas norėjo rasti tokį *Dievo buvimo įrodymą*, kuris būtų grindžiamas protu, tačiau kartu harmoningai derėtų su krikščioniškuoju tikėjimu. „Iš visų kūrinių, — sakė Anzelmas, — racionalusis protas vienintelis geba tyrinėti aukščiausiąją būtį".

Parašęs keletą dialogų, Anzelmas ėmėsi „Monologiono" (1077 m.). Šiame veikale jis ir pateikia Dievo buvimo *įrodymą:* kadangi pasaulyje regime įvairių gėrio apraiškų, vadinasi, visos šios gėrio formos yra kilusios iš aukščiausiosios gėrio formos, kurią galime pavadinti Dievu.

Anzelmo argumentacija platoniška. Ji prasideda prielaida, kad *idealas* yra *realesnis* negu pati tikrovė. Lygiai taip pat Platonas įrodinėjo, kad *gėrio forma* realesnė už konkrečias gėrio apraiškas. Anzelmo ontologinė argumentacija yra paremta Platono tikrovės samprata.

Savo argumentaciją Anzelmas išrutuliojo „Proslogione" (1078 m., iš pradžių kūrinys vadinosi „Supratimo siekiąs tikėjimas"), parašytame maldos forma. Čia Dievas yra „tas, už kurį didingesnio neįmanoma įsivaizduoti". Suformulavęs tokį Dievo apibrėžimą — su juo gali sutikti ir nekrikščionis — Anzelmas toliau plėtoja savo įrodymą:

Jei tas, už kurį didingesnio neįmanoma įsivaizduoti, egzistuotų vien tik prote, tada tas, už kurį didingesnio neįmanoma įsivaizduoti, kartu būtų ir tas, už kurį didingesnį galima įsivaizduoti. Tačiau tai

aiškiai neįmanoma. Vadinasi, nėra nė menkiausios abejonės, kad kažkas, už kurį didingesnio neįmanoma įsivaizduoti, egzistuoja tiek protė, tiek ir tikrovėje.

Anzelmas tvirtina:

- Dievas yra didingiausioji būtis, kokią tik įmanoma suvokti;
- Ji didingesnė egzistuodama tikrovėje negu egzistuodama prote;
- Vadinasi, Dievas yra.

Iš pradžių Anzelmo argumentai sukėlė didžiulę nuostabą. Pasak vieno kritiko, šio filosofo skaitytojai jaučiasi taip, tarsi „matytų fokusininką, traukiantį triušį iš tuščios skrybėlės. Jie negalėtų paaiškinti, kaip tas triušis ten pateko, bet neabejoja, kad fokusininkas nežinia kaip įbruko triušį į skrybėlę“. Nuo to laiko taip ir nesutarė dvi nuomonės — ar Anzelmas išsakė gyvybiškai svarbią filosofinę tiesą, ar jo svarstymas primityvus ir aiškiai neteisingas.

Anzelmo argumentai mums patrauklūs, tačiau nederėtų pamiršti, kad tada, kai jis rašė, žmonių pasaulėžiūra buvo visai kitokia. Mūsų laikais įsitikinimas, kad pažinimą teikia patirtis, taip įsitvirtino, jog atrodo, kad kitaip samprotauti net neįmanoma.

Taigi paklauskime savęs: ar kas nors privalo egzistuoti vien todėl, kad mes apie tai mąstome?

Anzelmo įrodymas remiasi tiktai mąstymu, o ne patirtimi — jis yra *aprioriškas*. Jam suprasti visiškai nereikalingas pasaulio pažinimas. Be to, Anzelmo samprotavimas leidžia iškelti svarbų Dievo prigimties klausimą: ar Dievo buvimas yra predikatas?

Štai namas: sienos, langai, stogas. Šie elementai būtini, kad namas būtų namas. Tokios savybės vadinamos *predikatais*. O kai mąstome apie Dievą, ar jo buvimas yra predikatas? Ar Dievas būtinai turi egzistuoti, kad būtų Dievas? Ar Dievo samprata neišvengiamai apima ir jo buvimo faktą?

Kai kurie teiginiai iš karto nusako ir daiktą, ir jo apibrėžimą.

Trikampis turi tris kampus.

Senbernis yra nevedęs vyriškis.

Šie teiginiai yra neginčijamai teisingi. O kaip mes suprantame teiginį „Dievas yra“? Ar teiginys „Dievas *yra*“ niekuo nesiskiria nuo tvirtinimo, kad trikampis *turi tris kampus*, o senbernis *yra nevedęs vyriškis*? Anzelmas pasakytų, kad šie teiginiai visiškai nesiskiria. Mat jo tikrovės sampratą smarkiai veikė Platonas. O Platonas mąstymą laikė realesniu už fizinio pasaulio objektus. Anzelmas tvirtai laikėsi šio principo, formuluodamas savo įrodymą. Po jo kiti filosofai jau nesijautė esą tokie tvirti. Daugelis kaltino Anzelmą už tai, kad jis priskyrė Dievui buvimo predikatą (buvimą kaip savybę).

Kvailiai ir kritikai

Anzelmas buvo įsitikinęs, jog jo argumentacija pakankamai tvirta, kad galėtų paveikti ir įtikinti *kvailį*, kuris „sako savo širdyje: „Nėra Dievo“ (14 psalmė). Pirmasis Anzelmo kritikas buvo vienuolis Gaunilo iš Marmutjero (Prancūzija), parašęs veikalą „Neišmanėlių vardu“.

Gaunilo taikė Anzelmo įrodymą įsivaizduojamai salai. Jei tokią salą galime įsivaizduoti, vadinasi, ji turėtų būti. Tačiau iš tikrųjų nėra jokios priežasties, kodėl tokia sala turėtų egzistuoti.

Anzelmas prieštaravo: jo argumentas tegali būti taikomas Dievui. Sala neišvengiamai yra priklausoma, nes ji — kūrinijos dalis. O Dievas yra nepriklausomas, amžinas ir egzistuojąs savaime. Sala yra *atsitiktinė* (ji gali būti, gali ir nebūti), o Dievas yra *būtinas* (turi egzistuoti vien dėl tos priežasties, kad jis yra Dievas).

Po Gaunilo vieni filosofai ir teologai Anzelmą kritikavo, kiti juo sekė.

RENĖ DEKARTAS (1596–1650 m.) pasinaudojo ontologinio įrodymo forma. Dekartas tvirtino, kad Dievo egzistencija yra tokia pat būtina Dievo apibrėžimo dalis, kaip trys kampai — trikampio apibrėži-

mo. Kaip ir Anzelmas, Dekartas patyrė Platono poveikį ir laikėsi įsitikinimo, kad žmonės turi įgimtų idėjų.

BENEDIKTAS SPINOZA (1632–1677 m.) panaudojo ontologinį įrodymą savo „Etikoje“, nors jo suformuluotas Dievo apibrėžimas skyrėsi tiek nuo krikščionių, tiek nuo judėjų Dievo sampratos. Pirmosios knygos XI teiginyje Spinoza dėsto: „Dievas, arba substancija, susidedanti iš begalės savybių, kurių kiekviena išreiškia amžinąją ir begalinę esmę, būtinai egzistuoja“.

TOMAS AKVINIETIS (apie 1225–1274 m.) buvo vienas iš gausių Anzelmo kritikų. Jo požiūriu, Anzelmas klydo siekdamas Dievo prigimtį pažinti anksčiau už jo buvimą. Akviniečio nuomone, Dievo buvimas turėtų būti įrodomas kitais būdais, o jau paskui, nagrinėjant, kas Dievas yra, galima būtų pažinti ir jo prigimtį.

IMANUELIS KANTAS (1724–1804 m.), kaip ir škotų filosofas Deividas Hiūmas (1711–1776 m.), manė, kad *egzistencija* negali būti jokios idėjos apibrėžimo dalis. Pavyzdžiui, šuns idėja — tai, kad jis turi kailį ir loja, — lieka ta pati, nepriklausomai nuo to, ar šuo egzistuoja, ar ne. Įsivaizdavimas, kad Dievas, suvokiamas kaip aukščiausioji būtis, iš tikrųjų egzistuoja, niekuo Dievo vaizdinio nepraturtina. Taigi, sako Kantas, Dievas išlieka mūsų prote, o tarp idėjų pasaulio ir tikrovės pasaulio negalima nutiesti jokio tilto.

BERTRANAS RASELAS (1872–1970 m.) teigė, kad kalbant apie Dievą netinkamai vartojamas pats žodis *egzistuoti*. Sakydami *egzistuoja karvės* pirmiausia suvokiame karvės idėją, o jau paskui ieškome faktiškai egzistuojančių gyvulių, kurie atitiktų jos turinį. Tačiau nieko nepešime tvirtindami, kad *egzistuoja vienaragiai*, kadangi nėra tokių gyvulių, kurie atitiktų vienaragio idėją. Tas pats pasakytina ir apie Dievo idėją. Teiginys „Dievas egzistuoja“ yra suprantamas, tačiau nėra tokios akivaizdžios tikrovės, kuriai galėtume šį teiginį pritaikyti. Vadinasi, Dievo buvimas negali būti įrodomas remiantis ontologiniu argumentu.

Ontologinis įrodymas įsitvirtino filosofijoje ir neskubėjo išnykti. Apie jį rašė daugelis mąstytojų. Visi ieškojo klaidos ir niekaip nesutarė, kur Anzelmas suklydo. O pats Anzelmas veikiau ne tiek siekė suformuluoti aiškų Dievo buvimo įrodymą, kiek parodyti, kad tikėjimas yra sąmoningas.

Ar ne apie Anzelmo šviesų protą ir išradingumą kalba tas faktas, kad jo ontologinis įrodymas dar ir šiandien traukia filosofus ir skatina bandyti įminti Dievo buvimo mįslę?

Pagalvokite

1. Ar esama tokių dalykų, dėl kurių galėtume būti visiškai tikri? Jei taip, įrodykite. O jei ne, tai kodėl?

2. Kaip jūs gintumėte (arba kritikuotumėte) ontologinį įrodymą?

3. Paaiškinkite, ką reiškia *atsitiktinis* dalykas ir *būtinas* dalykas.

8

Penki Dievo buvimo įrodymai

Tomas Akvinietis

„Nebūtų nei paskutinės priežasties, nei vidurinės, jeigu nebūtų pirmosios."

Norėdami suprasti viduramžius, turime įsivaizduoti visai kitokį pasaulį negu dabartinis. Jei jūs gyventumėte viduramžiais, tai tikėtumėte, kad Saulė sukasi aplink Žemę, o Žemė yra pats visatos centras. Tikėtumėte, kad pasaulis buvo sukurtas per šešias dienas, kaip parašyta Pradžios knygoje. Tikėtumėte, kad *didžioji būties grandinė* nuo Dievo per angelus nusidriekia iki pačių menkiausių gyvybės formų, o žmonės tėra tarpinė grandis, sujungianti tai, kas mirtinga, su tuo, kas dieviška. Tikėtumėte, kad visatoje viešpatauja aiški tvarka ir visa kas turi savo vietą. Dangaus šviesuliai juda ratu pagal matematikos dėsnius, o išminties šaltinis — klasikiniai Graikijos ir Romos autorių veikalai.

Tomas Akvinietis

Viduramžiais didžioji Europos dalis (Britanija, Prancūzija, Italija ir Vokietija) kalbėjo lotyniškai. Tai buvo tarptautinė kalba. Dvi galingiausios institucijos buvo Šventoji Romos imperija ir Romos katalikų bažnyčia. Bažnyčia ir krikščioniškasis tikėjimas dominavo visose gyvenimo srityse.

Tais laikais atvėrė duris pirmieji universitetai. 1215 m. popiežius leido steigti Paryžiaus universitetą (jis išaugo iš Dievo Motinos katedros mokyklos). Įsikūrė pirmieji universitetai Ispanijoje bei Italijoje, pirmieji kancleriai buvo paskirti ir į Oksfordo bei Kembridžo universitetus. Visų universitetų studentams buvo privalomos tos pačios disciplinos. Jie mokėsi *septynių laisvųjų menų*: gramatikos, logikos, retorikos, aritmetikos, geometrijos, muzikos ir astronomijos. Ilgą laiką aukštesniųjų (filosofijos ir teologijos) studijų centras buvo Paryžiaus universitetas.

Protas ir apreiškimas

Proto akcentavimas paskatino palaipsnį *prigimtinio* proto ir *antgamtiškojo* tikėjimo išsiskyrimą. Akvinietis neneigė, kad protas geba atskleisti dalį tiesų, susijusių su Dievu, tačiau kai kurias doktrinas, tokias kaip Šv. Trejybės ar Kristaus įsikūnijimo, tegali paaiškinti tik apreiškimas. Pradėjęs kelią viduramžiais, protas tęsė savo triumfo eiseną per renesansą ir reformaciją į Švietimo epochą, kurioje jau ėmė ryškėti šiuolaikinio nepriklausomo individo kontūrai.

Ilgainiui atsirado permainų. Jau nebe vienuolynai, o universitetai tapo svarbiausiais mokslo židiniais. Viduramžių filosofija vadinama *scholastika*, mokykline filosofija, kadangi ji buvo dėstoma universitetuose. Taigi viduramžiais filosofija surado savo tikruosius namus ir ėmė palengva tolti nuo Bažnyčios.

Tomas Akvinietis

Iš filosofų scholastų labiausiai išgarsėjo Tomas Akvinietis (apie 1225–1274 m.). Jo mokymas vadinamas *tomizmu*. Akvi-

nietis atliko daug didžių darbų. Jis išpopuliarino Aristotelį ir padarė jį suprantamą savo epochos mokslininkams. Taip susilpnėjo Platono įtaka, mąstytojų protus paveržė Aristotelis. Akvinietis sukūrė išsamią *metafizikos sistemą*, turinčią gausų filosofinių sąvokų arsenalą. Jis suformulavo penkis garsiuosius *Dievo buvimo įrodymus*, daug dėmesio skyrė religinei terminijai. Akvinietis apibūdino ir *transsubstanciacijos* doktriną, apie kurią Laterano Bažnyčios susirinkime (1215 m.) tebuvo tik užsiminta. (Transsubstanciacijos doktrina yra susijusi su krikščioniškuoju komunijos sakramentu: duona ir vynas, aukojami per Mišias, tampa Kristaus kūnu ir krauju.) 1879 m. popiežiaus Leono XIII enciklika Tomas Akvinietis paskelbtas *oficialiuoju* Romos katalikų bažnyčios teologu. Viduramžių simbolis yra katedra — tvirta, harmoninga ir atspari laiko tėkmei. Tomo Akviniečio raštai yra toks pat didingas šios epochos paminklas.

Tomas Akvinietis buvo šventasis, mistikas, teologas ir metafizikas. Jis gimė apie 1225 m. netoli Neapolio, buvo Akvino grafo sūnus. Lankė vienuolių benediktinų mokyklą garsiajame Monte Kasino vienuolyne, vėliau mokėsi Neapolio universitete. 1244 m. jis tapo dominikonu, naujo elgetaujančių brolių ordino (dominikonų ordinas įkurtas 1215 m.) nariu. Šeima pasibaisėjo tokiu sūnaus poelgiu ir prievarta jį sugrąžino namo, tačiau Tomas tvirtai laikėsi savo pašaukimo ir iš pasirinktojo kelio nesitraukė. Mokslą tęsė Paryžiuje, paskui Kelne pas Albertą Didįjį. Tomas buvo stambus, lėtas vyras, ir studentai jį praminė jaučiu nebyliu. Tačiau jo gabumai niekam nekėlė abejonių. Albertas Didysis kartą yra pasakęs: „Šio jaučio nebylio baubimas pasklis po visą pasaulį".

1254 m. Akvinietis sugrįžo į Paryžių ir po dvejų metų tapo profesoriumi. Paryžiuje ir Italijoje profesoriavo iki pat mirties; mirė 1274 m., keliaudamas į Liono Bažnyčios susirinkimą. Paryžiuje ir Oksforde jo mokymas buvo pasmerktas. Tik praėjus penkiasdešimčiai metų po mirties, 1323 m., Tomas Akvinietis paskelbtas šventuoju. Žinoma, kad 1273 m. gruodžio mėnesį, aukodamas Mišias, Akvinietis patyrė kažką panašaus arba į viziją, arba į nervų priepuolį. Jis liovėsi rašęs. Sekretoriaus paragintas, tarė: „Aš negaliu. Visa, ką ligi šiol parašiau, dabar atrodo vieni niekai".

Akvinietis daug rašė. Vien jo „Summa theologica" („Teologijos sąvadas") turi daugiau kaip du milijonus žodžių. Visus savo kūrinius Akvinietis parašė per dvidešimties metų laikotarpį. Svarbiausi jo darbai — tai „Summa contra gentiles" („Sąvadas prieš pagonis"), parašytas tiems žmonėms, kurie neišpažįsta krikščionių tikėjimo, ir „Summa theologica" („Teologijos sąvadas"), skirtas krikščionims, ypač jauniems vienuoliams, studijuojantiems teologiją.

Akvinietis rašė lotyniškai. Jo kalba glausta, prasminga ir aiški (viduramžiais buvo ypač rūpinamasi kalbos tikslumu). Akviniečio filosofavimo stilius atrodo labai šiuolaikiškas, — juk ir mūsų laikais vėl susirūpinta minties bei kalbos darna. Kai kalbame apie Tomo Akviniečio mokymą, neturime pamiršti keleto svarbių dalykų.

Aristotelis ir viduramžių teologija

Aristotelis — tikras *viduramžių* filosofas. Akvinietis savo raštuose Aristoteliu remiasi kur kas dažniau negu Biblija. Aristotelio palikimas buvo skrupulingai saugomas. Juo susidomėta VIII a. Bizantijoje. XII a. Aristotelio darbai, išversti į lotynų kalbą, pasklido po Europą. Nors iš pradžių Bažnyčia į juos žiūrėjo įtariai — tuos raštus nagrinėjo priekabiausi scholastai bei komentatoriai musulmonai, — vėliau Aristotelio mokslas ir filosofija tvirtai užvaldė Europos protus ištisiems keturiems šimtmečiams.

AKVINIETIS NEVERTINO PLATONO ir atmetė Anzelmo ontologinį įrodymą. Baž-

nyčios poreikiams jis pritaikė šiek tiek modifikuotą Aristotelio mokymą. Naujam amžiui jis pasiūlė naują mąstymo būdą. Akviniečio filosofija prasideda nuo realaus pasaulio suvokimo, o ne nuo abstrakčių idėjų.

AKVINIETIS BUVO KRIKŠČIONIS ir nė kiek neabejojo, kad filosofijos studijos leis pagrįsti krikščioniškąjį mokymą. Nors jis ir atskyrė protą nuo apreiškimo, tačiau buvo įsitikinęs, kad apreiškime nesama nieko, kas prieštarautų protui. Jis manė, kad krikščioniškasis tikėjimas yra toks pat filosofijos laidas, kaip kad filosofija — tikėjimo laidas.

AKVINIETIS BUVO VIDURAMŽIŲ ŽMOGUS. Kaip ir kiti šios epochos žmonės, jis buvo įsitikinęs, kad visa gamta priklauso nuo Dievo malonės, protas turi paklusti tikėjimui, filosofija — teologijai, o valstybė — Bažnyčiai.

Akvinietis tikėjo, kad teisinga filosofija gali paaiškinti teologiją. Jis ypač išaukštino protą, manydamas, kad filosofija geba atrasti svarbių tiesų, nors ir ne visos krikščioniškojo tikėjimo tiesos jai yra prieinamos. Taigi Akviniečio raštuose protas ir tikėjimas jau ima atsiskirti. Akvinietis savo filosofinę sistemą lygino su dviaukščiu namu. To namo pamatai ir pirmasis aukštas — tai Aristotelio filosofija, o katalikiškoji teologija — tai antrasis aukštas ir visą namą dengiantis stogas.

Penki Dievo buvimo įrodymai

Tomas Akvinietis iškėlė tris klausimus. *Ar Dievo buvimas yra savaime suprantamas? Ar tą faktą galima padaryti akivaizdų? Ar Dievas yra?* Jis pats manė, kad Dievo buvimas anaiptol nėra savaime aiškus. Juk žmonės negali Dievo nusakyti taip, kaip nusakytų bet kurį pasaulio objektą. Jie negali Dievo paliesti, išvysti, užuosti ar išgirsti.Tačiau kartu Akvinietis buvo įsitikinęs, kad mąstydami fizinį pasaulį randame nemažai įrodymų, kad Dievas yra. Taigi jis pradėjo nuo kasdienės žmonių patirties. Skirtingai negu Anzelmas, Akvinietis toli gražu nemanė, kad Dievo buvimui įrodyti pakanka suprasti *Dievo* sąvoką. Jis atmetė Anzelmo įrodymą, paveldėtą iš Platono ir grindžiamą vien tik proto išvadomis. Šis įrodymas yra suformuluotas *a priori* — visiškai nepaisant patirties. Akvinietis rėmėsi Aristotelio principais ir buvo linkęs išvadas daryti *a posteriori* — vadovaudamasis faktais ir patyrimu.

Žinojimas, kad Dievas egzistuoja, nėra kokiu nors aiškiu arba ypatingu būdu mums duotas iš prigimties. Manoma, kad žmogus suvokia, ko iš prigimties jis trokštų, o trokšta iš prigimties jis tokios laimės, kuri surandama tiktai Dievuje. Tačiau, paprastai kalbant, šis troškimas dar nėra žinojimas, kad Dievas yra. Juk lygiai taip pat kam nors artinantis visai nežinome, ar tai Petras, net jeigu tas, kuris ateina, iš tikrųjų yra Petras. Tiesą sakant, daugeliui atrodo, kad aukščiausiasis gėris, kuris padarys mus laimingus, yra turtai arba malonumai, o galbūt kokie kiti panašūs dalykai.

Kitaip tariant, Dievas nėra akivaizdus. Taigi Akvinietis atmetė platonizmą, manydamas, jog neįmanoma kopti nuo tiesos prie Tiesos ir Aukščiausiąją Tiesą pavadinti Dievu.

Toliau Akvinietis pats suformulavo penkis *Dievo buvimo įrodymus*. Įrodymą jis vadino *demonstratio*.

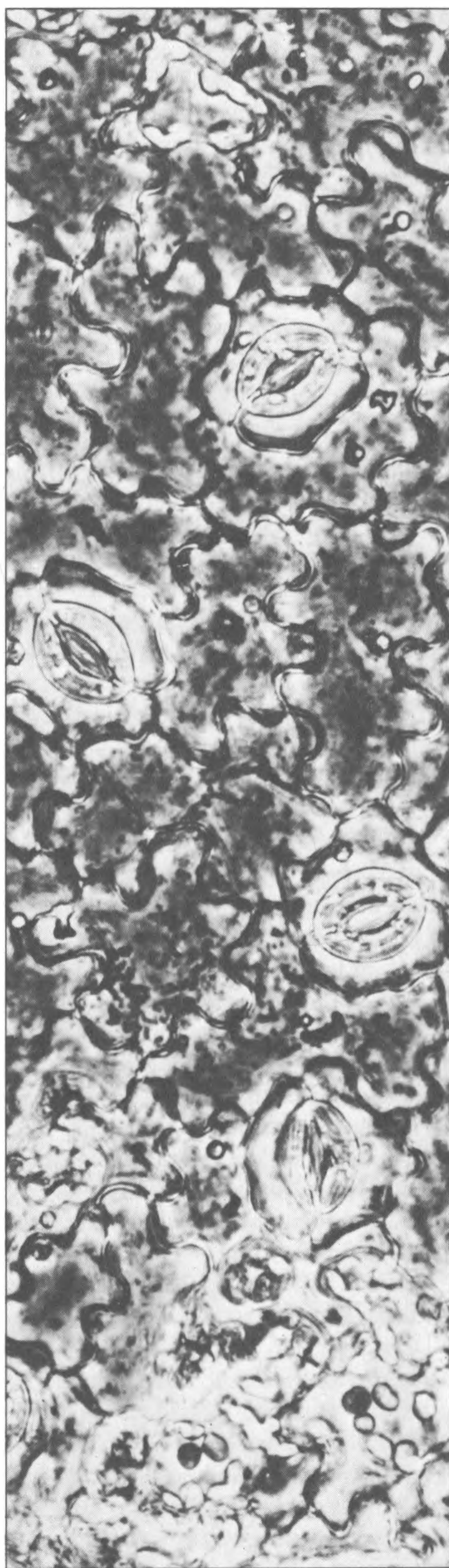
PIRMASIS ĮRODYMAS. Akvinietis sutelkia dėmesį į tą faktą, kad pasaulyje viskas nuolat keičiasi. Jis teigia, jog „kiekvienas kintantis dalykas keičiasi veikiamas ko nors kito“, — ir grįžta prie aristoteliškosios pirminio judintojo idėjos: „Jei ranka nepajudins lazdos, tai lazda nepajudins ir nieko kito. Taigi esame linkę ieškoti kokios nors pirmosios priežasties, pirmojo judintojo, kuris pats nėra niekieno judinamas. Būtent taip visi ir supranta Dievą“.

ANTRASIS ĮRODYMAS. Akvinietis konstatuoja, kad pasaulyje egzistuoja priežasties ir padarinio ryšys: „Jeigu pašalinsime priežastį, kartu pašalinsime ir jos padarinius; taigi nebūtų nei paskutinės priežasties, nei vidurinės, jei nebūtų pirmosios". Akvinietis netiki, kad priežasčių ir padarinių grandinė, nusidriekusi tolyn į amžinybę, būtų begalinė, todėl „turime sutikti, kad egzistuoja vienintelė pirmoji priežastis, kurią visi vadina Dievu".

TREČIASIS ĮRODYMAS. Akvinietis pritaiko pasauliui būties ir nebūties idėją. Daiktai egzistuoja, tačiau jie neprivalo egzistuoti. Maža to, buvo laikas, kai jų dar nebuvo, ir ateis toks laikas, kai jų jau nebebus. „Bet negali būti šitaip: jeigu daikto, kuris neprivalo egzistuoti, kažkada nebuvo ir jeigu visam kam egzistuoti nėra būtina, vadinasi, būta meto, kai niekas neegzistavo." Niekas negali atsirasti iš nieko. „Todėl turime sutikti, kad yra kažkas, kas būtinai turi egzistuoti nuo nieko nepriklausydamas, tik nuo savęs paties. Jis ir yra tikroji visų kitų dalykų buvimo priežastis." Akvinietis, kaip ir Anzelmas, visus pasaulio objektus laiko atsitiktiniais (jie gali būti, gali ir nebūti). Tačiau Dievo egzistencija būtina. Jeigu nebūtų Dievo, niekas negalėtų egzistuoti, kadangi kūrinijos egzistavimas visiškai priklauso nuo būtinosios Dievo egzistencijos.

KETVIRTASIS ĮRODYMAS. Akvinietis kalba apie gėrio ir tobulumo laipsnius pasaulyje. „Pavyzdžiui, daiktai darosi vis karštesni, artėdami prie to, kuris yra pats karščiausias. Vadinasi, egzistuoja ir kažkas teisingiausias, geriausias bei kilniausias, todėl ir jo būtis tobuliausia." Išvada tokia: „Todėl esama kažko, kas yra kitų dalykų būties, jų gerumo ir tobulumo priežastis. Ją mes ir vadiname Dievu".

PENKTASIS ĮRODYMAS. Akvinietis nagrinėja gamtoje egzistuojančią tvarką ir tikslingumą. „Juk gyvūnų elgesys vargu

Visa kas gamtoje turi aiškią struktūrą, kaip matyti iš šio daug kartų padidinto „Ryto gražuolės" lapo pjūvio. O bet kokiai struktūrai sukurti būtinas kūrėjas...

ar kada keičiasi, o norai beveik visuomet juos kreipia į gera; tai rodo, kad jie ne atsitiktinai, bet dėsningai juda į kažkokį tikslą. Neturintis sąmonės pats nepakryps į tikslą, jį tegali nukreipti tas, kas yra sąmoningas ir protingas; pavyzdžiui, strėlę tegali paleisti šaulys. Visą gamtą į tikslą kreipia sąmoninga jėga, ją mes ir vadiname Dievu."

Tomo Akviniečio Dievo buvimo įrodymai yra glaudžiai susiję vienas su kitu ir daugiausia remiasi Aristotelio pirmosios priežasties ir pirminio judintojo idėja. Vėliau šie įrodymai tapo Viljamo Palėjaus (1743–1803 m.) mechanistinio argumento pagrindu. Šis filosofas samprotavo taip: pasaulis panašus į gerai sukonstruotą laikrodžio mechanizmą; jei yra *laikrodis*, turi būti ir tą laikrodį padaręs *laikrodininkas*, t.y. Dievas. Taigi, nors Akviniečio Dievo buvimo įrodymai suformuluoti *a posteriori* (iš patirties), tačiau jo Dievo prigimties samprata tegali egzistuoti *a priori*, nes tiesiogiai savo juslėmis žmogus Dievo patirti negali.

Apie Dievo prigimtį Akvinietis daugiausia kalba neiginiais, t.y. aiškina, kas Dievas nėra, ir po ilgų svarstymų daro išvadą, jog *Dievo esmė yra jo paties buvimas*. Kaip liepsnos esmė yra *karštis*, taip Dievo esmė yra *buvimas*. Dievas yra, o tai reiškia, kad jis egzistuoja savaime, pats save palaiko, yra nedalus ir amžinas.

Kelis šimtmečius filosofai rėmėsi Tomo Akviniečio sukurtais įrodymais. Net ir mūsų dienomis kai kurie krikščionybės filosofai mano, jog galimà *natūralioji* teologija, grindžianti Dievo sampratą realaus pasaulio patirtimi.

Tačiau XVIII amžiuje Akviniečio argumentacija buvo smarkiai puolama.

Deividas Hiūmas (1711–1776 m.) kritikavo Akviniečio mintį, kad priežasčių ir padarinių grandinė prasideda pirmąja priežastimi, vadinama Dievu. Hiūmo įsitikinimu, priežasties ir padarinio ryšys nereikalauja jokio paaiškinimo; tai arba paprastas patirties faktas, arba žmogaus proto, apibendrinančio patirtį, išvada. Hiūmas abejojo: kodėl būtent Dievas turėtų būti visa ko pirmoji priežastis? Ar negalėtų būti kokios nors kitos pirmosios priežasties? Daugelis filosofų tuomet padarė išvadą, kad Hiūmo kritika sudavė mirtiną smūgį Akviniečio įrodymams ir kad bandymų kurti *natūraliąją* teologiją daugiau nebebus.

Imanuelis Kantas (1724–1804 m.) manė, kad priežasties ir padarinio ryšys būdingas tik juslinių potyrių pasauliui. Kadangi Dievas egzistuoja (jeigu jis apskritai egzistuoja) už juslinių potyrių pasaulio, tai negalima nuo samprotavimų apie šį pasaulį taip lengvai „peršokti" prie samprotavimų apie Dievą. Vadinasi, Dievo mąstymas žmogaus protui yra visiškai neįmanomas dalykas, o bet kokie samprotavimai apie Dievą bevaisiai ir iš anksto pasmerkti.

Analogijų kalba

Akvinietis nagrinėjo ir teologijos kalbą. Jis išskyrė tris žodžių vartosenos tipus: *vienareikšmė* vartosena – kai žodžiai vartojami ta pačia reikšme (Jonas yra didelis; Ona yra didelė); *lygiareikšmė* vartosena – kai du žodžiai vartojami visiškai skirtingomis reikšmėmis (prie namų auga liepa; liepa – vasaros vidurys); *analoginė* vartosena – kai du žodžius suartina panaši reikšmė (Dievas yra geras; Petras yra geras).

Petras negali būti *toks pat geras* kaip Dievas, kadangi Dievo gerumas pranoksta Petro gerumą. Tačiau Petro gerumas turi dalelę Dievo gerumo. Taigi analogija leidžia teologams kalbėti apie Dievą bent iš dalies prasmingai. Nuo vidurinių amžių teologai naudojosi Akviniečio analogijos samprata, laikė ją patogia ir įtikinama.

Šiuolaikinės diskusijos

Šiuolaikinės diskusijos apie Dievo egzistenciją pasisuko visai kita kryptimi. Mūsų pasaulėvaizdis jau seniai nebe viduramžiškas. Akvinietis būtų galėjęs pasakyti,

kad jo įrodymai yra tiek pat moksliniai, kiek ir teologiniai, o mūsų dienomis teologinė ir mokslinė kalba taip skiriasi, jog daugeliui mąstytojų be galo sunku įveikti šią prarają. Šiuolaikinių teologų nuomone, neįmanoma pateikti jokių *mokslinių* Dievo egzistavimo įrodymų. Jie primena, kad Akviniečio argumentų pagrindas buvo tikėjimas. Vis daugiau teologų kelia klausimą, ką iš tikrųjų reiškia sąvokos *Dievas* ir *egzistuoja*. O jei Dievas egzistuoja, tai *kaip* jis egzistuoja? Tradicinei Dievo sampratai (Dievas — personifikuota būtybė, mylintis tėvas ir kūrėjas, aktyviai veikiantis pasaulyje, trokštantis mylėti ir gelbėti žmoniją) tai kelia grėsmę.

Paulis Tilichas (1886–1965 m.), vienas įtakingiausių šiuolaikinių teologų, tikėjimą vadino *ribiniu nerimu*. Tilicho teologija egzistencialistinė. Jis tvirtino, jog apie Dievą neįmanoma pasakyti, kad jis egzistuoja taip pat, kaip egzistuoja pasaulyje visa kita; vadinasi, neįmanoma pasakyti, kad Dievas apskritai egzistuoja. Pasak Tilicho, Dievo paveikslas Biblijoje yra toks, kokį leido suvokti senovės žmonių patirtis. Tad Tilichas atmetė tikėjimą įasmenintu Dievu. Tačiau jis tvirtino Dievą esant *mūsų būties pagrindą*.

Džonas A.T. Robinsonas knygoje „Atviras Dievui" (1963 m.) perteikė Tilicho idėjas populiaria forma. Robinsonas, kaip ir Tilichas, manė, kad Kristaus gyvenimas yra ir pavyzdys, kuriuo visi turi sekti, ir išminties pamoka. Kristus aktualizavo tai, kas iki jo buvo tik galimybė — jis gyveno iš tikrųjų teisingą gyvenimą. Kristaus gyvenimo niekaip nesumenkinsi, — tai ir yra krikščionybės stiprybė, jos tiesa.

Akviniečio veikalai ir šiandien atrodo didingi, polifoniški ir įspūdingi — tarsi šiuolaikiniame mieste stūksanti viduramžių katedra. Nors apie Dievo egzistenciją dabar jau kalbama visai kitaip, tačiau vis dar tebediskutuojama. Yra žmonės, yra pasaulis, o ar yra Dievas, ar ne, — ir šiandien lieka klausimas, su kuriuo tenka susidurti kiekvienam žmogui. O atsakyti į jį gyvybiškai svarbu, nes tai būtų kartu ir atsakymas į kitą klausimą — kokia žmogaus vieta pasaulyje.

Pagalvokite

1. „Šio jaučio nebylio baubimas pasklis po visą pasaulį." Ar išsipildė Alberto Didžiojo pranašystė?

2. Pasirinkite vieną iš penkių Tomo Akviniečio Dievo buvimo įrodymų. Raskite oponentą ir pasiginčykite dėl šio įrodymo teisingumo. Įrašykite savo diskusiją į kasetę. Ar jūsų argumentai sutampa su Tomo Akviniečio pažiūromis? Kokie jūsų pašnekovo argumentai? Ar jie pagrįsti?

3. Paaiškinkite, ką reiškia *a posteriori* ir *a priori*.

9

Religinė patirtis kaip argumentas

Biblija ir mistikai

„Tos pirmosios savaitės dienos vakare... atėjo Jėzus, atsistojo viduryje ir tarė: „Ramybė jums!" Tai pasakęs, jis parodė jiems rankas ir šoną... Vieno iš dvylikos — Tomo... nebuvo su jais, kai Jėzus buvo atėjęs. Taigi kiti mokiniai jam kalbėjo: „Mes matėme Viešpatį!" O jis jiems pasakė: „Jeigu aš nepamatysiu jo rankose vinių dūrio ir neįleisiu piršto į vinių vietą, ir jeigu ranka nepaliesiu jo šono — netikėsiu."

Evangelija pagal Joną 20, 19–25

Šio puslapio paraštėje pateikta Evangelijos pagal Joną ištrauka — tipiškas religinės patirties aprašymas. Mokiniai regėjo prisikėlusį Jėzų ir įtikėjo, kad jis prisikėlė iš numirusių. Tomas nematė ir nepatikėjo. Negana to, Tomas netikėjo ir mokinių liudijimais. Jis veikiausiai gerai pažino kitus mokinius ir jais pasitikėjo, tačiau jų pasakojimas pasirodė toks neįtikimas, kad Tomas negalėjo patikėti. Kitaip tariant, jo filosofija iš anksto nuteikė jį prieš tikrovę.

Protu ar tikėjimu grindžiamų Dievo buvimo įrodymų istorija gerai žinoma. O kokių įrodymų teikia religinė patirtis? Kokia jų reikšmė ginčuose apie Dievo buvimą?

Amerikiečių filosofas Viljamas Džeimsas (1842–1910 m.), klasikinio veikalo „Religinio patyrimo įvairovė" (1902 m.) autorius, yra pasakęs:

Manau, galima teigti, jog esama ir itin savitos prigimties religinio patyrimo... Šios patirties įvairovė rodo, kad mūsų sąmonė gali pakilti į erdvesnę, dvasingesnę sritį, nepasiekiamą paprastam sveiko proto žmogui.

Religinės patirties siūlomas įrodymas labai paprastas: Dievas yra, nes žmonės turi Dievo patirtį ir gali apie ją mums papasakoti.

Kalbėdami apie religinės patirties teikiamus įrodymus, susiduriame su tokia problema: tiek knygose, tiek individualios patirties aprašymuose aptinkame daug skirtingų *religinės patirties* apibrėžimų. Net *religijos* sąvoka vartojama visiškai skirtingai.

Apie religinę patirtį galime pasakyti viena — ja pasikliaujame tik todėl, kad ji atrodo tikra religinį išgyvenimą patyrusiam žmogui.

RELIGINĖ PATIRTIS YRA JUSLINĖ PATIRTIS tų dalykų, kurie egzistuoja anapus kasdienio pojūčių pasaulio.

RELIGINĖ PATIRTIS NETAPATINTINA SU PARANORMALIŲJŲ REIŠKINIŲ PATIRTIMI. Kontaktų su vaiduokliais ir piktosiomis dvasiomis, telepatijos ir aiškiaregystės reiškinių nederėtų tapatinti su religiniais potyriais. Religinės patirties reikšmė visiškai kitokia: ji keičia žmogaus gyvenimą. Neretai žmonės pajunta, jog įgijo naujų galių arba kad gyvenime atsivėrė visiškai naujos prasmės.

Taigi — religinė patirtis ar paranormaliųjų reiškinių patirtis? Paprastai žmonės gerai suvokia, su kuriuo reiškiniu jiems teko susidurti.

Religinė patirtis Biblijoje

Biblijoje ypač gausu įvairių religinių potyrių aprašymų. Vienas žinomiausių — pirmasis pranašo Izaijo regėjimas (Iz 6, 1. 5):

Karaliaus Ozėjo mirties metais aš mačiau Viešpatį aukštame ir prakilniame soste, ir jo apdaro klosčių buvo pilna šventovė... Aš tariau: vargas man! Aš prapuoliau! Nes esu žmogus suteptomis lūpomis ir gyvenu tarp žmonių, kurių lūpos taip pat suteptos, — o mačiau savo akimis Karalių, kareivijų Viešpatį.

8 psalmėje randame kiek refleksyvesnį religinio išgyvenimo aprašymą:

Kai pasižiūrim į tavo dangų, tavo rankų sukurtą,
į mėnulį, žvaigždes, tvariai padarytas,
tariam: „Kas gi žmogus, kad tu jį dar atmintum,
kas tas Adomo sūnus, kad jį dar lankytum?!"

Štai Juozapo sapnas (Mt 2, 13):

Išminčiams iškeliavus, štai vėl pasirodo Juozapui sapne Viešpaties angelas ir sako: „Kelkis, imk kūdikį su motina ir bėk į Egiptą".

O taip aprašytas apreiškimas Marijai (Lk 1, 26–28):

Šeštame mėnesyje angelas Gabrielius buvo Dievo pasiųstas į Galilėjos miestą, kuris vadinasi Nazaretas, pas mergelę, sužadėtą su vyru, vardu Juozapas, iš Dovydo namų; o mergelės vardas buvo Marija. Atėjęs pas ją, angelas tarė: „Sveika,

malonėmis apdovanotoji! Viešpats su tavimi!"

Tai, ką patyrė apaštalas Paulius (Saulius), privertė jį parpulti ant žemės (Apd 9, 3–4):

Kai atjojo netoli Damasko, staiga jį apšvietė iš dangaus šviesa. Nukritęs žemėn, jis išgirdo balsą: „Sauliau, Sauliau, kam mane persekioji?"

Tai yra tipiški individualios religinės patirties pavyzdžiai. Dievo valia suvokiama iš gamtos reiškinių, regėjimų ir balsų, pranašingų ir įspėjančių sapnų, mistinių išgyvenimų ir kitų sunkiai nusakomų dalykų.

Kartais religinį išgyvenimą lydi karščio, skausmo pojūtis arba žmogus jaučiasi kyląs nuo žemės. Ta savijauta apibūdinama įvairiai („šventybės priartėjimas", „aukščiausioji tikrovė"); dažnai iš viso nekalbama apie Dievą. Net ir tie tyrinėtojai, kurie pripažįsta tokių išgyvenimų vertingumą, tikriausiai sudvejotų, ar šios vizijos atskleidžia krikščionių Dievą. Mistinė patirtis būdinga visoms religijoms, o religinių išgyvenimų yra patyrę tiek tikintys, tiek ir netikintys žmonės.

Kai kurie tyrinėtojai pasakytų, kad šių išgyvenimų turinys priklauso nuo to, kokiai religinei bendruomenei priklauso žmogus. Neretai žmonės regi šventųjų arba dievybių, globojančių jų bažnyčias bei šventyklas, vizijas. Dalis tyrinėtojų teigia, kad protestantai, judėjai ir musulmonai, kurių apeigose vizualiniai elementai neryškūs, dažniau girdi balsus, o Romos katalikai ir induistai — regi vizijas. Iš tikrųjų kiekviena religinė bendruomenė turi savo šventuosius raštus, kultūrą ir bendrą religinio gyvenimo *formą*, kuri dažnai lemia konkrečios individo patirties interpretaciją. Pavyzdžiui, žmogus gali tvirtinti, kad savo vizijose regėjo Dievą kaip *karalių*, jei jo religinėje bendruomenėje įprasta apie Dievą kalbėti ir jį vaizduoti kaip karalių.

Daugelis žmonių prisipažįsta ne sykį išgyvenę baimingos pagarbos jausmą. Šis jausmas mums primena, jog gyvename ne vien materialia kasdienybe. XIX a. poetams romantikams taurūs jausmai asocijavosi su kalnų didingumu: gamtos didybė verčia tikėti, kad gyvenimas kur kas įspūdingesnis, kur kas reikšmingesnis, negu mes manome.

Nors tam tikro tipo žmonės (pranašai, mistikai) yra labiau už kitus linkę į religinius išgyvenimus, tačiau jų yra patyrę daugybė įvairiausių žmonių. Jei pristigtų kitų įrodymų, tai religinė patirtis paliudytų, kad religija — gyvojo tikėjimo, o ne proto fenomenas. Siekimas *pažinti* Dievą — tai noras jį patirti, o ne vien suvokti protu.

Religinės patirties argumento kritika
Bandymai įrodyti Dievo buvimą remiantis religine patirtimi susilaukė įvairiopos kritikos. Svarbiausia, kad patirtis nėra intelektualinis įrodymas, kad ji neatstoja mokslo fakto. Patirtis yra tai, ką žmogui teko išgyventi, tad ją interpretuoti galima labai įvairiai.

Antra vertus, vieno ar kito asmens liudijimais mes arba tikime, arba ne. Kai kurie tyrinėtojai sako, kad jeigu kitose gyvenimo srityse žmogumi galima pasitikėti, tai ir jo religinę patirtį reikia vertinti rimtai. O juk dažnai ji tiesiog išjuokiama, laikoma iliuzijomis, melu arba haliucinacijomis.

Filosofai, psichologai, sociologai ir antropologai religinius potyrius linkę laikyti grynai žmogišku dalyku. Jie sutinka, kad tokia patirtis daro emocinį poveikį žmonių gyvenimui, tačiau tai nėra pagrindas ką nors spręsti apie Dievą.

Su religine kitų žmonių patirtimi neįmanoma susipažinti tiesiogiai, o tik iš pasakojimo. Taigi tenka susidurti su specifine religinės kalbos problema. Būtent kalba suteikia šiems išgyvenimams tam tikrą formą ir kontekstą. Religinės patirties neįmanoma perteikti tokiu pavidalu, kokiu ją įgijo konkretus žmogus. Be to, tai yra asmeniški to žmogaus emociniai išgyvenimai; jie nieko negali pasakyti nei apie Dievą, nei apie antgamtinio pasaulio tvarką. Religinė patirtis nenusakoma, neperteikiama žodžiais. Pasakojimas negali adekvačiai atspindėti žmogaus būsenos.

Džonas Hikas knygoje „Religijos filosofija" daro tokią išvadą:
Trumpai tariant, bet koks ypatingas įvykis arba potyris, laikomas dieviškumo pasireiškimu, gali būti vertinamas ir kaip nors kitaip. Vadinasi, jo negalima laikyti Dievo buvimo įrodymu.

Krikščionybė ir religinė patirtis
Keliems religinės patirties tipams krikščionybės tradicija skiria itin garbingą vietą.

ATSIVERTIMAS — labai svarbus religinio gyvenimo įvykis, kai vienas tikėjimas keičiamas kitu. Daugelis žmonių liudija, kad jie *atsivertė* patyrę kokį ypatingą naujos religijos pasireiškimą. Džonas Vezlis, metodizmo pradininkas, aprašė savo atsivertimą į krikščionybę dienoraštyje 1738 m. gegužės 24 dieną.

Vakare aš prisiverčiau nueiti į bendruomenės susirinkimą Aldersgeito gatvėje, kur turėjo būti skaitomas Liuterio parašytas Laiško romiečiams įvadas. Maždaug be ketvirčio devynios, kai buvo svarstoma, kaip Dievas tobulina žmogaus širdį per tikėjimą Kristumi, aš pajutau širdy sruvenant keistą šilumą. Aš pajutau, kad pasitikiu Kristumi, vien tik juo, tikiu, kad jis mane išganys; ir man buvo atsiųstas patikinimas, kad jis nuėmė nuo manęs nuodėmių naštą, panaikino blogas mintis ir išgelbėjo mane nuo nuodėmės ir mirties.

PAŠAUKIMAS — tokia patirtis, kai žmonės jaučiasi esą specialiai pašaukti atlikti tam tikrą užduotį, dirbti tam tikrą darbą. Tai būdinga ne tik dvasininkams, vienuoliams ir misionieriams, bet ir gydytojams, mokytojams bei kitiems žmonėms.

IŠGIJIMAS taip pat gali būti religinė patirtis. Daugelis žmonių pasakoja, jog jie išgijo stebuklingu būdu; jų manymu, tas išgijimas buvo atsiųstas Dievo ar kokios dieviškosios galios.

YPATINGA DVASIOS BŪSENA yra esminis religinės patirties bruožas. Neti-

Tikėjimas ir netikėjimas

Į Dievo egzistencijos problemą žiūrima įvairiai.

Ateistai neigia Dievo buvimą. Ateistas pasakytų, kad racionalūs argumentai toli gražu neįrodo, jog Dievas yra.

Agnostikai teigia, kad neįmanomas nei vienoks, nei kitoks tvirtas įsitikinimas (lot. *agnosco* – „aš nežinau"). Jie mano, jog nepakanka argumentų nei Dievo buvimui įrodyti, nei jo nebuvimui pagrįsti.

Yra žmonių, kartais vadinamų *fideistais*, kurie įsitikinę, jog religinio pažinimo negalima grįsti protu. Jų nuomone, religija gyva tiktai tikėjimu. Laikydamiesi tokio požiūrio, turėsime sutikti, jog žmogaus protas per menkas, kad suvoktų Dievą.

Yra mąstytojų, kurie svarbiausiu dalyku laiko *apreiškimą*. Pasak jų, Dievas pažįstamas ne protaujant, bet iš apreiškimo. Dievas pats mums save apreiškia, todėl tie filosofai, kurie ieško proto argumentų, smarkiai šauna pro šalį. Apreiškimas mus pasiekia per Šventąjį Raštą arba ypatingą religinę patirtį.

Panteistai tiki, kad Dievas yra visata, o visata ir yra Dievas. Dievas ir kūrinija tapatūs: Dievas yra visur, visame kame, jis yra visa. Ryškiausias panteistinės pasaulėžiūros pavyzdys – Benedikto Spinozos (1632–1677 m.) mintys.

Deistų nuomone, Dievas sukūrė pasaulį, o paskui paleido jį riedėti savo ratu. Jis pasitraukė iš pasaulio ir aktyviai jame nesireiškia. Deistai nepripažįsta maldų ir asmeniško santykio su Dievu. Deizmas formavosi veikiamas XVII a. mokslo atradimų ir visatą aiškino kaip savarankiškai veikiantį mechanizmą – tarsi laikrodį. Dievas buvo įsivaizduojamas kaip laikrodininkas, suderinęs laikrodžio mechanizmą ir nugrimzdęs į nežinomybę.

kėtai visą žmogų užvaldanti meilė, prakalbėjimas svetimomis kalbomis, kurių žmogus ligi tol nemokėjo, pranašystės, regėjimai bei kiti panašūs dalykai yra kai kurių religinių bendruomenių apeigų dalis. Tokia patirtis nėra būdinga tik vienai kuriai religijai. Kalbėdami apie krikščionybę, šią patirtį dažnai siejame su charizmatiniu judėjimu (gr. *charisma* — „malonė", „dovana"). Šis judėjimas ypač sustiprėjo per pastaruosius dvidešimt penkerius metus. Charizmatinio judėjimo šalininkai tvirtina, kad tokia patirtis prieinama kiekvienam, tik skirtingi žmonės gauna skirtingų *dovanų*.

Daugelis religinių tradicijų garbingą vietą skiria MISTICIZMUI. Mistiška nuostata dažnai balansuoja ant ortodoksijos ribos. Islamas turėjo sufijus, o iš judaizmo gimė kabalos mokymas. Krikščioniškosios mistikos užuomazgų regime Biblijoje, tačiau smulkiai mistinę patirtį pirmieji aprašo ankstyvieji krikščionių rašytojai, tokie kaip Dykumos Tėvai. Grigalius Nysietis (apie 300–395 m.) rašė:
Siekiamų dalykų tikrasis regėjimas ir tikrasis pažinimas yra ne matymas, o tik suvokimas, kad mūsų tikslas pranoksta bet kokį pažinimą ir visame kame yra atskirtas nuo mūsų nesuvokiamumo miglos.

Mistinę patirtį dažnai lydi šventumo išgyvenimas, vienybės su Dievu ir visata jutimas bei visiškas tikrumas. Tokiomis akimirkomis žmogus labiausiai priartėja prie dieviškosios realybės. Vadinasi, mistinių potyrių teikiamos įžvalgos yra *aukščiausioji* patirtis; ji niekuomet negali būti triviali. Mistikai tvirtina, kad jiems atsivėrę visuotinės ir amžinosios tiesos apie žmogiškąją prigimtį, apie pasaulį, apie žmogaus santykį su tuo, kas dieviška. Daugelis įvairių amžių mistikų yra aprašę savo patirtį: Teresė Avilietė, Johanas Ekhartas, Jakobas Bėmė ir ponia Džuliana iš Norvidžo (jos „Dieviškosios meilės apreiškimas" tebeskaitomas ir mūsų laikais). Filosofas Blezas Paskalis (1623–1662 m.) savo mistinius išgyvenimus užrašė popieriaus skiautelėje. Po mirties ji rasta įsiūta jo liemenėje.
Maždaug nuo pusės vienuoliktos vakaro iki pusvalandžio po vidurnakčio.
Ugnis.
Abraomo Dievas, Izaoko Dievas, Jokūbo

Ginčas dėl Dievo buvimo

Dievas, bet ne filosofų ir ne mokslininkų Dievas.
Visiškas tikrumas. Jausmas. Džiaugsmas. Ramybė.
Užmiršti pasaulį ir visa, išskyrus Dievą.
- -
Teisingasis Tėve, pasaulis tavęs nepažino, tačiau aš tave pažinau.
Džiaugsmas! Džiaugsmas! Džiaugsmas! Džiaugsmo ašaros!

Kad ir kaip mes abejotume religinių potyrių pagrįstumu, jų poveikis asmenybei neabejotinas.

Du religinės patirties filosofai

Būta ir kitokio požiūrio į religinius išgyvenimus. Kai kurie filosofai manė, kad ir religinė patirtis gali būti tam tikros teologinės doktrinos pagrindas. Tradicinė teologija rėmėsi proto ir tikėjimo argumentais, o kai kurie mąstytojai atsigręžė į religinę patirtį.

Frydrichas Šlėjermacheris (1768–1834 m.) buvo Berlyno universiteto teologijos profesorius, liberalinės teologijos mokyklos pradininkas. Jis gyveno tuo laikotarpiu, kai krikščioniškasis mokymas buvo smarkiai kritikuojamas racionalistų skeptikų. Tuo pačiu metu Europoje gana įtakingas buvo ir romantizmo judėjimas, itin sureikšminęs jausmą bei subjektyvią patirtį. Šlėjermacheris atskyrė religiją nuo teologijos ir etikos, nuo pažinimo ir veiklos; jis tvirtino, jog religija yra ne kas kita, kaip jausmas ir patirtis. Taip susiformavo nauja krikščionybės samprata. Apreiškimas imtas laikyti atskiro individo religine patirtimi: „Kiekvieno žmogaus intuicija, bet koks kūrybinis jausmas kyla iš apreiškimo... Jei kol kas ir nejaučiate turį kažko savita, kai visa tai prasi-

verš, jums tai ir bus apreiškimas".

Šlėjermacherio požiūriu, religijos esmę atspindi ne žinojimas, ne veikla, bet „suvokimas, jog esi visiškai priklausomas, kitaip tariant, esi susijęs su Dievu". Šlėjermacheris Bibliją vertino veikiau kaip religinės patirties aprašymą, o ne kaip Dievo siųstą apreiškimą ar tikslingos Dievo veiklos istoriją. Šlėjermacheris savo filosofinėje sistemoje nubrėžė aiškią ribą tarp tikėjimo ir racionalaus mąstymo, religijos ir istorijos. Nors šiam filosofui pavyko apginti religiją nuo racionalistų puldinėjimų, ne vienas pastebėsime, kad dėl to jis aukojo krikščionybės gebėjimą intelektualiai bendrauti su šiuolaikiniu pasauliu.

Martinas Buberis (1878–1965 m.), gimęs Vienoje, buvo judaizmo filosofas ir teologas. Nuo 1925 m. jis skaitė judaizmo religijos ir etikos paskaitas Frankfurte prie Maino. 1933 m. nacistų siautėjimas privertė jį bėgti. Vėliau jis apsistojo Izraelyje, tapo Hebrajų universiteto profesoriumi. Garsiausias Buberio veikalas — „Aš ir Tu" (1923 m.). Šioje knygoje Buberis aprašo du pagrindinius santykio su pasauliu tipus.

- Aš–Tu: subjekto ir objekto tarpusavio santykiai lygiaverčiai;
- Aš–Tai: tarp subjekto ir objekto egzistuoja kontrolės arba objektyvizacijos (sudaiktinimo) santykis. Šiuo atveju *Aš*

Kartais Dievo buvimo įrodymu tampa paties žmogaus pasirinktas gyvenimo kelias. Štai iliuminuoto viduramžių rankraščio piešinys. Čia pavaizduota Kenterberio arkivyskupo Tomo Beketo kankinystė. Kaip ir kiti tvirto tikėjimo žmonės, Tomas buvo pasiryžęs priešintis žemiškoms pagundoms ir pasiaukoti Dievo garbei.

yra aktyvus, o *Tai* pasyvus. Santykis *Aš–Tai* yra žemesnis už santykį *Aš–Tu*.

Buberio koncepcijoje Dievas laikomas amžinuoju Tu, o santykis su Dievu yra vienintelis Aš–Tu santykis, kurį žmogus gali nuolat puoselėti. Kitaip tariant, visa egzistencija grindžiama nenutrūkstamu santykiu su Dievu, o tai leidžia žmogui įgyti ypatingos religinės pasaulio patirties. Buberis rašė:

Tiems, kurie įsijungia į šį absoliutų santykį, atskirybės praranda svarbą — jau nebereikšmingi nei daiktai, nei gyvosios būtybės, nei žemiški, nei dangiški dalykai, — šitas santykis apima viską. Įsiliejimas į šį grynąjį santykį anaiptol nereikalauja visa ko atmetimo, o tik sugebėjimo regėti visa Tavyje. Mes ne atsižadame pasaulio, bet pastatome jį ant tikrojo pamato.

Ištisus šimtmečius bendrame Vakarų kultūros ir civilizacijos kontekste krikščionybė negailėjo pastangų išlaikyti tikėjimui ir prisitaikyti prie naujų idėjų. Kartu kiekvienam naujam amžiui krikščionybė turėjo priminti, jog ji yra gyvas tikėjimas, kurio išpažinėjai pirmiausia siekia patirti Dievą. Nors Buberis buvo judėjas, nė kiek nestebina, kad jo darbus labai palankiai vertino krikščionių teologai. Net jei religinė patirtis ir nėra joks Dievo buvimo įrodymas, galbūt tai, kad paprasti blaiviai mąstantys žmonės patvirtina jos tikrumą, privers mus iš naujo peržiūrėti savo pasaulėžiūrą ir pasaulio sąrangos suvokimą.

Pagaliau, jei ir nėra jokio įtikinamo Dievo buvimo įrodymo, niekam juk nepavyko aiškiai įrodyti, kad Dievas neegzistuoja. Taigi Dievo buvimo klausimas, su kuriuo mes nuolat susiduriame, lieka neatsakytas. O vienintelis tikras religinės patirties teikiamas argumentas yra tas, kad į Dievo buvimo klausimą turėtų atsakyti ne vien mūsų protas, bet visa mūsų esybė.

Pagalvokite

1. Gal jūs ar kas nors iš jūsų pažįstamų esate patyrę religinių išgyvenimų? Gal teko apie tai skaityti? Surinkite kaip galima daugiau informacijos. Kuo remdamiesi žmonės tvirtina, kad jų patirtis būtent religinė?

2. Tarkime, kad religija tėra tik jausmas ir patirtis. Kokių intelektualinių problemų kelia ši prielaida? Ir priešingai, ar religija gali egzistuoti be jausmo ir patirties?

3. Kaip M.Buberio pažiūros galėtų paveikti žmonių gyvenseną?

Keliai į pažinimą

RACIONALIZMAS IR EMPIRIZMAS

Įsivaizduokite, kad žiūrite televizorių. Staiga it žaibas plyksteli naujiena: mokslininkai ką tik atrado, kad Mėnulis susideda iš žaliojo sūrio. Žaliojo sūrio! Be to, Žemė yra piramidės pavidalo ir laikosi ant gigantiško vėžlio nugaros... Ką jūs pamanytumėte? Jūs stačiai nežinotumėte, kaip priimti tokias žinias. Jūs pagalvotumėte, kad tai neįtikėtina, kad kažkas pokštauja, — argi tai gali būti tiesa? O jei tai tiesa, ji turėtų apversti aukštyn kojomis visą jūsų pasaulėvaizdį. Staiga paaiškėtų, kad nebėra nieko tikra! Jūs imtumėte abejoti.

Renė Dekartas (1596–1650 m.) gyveno tokioje epochoje, kai pasaulio samprata smarkiai keitėsi. Aristotelio filosofijos suformuotas pasaulėvaizdis prarado aiškius kontūrus, juos ištirpdė nauji mokslo atradimai. Daugelis žmonių nežinojo nė ką galvoti ir tapo skeptikais, abejojančiais, ar apskritai įmanoma įrodyti, kad kas nors yra visiškai tikra. Atrodė, jog mokslas gali pakirsti tikėjimą, todėl Bažnyčia vis atkakliau puolė ryškėjančius naujos mokslinės mąstysenos principus. Įsižiebė religinis konfliktas — katalikų prieš protestantus, Bažnyčios prieš mokslą, o kartu ir mokslinis konfliktas — aristotelininkai kirtosi su Koperniku, Kepleriu, Galilėjumi.

Dekartas gimė 1596 m. Lajė miestelyje, netoli Turo, Šiaurės Vakarų Prancūzijoje. Jo tėvas buvo advokatas. Dekartas mokėsi garsiojoje La Flešo jėzuitų kolegijoje. Ten jis įgijo tradicinį Aristotelio principais pagrįstą išsilavinimą, bet kartu susipažino ir su kai kuriais naujausiais mokslo atradimais. Dekartas save laikė pirmiausia mokslininku, tačiau mes jį prisimename kaip filosofą.

Baigęs mokyklą ir kiek pagyvenęs Paryžiuje, Dekartas stojo į kariuomenę, tarnavo Olandijoje ir Vokietijoje. Tačiau 1621 m. paliko tarnybą, kad atsidėtų mokslui bei filosofijai. 1619 m. lapkričio 10 d. — tuo metu buvo apsistojęs Ulme — Dekartas užsisklendė smarkiai prikūrentame kambarėlyje. Ten jį aplankė keistas regėjimas, o naktį jis susapnavo tris lemtingus sapnus. Dekarto įsitikinimu, tai buvęs Dievo siųstas apreiškimas, atsklei-

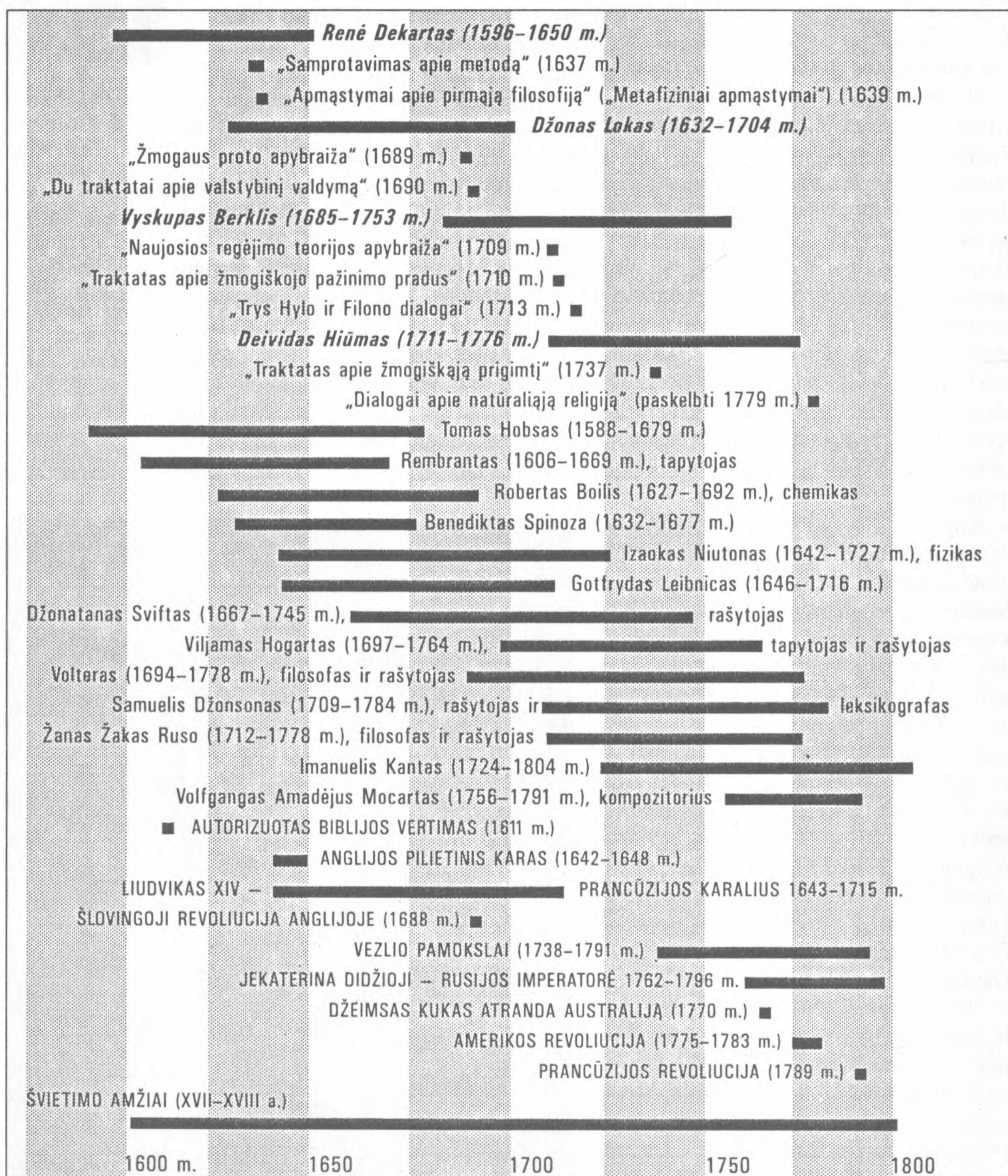
„Aš supratau, jog nors esu pasirengęs manyti, kad viskas netikra, vis dėlto būtina, kad aš pats, šitai mąstantis, kas nors būčiau... Aš mąstau, vadinasi, esu.“
Renė Dekartas

dęs jo gyvenimo uždavinį. Tokia buvo naujojo mokslo pradžia. Dekartas grįžo į Prancūziją, tačiau 1629 m. vėl išvyko į Olandiją, ten apsistojo ir vienišas išgyveno beveik dvidešimt metų.

1637 m. išleistas Dekarto „Samprotavimas apie metodą", o 1639 m. jis pradėjo rašyti „Metafizinius apmąstymus". Jo darbai skiriami visuomenei, ne tik filosofams, ir rašė jis ne tik lotyniškai, bet ir prancūzų kalba.

Dekartas savo raštais sukėlė didelę po-

lemiką ir užsitraukė olandų teologų rūstybę. 1648 m. jis nutarė priimti Švedijos karalienės Kristinos kvietimą mokyti ją filosofijos. Šis sprendimas nulėmė tolesnį filosofo likimą. Dekartas rūmuose kankinosi (pamokos prasidėdavo 5 val. ryto), o Švedijos žiema labai pakenkė jo sveikatai. Jis mirė 1650 m. Stokholme.

Dekarto metodas

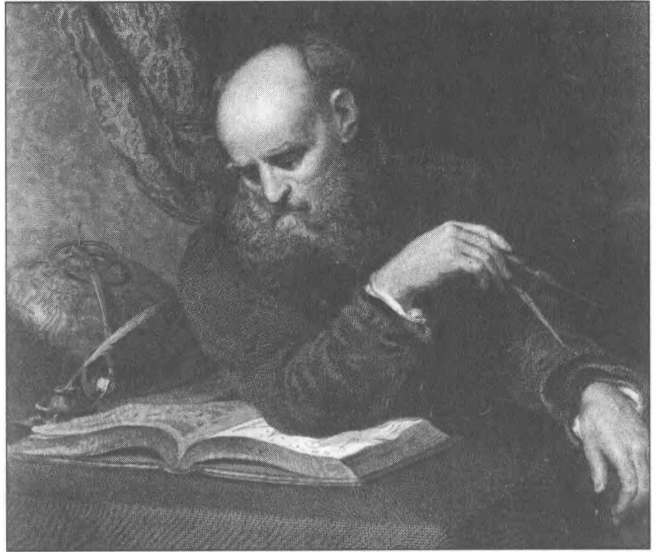
Dekarto darbai jau nebe viduramžiški. Iš jų matyti, kaip Vakarų filosofija skiriasi su Aristoteliu, kaip formuojasi nauja mąstysena. Tais laikais, kai religija visaip įtarinėjo mokslą, o mokslas skeptiškai gręžėsi nuo religijos, Dekartas stengėsi suvienyti šias abi sritis. Jis siekė, kad mokslas susitaikytų su religija. Tačiau pats daugiausia dėmesio skyrė mokslo problemoms.

Dekartas siekė verifikuoti pažinimą, ieškodamas tvirto pamato, į kurį galėtų atsiremti visa mokslų sistema. Jis suprato: jei norime užsitikrinti mokslo pažangą, neišvengiamas didžiulis vingis filosofijos sritin, nes reikia nustatyti tam tikras samprotavimo taisykles. Dekartas sukūrė specialų mąstymo metodą — tai abejonės metodas. Nuosekliai samprotauti jį išmokė jėzuitų kolegija, o abejonės principas tiksliai išreiškė epochos dvasią. Dekartas stengėsi atmesti tai, dėl ko galėtų kilti bent menkiausia abejonė, kad rastų visiškai neabejotiną tiesą. Jis siekė tikrojo pažinimo.

Štai Dekarto taisyklės:

- Nelaikyti tikru jokio dalyko, kol aiškiai įsitikinsiu, kad jis yra toks; pripažinti tik tas tiesas, kurios savaime akivaizdžios (kaip matematikoje);
- Kiekvieną sunkiai analizuojamą dalyką skaidyti į tiek dalių, kiek įmanoma ir būtina jam įveikti;
- Laikytis tam tikros mąstymo tvarkos, pradėti nuo pačių paprasčiausių ir lengviausiai suprantamų dalykų ir palaipsniui pereiti prie sudėtingiausių pažinimo;
- Visada daryti tokius nuodugnius išvardijimus ir tokias išsamias apžvalgas, kad būtum tikras, jog nieko nepraleista.

Taip jis ir tikrindavo kiekvieną savo mintį, tiktai religiją ir dorovę pasiliko kaip *laikiną buveinę*, kad turėtų kur prisiglausti, kol pasistatys visų savo įsitikinimų *namą*.

Galilėjaus požiūris į visatos prigimtį prieštaravo aristoteliškajai sistemai, kuria vadovavosi to meto Bažnyčia. XVII amžiuje formavosi nauja idėjų sistema, ir René Dekartas ieškojo tvirtesnio filosofinio pagrindo.

Mąstau, vadinasi, esu

Dekartas sakė, kad mes visi ne sykį esame patyrę, kaip mus apgauna mūsų juslės. Juk atrodo, kad irklai vandeny sulinksta, o iš toli matomi žmonės pasirodo esą ne žmonės, bet medžiai. Tad jei mūsų juslių teikiama informacija tokia nepatikima, iš kur galime žinoti, kad nesame nuolat apgaudinėjami? Juk jei miegodamas aš galiu sapnuoti save nubudusį, iš kur galiu žinoti, kad nesapnuoju visą laiką ir kad tai, ką matau ir patiriu, nėra iliuzija?

Bet, svarstė toliau Dekartas, jei viskas ir yra iliuzija, ar gali bent kai kurios šios iliuzijos dalys būti tikros?

Nes ar aš budrus, ar miegu, du ir trys vis tiek visada bus penki, o kvadratas neturės daugiau kaip keturių kraštinių, ir atrodo visai neįmanoma, kad tokias aiškias ir

akivaizdžias tiesas būtų galima įtarti esant klaidingas arba netikras...

Atrodo, kad tai teisinga. Tačiau ar tikrai? Dekartas toliau abejoja: gal po pasaulį klaidžioja apgaulės demonas, kuris mane įtikina, jog ir klaidingi matematiniai skaičiavimai yra teisingi? Tokiu atveju aš jau nieko negaliu žinoti — ir mane apima neviltis.

Taigi, suabejojęs juslių teikiama informacija, moksline informacija, o paskui jau ir matematine informacija, Dekartas padarė garsiąją išvadą:

Aš nusprendžiau pripažinti, kad visa, kas tik kada nors yra atėję man į galvą, yra nė kiek ne tikriau už mano apgaulingus sapnus. Bet iškart supratau, jog nors esu pasirengęs manyti, kad viskas netikra, vis dėlto būtina, kad aš pats, šitai mąstantis, kas nors būčiau. Suvokęs, kad ši tiesa — aš mąstau, vadinasi, esu — yra tokia tvirta ir akivaizdi, jog net keisčiausios skeptikų prielaidos bejėgės ją sugriauti, aš nusprendžiau be baimės galįs laikyti ją pirmuoju savo kuriamos filosofijos principu.

Taigi, jei apgaulės demonas ir gali Dekartui meluoti apie visa kita, tačiau tai, kad Dekartas egzistuoja ir mąsto, nėra melas.

- Aš mąstau, vadinasi, aš esu;
- Niekas negali manęs priversti manyti, kad aš egzistuoju, jeigu aš neegzistuoju;
- Aš negaliu sutikti, kad neegzistuoju, nes jei aš taip manau, tai aš jau mąstau. Vadinasi, tada ir mano egzistavimas yra tikras dalykas.

Ar Dekartas, įrodęs savo paties egzistavimą, galėjo tokiu pat būdu įrodyti ką nors daugiau? Jis ėmėsi įrodyti Dievo buvimą, o paskui ir išorinio pasaulio egzistavimą.

Dekarto Dievo samprata

Dekartas įrodinėjo Dievo buvimą tebesinaudodamas Aristotelio samprotavimo metodika. Jis mąstė šitaip: mano metodas yra abejonės metodas. Kadangi žinojimas pranašesnis už abejonę, tai aš esu netobulas. Vadinasi, aš nesu Dievas, nes jei būčiau Dievas, tai būčiau sukūręs save tobulą.

Žinoti geriau negu abejoti, o būti tobulam geriau negu būti netobulam. Aš suvokiu tobulybės *idėją*, tačiau pats nesu tobulas. Taigi ši idėja man kažkieno duota. Ji turėjo ateiti iš Dievo, kadangi aš per daug netobulas, kad galėčiau pats ją sugalvoti. Vadinasi, Dievas yra.

Dekarto argumentacija yra aristoteliška. Aristotelis manė, jog egzistuoja tam tikra skirtingų tikrovės rūšių, arba kategorijų, grandinė.

Idėjos priežastis priklauso tai pačiai kategorijai, kaip ir tas daiktas, apie kurio idėją kalbame. Dievo idėja turėtų kilti iš begalinės substancijos. Tačiau esama tiktai vienos begalinės substancijos — Dievo. Vadinasi, Dievas yra.

Dekartas pasinaudojo ir ontologiniu įrodymu. Dievas yra tobulas. Egzistavimas tobulesnis už neegzistavimą. Vadinasi, Dievas yra. Dievo buvimas yra Dievo apibrėžimo dalis. Kaip trikampiui būdingi *trys kampai*, taip Dievui — *buvimas*.

Toliau Dekartas teigia, kad Dievo buvimas yra regimojo pasaulio egzistavimo įrodymas ir laidas. Jei Dievas tobulas, tai jis negali mūsų apgaudinėti. Negali būti nė apgaulės demono, nes Dievas niekada nepanorės, kad mes būtume apgaudinėjami.

Kiekviena aiški ir suprantama mintis yra kažkas tikra, vadinasi, ji negali atsirasti iš nieko, o turi kilti iš Dievo, kuris yra aukščiausioji tobulybė ir todėl negali būti jokios klaidos priežastis.

Dekartas samprotavo taip:

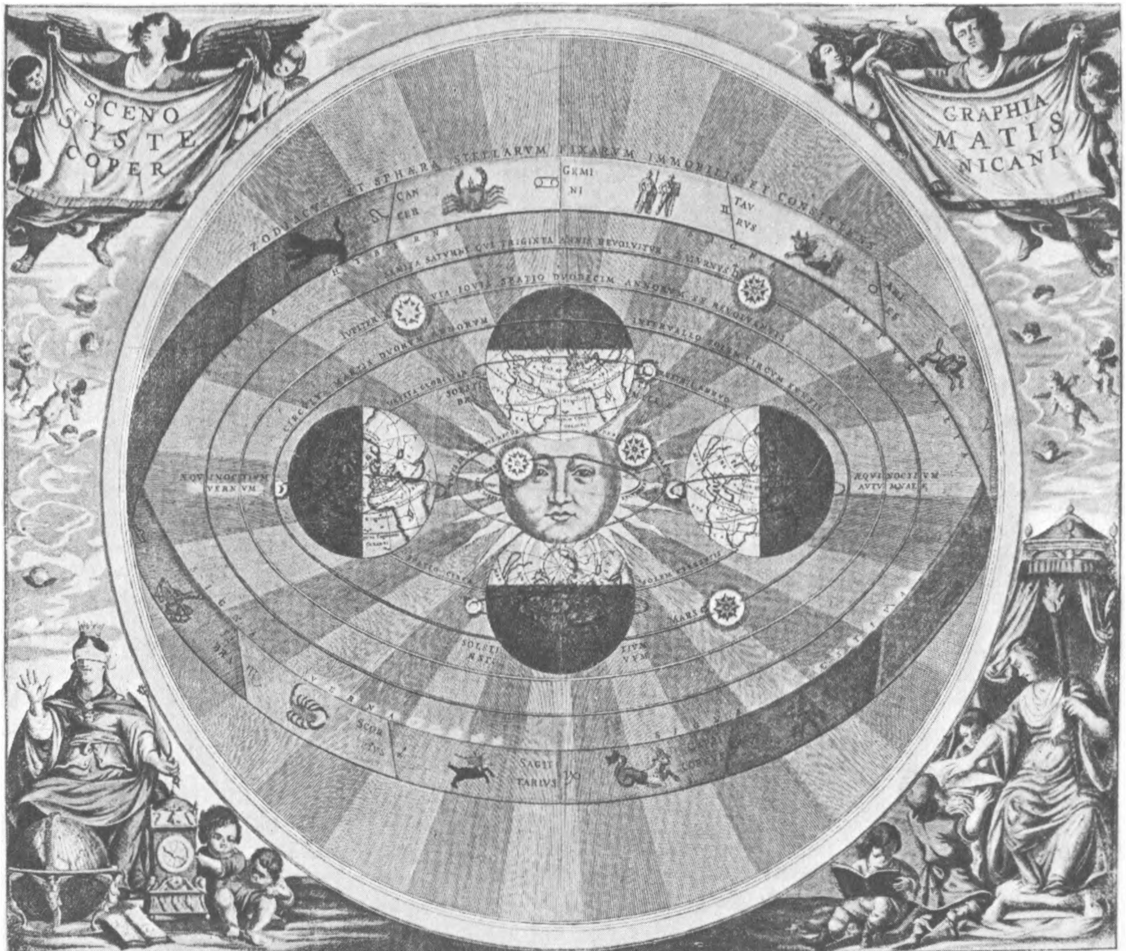
- Mano protas gauna idėjų ir išlieka pasyvus. Jei mano protas būtų tiktai pasyvus, tai aš negalėčiau mąstyti. Vadinasi, turi egzistuoti kokia nors aktyvi jėga, veikianti mano protą, bet jam nepriklausanti;

- Idėjų mano protui teikia aktyvūs pradai, kitaip tariant, kūnai. Vadinasi, aš pats turiu kūną, idėjos mano prote kyla iš kūnų, tad mano kūnas ir pasaulio objektai egzistuoja;
- Taigi mums atrodo, kad pasaulis egzistuoja, o kadangi Dievas nenori, kad mes būtume apgaudinėjami, tai galime tikėti, jog pasaulis egzistuoja.

Net visa tai įrodęs, Dekartas tvirtino, kad tikros tėra tik matematinės objektų savybės: forma, dydis ir t.t. Dėl juslėmis suvokiamų savybių, tokių kaip spalva, kvapas, visuomet gali kilti abejonių. Taigi Dekartas skyrė kiekybines ir kokybines objekto savybes. Pirmųjų tikrumu nesunku įsitikinti, o dėl antrųjų niekad negalime būti tikri.

Esminis Dekarto filosofijos teiginys — kad siela egzistuoja atskirai nuo kūno. Mes esame protai, mąstančios esybės, tik laikinai sujungtos su kūnais, kadangi siela yra nemirtinga. Dekarto filosofija postuluoja visišką sielos (proto) ir kūno atskyrimą, todėl ji vadinama *dualizmu* (žr. 5 skyrių).

Dekartas manė, jog žmonės gimsta turėdami įgimtų idėjų. Tuo jis panašus į Platoną. Mes suvokiame Dievo idėją, tačiau savo juslėmis niekuomet negalėsime Dievo patirti. Mes suvokiame idealaus apskritimo idėją, tačiau niekuomet nesame tokio regėję. Taigi mes turime tokių

Čia pavaizduota Koperniko sistema: jos centre Saulė, o ne Žemė. Žmogaus mintis vaduojasi iš senosios tradicijos ir kuria naują pasaulio sampratą. Piešinio detalės rodo, kaip dar sumišę naujos mokslo idėjos ir senieji prietarai.

prigimtinių idėjų, kurias suvokiame tiktai protu: „Iš tiesų Dievo, arba aukščiausiosios tobulybės, idėją aš randu savyje taip pat, kaip bet kokios formos ar skaičiaus idėją“.

Prigimtinės idėjos mums leidžia:

- Pažinti save;
- Pažinti Dievą;
- Suprasti matematiką.

Taigi Dekarto filosofija yra racionalistinė: tikrasis pažinimas pasiekiamas protu, jis nepriklauso nuo pojūčių.

Dekarto filosofijoje tikėjimas Dievu yra svarbesnis už tikėjimą mokslu. Tačiau negalėtume tvirtinti, kad Dekarto Dievas yra būtent krikščionių Dievas, kuris rūpinasi išganymu, apdovanoja ir baudžia; negalėtume teigti, kad ir Dekarto sielos samprata yra krikščioniška.

Dekartas norėjo tapti naujųjų laikų Aristoteliu. Istorija nesuteikė jam šios malonės, tačiau jo filosofija atvėrė duris šiuolaikiniam mokslui, — protas tebeviešpatauja ir mūsų laikais.

Pagalvokite

1. Ar juslės visuomet apgauna? Ar viskas tėra iliuzija? Pasvarstykite.

2. Ar įtikinamas Dekarto teiginys „mąstau, vadinasi, esu"? Pasiskirstykite po du: vienas tegu gina Dekarto požiūrį, o kitas pateikia priešingų argumentų. Surašykite savo argumentus. Pasižiūrėkite, ar galėtumėte juos patobulinti padiskutavę su kitais.

3. Ar mūsų kūnai ir protai yra atskiri? Kas nesutinka su šiuo požiūriu? Kodėl?

Šiuolaikinės astronomijos kūrėjai

Mikalojus Kopernikas (1473–1543 m.) gimė Lenkijoje. Jis buvo moderniosios astronomijos pradininkas, heliocentrinės sistemos kūrėjas, įrodęs, kad Žemė sukasi aplink Saulę. Koperniko darbus pasmerkė Bažnyčia, nes jis parodė, jog žmonija gyvena anaiptol ne visatos centre.

Johanas Kepleris (1571–1630 m.) – vokiečių astronomas, įrodęs, kad planetų orbitos nėra taisyklingi apskritimai, kaip iki tol manyta.

Galilėjas Galilėjus (1564–1642 m.) – šiuolaikinės mechanikos pradininkas. Kaip ir Kopernikas, jis teigė, kad Žemė sukasi aplink Saulę. Už tai 1633 m. Bažnyčia jį privertė atsisakyti savo pažiūrų ir pasmerkė namų areštui iki gyvos galvos. Be kita ko, Galilėjus reikalavo atskirti mokslą nuo teologijos.

Teleskopas mato toliau negu žmogaus akis. Pro jį galime žvelgti į planetas ir žvaigždes. Galima būtų sukurti galingą teleskopą, įrengti jį kosmose virš atmosferos, virš dulkių ir taršalų sluoksnio, ir stebėti giedrą nakties dangų. Moksliniai instrumentai leidžia geriau pažinti pasaulį. Turėdami teleskopą, apie visatą sužinome kur kas daugiau nei stovėdami atokiame sodo kampelyje ir žvalgydamiesi po erdvę.

Mokslo atradimai leido suvokti žmogaus ribotumą ir trūkumus. Pasirodo, mes patys nesame tokie tikslūs kaip mūsų sukurti prietaisai.

XVII–XVIII a. filosofai empirikai gerai suvokė žmogiškosios prigimties netobulumą. Jie teigė, kad pažinimas ateina per pojūčius, tačiau mūsų juslės neretai *klysta*, ir jų teikiama informacija ne visada tiksli. Taigi:

- Ką mes gebame pažinti?
- Ar mūsų pažinimas patikimas?
- Kur pažinimo ribos?

Štai klausimai, kuriuos kėlė empirizmo atstovai. Jie orientavosi į praktinius tyrinėjimus. Garsiausieji filosofai empirikai — Džonas Lokas (1632–1704 m.) ir vyskupas Džordžas Berklis (1685–1753 m.). Jų idėjos svarbios ir šiuolaikinei filosofijai.

Trečiojo luomo interesų reiškėjas

Loko politiniuose raštuose keliamos parlamentarizmo idėjos, jie atspindi vidurinės klasės interesus. Ši klasė susiformavo Anglijos pilietinio karo ir Restauracijos judėjimo laikotarpiu. Politinės pažiūros veikė ir Loko filosofiją: jis niekuomet neskubėjo daryti kategoriškų išvadų. Jo protestantiška pasaulėžiūra taip pat padarė įtakos filosofijai. Loko pasaulis – tai racionalisto, žvelgiančio į niutoniškąją visatą, pasaulis.

Džonas Lokas: pažinimas per patirtį

Džonas Lokas buvo puritonas ir turėjo stiprų pareigos jausmą. Mokėsi Vestminsterio mokykloje ir Kristaus Bažnyčios kolegijoje Oksforde, rengėsi tapti gydytoju.Tačiau gyvenimas pasuko visai kita vaga, kai 1666 m. jis sutiko lordą Ešlį, būsimąjį Šaftsberio grafą. Tai buvo svarbi figūra karaliaus Karolio II dvare. Lokas dirbo Šaftsberio sekretoriumi, įsitraukė į politinę veiklą. Jo politikos veikalai tokie pat reikšmingi, kaip ir filosofijos traktatai: Loko skleidžiamos demokratinės idėjos susilaukė populiarumo tiek Europoje, tiek Amerikoje. 1683 m. jis pasitraukė į Olandiją, nenorėdamas būti įpainiotas į sąmokslą prieš karalių. 1688 m., Šlovingosios revoliucijos metais, kai Vilhelmas Oranietis ir karalienė Marija pakeitė Romos katalikų remiamą Džeimsą II, Lokas sugrįžo į Angliją.

1689 m. Lokas išleido „Žmogaus proto apybraižą", o 1690 m. — „Du traktatus apie valstybinį valdymą". Šlovė atėjo vėlai, tačiau šie du veikalai jį tikrai išgarsino. Jis tapo Prekybos komisijos nariu ir iki pat mirties, 1704 m., toliau tobulino naujus „Žmogaus proto apybraižos" leidimus.

„Apybraižoje" Lokas aiškina, „kokiais būdais mūsų protas susikuria vienų ar kitų dalykų sampratą".

1674–1679 m. Lokas gyveno Prancūzijoje ir studijavo Dekarto veikalus. Jis atmetė Dekarto įgimtų idėjų doktriną. Lokas netikėjo, kad žmonės gimsta jau turėdami idėjų. Jis teigė:

- Tai, kad dėl kokio nors dalyko visuotinai sutariama, dar nerodo šio dalyko teisingumo;
- Tai, kad koks nors dalykas yra visuotinai žinomas, dar nereiškia, jog jis yra įgimtas.

Lokas manė, kad pažinimas ateina per patirtį. Protas tėra švarus popieriaus lapas, kuriame patirtis įrašo tam tikrus ženklus, — tai, ką diktuoja pojūčiai.

„Tarkime, kad protas, kaip mėgstama sakyti, tėra baltas popieriaus lapas, be jokio įrašo, be menkiausios idėjos. Kas jį užpildo? Iš kur atsiranda ta gausybė įvairiausių dalykų, kuriuos ten surašo veikli ir beribė žmogaus vaizduotė?.. Į visus šiuos klausimus aš atsakysiu vienu žodžiu — iš patirties."

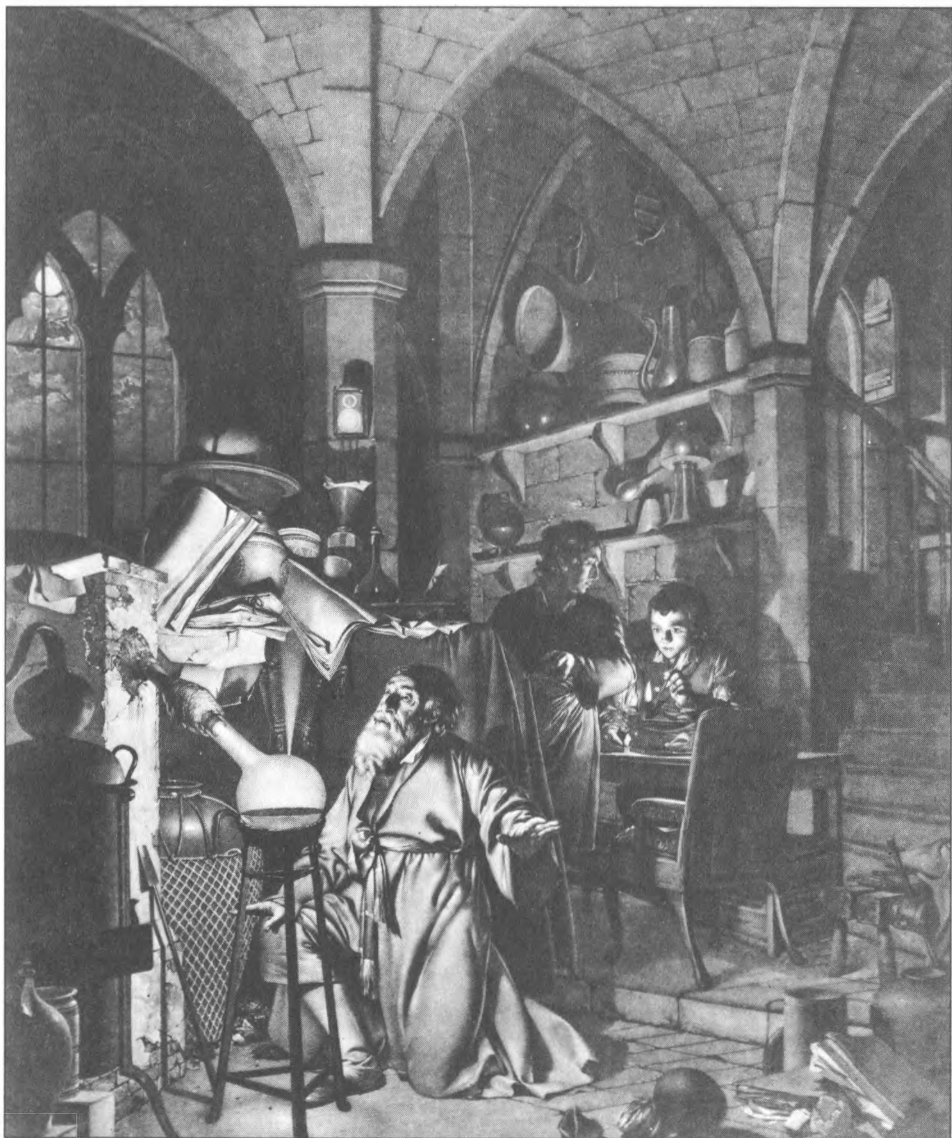
Džonas Lokas, „Žmogaus proto apybraiža"

Tarkime, kad protas, kaip mėgstama sakyti, tėra baltas popieriaus lapas, be jokio įrašo, be menkiausios idėjos. Kas jį užpildo? Iš kur atsiranda ta gausybė įvairiausių dalykų, kuriuos ten surašo veikli ir beribė žmogaus vaizduotė? Iš kur tiek pažinimo medžiagos? Į visus šiuos klausimus aš atsakysiu vienu žodžiu — iš patirties: ja grindžiamas mūsų pažinimas, nuo jos prasideda ir proto veikla.

Lokas rašė: „Visos idėjos kyla iš pojūčių arba refleksijos". Pasiaiškinkime, kaip jis supranta šias tris sąvokas.

- *Idėja* yra *mintinis įvaizdis*, patirties sąvoka. Mes suvokiame idėjas, o ne pačius daiktus.
- *Jutimas* yra pasaulio suvokimas juslėmis.
- *Refleksija* ateina po pojūčių. Refleksija yra tam tikra proto veikla: troškimas, mąstymas, abejojimas ir t.t.

Iš kur mes žinome, kad visas mūsų pažinimas ateina iš pojūčių ir refleksijos?

Loko laikais alchemija, tas keistas mokslinio eksperimento ir ezoterinio misticizmo junginys, jau grimzdo į praeitį. Lokas ir kiti empirinės filosofijos kūrėjai siekė suteikti mokslui filosofinį pagrindą.

Problema ta, kad paties empirinio požiūrio neįmanoma pagrįsti vien patirtimi.

Ar visas mūsų mąstymas iš tiesų empirinis? Ar sielos, Dievo, matematikos supratimas tikrai remiasi jusliniu suvokimu?

Platonas ir Dekartas manė vienaip, Lokas — visai kitaip. Šis klausimas taip ir lieka neatsakytas.

Loko pažinimo teorija

Lokas skyrė paprastąsias ir sudėtines idėjas. Paprastoji idėja yra *savaime nedali*. Jos mes negalime iš nieko išvesti naudodamiesi savo vaizduote ir priimame pasyviai. Sudėtinė idėja susideda iš paprastųjų idėjų. Sudėtines idėjas mes aktyviai kuriame savo vaizduotėje paprastųjų idėjų jungimo, priešinimo ir kitais būdais.

Kalbėdamas apie fizinius daiktus, Lokas skiria *pirmines* ir *antrines* jų savybes. Pirminės savybės yra matematinės — tįsumas, forma ir kt. Antrinės savybės suvokiamos juslėmis — tai spalva, kvapas ir t.t.

Konkretus ugnies ar sniego dalelių dydis, skaičius, pavidalas ir judėjimas tikrai glūdi juose ir nepriklauso nuo to, ar kieno juslės tai suvokia, ar ne, todėl šios savybės turi būti vadinamos realiomis, nes realiai egzistuoja tuose kūnuose; tačiau šviesos, karščio, baltumo ar šalčio šiuose daiktuose yra ne daugiau negu ilgesio ar kančios dangaus manoje.

Tuo Lokas nori pasakyti, kad be ausų nebūtų garso, be akių — spalvos, be nosies — kvapo. Kaip ir to meto mokslininkai, jis mano, jog visata bespalvė, beskonė ir begarsė.

Toliau Lokas teigia, kad mūsų suvokiamos ypatybės turi kam nors priklausyti. Jo nuomone, šios savybės priklauso materialiai substancijai. Vadinasi, materija egzistuoja.

Mes suvokiame daikto idėją, tačiau paties daikto pažinti neįstengiame. Tokia galutinė Loko išvada.

Išeina, kad mes apskritai negalime pažinti gamtos pasaulio. Taigi mokslas tesiremia spėjimais, o ne pažinimu. Mokslas — tai tik nuomonių visuma, tikėjimo rūšis, sakė Lokas, ir šis požiūris tebėra gyvas.

Vyskupas Berklis priešinosi materializmui. Jis abejojo materialių dalykų tikrumu ir manė, jog visa kas tėra idėja Dievo prote.

Niutonas ir Boilis

Izaokas Niutonas (1642–1727 m.) – vienas garsiausių britų mokslininkų. Jis sukūrė traukos teoriją, padarė svarbių matematikos ir optikos atradimų. Jo darbai išmokė filosofus empirikus moksliškai formuluoti mokslo klausimus.

Robertas Boilis (1627–1691 m.) – šiuolaikinės chemijos pradininkas. Jis atskyrė chemiją nuo alchemijos ir magijos, o savo darbus pagrindė eksperimentais, kitaip sakant, suteikė jiems šiuolaikinį mokslinį pagrindą.

Loko nuomone, pažinimas esti trejopas:

- Intuityvusis pažinimas, kai pažįstame savo pačių vidinę būtį;
- Įrodomasis pažinimas, kai pažįstame Dievą;
- Pojūtinis pažinimas, kai pažįstame išorinį pasaulį.

Tik intuityvusis pažinimas yra absoliučiai tikras. Įrodomasis pažinimas tėra teisingas tiek, kiek matematinis įrodymas.

Pojūtinis pažinimas lieka problemiškas — geriausiu atveju tai tik patikimas spėjimas.

Bet, sakė Lokas, įrodymai yra viena, o sveikas protas — visai kas kita. Kasdieniame gyvenime pakanka pojūčių teikiamo pažinimo.

Jis norėjo pagrįsti tiek moralę, tiek mokslą, bet jam nepavyko. Lokas suprato, kad be Dievo dorovė nustoja buvusi pareiga ir tampa skonio dalyku. Tačiau, nors jis nubrėžė aiškią ribą tarp tikėjimo ir skepticizmo, vis dėlto neabejojo, kad jo filosofija nukreipta į Dievo pažinimą.

Turėdamas galvoje priežasties ir padarinio ryšį, Lokas tvirtino, kad jeigu kažkas egzistuoja, tai kas nors turėjo egzistuoti visuomet ir būti to, kas yra dabar, priežastis. Tas, kas nuolat egzistavo, turi būti amžinas, visagalis ir visažinis, kitaip tariant, Dievas. Tačiau Loko Dievas yra filosofo Dievas, o ne krikščionių Dievas. Lokas sutiko, kad krikščionių Dievą tegalime pažinti tik per apreiškimą. Tik šis Dievas, kuris „regi mus ir tamsoje", sugeba priversti žmones paisyti moralės. Bet šitai pripažindamas Lokas vis tiek tvirtino, jog ir apreiškimą žmogus suvokia protu, tad galų gale viską lemia protas. Tačiau Lokui nepavyko rasti prigimtinio įstatymo, kuris nepriklausytų nuo apreiškimo.

Neįmantrus filosofinis eilėraštis

Ronaldas Noksas Berklio idėjas susumavo savo garsiajame limerike (tai humoristinis penkiaeilių strofų eilėraštis).

Dievui pareiškė vaikinas:
„Mane abejonės kankina —
ar sodelyje klevas
vis viena žaliuos,
jei to nieks nesuvoks, nežinos..."

Atsakymas:
„Gerbiamas jaunas vaikine,
tegul tai tavęs nekankina:
tasai sodo klevas
žaliuos kaip žaliavęs —
tai aš, kurs suvokia ir žino.
Su pagarba — Dievas."

Vyskupas Džordžas Berklis: protas pranašesnis už materiją

Vyskupas Džordžas Berklis (1685–1753 m.) tvirtai tikėjo Dievą ir labai sielojosi, kad jo gyvenamojo meto mokslas bei filosofija skleidžia ateizmą.

Atrodė, kad kiti to meto mąstytojai tarytum mėgina Dievą išstumti; Berklis, priešingai, dėjo daug pastangų Dievui sugrąžinti. Berklis buvo airis, studijavo Trejybės kolegijoje Dubline. Svarbiausius savo veikalus parašė dar neturėdamas nė trisdešimties metų. Tai „Naujosios regėjimo teorijos apybraiža" (1709 m.), „Traktatas apie žmogiškojo pažinimo pradus" (1710 m.), „Trys Hylo ir Filono dialogai" (1713 m.).

1728 m. Berklis išplaukė į Ameriką, norėdamas ten įkurti naują kolegiją, tačiau 1731 m. sugrįžo tuščiomis rankomis, nors daug padėjo steigiant Kolumbijos ir Pensilvanijos universitetus. Jis bendravo su įžymiausiais to meto žmonėmis Londone. 1731 m. tapo Kloino (Airijos srities) vyskupu. Mirė Oksforde 1753 m.

Berkliui būdingas kraštutinis empirizmas. Kaip krikščionis, jis baisėjosi materializmu, siekė pakeisti jį *imaterializmu*. Berklio požiūriu, tiktai mūsų patirties turinį galima laikyti egzistuojančiu dalyku; materijos egzistavimą jis neigė. Pasak Berklio, *daiktai* — tai filosofų išradimas, o visa, ką žmonės regi, tėra *idėjos*, todėl nesuklysime tvirtindami, kad tik jos ir egzistuoja. „Būti, — rašė Berklis, — reiškia būti suvokiamam."

„Trijuose dialoguose" diskutuoja Filonas (protas) ir Hylas (materija). Filonas sako:

Man visiškai aišku, kad dėl tų priežasčių, kurios yra akivaizdžios ir tau, jusliniai dalykai negali egzistuoti kaip nors kitaip, kaip tik prote ar sieloje. Vargu ar aš iš to galiu daryti išvadą, kad jie apskritai neegzistuoja; veikiau regėdamas, kad jie nepriklauso nuo mano mąstymo, o egzis-

tuoja visai atskirai nuo to, ar aš juos suvokiu, esu priverstas tarti, kad turėtų būti koks nors kitas protas, kuriame jie egzistuoja. Kaip tikra tai, kad juslinis pasaulis iš tiesų egzistuoja, taip tikra ir tai, kad yra begalinė visa aprėpianti dvasia, kuri įima savin ir palaiko šį pasaulį.

Kitaip sakant, jeigu daiktai yra suvokiami, vadinasi, turi būti ir suvokėjas. Taip žmogus įgyja savo paties sampratą. O kadangi daiktai egzistuoja ir tada, kai žmogus apie juos nemąsto, vadinasi, esama ir kito suvokėjo. Taip atsiranda Dievo samprata.

Taigi visa kas tėra idėja Dievo prote.

Berklis manė, jog jo idėjos yra aiškios ir visiems suprantamos, tačiau jo amžininkams jos atrodė stačiai fantastiškos.

Iš Loko mes paveldėjome mintį, kad materija svarbesnė už protą. Norėdami jį nuginčyti, galėtume pasitelkti Berklį ir įrodyti, jog protas pranašesnis už materiją. O Berklio iškelta subjekto-suvokėjo idėja atlaikė daugelio filosofų kritiką, nors jie atkakliai stengėsi įrodyti jos klaidingumą.

Loko darbai įsiliejo į Europos šviečiamąją filosofiją, o Berklio palikimas lieka savitas ir unikalus, — ar tik nebus jis reikšmingas ir mūsų laikais?

Pagalvokite

1. Lokas rašė: „Visos idėjos kyla iš pojūčių arba refleksijos". Kokių problemų ši mintis sukeltų racionalistui?

2. Įsivaizduokite Dekarto ir Džono Loko diskusiją apie Dievą arba gamtos mokslų atstovo ir Džono Loko ginčą mokslinio pažinimo tema. Parašykite dialogą, kuris atspindėtų abiejų diskusijos dalyvių pažiūras. Paskaitykite šį dialogą savo kolegoms.

3. Jeigu pritartumėte vyskupo Džordžo Berklio požiūriui, kad tik mūsų patirties turinį galima laikyti egzistuojančiu dalyku, kaip tuomet pasikeistų jūsų gyvensena ir mąstysena?

12

Pažinimo ribos

Deividas Hiūmas

„Kai bandome pagrįsti priežasčių veikimą, mums nepavyksta rasti nė vieno pavyzdžio, kuris padėtų nustatyti kokią nors galią ar būtiną ryšį, kokią nors savybę, susiejančią padarinį su priežastimi."

Deividas Hiūmas, „Dialogai apie natūraliąją religiją"

Per Olimpines žaidynes vis keičiasi pasaulio rekordai — 100 m bėgimo, ieties metimo, svorių kilnojimo... Ar ateis toks metas, kai greičiausias žmogus greičiausiai nubėgs tam tikrą distanciją, kitas toliausiai numes ietį ar iškels sunkiausią svorį, ir jau niekas nebeįstengs šių rekordų įveikti? Ar yra žmogaus kūno galimybių ribos? O ką galėtume pasakyti apie proto ribas? Lokas ir Berklis parodė, kad tokios ribos yra: žmonės negali tikrai pažinti to, ką visais laikais tarėsi pažįstą.

Vyskupas Džordžas Berklis paneigė materijos egzistavimą. Deividas Hiūmas žengė dar toliau, tvirtindamas, jog neegzistuoja nė protas.

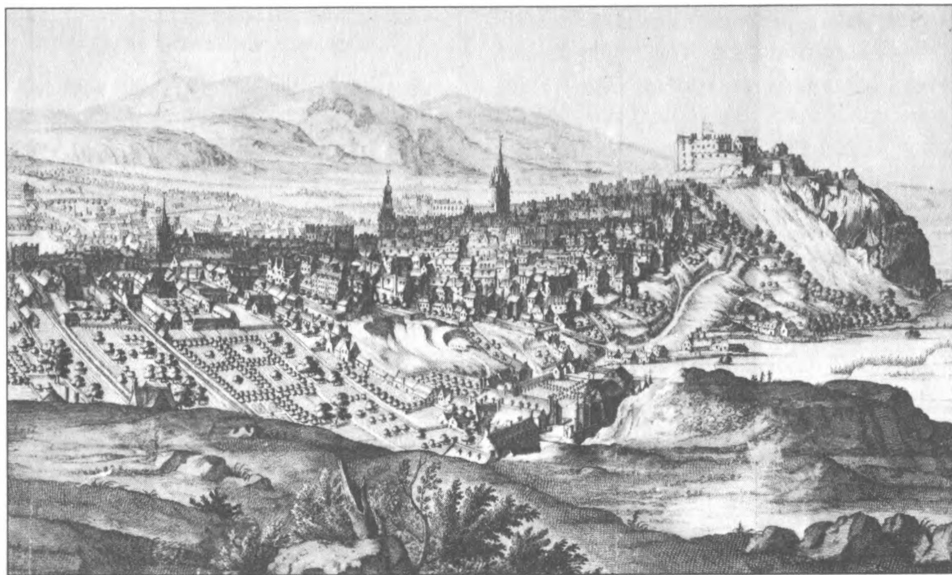
Hiūmo asmenybė ir jo filosofija

Deividas Hiūmas (1711–1776 m.) gimė ir mirė Edinburge. Jis nugyveno ramų gyvenimą, užtat sukūrė revoliucingą filosofiją. Jo tėvas buvo advokatas ir žemvaldys, o motina — griežta kalvinistė. 1723 m., būdamas vienuolikos metų, Hiūmas pradėjo lankyti Edinburgo universitetą. Studijavo teisę, tačiau kur kas labiau jį traukė filosofija. Buvo išvykęs į Prancūziją, ten parašė „Traktatą apie žmogiškąją prigimtį". Grįžęs į Londoną, 1737 m. išspausdino šį veikalą ir smarkiai nusivylė išvydęs, kaip susvetimėjo knyga pavirtęs jo „kūdikis".

Hiūmo karjera buvo permaininga: jis dirbo pamišėlio markizo Anandeilo mokytoju, generolo Sent–Klero sekretoriumi. Generolas rengė karinę ekspediciją prieš Kanados prancūzus, tačiau ji buvo nukreipta kitur, vos tik papūtė kiti vėjai. Hiūmui nepavyko tapti filosofijos profesoriumi Edinburgo universitete. Jis buvo paskirtas Advokatų fakulteto bibliotekininku. Dvylika metų Hiūmas atkakliai rašė: apmetė „Dialogus apie natūraliąją religiją", parašė „Natūraliąją religijos istoriją" (1757 m.), „Politinius svarstymus" (1752 m.) ir šešis „Anglijos istorijos" tomus (1754–1762 m.).

„Anglijos istorija" atnešė šlovę ir pasisekimą. 1763 m. Hiūmas paskirtas Britanijos ambasadoriaus Prancūzijoje sekretoriumi. Čia jis susilaukė itin didelio populiarumo. Kurį laiką dirbo Londone valstybės sekretoriaus padėjėju, paskui 1769 m. grįžo į Edinburgą. Čia Hiūmas dar kartą perrašė „Dialogus" (išleisti jau po mirties, 1779 m.).

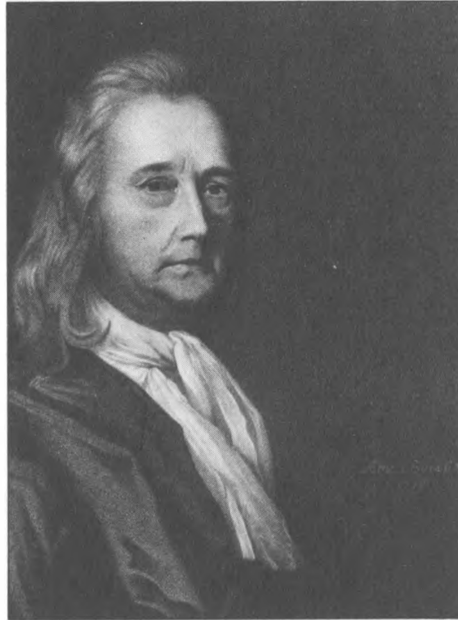
Hiūmo filosofija užbaigia empirizmo laikotarpį. Hiūmas mokslo metodą taikė mentalinei (psichinei), o ne fizinei tikrovei. Jis manė, kad jei pavyks suvokti

XVIII amžiaus Edinburgas buvo mokslo centras. Čia savo filosofiją kūrė Deividas Hiūmas.

žmogaus prigimtį, tai perprasime ir žmogiškojo pažinimo esmę. Jis sugebėjo įrodyti, kad prigimtis nulemia ir mūsų įsitikinimus.

Hiūmas buvo visiškas skeptikas. Skeptikai neigia pažinimą; taigi ir Hiūmo filosofija aiškiai parodo, kad mes negalime pažinti nei savęs pačių, nei pasaulio. Hiūmo neįmanoma apkaltinti dogmatizmu. Jis nesukūrė jokio naujo mokymo, tiktai kritikavo jau egzistuojančias teorijas. Jis paneigė pasaulio pažinimą, savęs pažinimą ir Dievo pažinimą. Hiūmo kritika buvo tokia triuškinanti, kad sugriovė ir tas elementarias sveiko proto prielaidas, be kurių žmonės neišsiverčia net kasdieniame gyvenime.

Kai gimė Hiūmas, Izaokas Niutonas jau buvo sulaukęs garbingo amžiaus. Niutonas siekė matematiškai pagrįsti gamtos reiškinius. O Hiūmas suabejojo, ar apskritai įmanoma ką nors pažinti.

Pasaulio ir savęs pažinimas

Hiūmas užsibrėžė paneigti protą kaip principą (plg. Dekarto „mąstau, vadinasi, esu"). Mąstymas, skelbė jis, tėra tam tikras įprotis arba paprotys. Jei aš bandau protu suvokti pasaulį ir darau kokias nors išvadas, tai jos remiasi tik tuo, kad taip buvo visuomet. Tačiau visai nebūtina, kad ir dabar kas nors būtų taip pat, kaip anksčiau.

Jeigu mes tikime, kad ugnis šildo, o vanduo gaivina, tai tik todėl, kad mums per daug skausminga manyti kitaip.

Kitaip tariant, mes negalime tuo netikėti, tačiau nėra pagrindo manyti, kad mūsų tikėjimas grindžiamas protu.

„Traktate apie žmogiškąją prigimtį" Hiūmas skiria pirminį suvokimą (įspūdžius) ir antrinį (idėjas).

- Įspūdžiai — tai, ką suvokiame iš pojūčių.
- Idėjos — įspūdžių prisiminimai arba *neryškūs, blankūs įvaizdžiai*; juos mes įvairiai deriname mąstydami, atlikdami proto operacijas.

Kadangi idėjos kyla iš įspūdžių, tai pažinimas labai ribotas. Mūsų vaizduotė gali atrodyti beribė, tačiau net ir keisčiausi vaizdiniai tėra paprastų įspūdžių junginiai, tarkim, kentauras — *žmogaus* ir *arklio* įspūdžių derinys. Taigi „visa kuriamoji proto galia tėra sugebėjmas sukeisti vietomis, padidinti ar sumažinti pojūčių ir patirties teikiamus faktus".

Hiūmas sutinka su Loku ir Berkliu, kad mes negalime pažinti to, kas vyksta išoriniame pasaulyje. Tačiau tai dar ne viskas — jis užsimoja paneigti ir priežastingumo ryšius, tokius svarbius mokslui ir religijai. Jo požiūriu, priežastingumas yra idėja, o ne įspūdis. Kai užsiliepsnoja degtukas ar akmuo išmuša langą, mes matome skirtingus dalykus: degtuką ir liepsną, akmenį ir stiklo šukes. Mes negalime įrodyti, kad vienas reiškinys sukelia antrą. Kadangi esame įpratę šiuos reiškinius gretinti, nes iš patirties žinome, jog jie visada vyksta kartu, tai tariame, kad vienas sąlygojo ar sukėlė antrą. Tačiau, sako Hiūmas, tai, jog šie dalykai paprastai įvyksta kartu, dar nereiškia, kad taip bus visada:

Kai žvelgiame į išorinius objektus ir bandome pagrįsti priežasčių veikimą, mums nepavyksta rasti nė vieno pavyzdžio, kuris padėtų nustatyti kokią nors galią ar būtiną ryšį, kokią nors savybę, susiejančią padarinį su priežastimi ir parodančią,

kad pirmasis tikrai išplaukia iš antrosios.
Todėl:

- Iš objekto mes negalime išvesti jo padarinių;
- Tai, kas paprastai įvyksta, nebūtinai turi įvykti visada.

Hiūmas siūlo ne mokslinį, bet psichologinį priežastingumo aiškinimą — jo nuomone, daugių daugiausia, ką galime pasakyti, yra tai, jog pasitaiko kartu ar vienas po kito vykstančių reiškinių.

Toliau Hiūmas nusitaikė į Dekarto asmenybės sampratą. Hiūmas pareiškė, jog tai tėra idėja, kylanti anaiptol ne iš tiesioginio įspūdžio. Berklis aiškino, jog nėra minties be mąstytojo, suvokimo — be suvokėjo, o Hiūmas konstatavo, kad visa, kas egzistuoja, tėra mintys ir pojūčiai.

Kai žvelgiu į savo vidų, sako Hiūmas, ten randu tik mintis ir pojūčius, tad kaip tada galiu tvirtinti, jog egzistuoju dar ir aš pats?
Esu pasiryžęs įtikinti ir visus kitus žmones, kad jie tėra tik pluoštas, o gal rinkinys įvairių pojūčių, neįsivaizduojamu greičiu keičiančių vienas kitą, nepaliaujamai banguojančių ir judančių.

Jei žmogaus asmenybė neegzistuoja, vadinasi, nėra nei sielos, nei nemirtingumo. Hiūmo *mokslinis metodas* sugriovė daugelį prielaidų, kuriomis rėmėsi mokslas.

- Nėra jokių priežastingumo ryšių;
- Neegzistuoja joks proto principas;

Proto amžius

Hiūmo šimtmetis vadinamas *proto amžiumi*. Protas triumfavo; galbūt todėl Hiūmas ir pasišovė parodyti jo ribotumą. Jis su malonumu griovė didžiąsias savo epochos idėjas. XVIII šimtmetį dar prisimename kaip *satyros amžių*. Satyra – tai komiškas kūrinys, turintis politinę potekstę, nukreiptas prieš konkretų asmenį ar instituciją. Hiūmui nemažą įtaką padarė rašytojai satyrikai Popas, Draidenas ir Sviftas.

- Indukcija (kai nuo akivaizdžių dalykų logiškai samprotaujant einama prie tam tikrų abstrakčių tiesų) neturi jokio pagrindo;
- Materijos egzistavimą lemia tik mūsų vaizduotė.

Sėkla buvo pasėta ir sudygo, bet ne faktų, o tikėjimo dirvoje. Patraukęs pečiais ir pareiškęs, kad „gamta per daug stipri, kad paisytų kokių nors dėsnių", Hiūmas sutiko, jog visas empirizmo išvadas reikia stumti į šalį, nes kasdieniame gyvenime vis tiek tenka vadovautis tais pagrindais, kuriuos jis ką tik negailestingai sugriovė.

Hiūmas, Dievas ir stebuklai

Hiūmas niekada nesiskelbė esąs ateistas, tačiau istorija jį laiko bedieviu. Biografas Džeimsas Bosvelas aplankė Hiūmą prieš pat mirtį, norėdamas pasižiūrėti, kaip filosofas jaučiasi žinodamas, kad jau artėja gyvenimo pabaiga. Hiūmas jį nustebino savo žvalumu ir gera nuotaika. Biografas pasakoja, kad filosofas tvirtino netikįs pomirtiniu gyvenimu net tą akimirką, kai mirtis jau žvelgė jam į akis.

Veikale „Žmogaus proto tyrinėjimas" (1748 m.) Hiūmas užsipuolė stebuklus. „Dialoguose apie natūraliąją religiją", kuriuos rašė paskutinius dvidešimt penkerius gyvenimo metus, jis kritikavo mechanistinį Dievo buvimo įrodymą. Šis įrodymas, priskiriamas Viljamui Palėjui, sako, kad pasaulis primena tam tikrą mechanizmą. Jei yra mechanizmas, tai turi būti ir mechanikas, t.y. Dievas.

Stebuklų Hiūmas nepripažino. Jis sugalvojo tokį apibrėžimą: stebuklas — tai gamtos dėsnių pažeidimas. Iš apibrėžimo aišku, kad stebuklų negali būti. Stebuklas yra toks neįtikėtinas dalykas, kad jį paneigti visuomet žymiai lengviau negu įrodyti. „Vadinasi, turėtų būti vienodų patirčių, prieštaraujančių bet kuriam stebuklingam įvykiui. Kitaip toks įvykis nė nevertas stebuklo vardo." Išeina, kad pati gamta nepripažįsta stebuklų. Hiūmas kritikavo ir tuos žmones, kurie tvirtina ma-

tę stebuklų. Daugiausia stebuklų patiria arba „tamsios ir barbariškos tautos“, kurios nieko neišmano, arba melagiai, kuriais neverta pasitikėti.

Nėra tokių įrodymų, kurių pakaktų stebuklui pagrįsti — nebent tie įrodymai, kurių melagingumas būtų didesnis stebuklas už patį faktą, kurį stengiamasi įrodyti.

Bet koks įrodymas turi atitikti gamtos dėsnius, o kadangi gamtos dėsniai nepalieka vietos stebuklams, vadinasi, stebuklų iš viso nebūna.

Hiūmas ir Dievo buvimo įrodymai

„Dialoguose apie natūraliąją religiją“ Filas, Kleantas ir Demėja svarsto tradicinį mechanistinį Dievo buvimo įrodymą. Hiūmas paleidžia ištisą seriją argumentų, griaunančių ilgą laiką gyvavusias Bažnyčios pažiūras.

GALI BŪTI, KAD MATERIJA TVARKOSI PATI SAVAIME, kad ji nėra sutvarkyta kūrėjo.

VIENA KURI DALIS DAR NELEIDŽIA NIEKO SPRĘSTI APIE VISUMĄ. Juk iš vieno plauko nieko nesprendžiame apie žmogų, o iš vieno lapelio — apie medį. Ką tada galime nuspręsti apie Dievą, matydami vien šį pasaulį?

TAS, KURIS TIKI DIEVĄ, žmogiškąjį tikėjimą perkelia į antgamtinę sritį. Kaip galima tarti, kad Dievas yra panašus į mus, kai jis turėtų būti visiškai kitoks?

KODĖL MES TIKIME VIENĄ DIEVĄ, o ne keletą? Hiūmas svarsto: galbūt visata yra „dievo kūdikio“, „netobulos dievybės“ kūrinys, o gal kokios „nukaršusios dievybės, sulaukusios garbingo amžiaus ir nugrimzdusios į senatvės snaudulį“ rankų darbas? Greičiausiai Dievas visai nėra toks galingas, kokį tariame jį esant.

GALBŪT DIEVAS NETGI KVAILAS. „Kai apžiūrinėjame laivą, kaip mus žavi dailidės išmoningumas: koks jis turėjo būti gudrus, kad surentė tokią sudėtingą, naudingą ir dailią mašiną. Ir kaip nustembame, kai paaiškėja, kad tas amatininkas — visiškas žioplys...“

PASAULIS LABIAU PANAŠUS Į DARŽOVĘ ARBA Į GYVŪNĄ, O NE Į MAŠINĄ. Galbūt jis išaugo savaime, natūraliai.

Kaip sako Filas, „mes stokojame duomenų, kad galėtume sukurti aiškią kosmogonijos sistemą... Antra vertus, aš nemanau, kad turėti tokią padriką ir nenuoseklią teologijos sistemą yra geriau negu neturėti jokios“.

Hiūmas neigė ir kitus du tradicinius Dievo buvimo įrodymus. Pirmasis — tai priežastingumo ryšys: jei šis ryšys neegzistuoja, tai nėra nė pirmosios priežasties,

Daugelis XVIII amžiaus rašytojų ir dailininkų kandžiai išjuokė Bažnyčią. Viljamas Hogartas paveiksle „Miegančioji kongregacija“ atskleidžia bukinančią tų laikų bažnyčios pamaldų monotoniją.

kitaip sakant, Dievo. Antrasis — ontologinis įrodymas. Hiūmas rašė: „Tai, ką įsivaizduojame egzistuojant, lygiai taip pat galime įsivaizduoti ir neegzistuojant“. Jis tikino, jog neįmanoma Dievo buvimo pagrįsti proto argumentais.

Hiūmas ir šiandien lieka bene įtakingiausias iš visų britų filosofų. Jo argumentų niekam taip ir nepavyko visiškai atremti. Jis įrodė, jog būti iki galo logiškam — absurdas; tačiau pasiekdamas kraštutinumų ribą, jis aiškiai mums parodė, kur yra toji riba. Hiūmas mus įtikino, kad pažinti mes negalime, tačiau gyventi privalome taip, tarsi galėtume.

Hiūmas ir antgamtiniai reiškiniai

Hiūmas taip apibūdina stebuklus, kad iš paties apibrėžimo matyti, jog jų negali būti. Bet ar neįtikėtinas dalykas visada netikras? Ar visi žmonės, kurie tikina patyrę stebuklų, nėra verti pasitikėjimo?

Kritikuodamas mechanistinį Dievo buvimo įrodymą, Hiūmas tarsi sako: „Tai nėra akivaizdu“. Ankstesni filosofai kitaip suprato tikrovę, jos sklaidą ir galėjo *teoriškai* pagrįsti Dievo buvimą. Bet ilgainiui pasaulio samprata pakito. Hiūmas netvirtina, kad Dievo nėra, jis tik parodo, jog tradiciniais argumentais Dievo buvimo jau nebeįrodysi.

Pagalvokite

1. Ar mąstymas tėra tik įprotis?

2. Hiūmas mokė, kad negalime tvirtinti, jog vienas įvykis sukelia kitą. Kokioms žmonių grupėms, asmenybėms ir kurioms pasaulėžiūros sistemoms šis požiūris ypač pavojingas? Kodėl?

3. Ar jūs pritariate tvirtinimui, kad asmenybė neegzistuoja, o žmogus tėra tik besimainančių pojūčių rinkinys? Kaip ši filosofinė prielaida galėtų paveikti jūsų požiūrį į santuoką, dorovę, moralinę atsakomybę? Ar išliktų tikėjimas pomirtiniu gyvenimu? Kaip visa tai atsilieptų psichologijos teorijai ir praktikai?

5 dalis

Kodėl mes egzistuojame?

EGZISTENCIALIZMAS

13

Tikėjimas: tobula egzistencija

Siorenas Kierkegoras

Ar jums yra tekę susimąstyti, kodėl mes egzistuojame? Turbūt esate apie tai galvoję, svarstę, kam iš viso mums yra duotas šis gyvenimas, kokia jo prasmė. Jūs ne kartą mąstėte apie save patį, ir ne vienam tikriausiai yra tekę pasijusti vienišam, svetimam minioje ir tokiam nepanašiam į kitus žmones. Jūs jautėtės nesuprasti ir ilgėjotės visai kitokio gyvenimo.

Tai *egzistencinės* būsenos ir problemos. Joms daugiausia dėmesio skyrė tie filosofai, kuriems, kaip sako pats žodis, rūpėjo žmogaus egzistencija, — ne daiktų, augalų ar gyvūnų buvimas, o būtent žmogaus, tavo ir mano, būtis.

Maišto filosofija

Trys didieji filosofai egzistencialistai — Siorenas Kierkegoras (1813–1855 m.), Martinas Heidegeris (1889–1976 m.) ir Žanas Polis Sartras (1905–1980 m.). Kierkegoras buvo danas, Heidegeris — vokietis, o Sartras — prancūzas.

Skirtingai nei kitos filosofijos, egzistencializmas nebuvo atskira mokykla ar judėjimas. Egzistencinių nuostatų mąstytojus vienijo tarsi kokia *giminystė*: jie kėlė panašius klausimus, panašiai suprato žmonijos vietą visatoje.

Iš esmės egzistencializmas yra maišto filosofija. Jos dėmesio centre — individo ir egzistencijos problemos. Tam tikra prasme egzistencializmą galėtume laikyti romantizmo maištu prieš Europos Švietimo, išaukštinusio sistemingumą ir racionalumą, idealus.

Lotyniškas žodis *ex–isto* reiškia „stoju priešais". Filosofai egzistencialistai pabrėžia, kad žmogaus asmenybė prieštarauja pasauliui, visuomenei, jos institucijoms ir mąstymo stereotipams.

- Kierkegoras kritikavo savo meto Danijos valstybinę Bažnyčią.
- Heidegeris manė, kad didžioji Vakarų filosofijos dalis iki šiol kėlė visai ne tuos tikslus.
- Sartras troško išlipti iš Antrojo pasaulinio karo griuvėsių sukurdamas naują žmogaus ir jo galimybių sampratą.

Jie visi trys buvo maištininkai, jie *priešinosi* ir vienu ar kitu būdu sprendė *egzistencijos* problemas.

Taigi egzistencializmas visų pirma yra subjektyvi filosofija, pradine pozicija laikanti individualų požiūrį. Tai filosofija, kuriai rūpi žmogaus Aš ir jo gyvenimas. Štai kodėl egzistencializmas paliko itin ryškų pėdsaką literatūroje: Dostojevskio, Kafkos, Beketo, Kamiu, Sartro kūriniai turi daug egzistencializmo bruožų.

Filosofai egzistencialistai buvo įsitikinę, jog sprendžia aktualiausias žmonijos problemas. Jų tikslas — atskleisti kasdienio gyvenimo iliuziškumą, raginti žmones pajusti atsakomybę už save ir pasaulį.

Pavyzdžiui, daugelis egzistencialistų visai nemanė, kad dorovės principai slypi pačioje visatos sąrangoje. Žmonės nuolat renkasi, kaip pasielgti, kokiems būti. Žmonės yra laisvi.

Štai dažniausiai egzistencialistų kūriniuose vartojamos sąvokos:

- Laisvė;
- Individualybė;

„Tikėjimas prasideda ten, iš kur pasitraukia racionalumas."

Siorenas Kierkegoras

- Atsakomybė;
- Pasirinkimas.

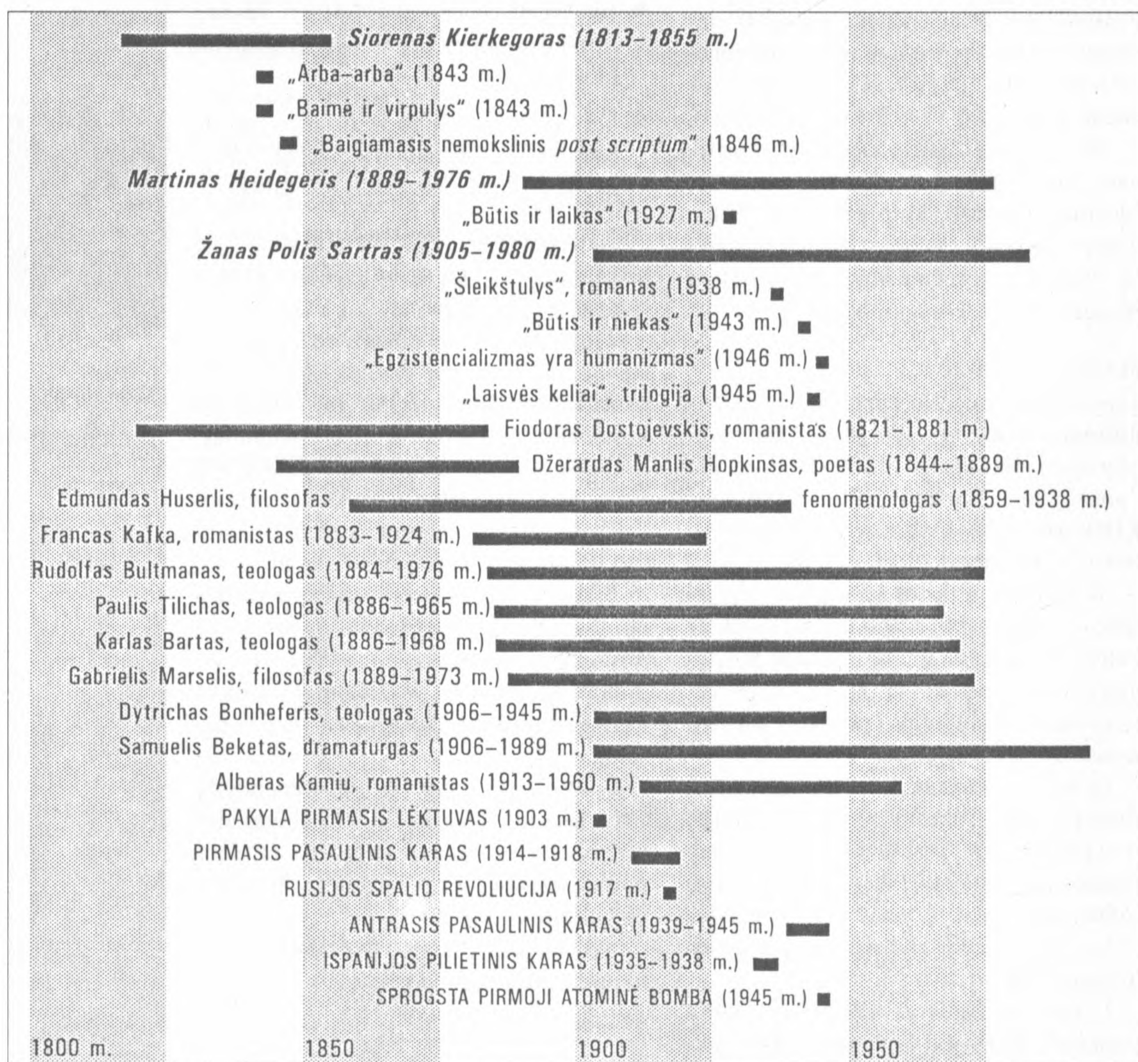
Kadangi žmogaus egzistencijos samprata neatsiejama nuo mirties sampratos, egzistencialistai nagrinėjo ir tokias problemas:

- Kaltė;
- Susvetimėjimas;
- Neviltis;
- Mirtis.

Jie išryškino tragiškuosius žmogaus egzistencijos aspektus ir daugiausia svarstė tas temas, kurias kiti filosofai dažniausiai aplenkdavo.

Individualusis tikėjimas
Egzistencializmo tėvu paprastai laikomas Siorenas Kierkegoras. Jis gyveno XIX a. Kopenhagoje, buvo jauniausias iš septynių vaikų, kurių dauguma mirė. Vaikystėje jautėsi nelaimingas, vienišas, jį smarkiai paveikė niūrus religingas tėvas, įskiepijęs kaltės kompleksą.

Du svarbūs įvykiai pakeitė Kierkegoro gyvenimą. Vienas jų — tėvo mirtis 1838 m. 1840 m. rugsėjį Kierkegoras susižadėjo su Regina Olsen, bet paskui sužadėtu-

ves nutraukė. Tai buvo savotiška auka: jis jautėsi nesąs vertas šios santuokos, be to, jį sustabdė ir itin aiškus savojo pašaukimo suvokimas. Kierkegoras išstojo iš seminarijos, kur studijavo rengdamasis tapti pastoriumi, ir pradėjo rašyti. Gyveno iš tėvo palikimo.

„Kūryba, — pasakys jis vėliau, — tai mano gyvenimas." Ištisus dešimt metų jis nepaliaudamas rašė vieną knygą po kitos, pasirašydavo dažniausiai slapyvardžiu. Rašė tiek, kad visiškai išseko nuo tokio intensyvaus kūrybinio darbo. Kierkegoro raštai, jaudinantys, kupini emocijų, literatūriški, nė iš tolo nepriminė pedantiškai tikslių tradicinių filosofų samprotavimų.

Kol Kierkegoras buvo gyvas, jo raštai beveik nebuvo skaitomi. 1855 m. spalio pradžioje išsekimas perėjo į krizę. Po kelių savaičių Kierkegoras mirė. Nors gyvendamas jis dažnai kritikavo tradicinę krikščionybę, tačiau laidotuvių apeigos giminių prašymu įvyko Kopenhagos katedroje.

„Tiesa, — rašė Kierkegoras, — tai subjektyvumas." Savo asmenišką patirtį jis vertino kaip dramą, suformavusią jo filosofiją. Jis aistringai neigė, kad individualią patirtį galima įsprausti į kokią nors sistemą arba suskaidyti į elementarias tiesas. „Galima sukurti loginę sistemą, tik ne egzistencinę." Kierkegoras neapkentė empirizmo sistemų ir objektyvumo idėjos. Visų labiausiai jis nekentė

Kierkegoras savo egzistencinę filosofiją kūrė XIX šimtmetyje, tačiau pastangos suprasti individualiąją žmogaus būtį ypač suintensyvėjo XX amžiuje, kai žmonija suvokė, koks mažytis mūsų pasaulis visatos begalybėje.

Aukščiausioji tikrovė

Apysakoje „Ivano Iljičiaus mirtis" Levas Tolstojus aprašo veikėjo *egzistencinę* patirtį:

„Jam atėjo į galvą mintis, jog tai, kas anksčiau būtų pasirodę neįmanoma, – kad jis nugyveno savo gyvenimą ne taip, kaip reikėjo, – gali būti tiesa. Jam pasirodė, kad tik jo menki bandymai pasipriešinti tam, kas atrodė gera aukštą padėtį turintiems žmonėms, – tos vos žymios pastangos, kurių jis čia pat išsižadėdavo, – tik jos ir galėjo būti tikros, o visa kita – niekai. Ir jo tarnyba, ir gyvenimo tvarka, ir šeima, ir visuomenės bei tarnybos interesai, – visa tai buvo netikra. Jis dar bandė tuos dalykus ginti, bet tuoj pat pajuto, kaip menka visa tai, ką jis gina. Iš tiesų net nebuvo ką ginti".

tais laikais vyravusios Hegelio filosofijos, kuri viską susistemino.

Kierkegoras teigė, kad jo filosofijos paskirtis — nukreipti žmones į subjektyvius dalykus, ir ypač pabrėžė tikėjimo svarbą. Jis neketino praturtinti pažinimo, kaip kad jį praturtina mokslininkas arba mokytojas, o tenorėjo atverti žmonėms naujo gyvenimo galimybę.

Remdamasis asmenine patirtimi, Kierkegoras skyrė tris žmogiškosios egzistencijos tipus:

- Estetinė egzistencija, paprasta ir spontaniška;
- Etinė egzistencija. Hegelis teigė, kad žmogus ją atranda būdamas visuomenės, minios dalis; Kierkegoras tvirtino, jog žmogus privalo priešintis minios poveikiui;
- Religinė egzistencija — pati tobuliausia, grindžiama tikėjimu.

Tikėjimas — didžioji Kierkegoro tema. Kierkegorui tikėjimas — tai stebuklas, keičiantis visą žmogaus gyvenimą. Knygoje „Baimė ir virpulys" Kierkegoras savaip interpretuoja Biblijos pasakojimą apie Abraomą, kuris Dievo liepiamas sutinka paaukoti savo vienintelį sūnų. Tokį reiškinį Kierkegoras vadina *teleologiniu etikos apribojimu*: įprastinių moralės normų žmogus nepaiso todėl, kad jį šaukia aukštesnė tiesa, Dievas.

Kierkegoras siekia suvokti krikščionių tikėjimo pamatą — Dievo tapimo žmogumi paradoksą: kaip anapus laiko egzistuojantis Dievas įžengė į laiką ir veikė istorijoje. Kierkegoras sako: „Tikėjimas prasideda ten, iš kur pasitraukia racionalumas". Dievo įsikūnijimas — tikras įžeidimas sveikam protui; vadinasi, tikėjimas ir racionalus pažinimas nesutaikomi. Pažinti Dievą yra toli gražu ne tas pat, kas pažinti kokį nors šio pasaulio objektą. Kad pažintų Dievą, žmogui būtinas *tikėjimo šuolis* už racionalaus mąstymo ribos, nes jis turi įtikėti tuo, kas objektyviai anaiptol nėra tikra.

Dievas pažįstamas tik intensyviomis individualiomis pastangomis , taigi Dievo tiesa yra išgyventa asmeninė tiesa. Tada nebereikia jokių įrodymų, tėra tiktai tikėjimas.

Kierkegoro palikimas

Kierkegoras savo filosofiją siejo tik su krikščionybe, manydamas, jog krikščionybė ir yra tiesa. Kierkegoras sakė, kad žmogaus prigimtis yra tokia, kad išbristi iš nevilties, įgyvendinti didžiausias svajones jis gali tik priėmęs krikščioniškąjį mokymą. Kierkegoras visada pabrėždavo, jog krikščionybė šaukia prie savęs kiekvieną žmogų, ir nuolat kritikavo oficialiosios Bažnyčios supasaulėjimą bei veidmainystę.

Kierkegoro darbai taip ir nesusilaukė didesnio susidomėjimo nei jam gyvam esant, nei po mirties. Ilgainiui pasirodė vertimų į vokiečių kalbą. O išgarsėjo Kierkegoras tik XX a. ketvirtajame–penktajame dešimtmetyje, kai atsirado jo kūrinių vertimų ir į anglų kalbą. Egzistencialistai laikė Kierkegorą savo pirmtaku. Jo raštai padarė įtakos daugeliui rašytojų — Heidegeriui, Sartrui ir kitiems ateistinių nuostatų egzistencialistams. O jo tikėjimo

bei egzistencinio pažinimo sampratos padėjo formuotis XX amžiaus teologijai.

Karlas Bartas, Rudolfas Bultmanas, Paulis Tilichas, Dytrichas Bonheferis, — visi jie mokėsi filosofuoti iš Kierkegoro. Jie ypač pabrėžė tikėjimo svarbą, o nuo krikščionių Evangelijos tarsi nubraukė *stebuklų* sluoksnį, atmetė *mistinius, legendinius* aspektus ir įsiskverbė į tikrąją egzistencinę jos šerdį.

Galbūt Kierkegoro filosofijos poveikis buvo ne visai toks, kokio tikėjosi jis pats; tačiau jo ryški žmogiškosios egzistencijos vizija, stulbinanti literatūrinė vaizduotė, kvietimas tikėti yra suprantami, prasmingi ir mūsų laikais.

Pagalvokite

1. Ar egzistencializmas tebėra aktualus šiuolaikinei visuomenei? Kodėl?

2. Sukurkite pamokslą, remdamiesi Kierkegoro filosofija. Ko jūs paklaustumėte Kierkegorą, norėdami, kad pamokslas išeitų geresnis?

3. Ar tikrai tikėjimas prasideda ten, iš kur pasitraukia racionalumas?

14

Būtis yra tokia

Martinas Heidegeris

„Kiekvienas yra kažkas kitas, niekas nėra jis pats.“

Martinas Heidegeris

Tapytojo Vincento Van Gogo gyvenimas ir kūryba pasižymi didžiuliu intensyvumu. Tas būties intensyvumas ypač traukė filosofą Martiną Heidegerį, kuris Van Gogą laikė autentiškos būties pavyzdžiu.

Martinas Heidegeris pradėjo filosofuoti, paprastai suformuluodamas esminį klausimą: „Kodėl iš viso kas nors egzistuoja, kodėl nėra taip, kad niekas neegzistuotų?“

Būties stebuklas atsivėrė tada, kai jis dar buvo berniukas. Jį stačiai užvaldė būties žavesys, jam rūpėjo, kodėl daiktas *yra*. Daiktų *esatį*, tą ypatingą požymį, kuris objektui suteikia *būtį*, Heidegerio įsitikinimu, ignoravo visi Vakarų filosofai, pradedant senovės graikais.

Esatis, sako Heidegeris, yra *būties* dalis. Būtį turi visa kas, kas tik egzistuoja pasaulyje, tačiau ji pati nėra pasaulis.

Kadangi Heidegeris troško pažinti pasaulio kaip visumos, o ne tik žmogaus būties esmę, jis nevadino savęs *egzistencialistu*. Žmogiškoji egzistencija jį domino tik kaip vartai į egzistencijos kaip visumos pažinimą.

Tykus gyvenimas

Heidegeris gimė 1889 m. Vokietijoje, Meskirche, Badeno–Viurtembergo žemėje. Mokėsi pas filosofą fenomenologą Edmundą Huserlį (1859–1938 m.) Fribūre, tapo jo asistentu. 1923–1928 m. dėstė Marburgo universitete, vėliau Fribūro universiteto Filosofijos katedroje pakeitė Huserlį. Skirtingai negu Kierkegoras, Heidegeris buvo sistemos kūrėjas, profesionalus filosofas. Svarbiausiąjį savo veikalą „Būtis ir laikas“ jis išleido 1927 m.

Savo nelaimei, Heidegeris kurį laiką bendradarbiavo su nacistais. Tai buvo 1933 m., Hitleriui atėjus į valdžią. Nors greitai jis pasitraukė iš politikos, tačiau ir vienerių metų užteko vardui suteršti. Po karo jis nėra nė vieno žodžio pasakęs apie politiką, ir už tai daugelis jį smerkė. Heidegeris profesoriavo Fribūre iki 1944 m., paskui sąjungininkų buvo pašalintas iš universiteto ir nedirbo iki 1951 m. 1959 m. jis išėjo į pensiją, o 1976 m. mirė. Heidegeris palaidotas tame pačiame bažnyčios kieme, pro kurį dar būdamas berniukas kasdien praeidavo keliaudamas į mokyklą.

Heidegerio gyvenimas ypatingas tuo, kad jame nebuvo nieko ypatinga. Jis mažai keliavo, nedažnai išvykdavo į užsienį. Atrodo, tarsi abstraktus mąstymas būtų pasiglemžęs visą jo gyvenimą.

Skirtingai negu Kierkegoras, Heidegeris nebuvo nei krikščionis, nei teistas. Todėl jis labiausiai akcentuoja žmogaus laisvę, galimybę pasirinkti, kaip gyventi ir kokių grynai žmogiškų vertybių siekti. Heidegeris daug kalba apie *rūpestį* ir *mirtį*. Kadangi nėra Dievo, žmogaus laukia nebūtis, išnykimas. Todėl žmogiškosios egzistencijos problemos yra nepaprastai svarbios.

Būtis ir laikas

Heidegerio požiūris į filosofiją savitas ir neįprastas. Jis manė, kad dauguma filosofų aplenkė pačią svarbiausią — *būties* — problemą. Nuo Platono ir Aristotelio laikų, sakė Heidegeris, buvo „užmiršta būtis“. Savo knyga „Būtis ir laikas“ jis ragino žmones grįžti prie tikrosios būties prasmės. Tad Heidegeris save laikė pranašu, o savo filosofiją — tam tikra misija.

Nors Heidegerio būties samprata atro-

dė patraukli daugeliui teologų, jis niekad neketino būčiai priskirti antgamtiškos prasmės ir niekuomet netvirtino, jog būtis — tai Dievas.

Heidegerio knygą sunku skaityti ir suprasti, tad daugelis filosofų jo svarstomą būties problematiką laikė geroka nesąmone, sakydami, jog jis tiesiog žaidžia žodžiais. Tada Heidegeris savo kritikams pareiškė, kad būtis priešinasi supratimui ir reikalauja naujos kalbos, kuri galėtų paaiškinti būties esmę.

Heidegeris sukūrė daug naujų žodžių; jis buvo įsitikinęs, jog šiam reikalui labiausiai tinka jo vartojamos vokiečių ir graikų kalbos. Be to, Heidegeris manė, kad jo vartojami žodžiai yra ne tik simboliai, — tai *daiktai patys savaime*, tokie pat kupini būties, kaip ir visa kita.

Heidegeris buvo įsitikinęs, kad žmonėms turi ypač rūpėti būties klausimai, nes asmeninės egzistencijos problemos savaime yra aktualios. Kadangi žmonės *yra*, jie atviri būčiai, gali jos klausytis ir jai atsiliepti. Heidegeris apvertė aukštyn kojomis garsųjį Dekarto posakį: „mąstau, vadinasi, esu" virto „esu, vadinasi, mąstau".

Savo mintims reikšti jis vartojo specialias sąvokas:

- *Faktiškumas* nusako žmogiškosios egzistencijos faktą: mes esame pasaulyje;
- *Dasein* („štai-būtis"): ją suvokti mus verčia *Angst* („rūpestis") ir mirtis. Mes ne tik egzistuojame, mes suvokiame, kad egzistuojame, vadinasi, mes egzistuojame ypatingu būdu. Pasak Heidegerio, žmogui būdinga transcendencijos savybė — sugebėjimas peržengti dabartinės situacijos ribas — kad taptų tuo, kas jis dar nėra;
- *Geworfenheit*, tiesioginė reikšmė „įmestis". Žmonės jaučiasi tarsi įmesti į egzistenciją, dėl to jiems nejauku, persekioja nerimo jausmas. Jie tarytum benamiai, visur svetimi.

Tad iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog Heidegerio filosofija sutelkia dėmesį daugiausia į individą; objektus jis laiko *įrankiais*, kuriuos žmogus turi po ranka, kad galėtų pasinaudoti. Naudojimas ir yra objektų egzistencijos dalis; antra vertus, jų naudojimą pagrindžia žmonių egzistavimo faktas. Kadangi įrankiais naudojamasi gaminant daiktus kitiems, tai žmogiškajai egzistencijai būdingas ir rūpinimosi aspektas. Taigi Heidegerio filosofija nėra visai individualistinė, priešingai, ji pabrėžia, kaip svarbu būti susijusiam su kitais žmonėmis.

Autentiška ir neautentiška būtis

Kaip ir Kierkegoras, Heidegeris kalbėjo apie tai, kaip pavojinga priklausyti mi-

Daiktų būtis

Heidegeris yra parašęs disertaciją apie Dunsą Škotą (apie 1266–1308 m.), viduramžių teologą scholastą, nagrinėjusį daiktų *esatį*, arba *būtį*. Anglų poetas Džerardas Manlis Hopkinsas domėjosi Dunso Škoto idėjomis ir kūrė poeziją, atveriančią individualiąją daiktų būtį pasaulyje. Jis rašė neįprasta kalba, siekdamas perteikti skaitytojui autentišką fizinį daiktų įspūdį. Kaip tik toks yra jo eilėraštis „Grožio pėdsakai":

Pagarbinkime Viešpatį už dovanų jo margumyną:
margų veršelių bandą, plaukiančią dangum,
upėtakį rausvai taškuotą ant bangų —
tarytumei paveiksle;
kikilį raibąjį, nukritusį kaštoną, mirgantį delne,
vagom arimų, sklypų lopais išraižytus laukus, galybes amatų visokių, padargus ir rykus.
Kiekvienas — vis kitoks, o viskas — savita ir nuostabu;
tas strazdanom, šitas šlakais numargintas yra,
anas sūrus, o šis — saldus; tas rūškanas, šis — it žara;
tik Tėvo amžino nekintanti grazna tėra tikra.

niai. Kadangi pamiršta būties svarba, minia dažnai tampa žmogaus gyvenimo siela, ji apriboja ir asmens galimybes. Heidegeris rašė: „Kiekvienas yra kažkas kitas, niekas nėra jis pats". Jis skyrė autentišką ir neautentišką būtį.

- Neautentiška būtis — kai žmogus yra minios dalis.
- Autentiška būtis — kai žmogus lieka savimi.

Gyventi autentiškai — tai suprasti būtį. Neadekvatus būties supratimas lemia ir neadekvačią savimonę. Kiekvienas žmogus privalo ieškoti savo santykio su būtimi, mąstydamas apie mirtį. Tai vienintelis tikras gyvenimo kelias.

„Būtis ir laikas" Heidegerį išgarsino. Nors jis ir nesutiko vadintis egzistencialistu, ši knyga laikoma reikšmingiausiu egzistencializmo veikalu. Bet Heidegeris nesijautė išsprendęs savo uždavinį. Jis dar nepasiekė iškelto tikslo. Po „Būties ir laiko" jis planavo parašyti kitą knygą, kuria ketino įsiskverbti į pačią būties šerdį ir esmę. Tačiau ji taip ir nepasirodė.

Paminėtina, kad Heidegeris naudojosi kai kuriomis „Būties ir laiko" sąvokomis (*būtis, tiesa, tauta, vadas*), bandydamas susieti savo filosofiją su nacizmo ideologija. Nors tai truko labai neilgai, piktos kalbos vis dar nesiliauja.

Kaip ten bebūtų, „Būtis ir laikas" visada liks labai svarbi knyga, o Heidegerio kaip didžio filosofo statusas — nepaneigiamas.

Teologas Rudolfas Bultmanas Heidegerio idėjas, susijusias su kalbos ir prasmės santykiu, panaudojo savitai interpretuodamas Naująjį Testamentą. Bultmanas ieškojo tikrosios Jėzaus gyvenimo mitų prasmės.

Heidegeris ir XX amžiaus teologija

Heidegeris padarė didžiulę įtaką kai kurioms XX amžiaus teologijos sritims. Jis sukūrė kalbą, kuria teologai egzistencialistai, tokie kaip Rudolfas Bultmanas, gali kalbėti apie Dievą šiuolaikiniam pasauliui. Štai keletas pavyzdžių, kaip teologai pasinaudojo Heidegerio filosofija.

- Svarbiausioji Heidegerio *būties* samprata modifikuota taip, kad tiktų kalbėti apie Dievą.
- Kai kas mano, kad Heidegerio filosofinė kalba leidžia kurti *natūraliąją teologiją*, kuri padėtų žmogui, žvelgiančiam į pasaulį, prabilti apie Dievą.
- Egzistencialisto akimis, Senojo Testamento pranašai ir pats Jėzus atrodo tikri maištautojai prieš savo epochos taisykles ir ritualus, kviečiantys žmones į autentišką būtį.

Teologai egzistencialistai teigia, kad Biblijos įvykiai ir stebuklai aprašyti poetine kalba. Ją reikia *dekoduoti*, kad atsivertų tikroji aprašytų įvykių prasmė. Jų nuomone, Biblija mums atrodo tokia svetima todėl, kad ji prabyla iš kitokio pasaulio, kuris labai skiriasi nuo dabartinio.

Jie sako, kad Būtis, prisidengusi įvairiais simboliais, įvilkta į poetines formas, pasirodo pasauliui įvairių religijų pavidalu.

Daugelis krikščionių nepritaria egzistencialistų išvadoms ir pabrėžia, kad Jėzaus stebuklai ir prisikėlimas yra objektyvi istorinė tiesa. Tačiau teologai egzistencialistai, akcentuodami būtį ir tikėjimą, siūlo mums tai, kam sunku atsispirti, — pažinti savo pačių būtį.

Pagalvokite

1. Suvaidinkite (ar užrašykite) Heidegerio ir Kierkegoro diskusiją mirties ir išnykimo tema. Kurio filosofo požiūrį jūs ginsite? Kodėl?

2. Kokia, Heidegerio požiūriu, autentiškos ir neautentiškos būties esmė?

3. Ar Heidegerio filosofija reikalinga, tarkim, jūsų mokyklai arba šiuolaikinei visuomenei?

15

Pasirinkimo laisvė

Žanas Polis Sartras

„Žmogus pirmiausia egzistuoja, sueina į akistatą pats su savimi, pasineria į pasaulį, o tik paskui apibrėžia pats save."

Žanas Polis Sartras, „Egzistencializmas yra humanizmas"

Ar jums niekada nesinorėjo būti visiškai laisviems? Ar esate jautę, kad tėvai, miestas, visa aplinka jus varžo ir bruka tokią tvarką, kuri anaiptol neteikia jums laimės? Argi nenorėtumėte tapti kitokiu žmogumi, pasirinkti kitokį gyvenimo būdą?

Turbūt dažnai teko girdėti žmones skundžiantis:

- „Aš jau nieko nebegalėjau padaryti..."
- „Tada aš ir įstrigau..."
- „Aš tiktai mokytojas. Ir niekuomet nebūsiu niekas kitas..."

O Žanas Polis Sartras sakė, kad padėtis nėra jau tokia beviltiška ir kai ką galima padaryti. Jis nuoširdžiai tikėjo, jog žmonės yra laisvi. Savo kūriniuose jis nagrinėjo laisvės sampratą ir jos prasmę.

Suirutės laikų filosofas

Žanas Polis Sartras (1905–1980 m.) buvo vienas garsiausių ir įtakingiausių šiuolaikinių egzistencialistų. Jo darbų problematika ir įtaigumas išgarsino jį visame pasaulyje. Sartras gimė Paryžiuje, lankė Sorbonos universitetą, ten pradėjo filosofo kelią. Kaip ir Heidegeris, Sartras patyrė Edmundo Huserlio fenomenologinės filosofijos įtaką, — Huserlis vadovavo jo studijoms Vokietijoje. Kaip ir kitus egzistencialistus, Sartrą labiau domino *būtis* ir *etika*, o ne *logika* ir *epistemologija*.

Sartras tapo mokytoju, tačiau po Antrojo pasaulinio karo pasirinko rašytojo darbą, aktyviai dalyvavo politikoje. Kartu su kitais kairiosios orientacijos intelektualais jis įkūrė žurnalą „Les Temps Modernes". Šis žurnalas reiškė jaunosios pokario kartos nuotaikas — jie visi ieškojo naujos filosofijos, kuria galėtų vadovautis gyvenime.

Pasaulinę šlovę Sartrui atnešė romanai „Šleikštulys" (1938 m.), trilogija „Laisvės keliai" (1945 m.) ir pjesės — „Musės" (1943 m.), „Prie užrakintų durų" (1944 m.) ir kt. Sartrui buvo paskirta literatūrinė Nobelio premija, tačiau rašytojas jos atsisakė.

Po Antrojo pasaulinio karo atrodė, jog visos senosios tiesos žuvo Europos griuvėsiuose. Sartro egzistencializmas, gimęs iš krizės ir politinės suirutės, žadėjo visuomenei naują, optimistiškesnį kelią.

Penktojo dešimtmečio pabaigoje Sartras susidomėjo marksizmu ir smarkiai nuvylė gausius savo gerbėjus — jis nerado egzistencinių atsakymų į savo egzistencinius klausimus. Kai jis mirė, tūkstančiai žmonių ėjo paskui karstą, pagerbdami didįjį Europos mąstytoją, vieną talentingiausių XX amžiaus autorių.

Būtis ir niekas

Svarbiausias Sartro filosofijos veikalas „Būtis ir niekas" išleistas 1943 m. Šiame darbe jis teigia, kad žmonės gali gyventi dviem būdais:

- Autentiškai;
- Vadovaudamiesi *netikru tikėjimu (mauvaise foi*, galbūt tiksliau būtų versti „saviapgaule").

Saviapgaulė — tai įsitikinimas, kad nesame laisvi. Žmonės, sako Sartras, yra įsitikinę, kad visuomenė neįsivaizduojama be įstatymų ir elgesio taisyklių. Šiuos įstatymus sukūrė galbūt Dievas, o gal žmogiškoji prigimtis. Tačiau Sartras pareiškia: nėra Dievo, nėra ir tokio dalyko kaip žmogiškoji prigimtis. Tad žmogus gali visiškai laisvai pasirinkti sau vertybes ir gyvenimo būdą. Netikėjimas pasirinkimo laisve ir yra netikras tikėjimas.

Garsioji Sartro frazė — „egzistencija pirmesnė už esmę". Štai citata iš jo esė „Egzistencializmas yra humanizmas":
Ką turime omeny sakydami, kad egzistencija pirmesnė už esmę? Mes sakome, kad žmogus pirmiausia egzistuoja, sueina į akistatą pats su savimi, pasineria į pasaulį, o tik paskui apibrėžia pats save.

Fenomenologijos filosofija

Edmundas Huserlis (1859–1938 m.) teigė, kad mums objektai egzistuoja mūsų sąmonėje. Nesvarbu, ar jie turi dar kokią nors kitą būtį. Kaip tik dėl to mes galime juos tirti naudodamiesi griežtomis taisyklėmis ir nedarydami jokių išvadų dėl jų pačių abstrakčios būties. Huserlio filosofija vadinama *fenomenologija*, kadangi ji tiria objektus kaip fenomenus (tokius, kokie jie mums pasirodo).

Esmė ir egzistencija

Esė „Egzistencializmas yra humanizmas" (1946 m.) Sartras paaiškina esmės ir egzistencijos santykį.

Jei kas gamina peilį popieriui pjaustyti, tai visų pirma įsivaizduoja, ką su tuo peiliu darys, kaip tas peilis atrodys. Šiuo atveju esmė pirmesnė už egzistenciją (idėja atsiranda anksčiau už faktą).

Iš tradicijos žmonės lygiai taip pat samprotauja ir apie Dievą. Jie Dievą laiko kūrėju. Dievas mus sukūrė, todėl mes žinome, kokie esame ir kokia mūsų paskirtis. Kadangi yra Dievas, egzistuoja ir žmogiškoji prigimtis, o visata turi prasmę.

Bet jeigu Dievo nėra, tuomet žmonės atsiduria gana keistoje situacijoje — jie egzistuoja, tačiau nežino, nei kokie jie yra, nei kokia jų paskirtis. Šiuo atveju egzistencija pirmesnė už esmę (faktas atsiranda anksčiau už idėją). Tai reiškia, kad kai žmonės žvelgia į save, jie iš tikrųjų žvelgia į *niekq*, mato *nebūtį*, ir šitą nebūtį jie patys privalo kažkuo užpildyti. Taip atsiranda pasirinkimo laisvė. Žmonės privalo pasirinkti, kadangi kiekvienas vienaip ar kitaip turi gyventi savo gyvenimą. Determinizmas yra didžioji iliuzija. Mes laisvai pasirenkame savo likimą.

Vis dėlto dauguma žmonių nesuvokia esą laisvi ir tenkinasi saviapgaule. Jie gyvena kaip prisukti laikrodžiai arba robotai. Gyvenimo tikslas yra *autentiškumas*, reiškiantis pasirinkimą, tad Sartro filosofija — tai veiksmo, veiklos filosofija.

Sartras tikina, kad būtent veikla parodo, kokie iš tiesų yra žmonės. Žmogų apibūdina jo poelgių visuma.

Daugelį metų Sartras buvo radikaliojo marksizmo šalininkas. Tačiau 1956 m., kai TSRS žiauriai nuslopino sukilimą Vengrijoje, Sartro įsitikinimai susvyravo ir jis ėmė abejoti, ar tikrai marksizmas suderinamas su laisve.

Sartras skiria du egzistavimo pasaulyje būdus:

- *Būtis pati savaime* būdinga objektams. Tai baigtinė apibrėžta egzistencija, be jokio santykio su savimi ar su kuo nors kitu;
- *Būtis sau* — tai žmogiškoji būtis, kintanti, nekaustoma jokios apibrėžtos struktūros, atvira ateičiai. Egzistencijos *sau* požymiai — galimybė ir vaizduotė; būtent šios savybės parodo, kuo žmogiškoji egzistencija skiriasi nuo kitų egzistavimo rūšių.

Tačiau laisvės kaina aukšta. Sartras daro prielaidą, kad pasaulyje, kuriame nėra Dievo, jo vietą turėtų užimti žmogus. Deja, šiam troškimui nelemta išsipildyti, nes žmones varžo jų pačių kūnas, sugebėjimų ribotumas ir aplinkybės. Kadangi Dievo nėra, gyvenimas beprasmiškas ir absurdiškas. Rinkdamiesi vertybes, kuriomis norėtume vadovautis gyvenime, mes iš tikrųjų pasirenkame tik *netikrą tikėjimą*. Vertybės neturi jokios vertės, jei nėra Dievo. Žmonės gali laisvai pasirinkti, tačiau tikėti, jog tai, ką pasirinkome, turi kokią nors vertę, tėra iliuzija ir saviapgaulė. Sartro žodžiais, „žmogus yra bevertė aistra".

Daugeliui atrodė, kad Sartro siūloma žmogaus situacijos analizė per daug negatyvi. Jis pats tvirtino kuriąs pozityvią filosofiją, tačiau suprantama, kad begalinės laisvės akcentavimas perdėm euforiškas. Tokių būsenų, kaip *šleikštulys* ir egzistencijos absurdas, aprašymai Sartro filosofiją daro pesimistinę.

Mano mintis — tai aš pats. Štai kodėl aš negaliu sustoti. Aš egzistuoju tuo, ką mąstau... ir negaliu liautis mąstyti. Kaip tik dabar — kaip tai siaubinga — jeigu aš egzistuoju, tai tik todėl, kad nekenčiu savo egzistencijos. Tai aš, aš pats ištraukiu save iš nebūties, į kurią veržiuosi. Neapykanta ir pasibjaurėjimas savo būtimi priverčia mane egzistuoti, bloškia mane į egzistenciją.

Gabrielis Marselis

Gabrielis Marselis (1889–1973 m.) – žymiausias kitos prancūzų egzistencializmo krypties atstovas. Priešingai negu pesimistas Sartras, Marselis kūrė *vilties metafiziką*, grindžiamą tikėjimu, kad Dievas yra. Sartro individualizmui Marselis priešpriešino pozityvų įsitikinimą, jog žmogus egzistuoja kaip didesnės bendrijos narys.

Savo egzistencine filosofija Sartras vis dėlto neatsako į klausimą, kaip individas turėtų gyventi kartu su kitais. Kas atsitinka tada, kai mano laisvė kertasi su kitų žmonių laisve? Atsakydamas į šį klausimą Sartras prieštarauja pats sau. Jis tvirtina: pasirinkdamas sau, aš pasirenku ir kitiems. „Kurdamas save, aš kuriu žmogų." Tai, kas gera man, turi būti gera ir visiems. Tačiau šis subjektyvus požiūris anaiptol neatrodo įtikinamas.

Knygą „Būtis ir niekas" Sartras baigia tokiais žodžiais: „Atsakymai į šiuos klausimus gali būti tiktai moralinio pobūdžio. Jiems aš paskirsiu kitą savo darbą". Bet jis atsisakė šio sumanymo, ir „Laisvės kelių" ketvirtasis tomas, turėjęs pavaizduoti autentišką egzistenciją, taip ir nepasirodė. Penktojo dešimtmečio pabaigoje Sartras priartėjo prie marksizmo. Toks įsitikinimų pasikeitimas greičiausiai rodo mąstytojo nepasitenkinimą kraštutiniu individualizmu kaip moralinio pasirinkimo principu ir supratimą, kad nepakanka vien žmogaus situacijos analizės.

Sartras pavertė egzistencializmą ideologija, todėl jam ir pasirodė, kad egzistencializmas sutampa su marksizmu. Individo kovą su kitais individais jis interpretavo kaip visų kovą prieš visus. Jo nuomone, šią kovą lemia ne psichologinė trintis, o ekonominis skurdas. Sartras tikėjo, kad jei išnyktų skurdas, išnyktų ir žmonių nesutarimai.

Sartro žodžiai apie žmogiškąją laisvę ir sąmoningą aktyvumą pavergė daugelio žmonių protus, o jo pjesės ir romanai

įkūnijo šias idėjas. Sartro literatūra ir filosofija atspindi ypatingą dvasios būseną: tai Dievo apleistos žmogiškosios būties šleikštulys ir absurdas. Ši nerimą keliantį būsena verčia klausti ir žadina kiekvieno žmogaus pastangas atsakyti sau pačiam.

Pagalvokite

1. Sartras tvirtino, kad žmonės yra visiškai laisvi ir gali pasirinkti sau vertybes bei gyvenimo būdą. Apsvarstykite (raštu ar žodžiu), kaip būtų galima sukritikuoti šią idėją: a) iš krikščionybės pozicijų, 2) determinizmo požiūriu, 3) jūsų pačių požiūriu.

2. Kaip manote, ar Sartro filosofija yra vien tik pozityvi, ar vien tik negatyvi?

3. Kas yra *netikras tikėjimas*? Ar galima jo išvengti?

16

Dievas kaip psichologinė projekcija

Liūdvigas Fojerbachas

6 dalis

Visa tik protė?

PSICHOLOGIJA

„Klausimas, ar Dievas egzistuoja, ar neegzistuoja, nėra svarbus; svarbu, ar egzistuoja žmogus, ar ne."

Liūdvigas Fojerbachas

Jūs tikriausiai matėte siaubo filmų. Ar teko kada nors išsigąsti? Štai į ekraną išropoja pabaisa, o jūs kišate galvą po pagalve ir užsikemšate ausis. Tada kas nors sušunka:

- „Nebūk kvailas, juk tai tik filmas! Čia viskas netikra!"
- „Tai tik filmas — vaizdų projekcija ekrane!"
- „Tai tik filmas — kažkieno idėjos, įkūnytos tokiu pavidalu mums pagąsdinti!".

Tik filmas.

Tai tiesa, tačiau tiesa ir kitkas. Kino žvaigždžių kuriami herojai yra toks pat vaizduotės padarinys kaip filmų pabaisos. Žvaigždžių kosmetika, laikysena, kuriami vaidmenys, — visa tai tėra rašytojo ar filmo kūrėjo fantazija. Kitaip tariant, tai projekcijos.

Atidžiau apsidairę išvysite, kad projekcijos sudaro didelę kasdienio mūsų gyvenimo dalį — jos karaliauja reklamoje, kine, televizijoje, muzikos pasaulyje. Mus supa gausybė įvaizdžių: yra tokių, su kuriais norėtume sutapti, ir tokių, kurie mus atstumia, — tačiau tai tėra tik įvaizdžiai.

Psichologinės projekcijos idėja kur kas senesnė už kino istoriją. Ji priklauso vokiečių filosofui Liūdvigui Fojerbachui. Jį žavėjo religijos fenomenas, ir jis daug rašė apie Dievą. Fojerbachas teigė (daugelis žmonių ir šiandien taip mano), kad Dievas yra žmogaus projekcija. Ne Dievas sukūrė žmogų, bet žmogus— Dievą.

Nagrinėjant tikėjimo fenomeną Fojerbachui ir jo sekėjams rūpėjo išsiaiškinti, kokie yra žmogaus prigimties dėsningumai, nes Dievo idėja jiems atrodė paprasčiausia fantazija, žmogaus sąmonės projekcija.

Dabar Liūdvigo Fojerbacho vardas nėra visiems gerai žinomas, tačiau XIX a. viduryje jo filosofija Europoje kėlė daug diskusijų. Fojerbacho darbai padarė didelę įtaką Markso ir Froido teorijoms, veikė daugelio kitų mąstytojų bei teologų pažiūras. Nors Fojerbacho vardas ir primirštas, bet jo idėjos išliko gyvos ir reikšmingos.

Hėgelis ir Šlėjermacheris

Georgas Hėgelis (1770–1831 m.) ir Frydrichas Šlėjermacheris (1768–1834 m.) profesoriavo Berlyno universitete, kai ten mokėsi Fojerbachas. Hėgelio filosofija ir Šlėjermacherio teologija akcentavo žmogaus priklausomybę nuo Dievo ir religinės patirties svarbą. Hėgelio filosofijos pradinė pozicija buvo abstrakti idėja; Šlėjermacherio — žmogiškoji patirtis.

Knygos ir porcelianas

Liūdvigas Andrėjas Fojerbachas (1804–1872 m.) gimė Vokietijoje, Bavarijoje. Jo giminėje buvo daug talentingų advokatų, akademikų ir dvasininkų. Jaunystėje buvo labai religingas, Heidelbergo universitete studijavo teologiją. 1824 m. persikėlė į Berlyną, ten klausėsi Hėgelio paskaitų. Tada jis ir paliko teologijos studijas, kad galėtų savo gyvenimą skirti filosofijai. 1830 m. Fojerbachas anonimiškai išleido veikalą „Mintys apie mirtį ir nemirtingumą", kuriame neigė nemirtingos sielos

egzistavimą, ir pradėjo mokslininko karjerą. 1837 m. jis vedė Bertą Lou. Žmona turėjo paveldėjusi tėvui priklausiusio porceliano fabriko akcijų. Dvidešimt trejus metus jie išgyveno jos pilyje Brukberge, versdamiesi iš fabriko teikiamo pelno ir Fojerbacho raštų.

„Krikščionybės esmė", pasirodžiusi 1841 m., susilaukė didžiausio pasisekimo. Tačiau po 1848 m. revoliucijos pralaimėjimo Fojerbacho reputacija sumenko, sumažėjo ir pajamos. Porceliano fabrikas žlugo. Fojerbachas teberašė, tačiau ankstesnio populiarumo jau nebesusilaukė. 1870 m. jį ištiko paralyžius, o 1872 m. Fojerbachas mirė. Palaidotas Niurnberge. Į laidotuves pagerbti garsaus mąstytojo susirinko daugiau kaip 20 000 žmonių.

Fojerbacho požiūris į religiją tiksliausiai apibūdintas pirmojo „Rinktinių raštų" tomo įžangoje (1846 m.):

Dievo buvimo ar nebuvimo problema, teizmo ir ateizmo prieštara būdinga šešioliktajam ar septynioliktajam amžiui, bet tik ne devynioliktajam. Aš neigiu Dievą; man tai reiškia: aš neigiu žmogaus neigimą. Iliuzinę, fantastinę dangiškais dalykais besirūpinančio žmogaus poziciją, kuri neišvengiamai lemia žmogaus degradaciją, aš pakeičiu aiškia ir tikroviška, vadinasi, politine ir socialine žmogaus pozicija. Klausimas, ar Dievas egzistuoja, ar neegzistuoja, nėra svarbus; svarbu, ar egzistuoja žmogus, ar ne.

Krikščionybės esmė

Didžiausią ir svarbiausią savo veikalą „Krikščionybės esmė" Fojerbachas paskelbė 1841 m. Šioje knygoje išdėstytos visos pagrindinės jo mintys apie religiją. Fojerbachas buvo humanistas ta prasme, kad žmogų laikė visos filosofijos pagrindu. Jis tikėjo, jog „žmogus — visų daiktų matas". Fojerbachas buvo įsitikinęs, kad religija yra svarbiausia slaptųjų žmogaus troškimų ir jausmų išraiška; jis net yra pasakęs: „Religija — tai žmogiškosios dvasios sapnas".

Popžvaigždės, jų spindesys ir nesuskaičiuojami turtai neretai yra jaunimo troškimų projekcijos. Pasak Fojerbacho, Dievas yra aukščiausioji psichologinė projekcija. Jis egzistuoja tik kaip žmogiškųjų vilčių simbolis.

Froidas ir Marksas

Zigmundas Froidas (1856–1939 m.) religiją laikė iliuzija. Tikėjimas Dievu tėra žmogiškųjų troškimų rezultatas, neurozės rūšis.

Karlas Marksas (1818–1883 m.) tvirtino, jog religija yra „liaudies opiumas". Jo įsitikinimu, religija, žadėdama pomirtinį gyvenimą, nukreipia žmonių mintis nuo šio pasaulio problemų, kad jie nieko nebenorėtų keisti dabartiniame gyvenime. Dievas, pasak Markso, yra žmogiškųjų poreikių išraiška.

Mąstydami bei rašydami apie religiją, ir Marksas, ir Froidas rėmėsi Fojerbacho mintimis.

Fojerbachui „teologijos paslaptis yra antropologija". Jis nori pasakyti, kad gilindamasis į Dievo esmę žmogus tik geriau pažįsta pats save. Krikščionys tiki Kristaus *įsikūnijimu*: Dievas tapo žmogumi. Fojerbacho nuomone, žmogus *yra* Dievas.

Fojerbachas daro tokias išvadas:

- Antgamtis neegzistuoja, yra tiktai gamta;
- Religija — socialinis, kultūrinis ir psichologinis reiškinys.

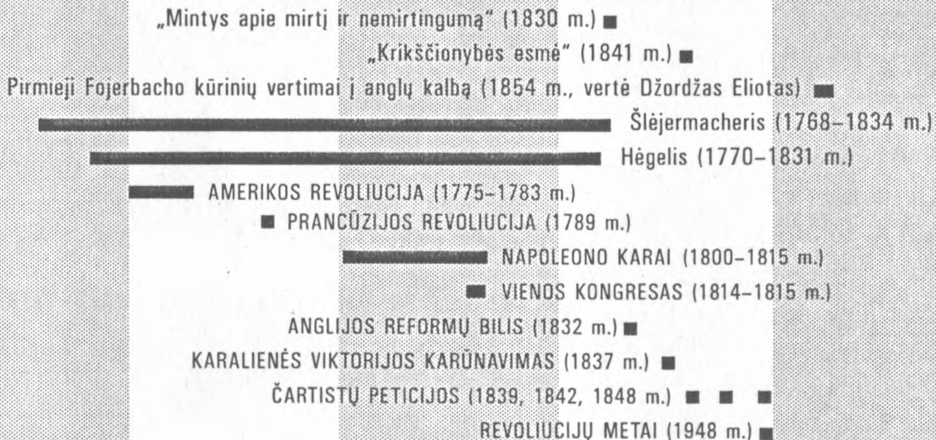
Fojerbachas kūrė tuo metu, kai klestėjo gamtos mokslai, formavosi evoliucijos teorija. Viešpatavo pažangos idėjos ir materializmas. Materialistai teigė, kad egzistuoja tiktai materija, o sielos ar pomirtinio gyvenimo idėjos tėra gryna fantazija.

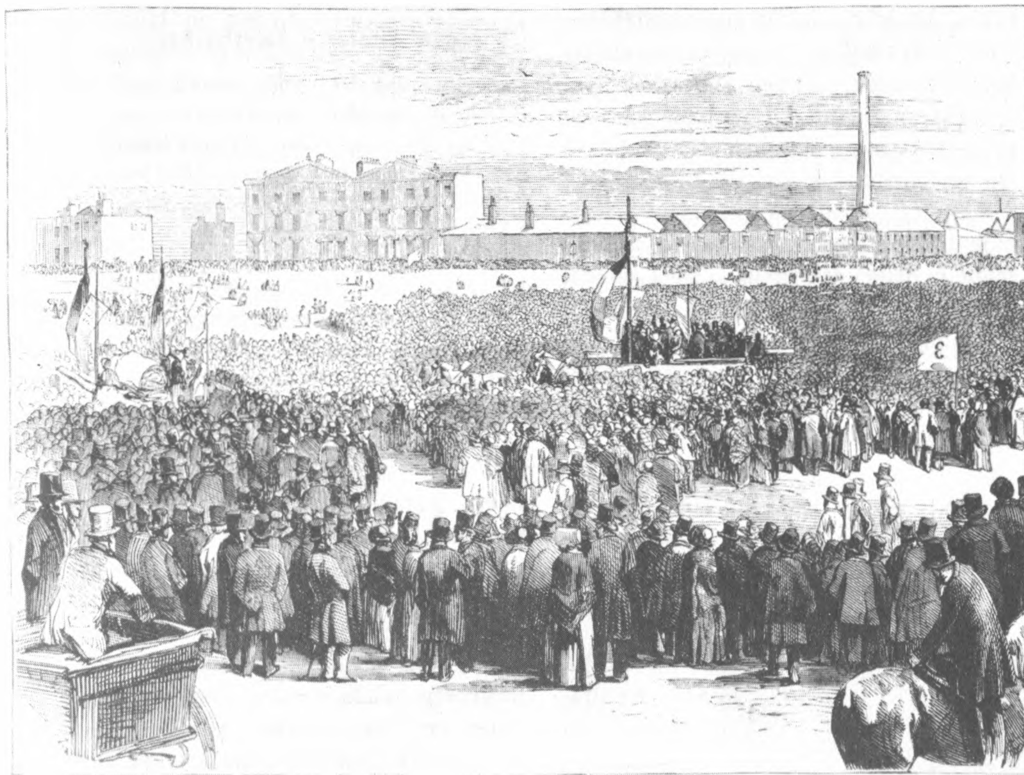
Fojerbacho laikais materializmas žadėjo optimistišką perspektyvą: žmogus nebeprivalo lenktis griežtam ir reikliam Dievui; užuot kreipęs mintis į dangų, jis gali mėgautis gyvenimu čia ir dabar. Tokia pasaulio samprata padiktavo Fojerbachui garsiąją frazę „žmogus yra tai, ką jis valgo". Fojerbachas yra parašęs ir tokius žodžius:

Mano pirmoji mintis buvo Dievas; antroji mano mintis buvo Protas; trečioji ir paskutinė mano mintis — Žmogus.

Religija, anot Fojerbacho, atsirado iš priklausomybės. Žmonės, jausdamiesi bejėgiai priešiškame pasaulyje, sugalvojo Dievą sau patiems paguosti. Žmonės skiriasi nuo gyvūnų tuo, kad turi sąmonę. Jie turi ir atmintį, kuri padeda pasinaudoti praeities patirtimi kuriant ateities perspektyvas.

Fojerbacho nuomone, žmogiškąją prigimtį sudaro protas, valia ir meilė. Šiuos tris dalykus žmogus projektavo į Dievą, kurdamas sau jo įvaizdį.

Ši čartistų demonstracija įvyko Londone 1848 m. Didžiojoje Britanijoje tais metais vyko tik protesto demonstracijos, o per kitas Europos šalis nuvilnijo revoliucijos, gatvėse vyko kruvini susirėmimai.

- Protas (Dievas) — tai beribis žinojimas; Dievas yra visažinis.
- Valia (Dievas) — tai beribė valia; Dievas yra tobulai doras.
- Meilė (Dievas) — tai begalinė meilė; Dievas yra meilė.

Fojerbachas teigė, jog žmonija išgyveno du istorijos etapus:

- Iš pradžių ji buvo priklausoma nuo gamtos. Tada susiformavo politeizmas (tikėjimas daugelio dievų), o svarbiausias žmonijos troškimas buvo patenkinti fizines reikmes;
- Aukštesnėje visuomenės raidos stadijoje žmonės tapo priklausomi vienas nuo kito. Tada susiformavo monoteizmas (tikėjimas vieno Dievo) ir atsirado troškimas patenkinti moralinius bei dvasinius poreikius.

Fojerbachas tikėjo, kad socialinė pažanga sunaikins religiją. Jis sakė, jog religingas žmogus tarsi išsižada savo prigimties. Visas gerąsias savo ypatybes jis priskiria Dievui, ir jam pačiam jos jau nebepriklauso. Tai sukelia didžiulę psichologinę grėsmę: žmogus nebegali iš tikrųjų pažinti pats savęs, — jis paneigia save, manydamas, kad tai, ką turi geriausia, yra gavęs iš Dievo.

Dievas ir žmogus — tai du kraštutinumai: Dievas yra visų teigiamybių, viso to, kas tikra, įkūnijimas, žmogus — visų neigiamybių, viso to, kas menka, turėtojas.

Fojerbachas norėjo, kad žmonės

- Savo meilę skirtų vienas kitam, o ne Dievui;
- Pasitikėtų savimi užuot tikėję Dievą;
- Būtų aktyvūs šiame gyvenime, o ne rūpintųsi pomirtiniu.

Fojerbacho knyga nėra grynai filosofinė; jo stilius įtaigus ir literatūriškas. Jo ateizmas dar ir šiandien teikia argumentų

tiems, kurie neigia Dievo buvimą. Psichologinis tikėjimo aiškinimas atrodo labai įtikinamas. „Dievo supratimas yra žmogus savimonė, Dievo pažinimas — savęs pažinimas. Pasakyk man, kas tavo Dievas, ir aš pasakysiu, kas tu pats." Net ir tikintieji Dievą galbūt turėtų ko pasimokyti iš Fojerbacho. Juk krikščioniškoji tradicija neretai aukštindavo sielą neigdama kūną, o Dievo aukštinimas dažnai nužemindavo žmogų.

Antra vertus, galėtume pateikti ir priešingų argumentų, parodančių, jog Fojerbachas nebuvo visiškai teisus.

SOCIALINĖ PAŽANGA NESUNAIKINO RELIGIJOS, kaip kad pranašavo Fojerbachas.

JO METODAS NEPAGRINDŽIA ATEIZMO. Fojerbachas buvo ateistas dar prieš imdamas plunksną į rankas. Jis atrado tai, ką norėjo atrasti, nes buvo apsisprendęs iš anksto.

AR TAI, KAD ŽMONĖS APIE DIEVĄ TEGALI MĄSTYTI ŽMOGIŠKAI, būtinai įrodo, jog Dievas — žmonių vaizduotės padarinys?

AR TAI, KAD ŽMONĖS TURI POREIKIŲ IR TROŠKIMŲ, įrodo, jog nėra Dievo, galinčio patenkinti šiuos poreikius ir norus? Galbūt mes esame tokie kaip tik todėl, kad Dievas mus tokius sukūrė. Šis klausimas taip ir lieka neatsakytas.

Ar nėra ateizmas paties Fojerbacho projekcija? Galbūt noras, kad Dievo nebūtų, tėra tokia pati fantazija, tokia pat regimybė, kaip ir kitas noras — kad Dievas būtų? Ar Fojerbachas pagaliau pats nepadaro to, ko saugotis įspėja visa jo filosofija?

Net ir išklausę šiuos argumentus, vis dėlto turime pripažinti, kad Fojerbacho psichologinės įžvalgos, susijusios su religijos kilme ir esme, yra reikšmingos. „Krikščionybės esmė" šiandien skamba taip pat naujai, kaip ir XIX amžiuje, kai ji tik pasirodė.

Džordžas Eliotas ir Fojerbachas

Džordžo Elioto slapyvardžiu pasirašinėjusi anglų rašytoja Merė Ana Evans (1819–1880 m.), romanų „Adamas Bydas" ir „Midlmarčas" autorė, pirmoji 1854 m. išvertė Fojerbacho veikalus į anglų kalbą. Kaip ir daugelis karalienės Viktorijos epochos žmonių, rašytoja jautė, kad ji jau nebetiki Dievo, tačiau tikėjimo praradimas ją labai neramino. Fojerbacho mintys turėjo padėti jai ir kitiems panašiai besijaučiantiems žmonėms įveikti dvasios nerimą.

Revoliucijų metai

1848 metai buvo revoliucijų, nubangavusių per visą Europą, metai. 1776 m. Amerikos revoliucija ir 1789 m. Prancūzijos revoliucija sukėlė daug nerimo Europos šalių vyriausybėms, privertė jas rūpintis savo saugumu. Pavyzdžiui, Vokietijoje, kur religija buvo valstybinė, samprotavimai apie tikėjimą buvo laikomi politikos dalyku. Tad ir Fojerbacho raštai buvo politinio pobūdžio, kad ir kaip sunku mums būtų šiandien tai suprasti.

Taip jau atsitiko, kad 1848 m. revoliucijos nedavė didesnių rezultatų, ir Fojerbacho idėjos greitai prarado populiarumą.

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar Fojerbacho pažiūros stiprina religinį tikėjimą? Jei taip, tai kokiu būdu? Jeigu ne — kodėl?

2. Fojerbachas rašė: „Pasakyk man, kas tavo Dievas, ir aš pasakysiu, kas tu pats". Galbūt jūsų asmeninė patirtis ar pavyzdžiai iš istorijos leistų pagrįsti šį teiginį?

3. Kokiais argumentais krikščionis galėtų paneigti Fojerbacho mintį, kad Dievas yra žmogaus proto projekcija?

Net jeigu jūs niekuomet nesate buvę pas psichiatrą, vis tiek turbūt įsivaizduojate, kas jis yra ir ką veikia. Pacientas pasakoja, psichiatras klausosi. Pacientas viliasi psichiatro padedamas geriau suprasiąs save. Šis terapijos metodas vadinamas *psichoanalize*. Psichoanalizės seanso simbolis — psichiatro kušetė, ant kurios atsigula pacientas.

Iš kur kilo ši idėja, kaip susiformavo psichoterapijos praktika? Psichoanalizė — ir net toji kušetė — tai vieno žmogaus, Zigmundo Froido, išradimas. Froido mokymas tapo vienu svarbiausių veiksnių, formavusių šiuolaikinį intelektualinį klimatą.

Žmogaus sąmonės archeologas

Zigmundas Froidas (1856–1939 m.) gimė Moravijoje (dabar Čekijos sritis), o vėliau nuo ketverių iki aštuoniasdešimt dvejų metų gyveno Vienoje. 1881 m. tapo gydytoju, tačiau gydymo praktika jo netraukė, ir Froidas ėmėsi tiriamojo darbo. Nuo 1882 m. dirbo Vienos bendrojoje klinikoje, daugiausia neuropatologijos (smegenų funkcijos sutrikimų) srityje. 1885–1886 m. buvo išvykęs į Paryžių: apsilankė garsiojoje Šarko klinikoje ir susidomėjo isterija bei neurozėmis.

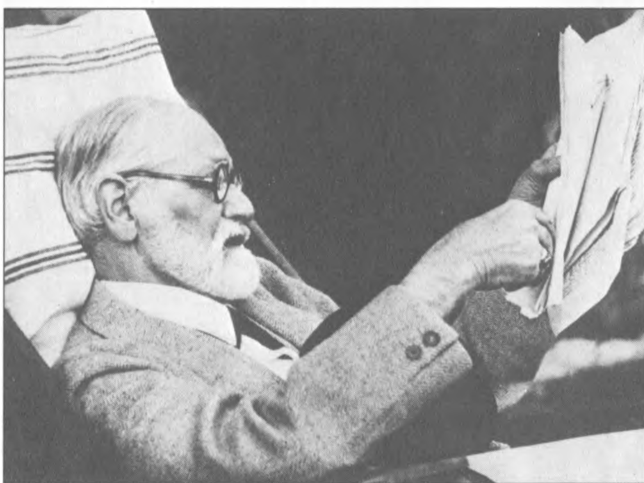
Per dešimtį klinikinio darbo metų Vienoje Froidas sukūrė psichoanalizę kaip gydymo metodą. Iš pradžių jis tyrė neurotinius simptomus, norėdamas nustatyti bendruosius žmogaus sąmonės funkcionavimo dėsnius, o vėliau ėmėsi platesnio kultūrinio konteksto. Jo santuoka su Marta Bernes buvo laiminga. Labiausiai Froidas nekentė religijos ir Amerikos. Kai 1939 m. nacistai užėmė Austriją, Froidas buvo priverstas persikelti į Londoną. Čia 1939 m. jis ir mirė, mirė sunkiai kankindamasis, nes jau penkiolika metų sirgo burnos ertmės vėžiu.

Anatomijos ir fiziologijos vystymasis XIX amžiaus antrojoje pusėje nulėmė „medicininio materializmo" atsiradimą. Svarbu suprasti, kokios bendros problemos buvo sprendžiamos Froido gyvenamuoju laikotarpiu, tuomet lengviau suvoksime ir jo paties idėjas.

Psichologija, tiesiogiai verčiant, reiškia „mokslą apie sielą". Dekartas atskyrė žmogaus kūną ir sielą. Ateizmas padėjo formuotis materialistiniam požiūriui: egzistuoja tiktai materija. Materialistinių įsitikinimų laikymasis medicinoje reiškė, kad pripažįstamas tik kūno egzistavimas. Žmonės turi sąmonę, bet neturi sielos; sąmonė tėra kūno funkcija. Sąmonės ir kūno santykis buvo viena svarbiausių Froido mokslinių interesų sričių.

Šiandien mums atrodo savaime suprantama, kad depresija gali sukelti įvairias ligas, bet anksčiau žmonės apie tokius dalykus negalvojo. Net ir mūsų laikais psichikos sutrikimų ir fizinių simptomų ryšys ne visada aiškus.

„Sapnų interpretavimas yra tiesiausias kelias į žmogaus pasąmonės veiklos pažinimą."

Zigmundas Froidas

Froidas buvo ir praktikas, ir teoretikas. Visą gyvenimą jis dirbo kaip praktikuojantis psichiatras ir kartu rašė. Savo veiklą jis lygino su archeologija, sakydamas, kad atkasa tuos žmogaus psichikos „sluoksnius", kurie jau seniai ir giliai palaidoti.

Du didieji Froido atradimai:

- Pasąmonė;
- Edipo kompleksas.

Froidas buvo įsitikinęs, kad šie atradimai padės jam kur kas geriau pažinti

Froido atradimai atvėrė plačiajai visuomenei pasąmonės pasaulio egzistavimo galimybę. Būta nuomonių, kad pasąmonės sritis – jau seniai žinomas dalykas, atsispindintis pagonių religijose ir tautosakoje. Romanistas Arturas Konan Doilis, kurį išgarsino jo herojus Šerlokas Holmsas, tikėjo, kad tikrai egzistuoja fėjos. Vienu metu buvo madingos netgi „fėjų fotografijos"...

žmogaus sąmonės struktūrą ir paaiškinti žmogaus seksualumą.

Pasąmonė

1885–1886 m. žiemą Froidas nuvyko į Paryžių pasižiūrėti, kaip daktaras Šarko dirba su isterijos kankinamais pacientais. Tai buvo lūžis Froido karjeroje. Šarko įrodė, kad taikant hipnozę isterijos simptomai išnyksta. Taip pat pasirodė, kad hipnozės seanso metu isterijos simptomai gali pasireikšti ir tiems žmonėms, kurie kol kas jaučiasi visiškai sveiki. Išaiškėjo, kad tokių pacientų ligos (kartais labai sunkios, tarp jų ir paralyžius) yra kilusios ne dėl fizinių priežasčių.

Tada Froidas ryžosi atskleisti tokias

Žiurkiažmogis

Viena garsiausių Froido „ligos istorijų" vadinasi „Žiurkiažmogis". Žiurkiažmogis nusprendė, jog jis yra per storas ir turi sulieseti. Jis liovėsi valgęs pudingą, lakstydavo saulėkaitoje, karstydavosi po kalnus, kol visiškai išsekdavo. *Laisvų asociacijų* metodu Froidas nustatė, kad pacientas žodį „storas" (vokiškai *dick*) siejo su savo pusbroliu amerikiečiu Ričardu, kurį vadino Diku. Pacientas pavyduliavo Dikui, kuris rodė per daug dėmesio jo mylimai merginai. Taigi stengdamasis nusikratyti papildomu svoriu pacientas nesąmoningai siekė nusikratyti Diku. Badaudamas žiurkiažmogis jautėsi kankinąs ne save, bet savo pusbrolį Ričardą.

žmogaus prigimties savybes, kurios vėliau visiškai pakeitė tradicinę žmogaus sampratą. Froido darbas su pacientais tapo iššūkiu konvencionaliai psichiatrijai, o ir jo paties idėjos ilgainiui keitėsi.

Froidas nusprendė netaikyti hipnozės, o leisti pacientui išsikalbėti. Jis sukūrė *laisvų asociacijų* metodą, kuris leidžia nustatyti paciento problemą pagal jo žodines asociacijas. Tai, kaip žmogus sieja žodžius, parodo, kaip veikia jo sąmonė, ir padeda aiškiau apibrėžti jo negalią.

Froidas tvirtino, jog neurotinius simptomus sukelia nuslopinti (išstumti) prisiminimai; vėliau jis padarė išvadą, kad isterija ir jos simptomai yra vaikystėje patirtų psichinių traumų arba emocinio šoko rezultatas. Pacientas užmiršo arba nuslopino šoką, bet jis niekur neišnyko. Jo padariniai pasireiškia nevalingomis įkyriomis būsenomis (obsesijomis) arba kūno negalavimais. Psichoanalizė atgaivina paciento sąmonėje išstumtąją psichinę traumą ir padeda ją įveikti.

Froidui terapijos tikslas — padėti žmogui nusikratyti šių prisiminimų, kad jis vėl galėtų mylėti ir dirbti.

Froidas aiškino, kad pasąmonės turinys prasiveržia juokais, pasireiškia kalbos klaidomis (liežuvio „susipynimu"), tačiau

aiškiausiai atsiskleidžia sapnuose. „Sapnų interpretavimas yra tiesiausias kelias į žmogaus pasąmonės veiklos pažinimą.“

Froido nuomone, sapnas yra nuslopinto ar slopinamo troškimo transformuotas išsipildymas. Kitaip sakant, sapnas yra savotiškas kodas. Jei jums pavyksta iššifruoti kodą, tai galite išsiaiškinti pačią problemą ir pradėti gydymą. Froidas sakė, kad sapnas susideda iš „dienos nuosėdų“ (per dieną patirtų įspūdžių) ir nuslopintų norų (nesąmoningų mūsų troškimų).

Froidas teigė, jog žmogaus psichikos struktūrą sudaro:

- *Ego*, sąmoningoji asmenybės dalis, besireiškianti kasdieniniame gyvenime;
- *Id*, nesąmoningoji asmenybės dalis — nuslopinti troškimai ir prisiminimai;
- *Superego*, visuomenės moralinės normos, primestos individui iš išorės, kuriomis jis vadovaujasi savo gyvenime.

Froidas manė, kad *ego* išauga iš *id* bendroje asmenybės raidoje. Jis taip pat aiškino, kad žmonės yra valdomi dviejų pagrindinių instinktų — meilės ir mirties, — kurie iš esmės ir nulemia visą žmogaus elgesį.

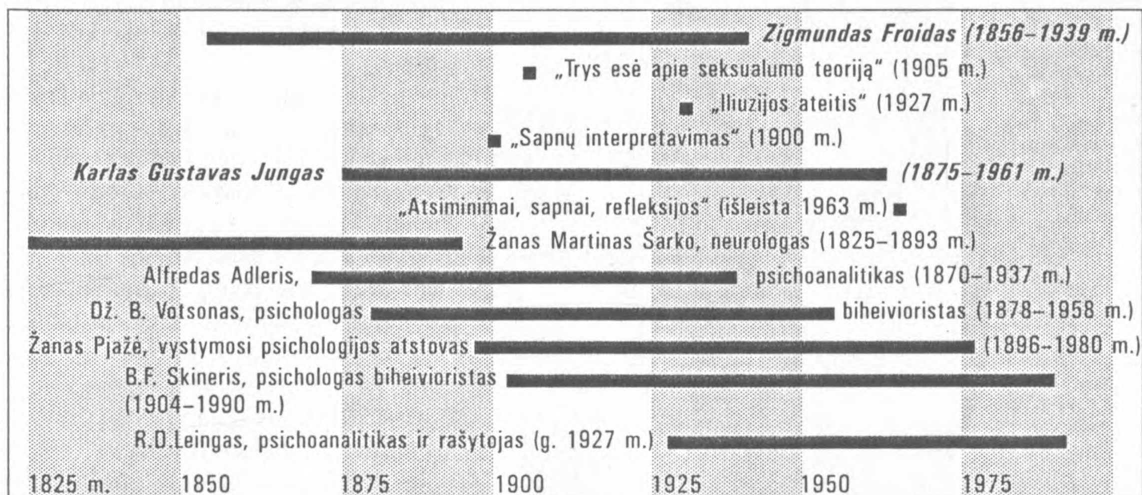
Froidas savo darbuose apibendrina konkrečias pacientų ligos istorijas. Jis detaliai aprašo ligos simptomus ir eigą. Vienas iš Froido atradimų — kad vaikų patirtos psichinės traumos dažnai būna seksualinio pobūdžio. Iš pradžių jis rėmėsi vadinamąja „suvedžiojimo teorija“, teigiančia, kad tokie vaikai yra nelaimingos aukos, prievarta per anksti įgijusios seksualinės patirties. Vėliau Froidas padarė išvadą, kad vaikų seksualumas pasireiškia dar kūdikystės amžiuje. Ši išvada buvo vienas labiausiai ginčijamų Froido teiginių, kadangi daugumai žmonių norėjosi tikėti „nekalta“, neseksualia vaiko prigimtimi.

Seksualumas — lemiamas faktorius asmenybės struktūroje. Froido nuomone, seksualumas apima prieraišumą, meilę ir sensualumą plačiąja prasme. Seksualinį potraukį jis pavadino *libido*. Froido teorijos išaugo ir iš jo paties vaikystės patirties: po tėvo mirties jis suprato, jog pats išgyveno tai, ką vėliau pavadino *Edipo kompleksu*.

Edipo kompleksas

Edipas — graikų mitologijos herojus. Pats to nežinodamas, jis nužudė savo tėvą ir vedė motiną.

Froidas įrodinėjo, kad berniukai jaučia seksualinę trauką motinoms, o savo tėvus laiko varžovais, atimančiais iš jų motinos meilę. Vėliau Froidas aprašė ir mergaičių

Elektros kompleksą, tačiau šios teorijos neišplėtojo. Baimė ir pavydas, kuriuos berniukas jaučia tėvui, sumišę su kaltės jausmu, kadangi vaikas jį dar ir myli. Šios ankstyvosios patirties rezultatas — seksualinių jausmų slopinimas iki pat brendimo, kai jie vėl išsiveržia į paviršių, dabar jau lydimi fizinių kūno pokyčių.

Froidas tikino, kad žmogaus gyvenimo tikslai yra tokie:

- Atsiskirti nuo savo motinos;
- Susitaikyti su tėvu;
- Susirasti meilės objektą, kuris nebūtų jo motina.

„Šie uždaviniai, — rašė Froidas,— iškyla kiekvienam, ir stačiai nuostabu, kaip retai žmonės juos sėkmingai išsprendžia."

Froidas parodė, kaip seksualumas formuoja žmogaus asmenybę ir kokių asmenybės vystymosi problemų gali sukelti nuslopinta neigiama emocinė patirtis.

Žiurkiažmogio istorijai populiarumu prilygo kita Froido „ligos istorija". Vienas jo pacientas įsivaizdavo esąs vilkas. Prireikė daugybės psichoanalizės seansų, kad atsiskleistų šios keistos iliuzijos priežastys. Vėliau pacientas visiškai išgijo.

Europos kultūros sostinė

Iki 1918 m. Viena buvo Austrijos–Vengrijos valstybės centras. XIX–XX a. sandūroje Vienoje knibždėte knibždėjo menininkų, rašytojų ir intelektualų, kurie išgarsino šį miestą visame pasaulyje. Vienoje gyveno ir gausi žydų bendruomenė, nestokojusi materialinės gerovės, tačiau nuolat kentėjusi nuo prietarų ir antisemitizmo. Froidas buvo žydas (nors judaizmo ir neišpažino), tad visą gyvenimą visuomenėje jautėsi esąs „autsaideris".

1905 m. Froidas apibendrino savo mintis apie žmogaus seksualumą knygoje „Trys esė apie seksualumo teoriją". Šį kūrinį ir „Sapnų interpretavimą" (1900 m.) jis laikė pagrindiniais savo darbais.

Froidas ir religija

Psichoanalizę Froidas taikė ir literatūrai, mitologijai, švietimui bei religijai. Jis buvo ateistas ir viešai reiškė priešiškumą religinėms apeigoms. Svarbiausiame religijos kritikai skirtame veikale „Iliuzijos ateitis" (1927 m.) Froidas tvirtino, kad religija yra iliuzinis *vilčių išsipildymas*. Ji atsiranda iš bejėgių žmonių troškimo, kad kas nors juos globotų priešiškame pasaulyje; iš teisingumo troškimo neteisingoje visuomenėje; iš pomirtinio gyvenimo vizijų; iš noro suvokti pasaulio kilmę ir prasmę.

Froidas religiją laikė „visuotine įkyrių būsenų neuroze". Jos pradžia yra senoviniai draudimai — *tabu* (polineziečių žodis, reiškiantis „išskirtą" arba „draudžiamą" daiktą). Pirmykščių tautelių religinės apeigos savo pirmine esme primena neurotinius įkyrių būsenų persekiojamų žmonių veiksmus. Gyvūno totemo nudėjimu ir suvalgymu pasireiškia edipiškasis troškimas užmušti ir praryti tėvą.

Taigi Froidui religija yra visos žmonijos Edipo komplekso išraiška.

Jis teigė, kad istorijos raida buvo tokia:

- Nuo animizmo (tikėjimo, kad daiktai ar gyvūnai turi sielą ir gali veikti aplinką) prie politeizmo, iš kurio vėliau išsirutuliojo monoteizmas;
- Nuo magijos per religiją prie mokslo.

Mūsų laikais Froido mintys apie kultūros kilmę ir religijos raidą nėra populiarios.

Froidas neigė religiją, tačiau tikėjo mokslu. Jis manė, jog religija išnyks, o mokslas ir racionalus mąstymas sukurs pažangesnę visuomenę.

Froidas nemažai idėjų perėmė iš Fojerbacho, tačiau jas grindė naujuoju psichoanalizės metodu. Kai kurie Froido argumentai, nukreipti prieš religiją, lengvai atremiami. Pirmiausia, tikrą Dievą jis sutapatina su Dievo troškimu. Antra, religija gali būti iliuzija ar neurozė, tačiau gali ir nebūti. Trečia, nors vaiko santykis su tėvu gali turėti įtakos jo santykiui su Dievu, tačiau tai dar toli gražu nereiškia, kad Dievo nėra.

Kaip ir Fojerbachas, Froidas buvo ateistas dar prieš imdamasis filosofuoti apie religiją. O jo sukurtas psichoanalizės metodas niekaip nesusijęs su ateizmu.

Dėl Froido idėjų vis dar tebediskutuojama, tačiau jų monumentalumas nenuginčijamas. Froidas — vienas didžiųjų XX a. pradžios intelektualų.

Pagalvokite

1. Apsvarstykite Froido mintį, kad išstumtos psichinės traumos ir nuslopinti emociniai sukrėtimai gali vėliau sukelti fizinių ir psichinių problemų. Kokia vyraujanti nuomonė? Ar jūs sutinkate su Froidu?

2. Ar tikrai sapnai yra „tiesiausias kelias į žmogaus pasąmonės veiklos pažinimą"? Papasakokite vieni kitiems savo sapnų. Ar sapnai yra kada nors jums padėję? Gal jie leido geriau pažinti save?

3. Ko paklaustumėte Froidą?

18

Kolektyvinė pasąmonė

Karlas Gustavas Jungas

„Tarytum upė, beprasmiškai čiurlenusi menkom srovelėmis per pelkę, staiga surastų savo tikrą vagą, arba nuo dygstančios sėklos būtų nustumtas akmuo ir daigas galėtų laisvai stiebtis aukštyn, — taip žmogus tampa individualybe."

Karlas Gustavas Jungas

Kartais, kai atsiduriate neįprastoje vietoje — bažnyčioje ar kalnų oloje — jus apgaubia ypatinga paslapties atmosfera. Jaučiate, kad tai kažkas didingesnio negu bažnyčia ar paprasta ola.

Čia viešpatauja paslaptis, sklindanti iš anapus, kažkas transcendentiška, antgamtiška.

Tokių jausmų yra patyrę visi žmonės, ir kur kas dažniau negu norėtume pripažinti. Tai jau ne individualios, bet kolektyvinės psichologijos dalykas. Galbūt bendra kultūra ir istorija suformavo bendrą patirtį bei pasaulėjautą.

Tai nėra mokslo ar racionalaus mąstymo problema. Mes kalbame apie subjektyvų pasaulio suvokimą, ir šiuo atveju kasdienio mūsų gyvenimo dėsniai ničnieko negali paaiškinti.

Žmogaus psichologijos ir patirties problemoms visą savo gyvenimą skyrė Karlas Gustavas Jungas. Tai buvo žmogus, pasinėręs į paslaptį. Dažnai jo vardas siejamas su Froido. Jie iš tikrųjų kurį laiką bendradarbiavo, tačiau pažiūros gerokai skyrėsi; šie du psichoanalitikai pasuko skirtingais keliais ir padarė skirtingas išvadas dėl to, kas svarbiausia žmogaus sveikatai ir gerovei.

Mitų versmės

Karlas Gustavas Jungas (1875–1961 m.) augo Šveicarijos kaimelyje. Jo tėvas ir aštuoni dėdės buvo dvasininkai, todėl visą gyvenimą Jungas aistringai domėjosi religijos problemomis. Iš pradžių jis norėjo tapti archeologu, tačiau Bazelio universitete pasirinko mediciną. Visą gyvenimą Jungas domėjosi okultizmu ir parapsichologija.

1900 m. Jungas pradėjo dirbti asistentu Burgolcio psichiatrinėje ligoninėje Ciūriche. Šiame mieste jis praleido visą likusį savo gyvenimą. Ligoninėje dirbo iki 1909 m., o paskui ėmėsi individualios psichoterapeuto praktikos. 1914–1918 metai — intensyvios savianalizės laikotarpis. Vyko Pirmasis pasaulinis karas. Šveicarija buvo neutrali ir izoliuota šalis, tad Jungas neteko visų tarptautinių ryšių. Vėliau jis tęsė psichoterapeuto praktiką, parašė daug knygų, dažnai išvykdavo į užsienį. Gyveno kukliai. Jo autobiografija „Atsiminimai, sapnai, refleksijos" (išleista 1963 m.) — nuostabus ne tiek išoriškos, kiek intensyvios vidinės patirties aprašymas.

Psichologija vyrams?

Galime drąsiai tvirtinti, kad tiek Froidas, tiek Jungas savo teorijose nedaug dėmesio skiria moterims. Froido *Elektros kompleksas* tėra *Edipo komplekso* imitacija. Jungo psichologijoje vyras apdovanojamas kūrybiška, sugestyvia galia — *anima*, o moteriai telieka *animus*, agresyvumo ir nesitaikstymo pradas, kuriam teskiriamas antraeilis vaidmuo. Atrodo, kad abu psichoanalitikai laikėsi tradicinės moters vaidmens kultūroje sampratos, ir ji nulėmė tokią moters interpretaciją jų teorijose.

Jungas patyrė Froido poveikį, skaitė jo knygą „Sapnų interpretavimas". Jie susitiko tik 1907 m. Kalbėjosi trylika valandų be pertraukos. Froidas buvo dvidešimčia metų vyresnis už Jungą ir tapo jam tarsi tėvu. Tačiau Jungas turėjo ir savų idėjų, jie ėmė nebesutarti, ir 1913 m. bičiulystė nutrūko. Jų interesai iš tikrųjų smarkiai skyrėsi. Froidą labiau domino tai, kas žmogų sieja su kitais. Jungui rūpėjo individuali raida. Skirtingai negu Froidas, Jungas ne itin domėjosi vaikystės patirtimi, jis daugiau dėmesio skyrė suaugusio žmogaus asmenybės vystymuisi. Froidas sutelkė dėmesį į žmogaus kūną, o Jungas akcentavo sielą. Jungui psichologiniai reiškiniai atrodė tokie pat realūs, kaip ir fiziniai.

Jungo knygos įtaigios, vaizdingos. Jos verčia skaitytoją reaguoti, ieškoti autoriaus žodžių prasmės. Tai nėra vien mokslininko ar gydytojo praktiko veikalai.

Jungas išplėtė Froido sukurtą pasąmonės sampratą. Jis teigė, kad egzistuoja:

- Individuali pasąmonė, kurią sudaro nu-

slopinti troškimai ir prisiminimai;

- Kolektyvinė pasąmonė, visos žmonijos kolektyvinės atminties saugykla. Iš jos ateina mitai ir religijos. Kolektyvinė pasąmonė yra bendra visiems žmonėms, visi su ja vienaip ar kitaip susiję.

Archetipiniai simboliai

Skirtingas savo asmenybės apraiškas Jungas traktavo kaip atskirus žmones ir net su jais pasišnekėdavo. Jungas manė, kad tai yra universalūs žmonių sąmonėje egzistuojantys vaizdiniai, skirtingu laiku ir skirtingose vietose pasireiškiantys vis kitokiomis formomis. Šiuos vaizdinius, arba simbolius, jis vadino *archetipais*. Archetipai pasikartoja istorijoje, mituose, literatūroje, religijoje. Jie pasirodo sapnuose. Sapnus Jungas laikė prasmingais kūrybiniais simboliais. Jie mums atskleidžia mūsų praeitį ir ateitį. O jų prasmė toli gražu nėra vien seksualinė, kaip tvirtino Froidas. Sapnai — ne vien neurozių kodas.

Svarbu suprasti, kad archetipinio simbolio neįmanoma racionaliai paaiškinti. Kai žmogus susiduria su vienu iš šių simbolių, jis tegali reaguoti emociškai ir nuolat ieškoti simbolio prasmės, nesitikėdamas ją iki galo atskleisiąs.

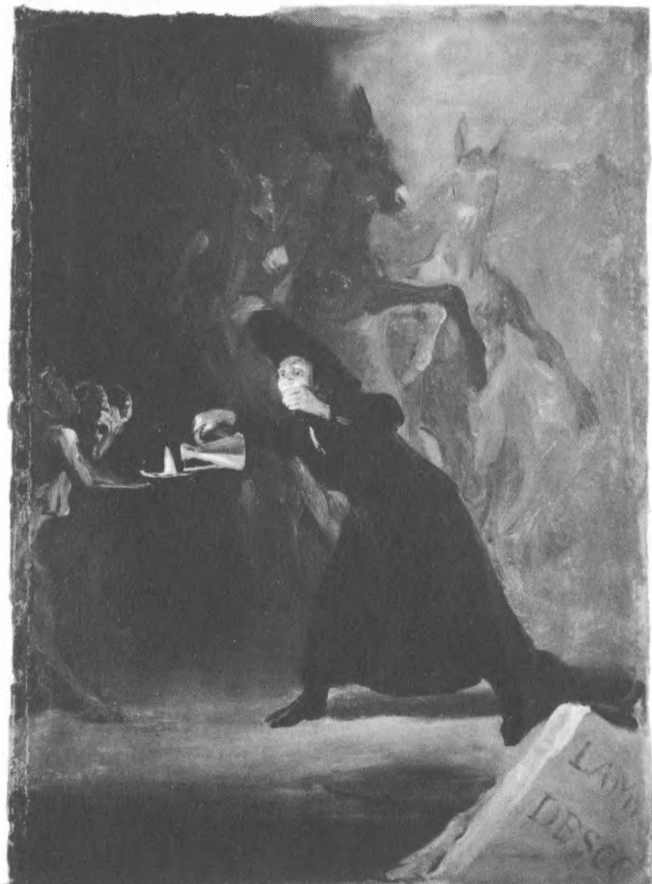
Jungas skyrė keturis pagrindinius archetipus.

ANIMA — paslaptinga moteriškoji vyro psichikos pusė. Tai ir kurianti, ir griaunanti jėga, mitologijoje įgyjanti undinės ar demono pavidalą. Ji sukelia nuotaikų bangavimus, gali būti projektuojama į realias moteris, ir tada jos tampa itin paslaptingos ir patrauklios. Anima — poezijos ir mirties versmė.

IŠMINČIUS gali pasirodyti kaip herojus, karalius, gelbėtojas arba žiniuonis. Merlinas, pasakojimų apie karalių Artūrą veikėjas, yra tokio išmintingo senio aiškiaregio pavyzdys. Dažnai žmonės atideda sprendimą iki ryto, „kol išsimiegos"; tai rodo, jog jie tiki, kad išmintis juos aplanko paslapčia, tada, kai sąmonė miega.

ŠEŠĖLIS — tamsioji, primityvioji, gyvuliškoji žmogaus prigimties pusė. R. L. Styvensono romane „Keista daktaro Džekilio ir pono Haido istorija", pasakojančiame apie susidvejinusią asmenybę, ponas Haidas yra tamsioji pusė, šešėlis, tai rodo ir jo pavardė (angl. *hide* — „slėpti"). Žmonės dažnai sako: „Aš stačiai kaip nesavas" arba „Aš nežinau, kas man užėjo". Tokiais atvejais jų asmenybę valdo šešėlis. Jungas sakė, jog žmonės privalo išmokti gyventi su savo šešėliu, susitaikyti su juo — tik tada jie išsaugos sveikatą. Jungas buvo optimistas ir tikėjo, kad šešėlių nebūna be šviesos.

Gojos paveiksle „Apsėstasis" – nakties ir košmarų pasaulis. Jungas mokė, kad mus visus sieja kolektyvinė pasąmonė, iš kurios ateina visos žmonijos mitai ir legendos.

KŪDIKIS — žmogaus sąmonės ir pasąmonės vientisumo simbolis. Jungas teigė, kad tik jungiantis sąmoningajam ir nesąmoningajam psichikos lygmenims žmogus gali gyventi pilnavertį gyvenimą. Šie du lygmenys sudaro simbolinę visumą, žmogaus Aš.

Visuomenė slopina kai kurias asmenybės apraiškas ir nustumia jas į pasąmonę. Kiekvienas žmogus yra verčiamas prisiimti tam tikrą vaidmenį ir susikurti savo „veidą", arba kaukę, tinkamą rodyti išoriniam pasauliui, kurią Jungas vadino *persona* (taip vadinosi antikos laikų aktorių kaukės).

Sveiką, pusiausvyros kupiną gyvenimą, pasak Jungo, gyvena tik tas, kas leidžia pasireikšti savyje visiems šiems archetipams ir išmoksta suderinti savo charakteryje jų priešybes. Priešybių sutaikymas — didžioji Jungo darbų tema.

Asmenybės tipai

Jungas skyrė kelis asmenybės tipus. Pagrindiniais tipais jis laikė *intravertus* ir *ekstravertus*, tačiau išskyrė ir kitų tipų.

- Ekstravertai — aktyvūs žmonės, orientuoti į išorę, domisi faktais;
- Intravertai — ramūs, orientuoti į vidų, domisi idėjomis;
- Sensorinis tipas — žmonės, kurie viską suvokia taip, kaip mato ir jaučia šiuo metu;
- Intuityvusis tipas — žmonės, kurie vadovaujasi nuojauta, įkvėpimu, „šeštąja jusle";
- Jausminis tipas — žmonės, kurie viską vertina jausmais, kuriems svarbu kiti žmonės, daiktai;
- Loginis tipas — žmonės, kurie vadovaujasi logika ir analize.

Jungas manė, kad paprastai žmonės priklauso vienam kuriam asmenybės tipui, tačiau būna ir tokių, kuriems būdingos ir dviejų arba net trijų tipų ypatybės.

Asmenybės vientisumo, kurio troško visi pacientai, simboliu Jungas laikė *mandalą*. Šis budizmo simbolis yra į keturias dalis padalytas apskritimas (diskas, ratas, žiedas). Juo naudojamasi medituojant. Veikale „Psichologija ir religija" Jungas taip apibūdino mandalą:

Tai ypatingos psichinės būsenos nevalingas pripažinimas. Mandaloje nėra nei dievybės, nei paklusimo dievybei ar susitaikymo su ja. Atrodo, kad dievybės vietą joje užėmė žmogiškasis vientisumas.

Jungas pastebėjo, kad daugelis žmonių antroje savo gyvenimo pusėje ima ilgėtis vientisumo ir prasmės. Jiems priklauso turtas ir sėkmė, tačiau jie laukia iš gyvenimo dar kažko. Jungas suvokė, kad žmonės iš prigimties yra religingi, todėl jiems reikalingi mitai arba tikėjimas, kuris įprasmintų jų gyvenimą. Jungo nuomone, mūsų laikų žmonės yra nesveiki, jie prarado tikėjimą senaisiais mitais, todėl dabar jiems tenka kurti savus.

Jungas padarė išvadą, kad žmonės trokšta įprasminti ir sureikšminti savo gyvenimą. Skirtingai negu Froidas, iš seksualumo kildinęs neurozes, Jungas tvirtino, jog seksualumas tėra tik aukštesnio dvasingumo simbolis. Žmonijai reikalingas *Dievas*, priešingu atveju ji ima kurti stabus.

Prasmės, dvasingumo ieškojimą Jungas pavadino *individuacija*. Kaip rodo pats žodis, individuacija yra asmens tapimas individualybe. Tai Dievo ieškojimas savyje. Individuacijos procesą Jungas aprašė veikale „Auksinės gėlės paslaptis":

Tarytum upė, beprasmiškai čiurlenusi menkom srovelėmis per pelkę, staiga surastų savo tikrą vagą, arba nuo dygstančios sėklos būtų nustumtas akmuo ir daigas galėtų laisvai stiebtis aukštyn.

Daug metų Jungas studijavo alchemiją, mitologiją, įvairias religijas. Daugeliui žmonių jo darbai atrodė per daug mistiški ir neaiškūs, kad būtų galima juos rimtai traktuoti. Jungas buvo kaltinamas tuo, kad akivaizdžiais dalykais bando grįsti savo miglotas teorijas... Suprantama, ne

kiekvienam lemta įvertinti nepaprastą Jungo įžvalgumą ir subtilumą.

Nors Jungo veikaluose daug dėmesio skiriama religijai, sunku pasakyti, ar jis tikrai tikėjo Dievą tradicine prasme. Veikiau bet kokią patirtį — net vadinamąją *antgamtinę* patirtį — jis laikė natūraliu dalyku, savaime išplaukiančiu iš žmogaus prigimties. Savo autobiografijoje jis rašė: „Gyvenimas būna prasmingas arba beprasmis. Aš puoselėju nerimastingą viltį, kad prasmė nugalės ir įsiviešpataus".

Psychē

Psychē yra graikų kalbos žodis, reiškiąs „sielą", o kita jo reikšmė – „drugelis". Jungas šiuo žodžiu vadino asmens psichiką.

Pagalvokite

1. Aptarkite K.G. Jungo archetipų teoriją. Istorijoje, mitologijoje, literatūroje arba religijoje paieškokite universalių, per skirtingas kultūras keliaujančių archetipų pavyzdžių.

2. Apibūdinkite:

a) *ekstravertus* ir *intravertus*,

b) *jausminį* ir *loginį* tipus.

Ar yra tokių žmonių jūsų klasėje, grupėje, šeimoje, mokykloje? Kokių nesusipratimų gali kilti tarp šių skirtingų tipų atstovų? Ar galima to išvengti?

3. Pasak Jungo, individuacija yra asmens tapimas individualybe. Neliniuoto popieriaus lape nupieškite ilgą vingiuotą liniją, vaizduojančią šį procesą. Pažymėkite tuos dalykus, kuriuos, jūsų manymu, turi patirti žmogus, kad taptų individualybe. Paskui aptarkite savo diagramą su draugu.

19

Valstybė

Platonas

7 dalis

Kokia turėtų būti visuomeninė tvarka?

POLITIKA

„Nei valstybė, nei piliečiai tol neišsivaduos iš vargų, kol nepradės valdyti filosofų giminė ir kol santvarka, kurią mes nupiešėme vaizduotėje, netaps tikrove..."

Platonas, „Valstybė"

Kaip dažnai tenka išgirsti: „Tai neteisinga!", „Tai neteisėta!" O kas yra *teisingumas* ir *teisėtumas*?

Tai yra teisės sąvokos. Teisingumas — viena pagrindinių žmogiškųjų vertybių, ji susijusi su kiekvieno iš mūsų gyvenimu. Kai mąstome apie teisingumą, dažniausiai turime galvoje ne tiek žmonių tarpusavio santykius, kiek visuomenę, kurioje gyvename arba kurioje norėtume gyventi.

Politikos filosofija naudojasi teisingumo sąvoka, keldama metafizinius ir etinius klausimus.

- Ar teisingumas yra Dievo duota, amžina vertybė, visiškai vienodą visiems žmonėms, visais laikais, bet kurioje vietoje?
- Ar teisingumas yra tik žmogiškoji vertybė, įkūnyta institucijų, kurių paskirtis — užtikrinti tvarką ir teisingumą žmonių visuomenėje? Ar tai, kas teisinga vienai žmonių grupei, gali būti neteisinga kitai?
- Kokia yra geriausia valdymo forma? Kur turėtų būti valdančiųjų galios ri-

Platono laikų Graikija buvo suskilusi į daugelį miestų-valstybių. Vienas jų buvo Atėnai. Platonas troško darnaus miestų gyvenimo ir tarpusavio sutarimo.

bos? Koks yra vienos ar kitos valdymo formos teisinis pagrindas?

Filosofai klasikai dažnai mėgino kurti idealios visuomenės modelius, o šiuolaikiniai filosofai labiau linkę analizuoti jau egzistuojančią visuomenę, kelti klausimus bei daryti apibendrinimus, remdamiesi realia politine situacija.

Pirmasis mums žinomas filosofas, sukūręs idealios visuomenės sampratą ir svarstęs teisingumo problemą, buvo Platonas. Jis gyveno Atėnuose V–IV a. pr. Kr. Platonas parašė veikalą „Valstybė", kuriame teigė, kad pagrindinis kiekvienos visuomenės klausimas — *kas turėtų valdyti?*

Platono laikais Graikiją sudarė nuolat tarpusavyje kariavę miestai–valstybės. Jų politinė sistema buvo skirtinga — demokratija, aristokratija (aukštuomenės valdžia), monarchija.

Platonas troško karų pabaigos; jis nemėgo kovose gimusių garbės ir narsos idealų. Jis norėjo išvysti tokią visuomenę, kurioje žmonės gyventų taikiai ir darniai.

Platono filosofinis mokymas dažnai prieštaravo sofistams. Sofistais vadinosi Atėnuose gyvenę filosofai, kurie savo išmintį ir patarimus pardavinėdavo klientams, mokydami ne dorovės, o kaip geriau prisitaikyti visuomenėje. Platonas svajojo apie darnią valstybę, tobulus žmones, taigi nesutiko nei su egzistuojančia politine tvarka, nei su filosofais sofistais.

Valdymo formos

Skirtingos pasaulio valstybės turi skirtingas valdymo formas.

Demokratijos renka atstovus, kurie sudaro vyriausybę tam tikram laikotarpiui. Vyriausybė rūpinasi įstatymų vykdymu ir valdo šalį. Demokratijos principas — „žmonių valdžia — žmonių labui".

Monarchijos — tai karalystės, valdomos karaliaus ar karalienės. Valdovas turi absoliučią valdžią, ji yra paveldima ir išlieka vienos šeimos rankose.

Diktatūros susiformuoja tada, kai valdžią į savo rankas paima vienas individas; jo valdžia tampa absoliuti, opozicija sutriuškinama.

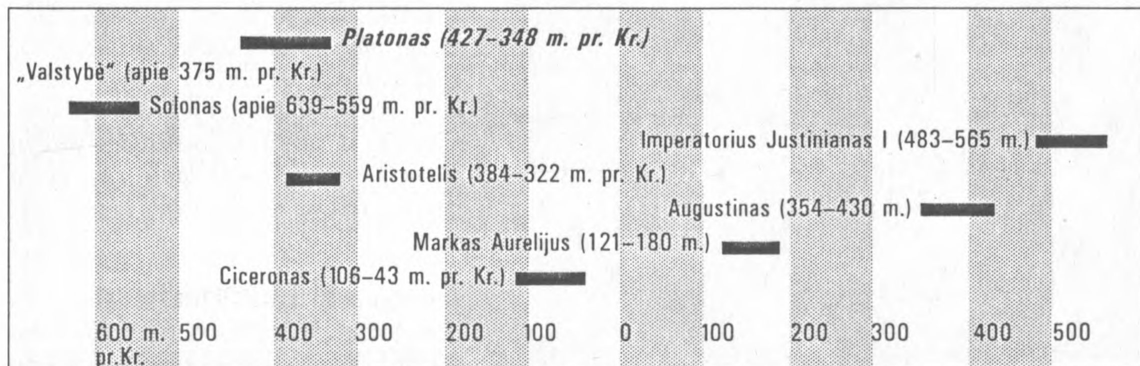
Teokratijose aukščiausioji valstybės valdžia priklauso dvasininkams. Oficialiosios ideologijos pagrindas yra doktrina, jog visa valdžia priklauso Dievui. Senovės Izraelis buvo teokratija. Vieną garsiausių naujųjų laikų teokratijų 1541 m. Ženevoje buvo įkūręs vienas iš reformacijos judėjimo pradininkų Jonas Kalvinas.

Tobulos valstybės mitas

Platonas manė, kad ideali valstybė yra idealaus žmonių gyvenimo sąlyga. Jo nuomone, visuomenė atspindi žmogų, todėl tai, kas formuoja gerą žmogų, padeda kurtis ir gerai visuomenei.

Platonas mokė, kad žmogaus sielą sudaro trys pradai:

- Protingasis pradas, pasireiškiantis mąstymu, argumentų kūrimu;

Teisingumo pagrindas

Filosofijos ir religijos šaltiniai įvairiai aiškina teisingumo principų kilmę.

V amžiuje pr. Kr. gyvenęs graikų filosofas Protagoras skelbė: „Žmogus yra visų daiktų matas". Jo nuomone, teisingumą pagrindžia pats žmogus.

Senasis Testamentas liepia: „... radęs, kad netikras liudytojas pasakė prieš savo brolį melą, padarysi jam taip, kaip jis manė padaryti savo broliui, ir taip tu pašalinsi pikta iš savo tarpo, kad kiti, tai išgirdę, bijotų ir niekuomet nedrįstų taip daryti. Tu jo nepasigailėsi, bet pareikalausi gyvybės už gyvybę, akies už akį, danties už dantį, rankos už ranką, kojos už koją".

Naujajame Testamente Jėzus sako: „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: *Mylėk savo artimą* ir nekęsk priešo. O aš jums sakau: mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo tėvo vaikai; jis juk leidžia savo saulei tekėti blogiesiems ir geriesiems, siunčia lietų ant teisiųjų ir neteisiųjų".

Daosizmas (jo kūrėjas Lao Dzė gyveno Kinijoje IV a. pr. Kr.) kalba apie kelią (dao), arba prigimtinį teisingumą, kuris yra visatos esmės dalis.

- Aistringasis pradas, pasireiškiantis drąsa ir valia;
- Geidžiantysis pradas, pasireiškiantis žmogaus troškimais, maisto, gėrimo, malonumų poreikiu.

Dorą gyvenimą sąlygoja šių trijų pradų harmonija.

Kadangi egzistuoja trys žmogaus sielos dalys, vadinasi, harmoningoje visuomenėje turi būti ir trys luomai:

- Valdovai (filosofai), atitinkantys protingąjį sielos pradą; jie privalo valdyti. Filosofai atrenkami iš sargybinių ir specialiai lavinami;
- Sargybiniai, atitinkantys aistringąjį sielos pradą; jų pareiga — ginti valstybę;
- Gamintojai, atitinkantys geidžiantįjį sielos pradą; jų paskirtis — rūpintis maistu, gėrimu ir kitais gyvybiniais visuomenės narių poreikiais.

Taigi Platono idealiosios visuomenės valdymo forma yra aristokratija — valstybę valdo aukštesnieji luomai. Trys visuomenės luomai, sakė Platonas, turi išlikti nekintami, tėvų pareigas turi perimti vaikai. Tačiau jis numatė ir specialius patikrinimus, kurie leistų tinkamus žmones iš žemesniojo luomo perkelti į aukštesnįjį, o iš pastarojo pašalinti netinkamus.

Kadangi ši visuomenė bus tobula, ji visiškai nesikeis: kai jau pasiekta tobulumo, bet kokios permainos gali būti tik į bloga.

Platonas mokė, kad visi šios visuomenės nariai turi būti supažindinami su *tobulos visuomenės* mitu. Jiems turi būti paaiškinta, kad Dievas lipdydamas valdovus įmaišė aukso, lipdydamas karius pridėjo sidabro, žemdirbiams ir įvairiems amatininkams — geležies ir vario. Per vieną ar dvi kartas žmonės nesunkiai patikės, jog jų visuomeninę padėtį lemia jų pačių prigimtis, arba Dievo valia. Šio mito tikslas — sukurti tvirtą valstybę, valdomą išmintingų žmonių.

Tas, kuris iš tikrųjų nukreipė savo mintis į būtį, neturi kada žiūrėti žemyn... Bendraudamas su tuo, kas dieviška ir tvarkinga, filosofas pats tampa — kiek tai žmogui įmanoma — dieviškas ir tvarkingas... Taigi, jeigu kokios nors aplinkybės privers filosofą pasirūpinti, kad tai, ką jis ten mato, būtų perkelta į žmonių asmeninį ir visuomeninį gyvenimą, o ne apsiriboti vien tik savęs tobulinimu, ar... jis bus blogas nuosaikumo, teisingumo ir apskritai visų visuotinių dorybių kūrėjas?.. Nei valstybė, nei piliečiai tol neišsivaduos iš vargų, kol nepradės valdyti filosofų giminė ir kol santvarka, kurią mes nupiešėme vaizduotėje, netaps tikrove...

Teisingumas ir auklėjimas

Pirmosiose „Valstybės" knygose svarstoma, ar valdymas yra toks pat menas kaip gydymas arba laivo vairavimas. Jeigu

valdymas yra menas, kaip mano Platonas, tada, kaip kad geriausi daktarai turi būti mokomi gydyti, taip ir geriausius valdovus visų pirma reikia išmokyti valdyti žmones. Niekam nešautų į galvą prieštarauti dėl patyrusio gydytojo nustatytos diagnozės. Lygiai taip pat būtų juokinga, jeigu išmintingam valdovui imtume priekaištauti, kodėl jis valdo šitaip, o ne kaip kitaip.

Svarbiausia Platono mintis — kad valdyti privalo geriausieji. Blogas valdymas lemia blogą tvarką, anarchiją, tironiją ir visokias nesėkmes; geras valdymas sąlygoja visuomenės tvirtumą ir laimingą visų piliečių gyvenimą.

Platono valstybėje visa valdžia priklausys sargybiniams; jie bus aukščiau už įstatymą, t.y. patys kurs įstatymus.

Platonas ypač pabrėžia auklėjimo svarbą. Visi vaikai bus paimami iš tėvų tik gimę ir auginami bendruomenėje, kol sulauks aštuoniolikos metų. Moterys ir vaikai bus bendri, vyrus ir žmonas skirs valstybė. Kaip išvedamos geriausios gyvulių veislės, taip bus išgryninta ir žmonių rūšis, parenkant vaikams geriausius gimdytojus.

Pirmiausia bus formuojamas vaikų charakteris, o paskui — protas. Jie bus mankštinami, mokomi menų ir matematikos. Vaikai bus imami į karą, kad mūšių reginiai įkvėptų jiems drąsos ir jie vėliau neišsigąstų tikrų kovų. Bus tikrinama visa, ką vaikai skaito, ko klausosi, kad negalėtų sekti netinkamais pavyzdžiais. Visa, ko jie bus mokomi, skatins siekti aukščiausio tobulumo.

Sulaukę trisdešimties metų žmonės bus griežtai tikrinami ir atrenkami būsimieji sargybiniai. Išrinktieji, penkerius metus pasimokę filosofijos, taps visuomenės tarnais ir dirbs valstybei tolimesnius penkiolika metų. Sulaukę penkiasdešimties, šie žmonės, vyrai ir moterys, galės tapti filosofais ir valdyti valstybę.

Sargybiniai gyvens kuklų bendrą gyvenimą, neturės pinigų ir jokios nuosavybės. Šie žmonės neprivalo turėti asmeniškų norų. Niekas neneigs sargybinių teisės į laimingą gyvenimą, tačiau jie turės rūpintis visos visuomenės, o ne savo luomo gerove.

Valstybėje turi vyrauti keturios svarbiausios dorybės — išmintis, narsumas, nuosaikumas ir teisingumas.

Platonas daro išvadą, kad teisingumas — tai rūpinimasis savo paties pareigomis ir nesikišimas į kitų žmonių reikalus. Kitaip sakant, teisingumas yra visų visuomenės elementų darna. Platono požiūris atspindi tradicinį graikų įsitikinimą, kad teisingumas — tai sugebėjimas rasti savo vietą natūralioje pasaulio sąrangoje.

Platono valstybės modelis yra priešingas bet kuriai šiuolaikinei demokratijai. Filosofas kelia tokią problemą: jei geriausia tvarka viešpatauja valdant geriausiems žmonėms, tai ar autoritarinis valdymas nėra geriausia valdymo forma?

Platono pasitikėjimas sargybiniais grindžiamas jo paties gėrio koncepcija.

Šios vengrų moterys pirmą kartą dalyvauja laisvuose rinkimuose, kurių neturėjo ištisa šios šalies gyventojų karta. Prireikė ilgų šimtmečių, kad demokratija įsitvirtintų pasaulyje, tačiau net ir dvidešimtame amžiuje neretai paaiškėja, kokie trapūs yra demokratijos laimėjimai.

Amerikos nepriklausomybės deklaracija, surašyta 1776 metais Tomo Džefersono. Pirmieji skirsniai įkūnija amerikietiškąjį valstybės valdymo idealą, grindžiamą prigimtinių teisių teorija.

Declaration of Independence

In Congress, July 4th, 1776.

Original States | New States

The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America.

WHEN, in the course of human events, it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another, and to assume among the powers of the earth, the separate and equal station to which the laws of nature and of nature's GOD entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation.

We hold these truths to be self-evident — that all men are created equal, that they are endowed by their CREATOR, with certain unalienable rights, that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness. That to secure these rights, governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed; that whenever any form of government becomes destructive of these ends, it is the right of the people to alter or to abolish it, and to institute new government, laying its foundation on such principles, and organizing its powers in such form, as to them shall seem most likely to effect their safety and happiness. Prudence, indeed, will dictate, that governments long established, should not be changed for light and transient causes; and, accordingly, all experience has shown that mankind are more disposed to suffer, while evils are sufferable, than to right themselves by abolishing the forms to which they are accustomed. But when a long train of abuses and usurpations, pursuing invariably the same object, evinces a design to reduce them under absolute despotism, it is their right, it is their duty, to throw off such government, and to provide new guards for their future security. Such has been the patient sufferance of these colonies, and such is now the necessity which constrains them to alter their former systems of government. The history of the present king of Great Britain, is a history of repeated injuries and usurpations, all having in direct object the establishment of an absolute tyranny over these states. To prove this, let facts be submitted to a candid world.

He has refused his assent to laws, the most wholesome and necessary for the public good.

He has forbidden his governors to pass laws of immediate and pressing importance, unless suspended in their operation till his assent should be obtained; and when so suspended he has utterly neglected to attend to them.

He has refused to pass other laws, for the accommodation of large districts of people, unless those people would relinquish the right of representation in the legislature — a right inestimable to them, and formidable to tyrants only.

He has called together legislative bodies, at places unusual, uncomfortable, and distant from the depository of their public records, for the sole purpose of fatiguing them into compliance with his measures.

He has dissolved representative houses, repeatedly, for opposing with manly firmness his invasions on the rights of the people.

He has refused, for a long time after such dissolutions, to cause others to be elected; whereby the legislative powers, incapable of annihilation, have returned to the people at large, for their exercise, the state remaining, in the meantime, exposed to all the dangers of invasion from without, and convulsions within.

He has endeavored to prevent the population of these states; for that purpose obstructing the laws for naturalization of foreigners; refusing to pass others to encourage their migrations hither, and raising the conditions of new appropriations of lands.

He has obstructed the administration of justice, by refusing his assent to laws, for establishing judiciary powers.

He has made judges dependant on his will alone for the tenure of their offices, and the amount and payment of their salaries.

He has erected a multitude of new offices, and sent hither swarms of officers, to harass our people, and eat out their substance.

He has kept among us, in time of peace, standing armies, without the consent of our legislatures.

He has affected to render the military independent of, and superior to, the civil power.

He has combined with others to subject us to a jurisdiction, foreign to our constitution, and unacknowledged by our laws; giving his assent to their acts of pretended legislation.

For quartering large bodies of armed troops among us;

For protecting them, by a mock trial, from punishment for any murders which they should commit on the inhabitants of these states;

For cutting off our trade with all parts of the world;

For imposing taxes on us without our consent;

For depriving us, in many cases, of the benefits of trial by jury;

For transporting us beyond seas, to be tried for pretended offences;

For abolishing the free system of English laws in a neighboring province, establishing therein an arbitrary government, and enlarging its boundaries, so as to render it at once an example and fit instrument for introducing the same absolute rule into these colonies;

For taking away our charters, abolishing our most valuable laws, and altering fundamentally the forms of our governments;

For suspending our own legislatures, and declaring themselves invested with power to legislate for us in all cases whatsoever.

He has abdicated government here, by declaring us out of his protection, and waging war against us.

He has plundered our seas, ravaged our coasts, burnt our towns, and destroyed the lives of our people.

He is at this time, transporting large armies of foreign mercenaries to complete the works of death, desolation, and tyranny, already begun, with circumstances of cruelty and perfidy scarcely paralleled in the most barbarous ages, and totally unworthy the head of a civilized nation.

He has constrained our fellow-citizens, taken captive on the high seas, to bear arms against their country, to become the executioners of their friends and brethren, or to fall themselves by their hands.

He has excited domestic insurrections among us, and has endeavored to bring on the inhabitants of our frontiers, the merciless Indian savages, whose known rule of warfare is an undistinguished destruction of all ages, sexes, and conditions.

In every stage of these oppressions, we have petitioned for redress in the most humble terms, our repeated petitions have been answered only by repeated injury. A prince whose character is thus marked by every act which may define a tyrant, is unfit to be the ruler of a free people.

Nor have we been wanting in attention to our British brethren. We have warned them from time to time of attempts by their legislature, to extend an unwarrantable jurisdiction over us. We have reminded them of the circumstances of our emigration and settlement here. We have appealed to their native justice and magnanimity, and we have conjured them by the ties of our common kindred to disavow these usurpations, which would inevitably interrupt our connexions and correspondence. They, too, have been deaf to the voice of justice and consanguinity. We must, therefore, acquiesce in the necessity which denounces our separation, and hold them, as we hold the rest of mankind — enemies in war — in peace, friends.

We, therefore, the representatives of the United States of America, in general congress assembled, appealing to the SUPREME JUDGE of the world for the rectitude of our intentions, do, in the name and by the authority of the good people of these colonies, solemnly publish and declare, that these United Colonies are, and of right ought to be, free and independent states — That they are absolved from all allegiance to the British crown, and that all political connexion between them and the state of Great Britain is, and ought to be, totally dissolved; and that, as free and independent states, they have full power to levy war, conclude peace, contract alliances, establish commerce, and to do all other acts and things which independent states may of right do. And for the support of this declaration, with a firm reliance on the protection of DIVINE PROVIDENCE we mutually pledge to each other our lives, our fortunes, and our sacred honor.

Th Jefferson
Benj Harrison
Thos Nelson jr.
Matthew Thornton
Robt Morris
Benjamin Rush
Benj. Franklin
John Morton
Edward Rutledge
Thos Heyward Junr.
Thomas Lynch Junr.
Arthur Middleton
Caesar Rodney
Geo Read
Tho M:Kean

John Adams
Robt Treat Paine
Elbridge Gerry
Wm Floyd
Phil. Livingston
Frans. Lewis
Lewis Morris
Saml Huntington
Wm Williams
Oliver Wolcott
Richd Stockton
Jno Witherspoon
Fras Hopkinson
John Hart
Abra Clark

John Hancock
Button Gwinnett
Lyman Hall
Geo Walton
Wm Hooper
Joseph Hewes
John Penn
Wm Paca
Thos Stone
Geo Taylor
James Wilson
Geo Ross
Samuel Chase

George Wythe
Richard Henry Lee
Josiah Bartlett
Wm Whipple
Saml Adams
Step Hopkins
William Ellery
Roger Sherman
Charles Carroll of Carrollton
Francis Lightfoot Lee
Carter Braxton
Geo Clymer
Jas Smith

Kas yra utopija

Platono „Valstybė" buvo pirmoji utopija. „Utopija" savo knygą apie idealią visuomenę pavadino seras Tomas Moras (1516 m.). Šiuolaikiniai autoriai kur kas didesni pesimistai. Dvi garsiausios distopijos (distopija – utopijos priešybė) yra Džordžo Orvelo „1984-ieji metai" (parašyta 1948 m.) ir Aldo Hakslio „Tas puikus naujasis pasaulis" (1931 m.). Niekas iš tiesų nežino, ką reiškia pats žodis *utopija*, galbūt jis galėtų reikšti „nesamą vietą" (gr. *u* – „ne", *topos* – „vieta").

Pažinti gėrį reiškia tapti geram. Gėris egzistuoja kaip objektyvus faktas ir gali būti pažįstamas protu. Kadangi žmonės siekia to, kas jiems geriausia, tai jie linksta į gėrį, o kai jį suranda, tai suvokia, kad gėris yra tai, kas gera kiekvienam. Blogis, sako Platonas, kyla veikiau iš nežinojimo negu iš piktos valios.

Skaitant Platoną mums kyla įvairių abejonių.

ŠIUOLAIKINIAME PASAULYJE pakanka pavyzdžių, parodančių, jog valdžia žmogų gadina, o absoliuti valdžia ir visiškai sugadina. Neklystantys valdovai gali egzistuoti filosofinėje teorijoje, tik, deja, ne realioje visuomenėje.

SARGYBINIO IR GAMINTOJO santykis primena tėvo ir vaiko santykį, — tačiau iš subrendusio piliečio valstybė reikalauja savarankiškumo ir atsakomybės.

PLATONO VALSTYBĖJE NĖRA KEITIMOSI, nėra meno, mokslo, nepalikta vietos vaizduotei.

PIRMOJE „VALSTYBĖS" KNYGOJE Trasimachas sako: „Teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam". Ginčai dažniausiai sprendžiami ne protu, bet jėga. Trasimachas yra reliatyvistas, nes tvirtina, kad teisus būna nugalėtojas, o kitiems belieka su juo sutikti. Jeigu teisingumas nėra visuotinis, objektyvus reiškinys, kaip kad manė Platonas, tai Trasimacho argumentas skamba tiesiog grėsmingai.

Platono „Valstybė" — vienas iš politikos filosofijos kertinių akmenų. Daugelis jo teiginių ir šiandien skatina rimtai susimąstyti. Ištisus šimtmečius „Valstybė" veikė žmonių protus ir vaizduotę. Ji neprarado savo reikšmės ir mūsų laikais.

Pagalvokite

1. Ar teisingumas yra visuotinė vertybė, ar skirtingos visuomenės turi skirtingą teisingumo sampratą? Ar Dievo teisingumas skiriasi nuo žmonių teisingumo? Jei taip, tai kuo?

2. Ar jūs norėtumėte gyventi Platono valstybėje? Kokios šios valstybės teigiamos ir kokios – neigiamos ypatybės?

3. Ar galima sakyti, kad kai kurios Platono idėjos yra įgyvendintos (pavyzdžiui, švietimo ar valdymo srityje)?

20

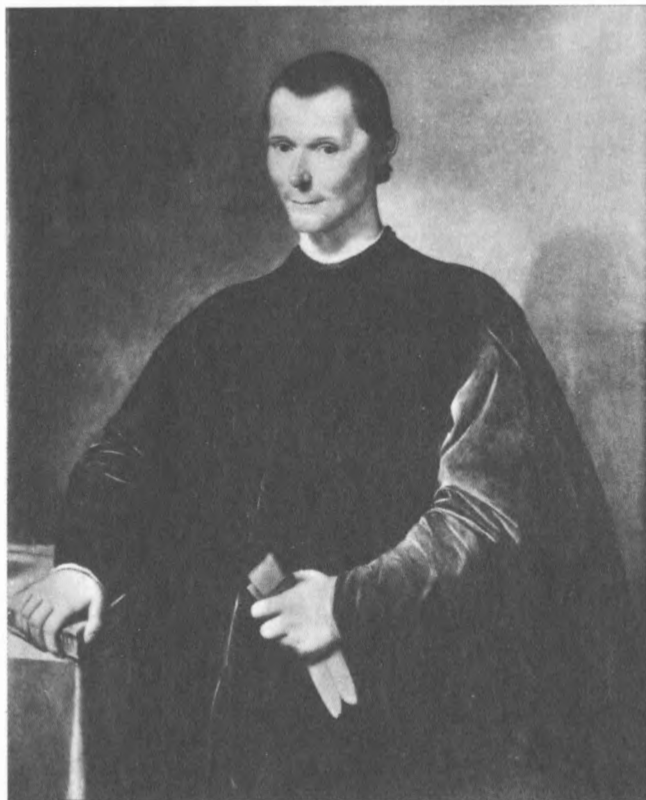
Didysis politikos pragmatikas

Nikolas Makiavelis

„Valdovas, mokantis apgaudinėti, visuomet ras valdinių, kurie leisis apgaudinėjami."

Daugeliui žmonių patinka tokie posakiai, kaip „meilei ir karui viskas dera" arba „tikslas pateisina priemones", — tačiau retas kuris jais vadovaujasi savo gyvenime. Esti akimirkų, kai žmogus negali pasielgti taip, kaip jam naudinga: jį sustabdo dorovės normos, gyvenimo principai arba religiniai įsitikinimai.

Tiesa, yra ir tokių žmonių, kuriems, atrodo, visiškai nerūpi jokie principai. Siekdami tikslo, jie be menkiausių skrupulų pasirenka priemones — kad tik pasiektų to, ko nori. Tokių žmonių svarbiausias principas — pragmatiškas asmeninės naudos siekimas. Dažnai sakome, kad tai *makiaveliškas* elgesys, ir prisimename Nikolą Makiavelį, politiką bei rašytoją, gimusį XV a. renesanso Florencijoje.

Nikolas Makiavelis

Makiavelis — didysis visų laikų politikos pragmatikas. Savo pažiūras jis grindė išimtinai asmeniniais stebėjimais bei patirtimi. Jos kėlė ir tebekelia tokią nuostabą ir pasipiktinimą, kad daugelis skaitančiųjų Makiavelį nuoširdžiai patiki, jog jo raštai įkvėpti paties velnio.

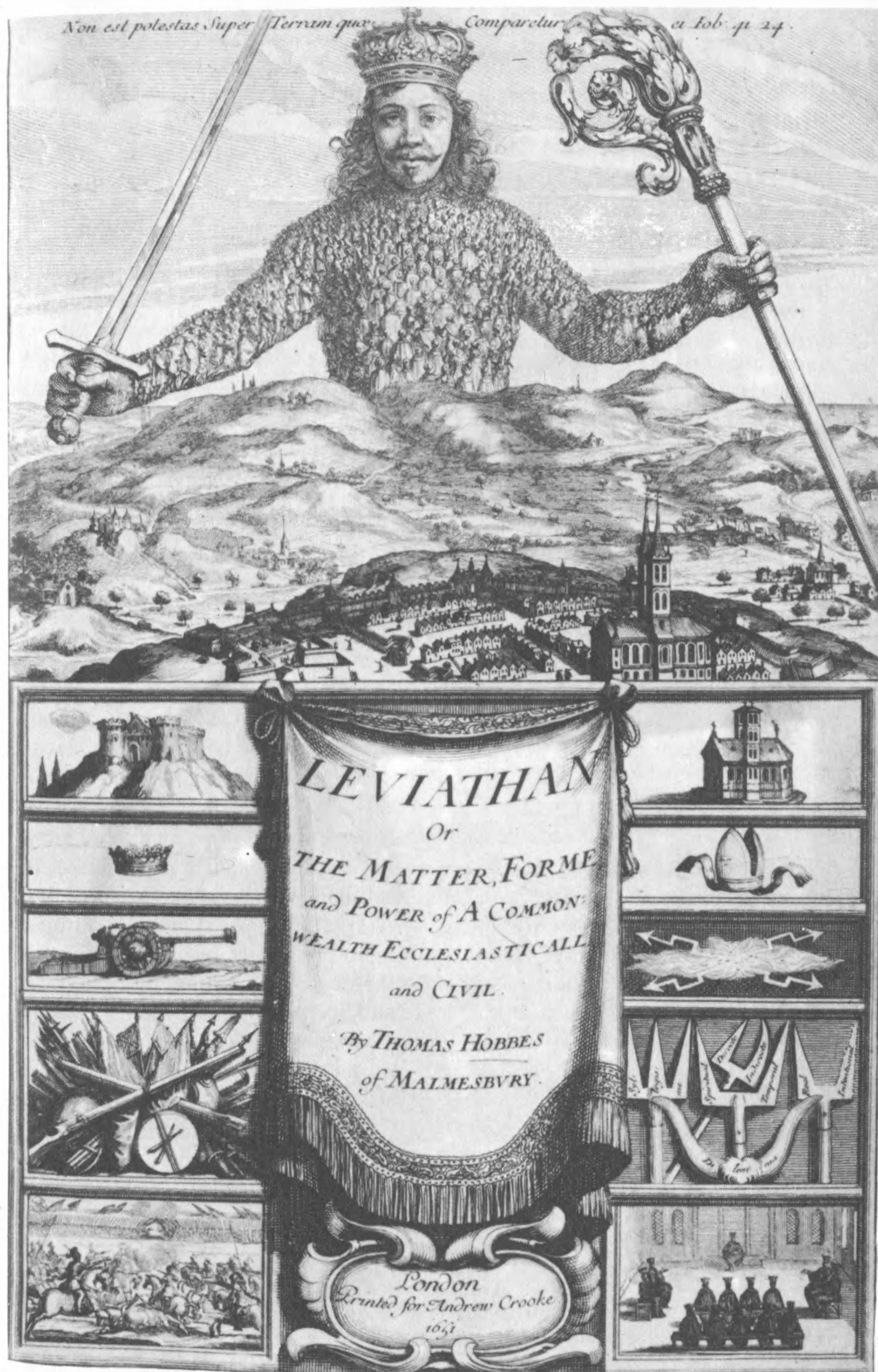
Visuomenės sutartis

Žanas Žakas Ruso (1712–1778 m.) parašė veikalą „Apie visuomenės sutartį, arba Politinės teisės principai" (1762 m.). Ruso gimė Ženevoje, tačiau daugelį metų gyveno Paryžiuje. Jo pagrindinę politikos idėją reikėtų apibūdinti veikiau kaip *bendrąją valią*, o ne kaip *visuomenės sutartį*. Ruso koncepcija teigia, kad visuomenėje kiekvienas individas paklūsta *bendrajai valiai*. Bendroji valia visuomet buvo vienintelė teisingo valdymo prielaida, visuomenės gerovės pagrindas. Ruso buvo demokratijos šalininkas, jis nepripažino karaliaus dieviškųjų teisių (įsitikinimo, kad karaliai skiriami valdyti Dievo valia). Ruso idėjos turėjo įtakos Prancūzijos revoliucijai.

Permainingoji Fortūna

Nikolas Makiavelis (1469–1527 m.) gimė ir užaugo Florencijoje, Italijoje. Jo tėvas buvo advokatas. Makiavelio asmenybė formavosi Florencijos kultūros aukso amžiuje. 1498 m. jis tapo Florencijos respublikos sekretoriumi ir antruoju kancleriu. Dirbant šiame poste, jam tekdavo kaip pasiuntiniui vykti pas Prancūzijos karalių Liudviką XII, Šv. Romos imperijos imperatorių Maksimilianą. Makiaveliui teko regėti Romanijos kunigaikščio Čezarės Bordžos greitą iškilimą ir žlugimą, popiežiaus Julijaus II politines intrigas.

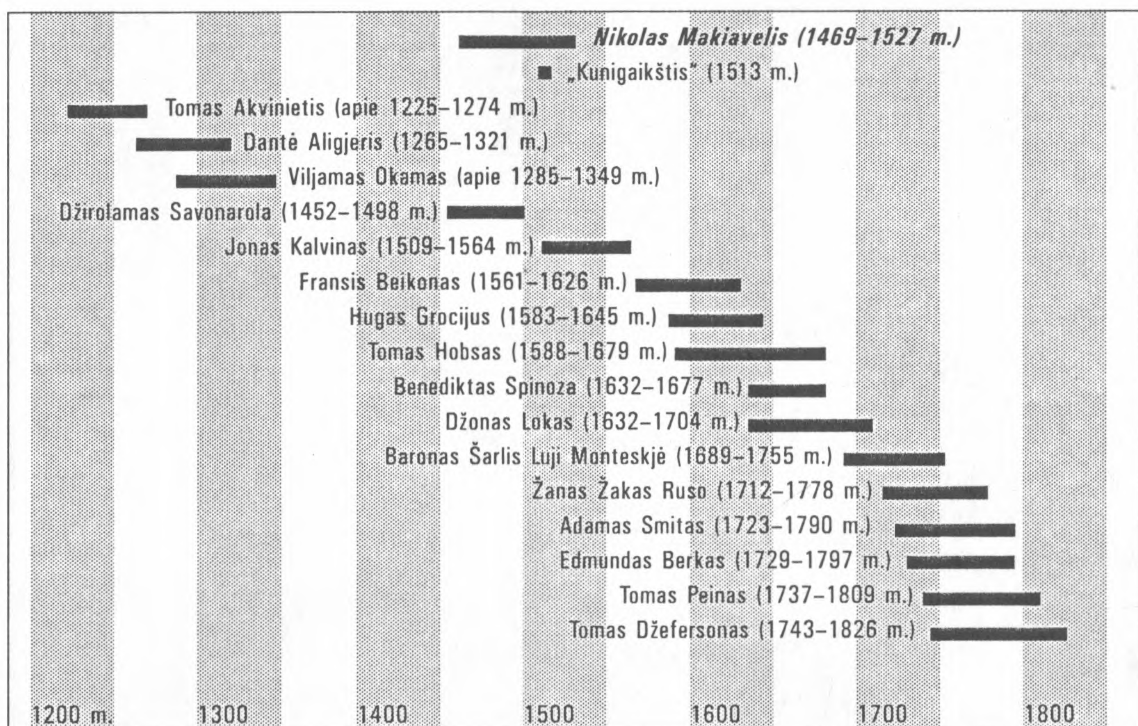
1513 m. Florencijos respublika žlugo, į valdžią sugrįžo Medičių šeima. Makiavelis buvo išstumtas iš visuomeninio gyvenimo, apkaltintas suokalbiu, kankinamas ir kalinamas. Paleistas iš kalėjimo, pasitraukė į savo dvarą. Ten ir gyveno su žmona ir šešiais vaikais, visą laiką skirdamas rašymui. Jo garsiausias veikalas „Kunigaikštis", išleistas 1513 m., dedi-

T. Hobso politikos veikalo „Leviatanas" antraštinis puslapis. Hobsas tvirtino: mes suteikiame valstybei absoliučią galią, kad būtume jos ginami.

„Leviatanas"

Tomas Hobsas (1588–1679) parašė „Leviataną" 1655 m. Nelengva patirtis (1642 m. Anglijos pilietinis karas, ilga savanoriška tremtis) jam įkvėpė neapykantą chaosui. Kad įsigalėtų tvarka, manė Hobsas, žmonės turi laikytis įstatymų. Hobso idealas buvo absoliutinė monarchija. Visuomenės tikslas – atsikratyti prigimtinės būklės – „vienišumo, skurdo, purvo ir laikinumo". Visuomenė yra kompromisas, verčiantis individą laikytis įstatymų; kadangi žmonės yra savanaudiški, įstatymus jiems tenka primesti jėga. *Teisingas* elgesys reiškia paklusimą įstatymams.

kuojamas Florencijos valdovui Lorencui Medičiui (1449–1492 m.). Makiavelis vylėsi tokiu būdu įsiteikti Medičiams ir vėl prasiskinti kelią į visuomeninį gyvenimą, tačiau šios pastangos rezultatų nedavė.

Makiavelis gyveno neramiais laikais. Valdovai čia iškildavo, čia vėl žlugdavo, vos sustiprėję ir suklestėję miestai krisdavo nuo stipresniųjų kardo. Politinė padėtis priminė Platono laikų Graikiją, kai miestai–valstybės varžėsi vienas su kitu.

Renesanso Italijos žmonės buvo stačiai galvas pametę dėl sėkmės. Deivę Fortūną jie vaizdavosi kaip gražią moterį, kurią reikia užkariauti, palenkti į savo pusę. Jie tikėjo, kad Fortūna lemia ir valdo visus įvykius, o jos niekas suvaldyti negali. To meto mokslininkai ir valstybės veikėjai stengėsi įspėti, ar žmogaus likimas priklauso nuo žvaigždžių, ar nuo jo paties, ar Dievas skiria žmogaus dalią, ar jis pats kuria savąją lemtį.

Makiavelio knyga

„Kunigaikštis" — tai patarimų knyga valdovui. Tokių veikalų Makiavelio laikais parašyta nemažai, tačiau ši knyga išsiskyrė tuo, kad autorius visiškai nepaisė tuometinės dorovės. Jis atvirai kalbėjo apie pačius negarbingiausius dalykus; jo knyga tapo klastos, apgaulės ir nepasitikėjimo, politinių intrigų vadovėliu. Ypač negailestingai Makiavelis puolė politinio gyvenimo moralinius pagrindus.

Renesanso humanizmas rėmėsi daugiausia Ciceronu ir kitais romėnų moralistais. Ciceronas sakė, kad asmeniniai interesai turi būti aukojami visuomenės gerovei. Jis ragino savo skaitytojus kovoti su tironija ir kyšininkavimu, siekti aukščiausių ir kilniausių dalykų. Makiaveliui visa tai nerūpi.

Knygoje „Kunigaikštis" Makiavelis rašo, kad miestas gali būti respublika arba gali turėti valdovą; jis ketinąs aptarti kunigaikščio valdymą. Kai kurie valdovai paveldi sostą, o kiti užgrobia jį jėga.

Savo patarimus Makiavelis skiria antrajai valdovų grupei. Jis tikina, kad naujiesiems valdovams padeda įsitvirtinti jų

dorybės arba Fortūnos palankumas. Fortūna per daug pasitikėti neverta, kadangi jos malonę lengva prarasti. Vadinasi, reikia stengtis gerai valdyti ir pasirūpinti savo saugumu, kol lydi sėkmė. „Naujųjų kunigaikščių padėtis nepavydėtina, — rašo Makiavelis, — Fortūna juos iškėlė, tačiau jie neturi šaknų, ir vėjas gali juos lengvai nupūsti.“

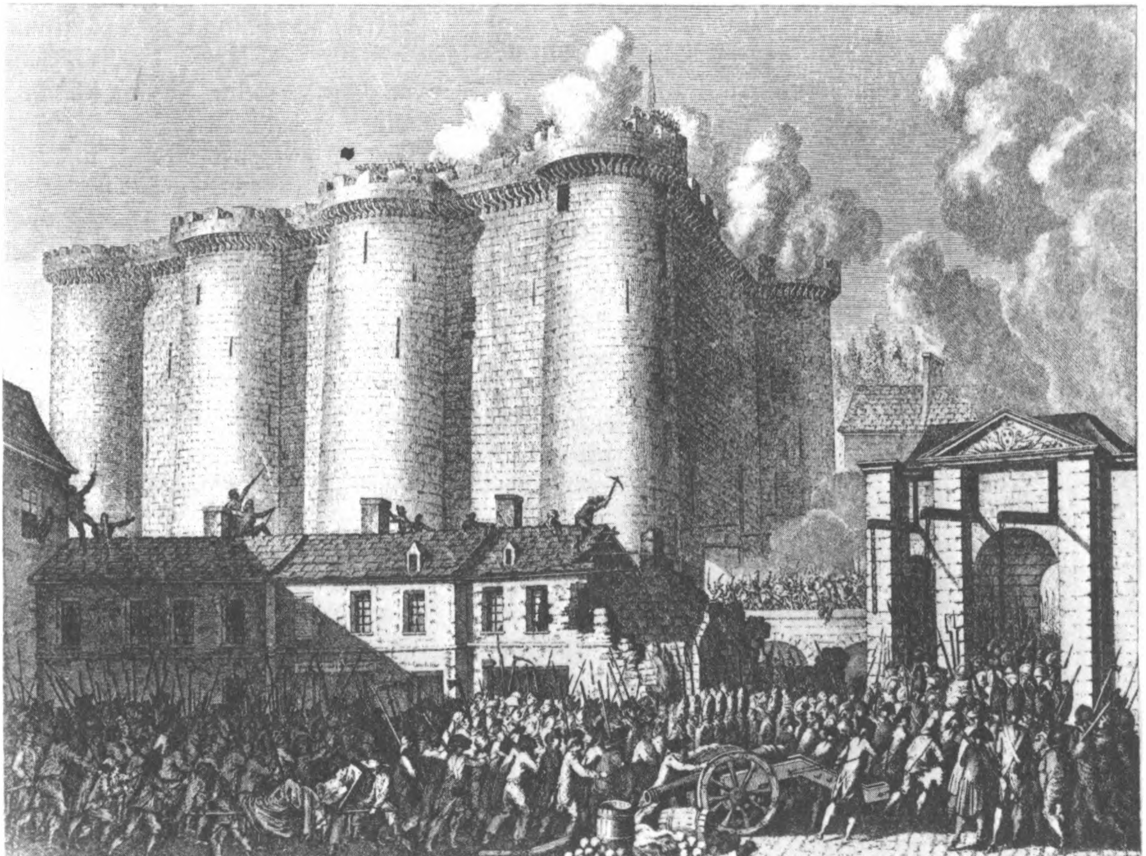
Kadangi senieji valdovai jaučiasi kur kas saugesni negu naujieji, pastariesiems reikėtų pasistengti kaip galima greičiau pasidaryti panašiems į senuosius. Kaip to pasiekti, įtaigiai ir sąmojingai mokoma knygoje „Kunigaikštis“.

Štai pora tipiškų Makiavelio minčių.

Tarp to, kaip derėtų gyventi, ir tikro gyvenimo plyti tokia praraja, kad jei ką nors padaręs žmogus nemano, jog taip ir turėjo būti padaryta, tai jis žengia susinaikinimo, o ne savisaugos keliu. Niekas taip nežlugdo asmenybės kaip

Džonas Lokas

Džonas Lokas (1632–1704 m.) parašė „Du traktatus apie valstybinį valdymą" (1690 m.). Loko politinės teorijos yra šiuolaikinės Vakarų demokratijos provaizdis. Daugelis jo idėjų turėjo įtakos XVIII a. Amerikos ir Prancūzijos revoliucijoms. Savo tvirtinimu „visi žmonės sukurti lygūs" Lokas prieštaravo Tomui Hobsui. Lokas tikino, jog Hobsas supainiojo dvi sąvokas – *prigimtinė būklė* ir *karo padėtis*. Loko nuomone, valdymas turi būti grindžiamas įstatymu, o ne jėga. Įstatymus kuria žmonių atstovai tų pačių žmonių vardu, todėl piliečiai turi *teises*, kurių apriboti negali joks valdžios kišimasis. Šis teiginys įtrauktas į Amerikos konstitucijos Teisių bilį.

1789 m. Prancūzijos revoliucija buvo didžiulis perversmas: iš monarcho atimta valdžia perėjo į liaudies rankas. Štai minia puola Bastiliją, kad išlaisvintų tironijos aukas.

dosnumas. Švaistydamas turtą, tu vis tiek netrukus prarandi galimybę tai daryti, nes arba nuskursti ir užsitrauki žmonių panieką, arba stengdamasis išbristi iš skurdo tampi godus ir visų nekenčiamas. Kur kas geriau, kai tavęs bijo, o ne myli.

Makiavelis tvirtino, kad valdovo tikslas — įgyti šlovės ir kartu įtvirtinti savo pozicijas. Siekiant šio tikslo, moralė ne visada yra patogus dalykas: nuolat paisydamas to, ką dauguma žmonių laiko esant teisinga, gali labai greitai sužlugti. Makiaveliui didžiulį įspūdį paliko neregėtas Čezarės Bordžos iškilimas ir itin pamokantis smukimas. Dar labiau jį sukrėtė tas faktas, kad popiežius Julijus II, apipylęs Bordžą gausiais pažadais, juos tuoj pat sulaužė, kai tik užsitikrino saugią padėtį.

Jeigu valdovo tikslas — įtvirtinti savo valdžią, tai jam iškyla tokia problema: ką daryti, kad nedorai elgdamasis vis dėlto neatrodytum esąs niekšas.

- Žmonės yra patiklūs ir ima viską už gryną pinigą;
- Jie paiso tik išorės.

Makiavelis rašė: „Valdovas, mokantis apgaudinėti, visuomet ras valdinių, kurie leisis apgaudinėjami". Valdovas ne visada gali elgtis žmoniškai; kai kuriais atvejais jis privalo pasielgti kaip gyvulys. Jis turi būti gudrus kaip lapė, negailestingas ir plėšrus kaip liūtas.

Tačiau valdovas privalo leisti gerus įstatymus, kad užtikrintų savo paties saugumą. Ištikima kariuomenė turi jam padėti. Makiavelis ypač pabrėžė, jog valdovui reikalingi savi pulkai, o ne samdyti kariai, kaip kad tuomet buvo įprasta. Makiavelio patarimus valdovui galima apibendrinti taip: daryk ne tai, ką liepia dorovė, bet tai, ką diktuoja būtinybė.

Pirmiausia žmogus privalo būti „pakankamai išmintingas, kad prisitaikytų prie epochos reikalavimų". Fortūna šypsosi tik tam, kas turi daugiausia išvardytų „dorybių".

Makiavelio laikais mokslininkams rūpėjo dvi svarbios problemos.

- Iš klasikų paveldėta problema: ar yra objektyvus teisingumo matas?
- Biblijos mintis apie Paskutinį teismą.

Tais laikais žmonių elgesį lėmė įsitikinimas, kad už nedorus darbus, padarytus šiame gyvenime, jie susilauks bausmės po mirties. Makiavelis apvertė tuometinę dorovę aukštyn kojomis; jis net neužsiminė nei apie Bibliją, nei apie krikščionybę. Makiavelis nustebino amžininkus, nė žodžio netardamas apie Paskutinį teismą, ir užsitraukė visuotinį pasmerkimą.

Makiavelio „Svarstymai"

„Kunigaikštis" — tik viena iš Makiavelio knygų. Maždaug tuo pačiu metu jis parašė „Svarstymus apie Tito Livijaus pirmąją dekadą". Čia nagrinėjami kiti politikos aspektai.

„Svarstymuose" Makiavelis tvirtina, kad tironija arba imperinis valdymas trukdo miestams kilti. Kad jie klestėtų, reikalinga laisvė ir savivalda. Valdovai turėtų teikti pirmenybę respublikai, nes bendra gerovė visuomet svarbesnė už individualią. Miestui, sako Makiavelis, nepakanka vieno gero valdovo, nes kai dėl kokių nors priežasčių tas valdovas pasitraukia, tai miestas iš karto netenka geros valdžios. Miestui reikia tokio valdovo, kuris savo dorybes skiepytų masėms. Tą jis gali padaryti arba pats būdamas įkvepiantis pavyzdys, arba prievarta, jėga priversdamas žmones paklusti. Respublika kaip institucija turi skatinti savo piliečius rūpintis bendra gerove, pasinaudodama:

- Religija, kuri įkvėptų, o jei reikia, ir įbaugintų žmones, kad jie siektų gėrio;
- Įstatymais, kurie priverstų piliečius tarnauti bendruomenei.

Dorybės ugdomos tinkamu auklėjimu, o geras auklėjimas įmanomas tada, kai yra teisingi įstatymai.

Makiavelis manė, kad *grynosios* konstitucinės monarchijos, aristokratijos ar

demokratijos formos iš esmės nėra stabilios, kadangi jos gina tik vienos kurios visuomenės grupės interesus. Šito galima išvengti sukuriant politinių jėgų pusiausvyrą įtvirtinančią konstituciją. Tada visos partijos pasidalytų valdžią ir galėtų viena kitą kontroliuoti, o „visi įstatymai, sukurti tam, kad sustiprintų laisvę", būtų bendro susitarimo vaisius. Raginimas padalyti valdžią gąsdino Makiavelio amžininkus, tačiau jis nesiliovė skelbęs, kad laisvės kaina — amžinas budrumas. Juk asmeninį interesą žmonės visuomet laikys svarbesniu už visuomenės gerovę, todėl „niekuomet nieko nedarys, jeigu jų neprivers būtinybė".

Pagaliau 1520 m. Makiavelis buvo įsileistas į Medičių rūmus ir gavo užsakymą — parašyti Florencijos istoriją. Kokia likimo ironija: kai 1527 m. Medičiai antrą kartą buvo išvyti iš Florencijos, Makiavelio vardas jau buvo susietas su jų režimu. Jis susirgo ir po kelių mėnesių mirė.

Paversdamas ydas dorybėmis, o dorybes ydomis, Makiavelis papiktino pasaulį, tačiau norom nenorom tenka pripažinti, kad jis pasakė kur kas daugiau negu dalelę tiesos.

Valstybė Naujajame Testamente

Jėzus kalbėjo: „Kas ciesoriaus, atiduokite ciesoriui, o kas Dievo — Dievui". Paulius rašė: „Kiekvienas žmogus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra — tos Dievo nustatytos". Vis dėlto dažnai iškyla klausimas, ar krikščionis pirmiausia turi paklusti Dievui, ar žmonėms?

Neretai krikščionims tenka spręsti ir tokią problemą: ar būti geru krikščioniu yra tas pat, kas būti geru piliečiu? Kai kuriose pasaulio šalyse šis klausimas itin skaudus.

Pagalvokite

1. „Meilei ir karui viskas dera." Ar galima gyvenime vadovautis šiuo posakiu?

2. Kaip manote, ką Makiavelis būtų parašęs apie Paskutinį teismą, jeigu būtų tekę apie jį rašyti?

3. Ar moralė gali būti politikos pagrindas?

21

Klasių kova

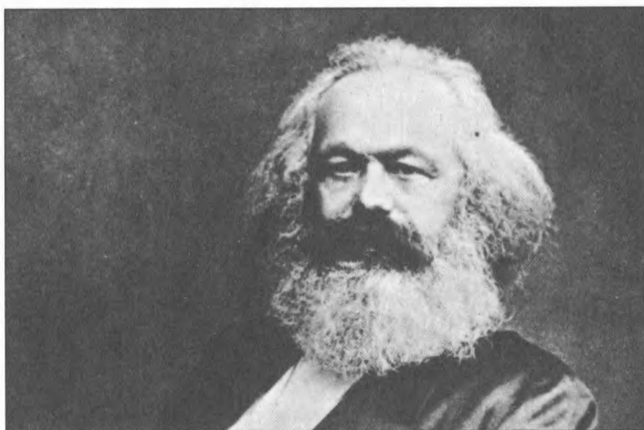
Karlas Marksas

„Žmogaus sąmonė kinta kaskart, kai pasikeičia jo materialinės egzistencijos sąlygos."

Pažangos idėja yra įaugusi į mūsų sąmonę. Mes tikime, kad pasaulis tobulėja, o ne priešingai; istoriją įsivaizduojame kaip tiesų kelią, kuriuo keliaujame vis pirmyn. Praeityje žmonės manė, kad istorija juda ratu arba visai nekinta. Istorija kaip tiesė — tai tik viena iš daugelio istorijos proceso sampratų.

Bet kas gi stumia istoriją pirmyn, ar ši linija kur nors baigiasi? Ar įmanoma sukurti tobulą visuomenę? Jei taip, tai kokia ji turėtų būti? Ar tai šviesi svaja, ar šiurpus košmaras?

Karlas Marksas manė, kad istorija juda pažangos keliu, o jos tikslas — tobula komunistinė visuomenė. Jo idėjos taip paveikė pasaulio raidą, jog dar neseniai keturi iš dešimties mūsų planetos gyventojų buvo vadinamosios *marksistinės* visuomenės nariai. Ir argi ne paradoksalu: Marksas buvo tapęs *religine* figūra, o jo raštai — įgavę šventųjų knygų statusą.

Karlas Marksas

Marko darbai padėjo atsirasti šiuolaikinei sociologijai, paveikė istorijos tyrimus ir padarė didelę įtaką filosofijai, literatūrai, menui.

Yra trys pagrindiniai *marksizmo* elementai:

- Filosofijos sistema;
- Ekonominė teorija;
- Etika.

Marksas rašė, jog „filosofai tik įvairiai aiškindavo pasaulį, bet reikalas tas, kad jį reikia pakeisti". Markso sekėjai ėmėsi įgyvendinti šiuos jo žodžius.

Marksas ir jo filosofija

Karlas Marksas (1818–1883 m.) gimė Vokietijos mieste Tryre pasiturinčioje, vidurinei klasei priklausančioje šeimoje. Tai buvo į protestantizmą atsivertusių žydų šeima. Marksas studijavo Bonos ir Berlyno universitetuose, apgynė filosofijos daktaro disertaciją. Tačiau jis nesiekė akademinės karjeros, tapo žurnalistu ir bendradarbiavo kairiosios orientacijos spaudoje, buvo vienas laikraščio „Rheinische Zeitung" redaktorių. Vėliau vyriausybė jo laikraštį uždraudė. Marksas susituokė su savo vaikystės dienų mylimąja ir išvyko į Paryžių. Ten 1843 m. susipažino su Frydrichu Engelsu. Užsimezgė visą gyvenimą trukusi jų draugystė. Po 1848 m. Europos revoliucijų pralaimėjimo Marksas su šeima persikėlė į Londoną, kur gyveno iki savo dienų pabaigos.

Iš pradžių Marksai skurdo, tačiau Engelso finansinė parama, savaitiniai straipsniai laikraščiui „New York Tribune" bei žmonos gautas palikimas padėjo šeimai išsiversti. 1864 m. įkurtas Pirmasis internacionalas (Tarptautinė darbininkų asociacija), o 1867 m. pasirodė didžiulio veikalo „Das Kapital" („Kapitalas") pirmasis tomas. Marksas ypač išgarsėjo aštuntajame dešimtmetyje, kai „Kapitalas" buvo išverstas į prancūzų, rusų bei anglų kalbas. 1883 m. Marksas susirgo bronchitu ir mirė. Kitus „Kapitalo" tomus parašė Engelsas, baigęs šį veikalą likus metams iki mirties (mirė 1895 m.).

Dar studijuodamas Berlyne, Marksas atkreipė dėmesį į tai, jog to meto filosofijoje vyrauja Hėgelio (1770–1831 m.) idėjos. Hėgelis tikėjo, jog istorija yra metafizinis tobulėjimo procesas. Jaunahėgelininkiai, Hėgelio sekėjai, manė, jog šis procesas, arba *dialektika*, yra žmogaus sąmonės istorija. Ji atspindi, kaip sąmonė

vaduojasi iš iliuzijų, trukdančių jai pažinti pačiai save ir išsilaisvinti.

Hėgelio filosofijoje akcentuojamos kelios esminės idėjos, kuriomis vėliau pasinaudojo kiti filosofai, tarp jų ir Marksas. Štai šios idėjos:

- Istorija yra procesas;
- Įvykius galima sisteminti, vadinasi, istorija yra prasminga ir tikslinga;
- Kaita yra pažanga;
- Optimizmas.

Iš esmės Hėgelio sistema jau pranašauja evoliucijos teoriją — galbūt reikšmingiausią XIX a. teoriją.

Marksas nemažai Hėgelio filosofijos elementų įtraukė į savo teoriją, *metafiziką* pakeisdamas *ekonomika*, o *tautas* — *klasėmis. Proto* ar *dvasios* istorija jam tapo *klasių kovos* istorija.

„Iki šiol egzistavusi visuomenės istorija yra klasių kovos istorija", — rašė Marksas „Komunistų partijos manifeste".

Savąjį filosofavimo metodą Marksas pavadino *dialektiniu materializmu*. Istorijos proceso tikslas — beklasė visuomenė. Pradėdamas kurti savo teoriją, Marksas manė, jog didžiausia žmonių protus pavergianti iliuzija yra religija, — ją Marksas vadino „liaudies opiumu". Vėliau jis padarė išvadą, kad didžiausia grėsmė žmogaus laisvei kyla iš ekonomikos.

Marksas, Dievas ir žmogiškoji prigimtis

Marksas teigė, kad visuomenė formuoja žmogaus prigimtį, o ne priešingai. Vadinasi, pakeitus visuomenę, pasikeis ir žmogaus prigimtis, o kartu išnyks visuomenės ir žmogaus problemos. Markso požiūris iš esmės materialistinis. Jis tikėjo, kad egzistuoja tik materija – kūnai. Vadinasi, žmogus negali turėti sielos ar dvasios.

Marksas tapo ateistu dar jaunystėje. Jis pritarė minčiai, kad tikėjimas Dievu tėra tik iliuzinis troškimų išsipildymas. Ateizmo pagrindu Marksas laikė Fojerbacho (1804–1872 m.) darbus. Markso nedomino klausimas, ar Dievas yra, ar ne, į religiją jis žiūrėjo tik kaip į visuomeninį veiksnį. Jis vadino religiją „liaudies opiumu" ir sakė, kad ji suteikia žmogui laimės iliuziją, bet ne tikrą laimę. Religija skatina žmogų rūpintis pomirtiniu gyvenimu užuot bandžius keisti dabartinį.

Marksas rašė: „Religijos kritiką galima baigti mintimi, kad žmogui aukščiausioji esybė yra žmogus..." Jam atrodė, jog nusikratę Dievu daugiau dėmesio galėsime skirti žmogui. Tačiau ar žmonių troškimas, kad Dievas būtų, jau savaime įrodo, kad Dievo nėra? Markso ateizmas tebuvo jo asmeniškas tikėjimas. Jis pirma tapo ateistu, o tik paskui filosofu.

Nors Marksas daugeliu atvejų tiksliai atskleidė religijos poveikį visuomenei, į klausimą, ar Dievas yra, ar ne, jis savo filosofija neatsakė.

Markso ekonominė teorija

Marksas tvirtino, kad visuomenė kinta keičiantis jos ekonominiams pagrindams. *Argi reikia ypatingos intuicijos suvokti, kad žmogaus idėjos, požiūriai ir sampratos, vienu žodžiu, žmogaus sąmonė kinta kaskart, kai pasikeičia jo materialinės egzistencijos sąlygos, socialiniai ryšiai, socialinis gyvenimas?*

Feodalizmas užleido vietą kapitalizmui tada, kai įvyko pramonės revoliucija. Dvarininkus ir baudžiauninkus pakeitė savininkai ir darbininkai. Neišvengiamai ir kapitalizmas turės užleisti vietą socializmui — galutinei visuomenės raidos formai. „Ne sąmonė lemia būtį, — rašė Marksas, — o būtis — sąmonę."

Visa istorija buvo klasinių susirėmimų istorija; kiekviena nauja visuomenė etikos požiūriu pranašesnė už ankstesnę. Kai išnyks klasės, išnyks klasių konfliktas, — tada pasibaigs ir istorija.

Marksas skyrė tris klases:

- Kapitalistai, valdantys ar kontroliuojantys *gamybos priemones*;
- Darbininkai, priversti priklausyti nuo savininkų, kad gautų darbo;

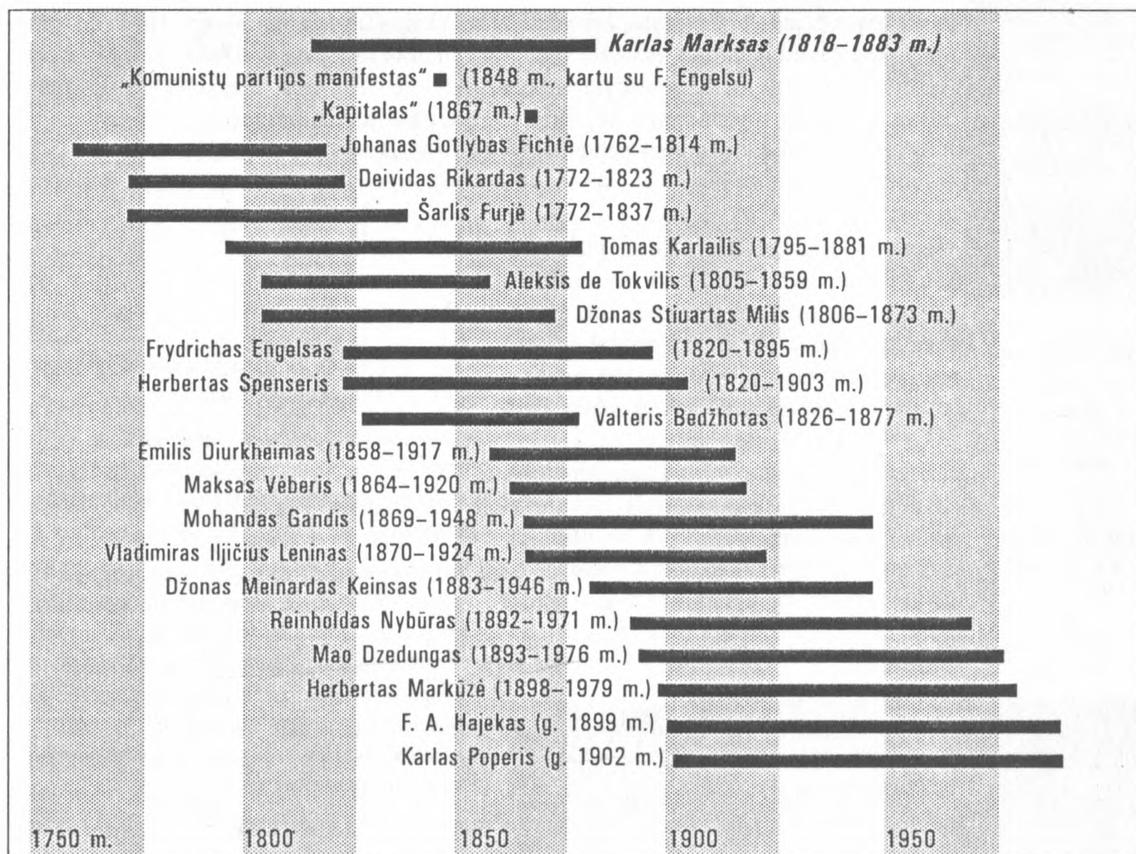
Komunizmas pagimdė ypatingą meno formą – politinį plakatą. Vyraujanti plakatų tema – tarptautinis darbininkų judėjimas.

Apačioje: 1917 m. Petrogradas, Žiemos rūmų šturmas. Tai lemiamas bolševikų revoliucijos momentas. Pusėje žemės rutulio revoliucija įtvirtino komunizmą kaip valdymo formą. Tik dabar marksizmo–leninizmo viešpatavimui ateina galas.

- Vidurinė klasė — smulkūs verslininkai, laisvųjų profesijų atstovai, tarnautojai.

Markso nuomone, tokią klasinę visuomenės struktūrą lemia santykis su *gamybos priemonėmis*, t.y. grynai ekonominis santykis.

Marksas teigė, kad darbas yra „žmogaus gyvenimo esmė", tačiau darbininkai yra atskirti nuo savo pačių esmės, „susvetimėję" patys su savimi, kadangi tai, ką jie pagamina, pasisavina kiti. Darbininkai labiausiai kenčia dėl atskirtumo nuo savo žmogiškosios esmės. Pramonė, kuri turėtų pagerinti darbininkų gyvenimą, iš tiesų tik dar labiau jį apsunkina, kadangi toks darbas juos dehumanizuoja. Jis skiepija tam tikrą fetišizmą, kai daikto vertė pra-

noksta žmogaus vertę. Darbo produktas tampa garbinimo objektu.

Kapitalizmas, sakė Marksas, siūlo darbininkui neteisėtą sandėrį, niekuomet neatnešiantį pelno. Šį teiginį pagrindžia jo ekonominė teorija.

- Darbo vertės teorija: kad išgyventų, darbininkas parduoda savo darbo jėgą.
- Pridedamosios vertės teorija: kapitalistas pelningai parduoda pagamintą produktą ir gauna kur kas daugiau pinigų negu sumoka darbininkui.
- Kapitalo koncentracija: kapitalas, sako Marksas, yra *sukauptas darbas*. Už išdirbtas valandas darbininkas gauna atlyginimą, atitinkantį produkto *mainomąją vertę*, o *vartojamoji vertė*, pinigai už parduotą prekę (t.y. darbininko pagamintą produktą) atitenka kapitalistui.

Kapitalistai nori, kad būtų aukštos kainos ir maži atlyginimai, o darbininkai — kad būtų žemos kainos ir dideli atlyginimai. Vadinasi, konfliktas neišvengiamas, ir todėl Marksas pranašavo revoliuciją. *Kritikos ginklas, suprantama, negali pakeisti ginklų kritikos. Materialią jėgą turi nuversti materiali jėga.*

Kapitalizmo problemos sprendimas labai paprastas — komunizmas. Komunizmas panaikins atlyginimus ir privačią nuosavybę, sukurs beklasę lygiateisių žmonių visuomenę. Ji įstengs patenkinti visų poreikius. Nebebus armijų, išnyks išnaudojimas, žmonės dirbs visų gerovei. Marksas tikėjo, kad revoliucija yra neišvengiama. Būsimoji visuomenė laikysis principo „iš visų pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal poreikius".

Marksas buvo optimistas. Svarbiausias

jo etikos tikslas — žmogaus laisvė. Jis matė, kad mašinų amžiuje žmogus yra visiškai nuvertintas, ir ilgėjosi humaniškos laisvų ir lygiateisių žmonių visuomenės.

Markso utopija niekuomet nebuvo įgyvendinta, o jau mažiausiai — tose šalyse, kurios vadinosi marksistinės. Iš tikrųjų ne vienas visuomenės tyrinėtojas pasakytų, kad būtent kapitalistinėse šalyse kai kurių socialistinių reformų įgyvendinimas (profesinių sąjungų steigimas, socialinės apsaugos sistemos įdiegimas, rūpinimasis visuotine gerove) leido sukurti daug žmoniškesnę visuomenę.

Marksas pranašavo, kad kapitalistinėje visuomenėje turtuoliai turtės, o vargšai vis labiau skurs, kol įvyks revoliucija. Tačiau iš tikrųjų daugelyje kapitalistinių šalių darbininkų gyvenimo lygis nuolat kyla.

Markso teorijos kritika

Marksas parodė, kad ekonominės jėgos lemia visuomenės politiką, religiją, filosofiją. Jo požiūriu, jokios idėjos neegzistuoja savaime ir neturi jokio antgamtiško pagrindo.

Markso samprotavimai apie *vartotojišką visuomenę* yra naudingi, nes taikliai parodo, kaip dažnai užuot patys valdę kapitalizmą žmonės leidžiasi jo valdomi. Tačiau keletas klausimų taip ir liko neatsakyta.

- Ar *klasinė,* hierarchiška visuomenės struktūra yra natūralus dalykas? „Valdovai“ ir „valdiniai“ egzistuoja ir gamtos pasaulyje. Ar galime tarti, kad nelygybę sukūrė žmonių visuomenė?
- Ar tikrai žmonės gali kovoti dėl įsitikinimų, visiškai nepaisydami savo klasės interesų?
- Ar žmogiškoji prigimtis tikrai yra tokia lanksti, kaip manė Marksas? Ar mus formuoja vien tiktai visuomenė, ar veikia dar ir kitos jėgos?

Marksas visą dėmesį sutelkė į klasių kovą ir visiškai nenagrinėjo procesų, vykstančių klasių viduje. Jis buvo didis internacionalistas („Darbo žmonės neturi tėvynės“) ir visai neatsižvelgė į asmenybės bei tautos potencijas.

Markso darbai įkvėpė milijonus. Jie pakeitė pasaulį. Tik tie pokyčiai tikriausiai ne visada buvo tokie, kokių tikėjosi pats Marksas.

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar tikrai visuomenė formuoja jūsų idėjas? Jeigu taip, tai kokiu būdu?

2. Kokių, jūsų nuomone, reikia politinių reformų, kad visuomenė taptų tobulesnė? Patys parašykite „Manifestą“, iškeldami savus kriterijus.

3. Marksas sakė, kad jei žmogus laimingai gyvena nedideliame name, o greta kaimynas pasistato didesnį, tai ir jis būtinai užsimanys turėti didelį namą. Netgi kai turime visko pakankamai, visuomenė verčia mus norėti daugiau. Ką jūs apie tai manote? Ar galite įsivaizduoti tokią visuomenę, kur kiekvienas visko turi pakankamai?

8 dalis

Ar žmogus — visų daiktų matas?

HUMANIZMAS

22

Humanizmo iškilimas

Erazmas ir renesansas

Kaip jūs apibūdintumėte amžių, kuriame gyvenate? Tai pažangos amžius ar nuosmukio amžius? Vilčių amžius? O gal nevilties ir iliuzijų žlugimo amžius? Mokslo ar pomokslinis amžius?

Kartais istorikai vartoja *amžiaus* sąvoką, kalbėdami apie kultūrinį sąjūdį, nusakydami kurio nors laikotarpio žmonių mąstyseną ir veiklos būdus. Jie sako: proto amžius, revoliucijų amžius, „tamsieji amžiai". O šiaip *amžius* tėra tik tam tikras laiko tarpas.

Pirmoji Europos viduramžių pusė (maždaug nuo 500 iki 1000 metų) gali būti vadinama „tamsiaisiais amžiais". Tai buvo laikas, kai žlugo Roma (410 m.), o barbarų antpuoliai skaldė ir griovė Vakarų Romos imperiją. Iš šiaurės ją puldinėjo norvegai ir danai, o iš pietų pusės — per Ispaniją besiveržiantys musulmonai. Šiais neramiais laikais filosofijai ir visai praeities kultūrai iškilo sunykimo grėsmė. Tiesa, dar buvo studijuojama teologija, daugiausia vienuolynuose, todėl ji ir vadinama „vienuolių teologija".

1000-ųjų metų išvakarėse didžiulė žmonių minia susirinko Romoje ir ėmė laukti pasaulio pabaigos. Popiežius Silvestras II palaimino minią ir liepė skirstytis. Pasaulio pabaiga taip ir neatėjo. Jos vietoje XI a. prasidėjo mokslo atgimimas. „Tamsiaisiais amžiais" apsikrikštijo senąją Romą puldinėję barbarai. Gyvenimas tapo ramesnis, atsirado vilties, kad Vakarų civilizacija bus atgaivinta. Teologai ėmėsi spręsti tikėjimo (teologijos) ir proto (filosofijos) santykio problemą.

Viduramžių mąstytojams proto ir tikėjimo harmonija buvo svarbiausia svarstymų tema. Teologijos filosofija buvo vadinama *scholastine* teologija, arba scholastika. Scholastika — tai objektyvus intelektualinis pažinimo problemų tyrimas, o ne religinė praktika, susijusi su dvasiniu vienuolyno gyvenimu.

Apie 1500 m. popiežiaus valdžia krikščioniškajame Vakarų pasaulyje atrodė nepajudinama. Bažnyčia sukaupė pasakiškus turtus, naudojosi neginčijamu autoritetu. Tačiau greitai ją sudrebins protestantiškoji reformacija. Reformacijai kelią tiesė daugelis veiksnių. Vienas jų — humanizmo pasaulėžiūra.

„Trokštu regėti, kaip artojas versdamas vagą gieda sau iš Šventojo Rašto, o audėjas jį niūniuoja pritardamas šaudyklės dūzgimui."

Deziderijus Erazmas

Mikelandželas, jau būdamas aštuoniasdešimties metų, kūrė „Pietą" savo antkapiui. Ji liko nebaigta. Tai būdingas renesanso kūrinys, atspindintis religinę temą – mirusio Kristaus nešimą į kapą – ir grynai žmogišką paties menininko mirties temą.

Humanizmo iškilimas

XVI a. humanizmo neturėtume painioti su šiuolaikiniu agnostiniu ir ateistiniu humanizmu. Vėlyvaisiais viduramžiais Pietų Europoje atgijo susidomėjimas klasikiniu Graikijos ir Romos palikimu. Tai buvo renesansas.

Kaip 1860 m. yra pasakęs istorikas Jakobas Burkhartas, renesansas — tai dvasingųjų asmenybių amžius. Nuo XIV a. vidurio Italijos ir kitų šalių mokslininkai,

menininkai ir literatai būrėsi į grupes, bandė naujomis išraiškos priemonėmis perteikti naujosios epochos patirtį. Tai buvo atbudimo, *atgimimo* amžius, pavadintas prancūzišku žodžiu *renaissance*.

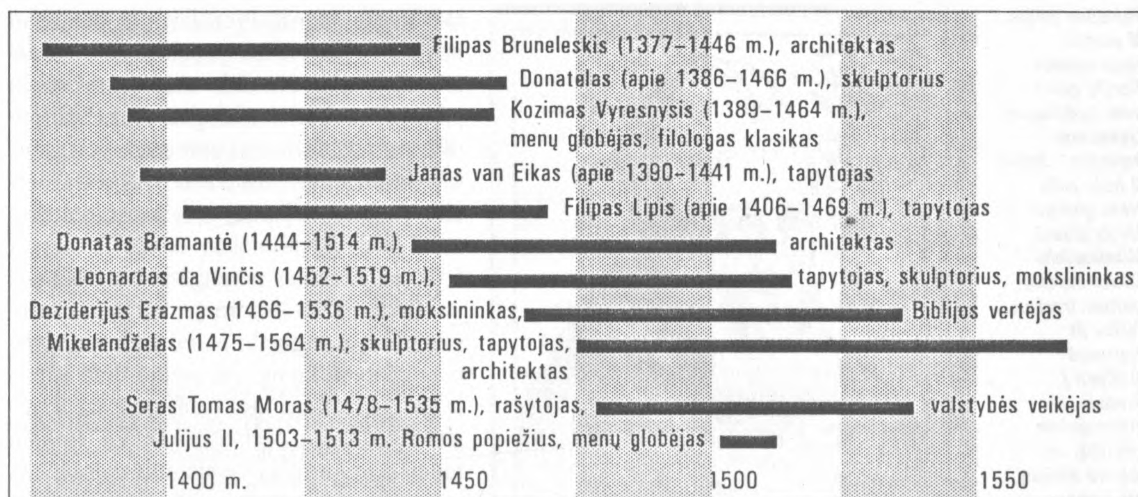
Šiuo laikotarpiu atgaivinta daugelis klasikinių meno formų.

SKULPTŪRA. Mikelandželo „Bakchas" buvo toks tobulas klasikinio stiliaus sekimas, kad kurį laiką jis laikytas antikiniu originalu. Donatelas specialiai vyko į Romą studijuoti klasikinės senovės. Apie 1500 m. Italijoje klasikinių skulptūrų kolekcionavimas buvo laikomas geru tonu.

ARCHITEKTŪRA. Filipas Bruneleskis (1377–1446 m.) ir Donatas Bramantė (apie 1444–1514 m.) keliavo į Romą pasižiūrėti klasikinių statinių ir jų matuoti. Koliziejaus, Panteono, Marcelo teatro proporcijomis naudotasi atgaivinant klasikinės architektūros principus.

LITERATŪRA, MOKSLAS. Marsilijus Fičinas (1433–1499 m.) išvertė visus Platono dialogus, daug kitų graikų veikalų, tarp jų ir neoplatonikų raštų. Vėl imta vartoti klasikinę lotynų kalbą. Daugelis komentatorių griežtai kritikavo viduramžiais vartotą lotynų kalbą, ją laikė tikrosios lotynų kalbos parodija. Atgaivintos ir pagrindinės romėnų literatūros formos: komedija, epas, tragedija.

Viduramžiais filosofai daugiausia mąstė apie Dievą ir pomirtinį gyvenimą. Tomas Akvinietis atvėrė kelią diskusijai *prigimties ir malonės* tema. Akviniečio požiūriu, žmogus yra puolęs, tačiau jo intelektas — ne. Todėl intelektualinis, proto gyvenimas gali būti autonomiškas. Taip susiformavo *natūralioji teologija*, plėtojama remiantis proto argumentais ir grindžiama jau ne vien dieviškuoju apreiškimu. Akvinietis nutiesė kelią humanistiniam renesansui. Vis daugiau mąstytojų kreipė žvilgsnį į žmogų ir jo santykį su materialiuoju dabarties pasau-

liu, vis mažiau buvo akcentuojamas Dievas ir praeitis. Meno srityje, ypač tapyboje, šiuos pasaulėžiūros pokyčius atitiko perspektyvos atsiradimas.

Florencijos sinjoras Kozimas Vyresnysis mirė 1464 m. Jis vienas pirmųjų akcentavo Platono filosofijos svarbą. Tomas Akvinietis atgaivino Aristotelio tradiciją, o Kozimas pradėjo skleisti neoplatonizmą. Prisiminkite, kad platonizmas orientuotas į dangiškąją sritį (universalijos, absoliutas, Dievas ir malonė), o Aristotelio filosofija — į žemiškąją (partikuliarijos, gamta, visata, realusis pasaulis). Pagrindinė antikinės filosofijos problema buvo vienio ir daugio santykis. Gamta, pojūčių pasaulis pasižymi didžiule įvairove ir kaita, — kaip tad įmanoma surasti pasaulio vientisumo principą? Kaip atskleisti amžinąją tikrovę, slypinčią po daugybe kintančių fizinio pasaulio pavidalų?

Ši problema rūpėjo Leonardui da Vinčiui (1452–1519 m.). Jis matė, kad grynasis protas vadovaujasi matematine logika, tačiau matematika yra susijusi tik su partikuliarijomis (konkretybėmis), bet ne su universalijomis. Da Vinčis buvo žmogus, suvokęs vientiso mąstymo būtinybę. Pasakojama, jog jis mirė visiškai nusivylęs, nes jam nepavyko įgyvendinti savo svajonės — sukurti vientisos pažinimo sistemos. Da Vinčis gyveno tokiais laikais, kai universalijos jau priklausė praeičiai, o filosofija vis labiau gramzdino jas praeitin, daugiausia dėmesio skirdama žmogaus protui, gamtai ir konkrečioms tikrovės apraiškoms.

Krikščioniškasis humanizmas

Didžiosios permainos vyko Pietų Europoje. Šiaurėje humanizmas buvo grynai krikščioniškas. Jo idėjinis vadas buvo Dezideriјus Erazmas Roterdamietis, gyvenęs apie 1466–1536 m.

Erazmas buvo neteisėtas olandų dvasininko sūnus. Jaunystėje jis įgijo solidų klasikinį išsilavinimą ir bjaurėjosi scholastika. Viduramžiais scholastinę teologiją kūrė mokytojai profesionalai specialiai vienuolynų mokykloms ir universitetams. Didžiausias scholastikos autoritetas — Tomas Akvinietis.

Erazmo nuomone, scholastų sistemos žmogaus dvasios nepatobulino. Išganymo istoriją jis aiškino kaip auklėjimo procesą, vadovaujamą dieviškosios išminties. Jis ieškojo ir rado Biblijos paralelių Platono bei Cicerono raštuose. Erazmas manė, kad klasikinė nearistoteliškoji filosofija, studijuojama kartu su Šventuoju Raštu, yra tikrasis žmonijos tobulėjimo kelias.

Erazmas ne tik kritikavo bergždžias scholastų pastangas. Jis paskelbė satyri-

Popiežius Julijus II iš prastai pagarsėjusios Bordžų giminės – pats tipiškiausias „renesanso popiežius". Julijus II buvo didis menų globėjas – tai jis užsakė Mikelandželui Siksto kapelos plafono freskas. Tačiau jis neįstengė atsiliepti į dvasinio atsinaujinimo kvietimą, vis garsiau aidėjusį per Europą.

nių veikalų, nukreiptų prieš Bažnyčios išsigimimą, išjuokiančių skandalingą klero gyvenimą bei absurdišką vienuolynų tvarką.

Gal būtų geriausia tylutėliai prasmukti pro teologus... Jie puola mane su šešiais šimtais argumentų versdami išsižadėti to, ką aš tikiu, o jeigu nesutiksiu, jie bemat apšauks mane eretiku... Tie, kuriems nusišypsojo laimė būti arti jų, paprastai vadinami „tikinčiaisiais" arba „vienuoliais", — šie pavadinimai gerokai klaidina, nes dauguma tokių „tikinčiųjų" labai toli nuo tikrojo tikėjimo.

Erazmas buvo garsiausias savos epochos mokslininkas, krikščionis humanistas, tikėjęs, jog geriausias būdas reformuoti Bažnyčią — grįžti prie šaltinių, hebrajiškosios ir graikiškosios Biblijos bei ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų. Jis iš visos širdies stengėsi šiuos šaltinius padaryti prieinamus kuo didesnei auditorijai. Jis sakė, kad ir dvasininkus, ir pasauliečius būtina mokyti krikščioniškosios filosofijos.

Erazmas buvo nepailstantis rašytojas.

1509 m. jis parašė „Pagiriamąjį žodį kvailybei". Ši knyga dedikuota jo bičiuliui Tomui Morui, Erazmas ją ir parašė jo namuose. Tai vienas populiariausių Erazmo kūrinių — šmaikšti satyra, nukreipta prieš vienuolius ir teologus. Anksčiau pateikta citata, kalbanti apie Bažnyčios nutolimą nuo tikrosios savo paskirties, leidžia susidaryti įspūdį apie kūrinio stilių.

1516 m. Erazmas parengė pirmąjį Naujojo Testamento leidimą, kuriame šalia graikiškojo originalo pateikiamas ir vertimas į lotynų kalbą. Jis norėjo, kad Bibliją galėtų skaityti kiekvienas, ne tik kunigai ir teologai: „Prisiekiu Dievu, trokštu regėti, kaip artojas versdamas vagą gieda sau iš Šventojo Rašto... Trumpai tariant, aš norėčiau, kad visas krikščionių bendravimas vyktų per Šventąjį Raštą".

1517 m. paskelbtas anoniminis kūrinys „Julijus, neįsileistas į dangų". Erazmas neigė esąs šio satyrinio dialogo autorius. Kūrinyje pasakojama, kaip buvęs popiežius Julijus II po mirties ateina prie dangaus vartų, tačiau niekas jo neįsileidžia.

Erazmas tapo *krikščioniškojo humanizmo* teologu. Šią doktriną jis išdėstė kūrinyje „Kristaus kario vadovas" (1518 m.)

Kadangi humanizmas paprastai apibrėžiamas naudojantis *žmogaus orumo* sąvoka, tai Erazmą galime laikyti tikru humanistu, nes jis tikėjo laisva žmogaus valia bendraujant su Dievu. Šis Erazmo požiūris prieštarauja antihumanistiniam Martyno Liuterio įsitikinimui, jog puolęs žmogus tėra vergas, jis nebepajėgia daryti gera, vadinasi, ir jo valia nėra *laisva*. Liuteris buvo auklėjamas scholastinės teologijos dvasia ir humanizmo įtakos beveik nepatyrė.

Erazmo poveikį idėjų istorijai reikėtų panagrinėti kur kas išsamiau. Humanizmo ir teologijos jungtį, tokią svarbią pirmaisiais dviem XVI a. dešimtmečiais, Erazmas įkūnijo daug ryškiau negu bet kuris kitas renesanso epochos mąstytojas.

Erazmas siekė taikiai reformuoti Baž-

nyčią. Jo satyriniai raštai, nukreipti prieš Romos korupciją, netruko pasiekti taikinį. 1527 m. Erazmo mokymas uždraustas, o 1559 m. visi jo kūriniai įtraukti į „Draudžiamųjų knygų indeksą". Tam tikra prasme Erazmas padėjo protestantiškosios reformacijos pagrindus. Ne veltui sakoma: „Erazmas padėjo kiaušinį, iš kurio išsirito Liuteris".

Pagalvokite

1. Koks renesansas, jūsų manymu, reikalingas mūsų laikais? Grupėse sukurkite programą, numatančią visuomenės pokyčius. Kokias praeities vertybes, įsitikinimus ir žmonių sugebėjimus jūs būtumėte linkę išsaugoti?

2. Kaip Erazmas derino teologiją ir humanizmą? Kaip manote, ar jam tai pavyko?

3. Kokių problemų iškyla ir kokių atsiranda galimybių, kai žmogaus protas imamas laikyti tiesos matu?

Realistinė tapyba

Nyderlandų tapytojas Janas van Eikas (1390–1441 m.) yra nutapęs nedidelę miniatiūrą. Joje vaizduojama Jėzaus krikšto scena, tačiau šiai scenai skirtà tik labai maža paveikslo erdvės dalis. Miniatiūroje dominuoja gamta – upelis, tikra pilis, kalvos, namai. Svarbiausia drobėje – peizažas.

1465 m. Filipas Lipis (1406–1469 m.) nutapė Mergelės Marijos paveikslą. Dar netolimoje praeityje, kai didžiausias dėmesys buvo skiriamas dangiškiesiems dalykams, menininkai vaizduodavo Mariją simboliškai, tokiu būdu reikšdami pagarbą jos šventumui. Lipio „Madona" visiškai kitokia. Gamtos fone jis nutapė dailią merginą, laikančią rankose kūdikį. Tačiau tai dar ne viskas. Mergina, kurią jis nutapė, buvo jo mylimoji, ir visa Florencija tai žinojo. Dar prieš keletą metų niekas nebūtų išdrįsęs taip pasielgti.

23

Anapus gėrio ir blogio

Frydrichas Nyčė

„Ar gali būt didingas tas, kuris nejaučia turįs pakankamai jėgos ir valios sukelti didį skausmą?"

Frydrichas Nyčė

Kai skaitote Nyčę, staiga pajuntate esą užvaldyti džiugios, vitališkos intelektualinės energijos, spinduliuojančios iš kiekvieno knygos puslapio. Jis skandalingai išgarsėjo savo kandumu ir nenuolaidumu, ypač kalbėdamas tokiomis pavojingomis temomis, kaip karas, moteris, tauta. Nyčei būdingas polinkis griežtai vertinti: gvildendamas bet kurią problemą, jis aiškiai sako „taip" arba „ne", priima arba atmeta be išlygų.

Nyčė — poetas, mąstytojas, filosofas. Į klausimą, ar yra Dievas, jis atsakė kategoriškai: „Ne".

Galios pranašas

Frydrichas Nyčė gimė 1844 m. spalio 15 d. Rekene, netoli Leipcigo, liuteronų šeimoje. Jau Pforto gimnazijoje išryškėjo jo ypatingi gabumai. 1864 m. Nyčė įstojo į Bonos universitetą, o po dvejų metų persikėlė į Leipcigą. Dvidešimt ketverių metų pakviestas į Bazelio universitetą dėstyti klasikinės filologijos. Jam net nereikėjo rašyti kvalifikacinio darbo — daktaro laipsnį Nyčė gavo už savo studentiškus darbus. Bazelyje jo kolega buvo istorikas Jakobas Burkhartas, o netoliese gyveno kompozitorius Richardas Vagneris.

Profesoriaus postą Nyčė gavo 1870 m., o po devynerių metų dėl silpnos sveikatos atsistatydino. Liga jį persekiojo visą likusį gyvenimą. Biografai nesutaria,

Ši renesanso laikų skulptūrinė grupė, graikų originalo imitacija, vaizduoja Apolono šventyklos žynį Laokooną, smaugiamą jūrų gyvatės. Žmogaus didvyriškumas kovoje su dievais yra pagrindinė Nyčės filosofijos tema.

ar Nyčės psichinė liga paveldėta, ar jos priežastis buvo sifilis. Žinoma, kad 1889 m. pradžioje jo sveikata visiškai pakriko. Sesuo Elizabeta Ferster-Nyčė jį globojo iki pat mirties 1900 m. Nyčė mirė jau pelnęs garsaus filosofo šlovę.

Dažnai Nyčė laikomas aistringo veržimosi į valdžią ideologu, siejamas su nacizmu ir hitlerizmu. Be abejo, šiems judėjimams Nyčės idėjos buvo labai parankios.

Frydrichas Nyčė gyveno antrojoje XIX a. pusėje. Tuo laikotarpiu neregėtai iškilo ir sustiprėjo Vokietijos valstybė, 1871 m. suvienyta Prūsijos valdžios pastangomis. Nyčė dar buvo vaikas, kai pralaimėjo 1848 m. revoliucija. Revoliucinius idealus pakeitė kruvina ir agresyvi Bismarko politika. Vokietijos miestai pasipuošė paminklais, šlovinančiais naujuosius tautos laimėjimus karo ir pramonės srityse. Vokiečiai ypač didžiavosi savo universitetų kultūrine pažanga. Nyčė labai kritiškai vertino šią „kultūrą". Jo įsitikinimu, tiek daug laimėjusi Vokietija neteko svarbiausio dalyko. Šalis prarado sielą, žmones užvaldė pasitenkinimas savimi, susikūrusi materialinę gerovę Vokietija užmiršo dvasią. Kultūra smuko, atėjo *dekadansas*.

Svarbiausia Nyčės mintis — kad Vokietija, o kartu ir visa Europa nusigręžė nuo krikščionybės, tačiau joms stinga drąsos tai pripažinti. Be abejo, Nyčė laikė save pranašu, jautė turįs misiją — pažadinti savo kartą, atverti jai akis, kad išvystų, kokioms netikroms vertybėms vergauja.

„Dievas mirė"

Nyčės samprotavimų pradinė pozicija — teiginys, kad Dievo nėra. Šis „Džiugaus mokslo" (1882 m.) fragmentas jums parodys, su kokia jėga ir polėkiu Nyčė skelbė savo ateizmą:

Pats svarbiausias iš pastarųjų metų įvykių — D i e v a s m i r ė , o tikėjimas krikščionių Dievu tapo nevertas vadintis tikėjimu — jau ima skleisti pirmuosius šešėlius per visą Europą... Iš tikrųjų mes, filosofai, ir visi l a i s v o s d v a s i o s žmonės, jaučiamės tarsi naujos aušros spindulių nutvieksti žinios, kad s e n a s i s D i e v a s m i r ė ; mūsų širdys kupinos dėkingumo, nuostabos, nuojautų ir vilčių. Pagaliau, atrodo, niekas nebeužstoja mums horizonto, tegul jis ir nėra perregimai skaidrus; galų gale mūsų laivai gali išplaukti į jūrą ir pasitikti bet kokį pavojų; vėl įžvalgusis gali rizikuoti; jūra, mūsų jūra vėl plyti priešais mus; galbūt niekad anksčiau nebuvo tokios a t v i r o s j ū r o s .

Nyčė sakė, kad tikėjimas Dievu nuskurdina žmogaus gyvenimą. Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu menkina dabartinės žmogaus egzistencijos kilnumą ir vertę. Veikale „Ecce Homo" (1888 m.) Nyčė rašė:

Krikščioniškosios moralės kaukės nuplėšimas yra įvykis, neturintis sau lygių... Visa, kas iki šiol vadinta t i e s a , dabar suvokiama kaip pragaištinga, piktavališka, labiausiai užmaskuota melo forma; šventas pretekstas p a t o b u l i n t i žmoniją — kaip klasta, kurios tikslas — iščiulpti pačią gyvybę, padaryti žmoniją anemišką. Moralė kaip vampyrizmas...

Dievo mirtis mene ir literatūroje

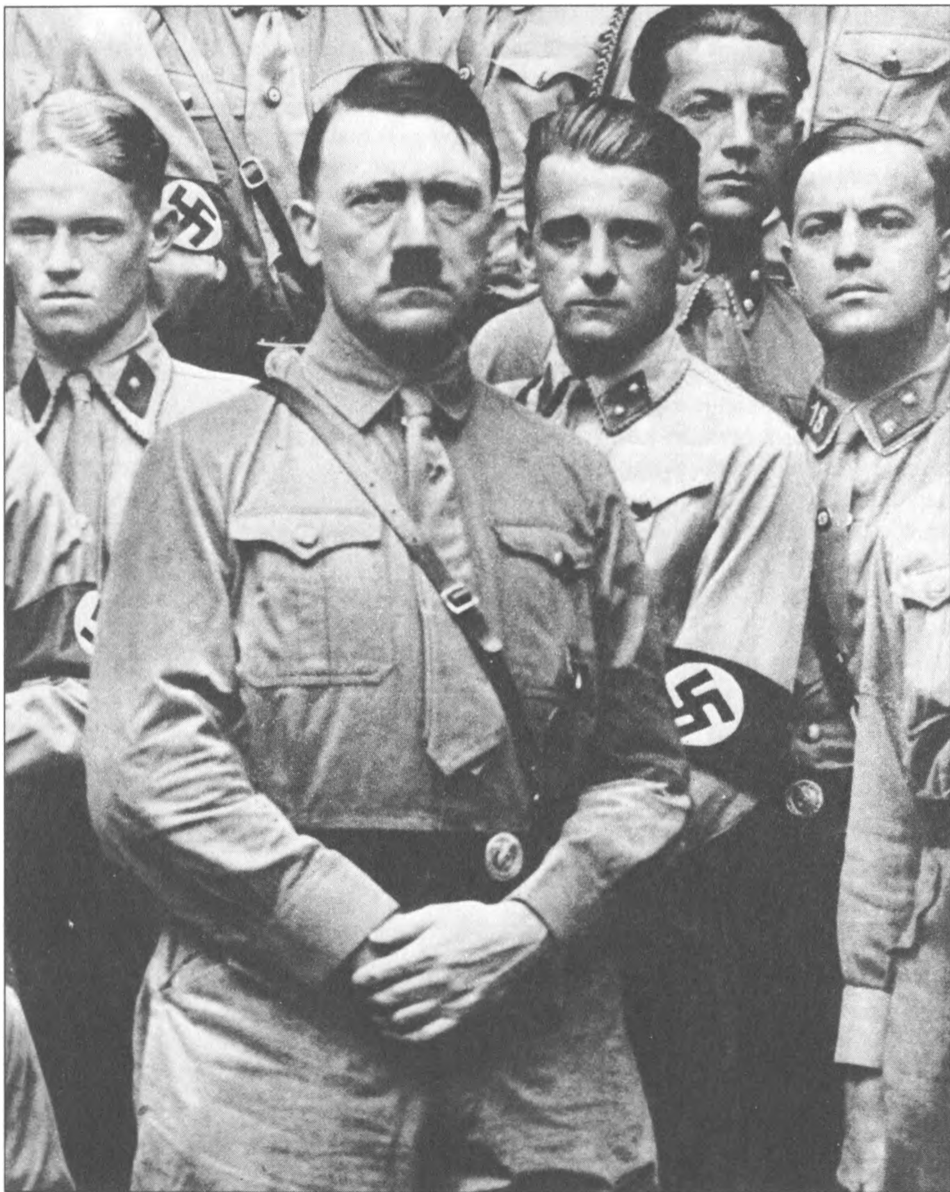
Nyčė sakė, jog Dievo apleistą pasaulį kankina „jūros liga". Šią frazę pasigavo Sartras ir įaudė į savo romaną „Šleikštulys". Vaikštinėdamas parke, šio romano veikėjas ūmai pajunta, kokia šlykšti gyvenimo beprasmybė.

Samuelio Beketo pjesė „Atodūsis" trunka 30 sekundžių. Pjesėje nėra nei aktorių, nei dialogo. Visas „scenarijus" — tai žmogaus gyvenimas per atsidusimus: nuo kūdikio klyksmo iki paskutinio atodūsio.

Dailininkas Fransis Beikonas yra pasakęs, kad žmonės dabar jau suvokia esą atsitiktinės, visiškai niekam nereikalingos būtybės, mėginančios bent laikinai save apgauti šitai užmiršdamos. O menas tapo žaidimu, padedančiu žmonėms nors trumpai pabėgti nuo beprasmybės suvokimo.

Dievas mirė, vadinasi, žmonijai daugiau nebepagelbės dieviškoji išmintis. Antgamtiškiems dalykams jau nebeliko vietos. Nyčei, kaip ir daugeliui jo amžininkų, atrodė, kad Dievo kaip objektyvios realybės idėja visiškai nesuderinama su moksliniu pažinimu. Tačiau jis suprato, galbūt daug aiškiau už bet kurį kitą žmogų, kokie grėsmingi *Dievo mirties* padariniai.

Kai Dievas mirė, žmonija privalo egzistuoti savarankiškai. Kadangi Dievo nebėra, mes esame priversti patys kurti savo gyvenimą, suteikti jam pavidalą ir kryptį. Žmonės negali gyventi be vertybių, bet dabar jau nėra jokio kito vertybių šaltinio, jokio kito jų atrankos kriterijaus, kaip tik pati žmonija. Nyčė nėra moralės priešas; jam kaip tik labai rūpi moralės normos ir kriterijai, tačiau, jo

Adolfas Hitleris su vadų mokyklos studentais. Ar Hitleris su savo „valia viešpatauti" buvo tikrasis Nyčės herojaus įsikūnijimas? Ar jis įkūnijo šios idėjos žlugimą?

manymu, senosios vertybės prarado galią. Nyčės misija — *vertybių perkainojimas.* Nyčė laikė save naujuoju Zaratustra (arba Zoroastru). Kaip ir senasis persų pranašas, jis buvo didis moralės mokytojas.

Sunku atskirti Nyčės kūrybą nuo jo gyvenimo. Jam reikėjo nuolatinių pastangų, kad įveiktų ligą. Jis turėjo jėga užvaldyti gyvenimą.

Sakyk gyvenimui „Taip"

Nyčė manė, kad jo laikų kultūros nuosmukį sąlygojo destruktyvių, gyvenimą griaunančių jėgų pergalė: patologija sunaikino sveikuosius pradus, moteriškumas įveikė vyriškumą. Jo pirmojoje knygoje „Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios" (1872 m.) pateikiama nepaprastai originali graikų tragedijos analizė. Čia kalbama apie apoloniškosios ir dionisiškosios kultūros santykį.

Dionisiškasis pradas yra kūrybingas, dinamiškas, gaivališkas, pasireiškiantis vitališku laukiniu elgesiu. Apoloniškasis — santūrus ir saikingas, siekiąs harmonijos. Pasak Nyčės, graikų tragedija — tai dionisiškojo chaoso sutramdymas įvedant apoloniškųjų elementų.

Vėlesniuose Nyčės veikaluose šių dviejų pradų santykis pasikeitė. Neliko net pastangų išlaikyti pusiausvyrą. Dionisui leista triumfuoti. Apoloniškoji sritis dabar jau skiriama pabėgti nuo gyvenimo, — tai idealų ir iliuzijų pasaulis. O *dionisiškasis pesimizmas* priskiriamas herojiškai asmenybei, stipriai ir pasitikinčiai savimi, sveikinančiai gyvenimo kovą. Daugelį kartų Nyčė kartojo, jog gyvastinga stipri prigimtis įveikia net ir pačias nepalankiausias aplinkybes.

Šią gyvenimo apoteozę Nyčė siejo su *amžinojo grįžimo* idėja: visa kas sukasi ratu, ir tai, kas vyksta dabar, jau yra įvykę daugelį kartų ir dar kartosis ateityje. Kai kurie kritikai tai pavadintų fatalizmu arba prikištų Nyčei, kad jo idėja paneigia žmogaus laisvę. Kurgi ta laisvė, jeigu visa nuolat kartojasi? Kaip išsiveržti iš šio užburto rato? Bet Nyčės dionisiškasis žmogus neišsigąsta pasikartojančių kentėjimų. Jis džiaugiasi galėdamas tūkstantį kartų įveikti kančią ir tūkstantąjį kartą šlovina gyvenimą. Pacituosime iš Nyčės knygos „Štai taip Zaratustra kalbėjo" (1883–1885 m.):

O, kaipgi neturėčiau siekti amžinybės ir žiedo to vestuvinio brangiausio, — to žiedo sugrįžimo!
Dar niekad moters man sutikt neteko, kurią savų vaikų aš motina matyt norėčiau, nebent tai moteris tik toji būtų, kurią aš myliu: nes myliu aš tave, o amžinybe!

Valia viešpatauti

Nyčė nepripažino tradicinio tikėjimo *tikruoju*, arba *realiuoju,* pasauliu, kurį teologai ir filosofai, tokie kaip Platonas ar Kantas, laikė pranašesniu už kasdienį. Jis atmetė metafiziką, sakydamas, kad ji *paneigia gyvenimą.*

Nyčė tvirtino, jog fiziškai silpni individai arba jų grupės, pavyzdžiui, dvasininkai, naudojasi metafizika kaip tam tikra ideologija, kad galėtų valdyti stipriuosius ir sveikuosius.

O dėl tikėjimo, tai ne tiek svarbu, ar jis *teisingas*, kiek tai, ar jis *teigia gyvenimą*, ar gali suteikti savo išpažinėjams jėgos, laisvės ir valdžios pojūtį.

Kaip ir egzistencialistai, Nyčė rašė, kad mes ne atrandame, o veikiau kuriame vertybes. Tik nuo mūsų pačių priklauso, ar pajėgsime išsiskirti iš beprasmio daiktų pasaulio ir išsiugdyti *valią viešpatauti*, kuriai kančia tėra kelias į tobulybę. Žmogus turi paklusti širdies polėkiui, o ne proto diktatui.

Valia viešpatauti yra pagrindinė Nyčės kūrinių idėja. Tai gamtos dėsnis. Tai ir žmogaus galios branduolys, pranokstantis savo paties ribas, siekiantis įsitvirtinti ir dominuoti. Valia viešpatauti padeda žmogui, *protingiausiai ir silpniausiai* būtybei, tapti pasaulio šeimininku. *Valia* — tai ne tas pat, kas *gyvenimas.* Gyvenimas atviras chaosui, todėl jam reikia suteikti kryptį ir tikslą. Štai ką rašė Nyčė veikale „Valia viešpatauti" (1887–1888 m.):

Kompozitorius Richardas Vagneris, naudodamasis germanų mitologija, sukūrė naują operos herojaus tipą. Vagnerio herojai turi daug Nyčės antžmogio bruožų.

Paženklinti būties prigimtį tapsmo procese — tai aukščiausia valia viešpatauti.

Arba kitoje vietoje:

Apie valios jėgą aš sprendžiu iš to, kiek pasipriešinimo, skausmo ir kančios gali pakelti žmogus, kad įsiviešpatautų.

Jeigu žmonių poelgius vertintume tiktai valios viešpatauti požiūriu, tai jos apraiškų rastume kiekviename žmogiškųjų santykių lygmenyje. Kiekvienas ginčas — tai pastanga įsiviešpatauti. Tiek pramonininko, tiek ir pamokslininko ar politiko veikla, ir netgi lytinis aktas neįsivaizduojami be siekimo valdyti.

Antžmogis

Paskutiniu savo kūrybos laikotarpiu Nyčė tapo antžmogio pranašu. Ši idėja dažnai suprantama neteisingai, — ji neturi nieko bendra su rasiniu pranašumu. Tiesiog antžmogis yra įveikęs žmogiškuosius skrupulus, dėl kurių kankinasi kiti. Jis pats kuria vertybes ir tvarko savo gyvenimą. Jis nugali savas silpnybes ir nekenčia kitų neryžtingumo.

Ar gali būt didingas tas, kuris nejaučia turįs pakankamai jėgos ir valios sukelti didį skausmą? Gebėjimas kentėti yra menka dorybė: silpnos moterys ir net vergai kentėti kartais moka tobulai. Bet nepalūžti nuo vidinės graužaties ir abejonių, kai kitas kenčia, o tu girdi jo šauksmą — štai kas tikrai didinga!

Paprastus žmones Nyčė vadino mėšlu, trąša, kurią reikia tirštai paskleisti, kad išaugtų vienintelė gėlė. Tiktai kilnieji, tie, kurie pasižymi galinga valia viešpatauti, pranoks patys save. Antžmogis bus naujo tipo dionisiškasis žmogus, tikro vitališkumo ir begalinės jėgos įsikūnijimas, pasitikintis savimi ir mokąs save valdyti. Toks įsitikinimas iš esmės prieštarauja Markso minčiai, kad ateities žmoniją sudarys proletarų bendruomenė, kitaip sakant, paprasti žmonės. Nyčės antžmogis taip pat yra visiškai kitoks negu Kierkegoro „žmogus Dievo akivaizdoje“, nesiekiantis tapti kuo nors daugiau, negu kad iš jo tikisi kiti.

Nyčė labai smarkiai paveikė Europos

literatūrą bei filosofiją. Kamiu, Sartras, Špengleris, Tilichas, Buberis — tai vis filosofai, kuriems Nyčės kūryba padarė didelę įtaką.

Frydrichas Nyčė geriau negu bet kas kitas suprato, ką reiškia įtikėti, jog Dievas mirė. Pasaulyje be Dievo žmonija ne tiek laisva, kiek slegiama didžiulės atsakomybės. Kad išliktų nuoseklus, Nyčė turėjo tapti antžmogiu sau pačiam. Jis jautė, kaip siaubinga būti atsakingam už visa, kas gyva. Galbūt tik beprotybė jį ir išvadavo iš šios baisios atsakomybės. Taigi dar kartą kalba Zaratustra:

Deja, tik beprotybė bus man dovana... Tik nepasiekiamas įstatymų, aš būsiu tremtinys iš tremtinių.

Graikų dievai Dionisas ir Apolonas

Dionisas buvo chaoso, vaisingumo ir ekstazės dievas, Apolonas – saulės, tobulų formų ir fantazijos dievas. Nyčė sakė, kad graikų tragedija gimė iš šių dviejų pradų susiliejimo. Nyčės dialektikos tikslas – pagrįsti ir išlaikyti šių dviejų fundamentaliųjų gyvenimo ir pažinimo būdų pusiausvyrą.

Pagalvokite

1. Kaip krikščionis galėtų paprieštarauti Nyčės *valios viešpatauti* koncepcijai?

2. Ar sutinkate su požiūriu, kad mes ne tiek atrandame, kiek patys kuriame vertybes? Ar tai skirtingi dalykai?

3. Pamąstykite apie savo mokyklą. Ar tai dionisiškosios, ar apoloniškosios kultūros reiškinys? O gal abiejų?

24

Humanizmas šiuolaikiniame pasaulyje

Džonas Stiuartas Milis

„Įsitikinimų sistema, grindžianti moralę naudingumo, arba didžiausios laimės, principu, teigia, jog poelgiai yra teisingi, kai jie priartina laimę, o neteisingi — kai ją atitolina."

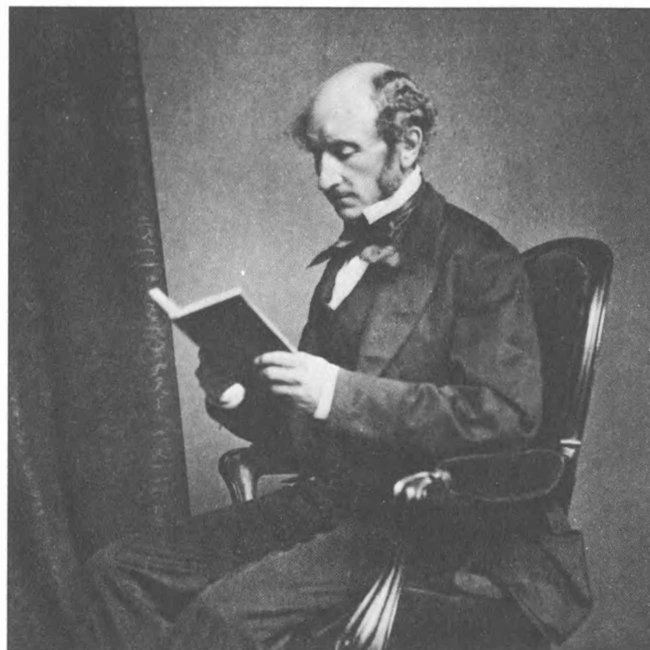
Nesunku įžvelgti bendrą mintį, siejančią toliau pateikiamas citatas.

Prezidentas Kenedis kalbėjo:
Visos žmogiškosios problemos yra sukurtos žmonių, taigi žmonės jas gali ir išspręsti.

Prieš daugelį metų poetas Čarlzas Svinburnas yra parašęs labai panašius žodžius:
Lai bus pašlovintas aukštybėse Žmogus!
Juk jis yra visų daiktų valdovas.

Seras Džulianas Hakslis itin optimistiškai žvelgia į žmonijos ateitį:
Žmogus — vėliausiai atsiradęs šioje žemėje gyvybės tipas ir vienintelis tolesnės savo paties evoliucijos veiksnys.

O štai ką sako (tiesa, ne be ironijos) Šekspyro Hamletas:
Koksai nepaprastas kūrinys — žmogus!
Koks prakilnus savo protu! Koks neaprėpiamas savo gabumais! Savo judesiais ir išvaizda — koks įspūdingas ir nuostabus! Savo veiksmais — kaip panašus į angelą!

Džonas Stiuartas Milis

Savo išmone — kaip panašus į Dievą!
Pasaulio grožis! Visų gyvių pažiba!

Tačiau bene įtaigiausi Gordono Čaildo žodžiai:
Žmogus save kuria pats.

Šiuolaikinis humanizmas yra pasaulietiškas. Jam nebereikia Dievo kaip aukščiausio autoriteto, mokančio žmogų gyventi. Žmonija turi pati spręsti savo problemas.

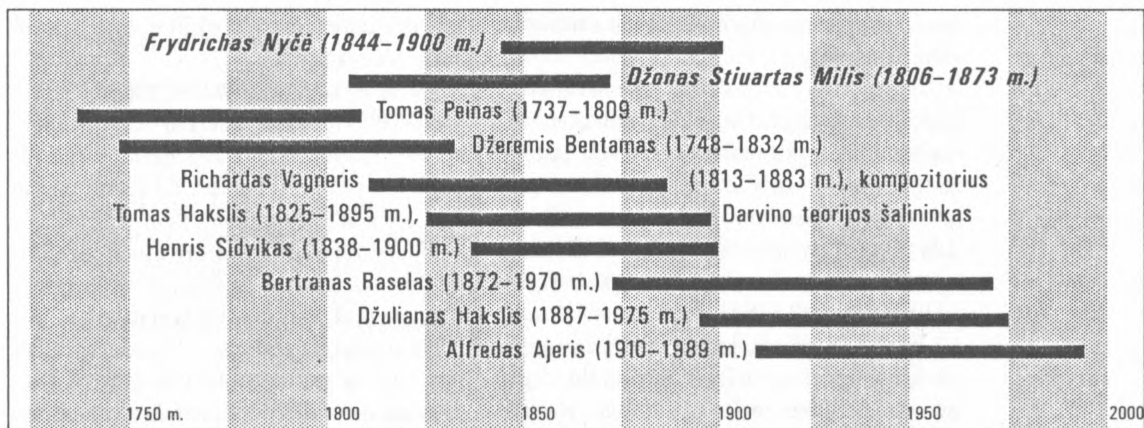
Ankstesniuose šios knygos skyriuose mes jau susipažinome su kai kuriais šiuolaikinio humanizmo pirmtakais. Dabar apžvelkime humanizmo filosofijos raidą.

Humanizmo raida

Graikijos aukso amžius (V a. pr. Kr.) buvo tas laikotarpis, kai objektyvusis protas leido mokslui ir filosofijai išsivaduoti iš religijos bei prietarų viešpatystės. Platonas buvo humanistinės pasaulėžiūros priešininkas. Jis mokė, kad grožio, tiesos ir gėrio vertybės mus pasiekia iš aukštesniojo pasaulio. O humanizmo tradicija prasidėjo nuo „žemiškesnių" filosofų — Protagoro, Epikūro, Aristotelio.

Žodis *humanistas* imtas vartoti renesanso laikais (XIV–XVI a.). Vėl atgimęs klasikinis menas, filosofija bei literatūra aukštino žmogaus tobulumą. Ankstyvieji humanistai čia neįžvelgė jokio prieštaravimo krikščionybei. Būtent tada ir buvo pasėta pasaulietinio humanizmo sėkla. Renesansas pagimdė tai, ką Vazaris vadino „prieštaravimo dvasia". Ilgainiui ji sustiprėjo ir XVIII a. virto Švietimo judėjimu. Atėjo proto amžius.

Šviečiamuoju laikotarpiu klestėjo gamtos mokslai. Mokslinis pažinimas sukilo prieš krikščioniškojo tikėjimo tiesas. Žodis *empirikas* yra kilęs iš graikų kalbos žodžio, reiškiančio juslinę patirtį. Empirikai tvirtino, kad tikrovė pažįstama būtent per patirtį. Jų nuomone, tikrasis pažinimo būdas — tai stebėjimas. Į Dievo buvimo problemą jie žiūrėjo skeptiškai. Tačiau XVIII a. skeptikai dar nesivadino *ateistais*. Daugelis jų laikė save *deistais*, tuo pasakydami, kad jie tiki nepažinią (ir veikiausiai neįasmenintą) aukščiausiąją būtį. Žymiausias anglų deistas buvo To-

Humanizmo koncepcija

Humanistai teigia, kad gyvename tik vieną kartą, todėl svarbu, kad gyventume teisingai. Humanizmas remiasi agnosticizmu ir ateizmu.

Žmogaus protą humanistai laiko varomąja gyvenimo jėga. Jie yra pasaulietiškos orientacijos ir siekia išvaduoti visuomenę nuo religijos, kuri, jų manymu, stabdo žmonijos pažangą.

Humanistai yra materialistai, netikintys dvasios pasauliu. Pažinimą jie traktuoja empiriškai, sakydami, jog pasaulį pažįstame savo pojūčiais.

Skirtingai negu krikščionys, humanistai nevertina tikėjimo, nuolankumo, Dievo įsakymų laikymosi ir savęs išsižadėjimo. Humanizmo moralė yra tam tikras elgesio kodeksas, žmonių susikurtas rūpinantis savo pačių gerove.

mas Peinas (1737–1809 m.). Šis savamokslis parašė tris itin reikšmingus kūrinius: pamfletą „Sveikas protas“, turėjusį įtakos Amerikos nepriklausomybės karui, traktatą „Žmogaus teisės“, gynusį Prancūzijos revoliuciją, ir traktatą „Proto amžius“, skirtą Biblijos kritikai. Peinas tvirtino: „Žmogaus pareiga — kaip galima daugiau pažinti ir kuo geriau pasinaudoti tuo pažinimu“.

XVIII a. skepticizmas, įpratinęs žmones nepaisyti Dievo, labai suaktualino dorovės problemą. Nuo senų senovės buvo keliami du esminiai klausimai. *Kodėl žmogus privalo būti geras? Kas yra gėris?* Krikščionys atsako į šiuos klausimus paklusdami Dievo įsakymams ir išpažindami Kristaus mokslą. Tačiau pasauliečiai humanistai Dievo nepripažįsta. Tai kodėl jie privalo būti geri? Į šį klausimą atsako XIX a. utilitaristai.

Džonas Stiuartas Milis ir utilitarizmas

Džonas Stiuartas Milis gimė Londone 1806 m. Nuo trejų metų tėvas mokė jį graikų kalbos, matematikos, istorijos. Dar neturėdamas nė aštuonerių, Milis perskaitė visą Herodoto „Istoriją“ graikų kalba.

Tėvas buvo itin griežtas mokytojas, ypač jei Džonui Stiuartui prasčiau sekdavosi. Berniukas neturėjo beveik jokių ryšių su išoriniu pasauliu, bendravo tiktai su savo šeima, tačiau jam buvo leidžiama pasikalbėti su tėvo draugais, tarp kurių buvo filosofų, politikų, ekonomistų. Vienas jų — Londone gyvenęs filosofas Džeremis Bentamas.

1822 m. Milio tėvas ketino siųsti sūnų į Kembridžą, bet paskui pakeitė savo sprendimą ir surado jam darbą Rytų Indijos kompanijoje. Milis čia dirbo nuobodų klerko darbą, užtat vakarais galėdavo bendrauti su įvairių pažiūrų filosofais. Jis labiausiai domėjosi Utilitaristų draugija, kurios nariai rinkdavosi Džeremio Benta-

mo namuose. Ir pats Milis kūrė utilitaristinę filosofiją.

Svarbiausi Milio darbai: „Apie laisvę" (1859 m. parašytas veikalas, kuriame Milis aistringai gina individo laisvę), „Logikos sistema" (1843 m., knyga, skirta empiristinei filosofijos problemų analizei), „Tyrimai ir svarstymai" (1859–1875 m.), „Atstovaujamasis valdymas" (1861 m.) ir „Utilitarizmas" (1863 m.).

Iš esmės utilitarizmas yra labai paprasta filosofija. Pagrindiniai utilitarizmo atstovai — Džeremis Bentamas, Henris Sidvikas ir Džonas Stiuartas Milis. Pastarasis rašė:

Įsitikinimų sistema, grindžianti moralę naudingumo, arba didžiausios laimės, principu, teigia, jog poelgiai yra teisingi, kai jie priartina laimę, o neteisingi — kai ją atitolina. Laimę mes suprantame kaip malonumą ir skausmo nebuvimą, o nelaimę — kaip skausmą ir malonumų netektį.

Tad laikantis šio požiūrio:

- Apie poelgius sprendžiama iš jų padarinių ir iš to, kiek malonumo šie padariniai suteikia kiekvienam žmogui;
- Keliamas tikslas — kuo daugiau laimės kuo didesniam žmonių skaičiui.

Mūsų laikais utilitarizmo teorija suskilo į dvi dalis: *veiklos* utilitarizmą ir *nuostatų* utilitarizmą.

Veiklos utilitarizmas teigia, kad kiekvieno individualaus poelgio vertė priklauso nuo jo rezultatų. Pavyzdžiui, jeigu jūs aukojate pinigų labdarai, tai turite numatyti, kiek laimės suteiks jūsų dovana.

Nuostatų utilitarizmui rūpi ne individualūs poelgiai, o veiklos nuostatų naudingumas. Aptarkime tokią nuostatą: „visi privalo aukoti labdarai". Jos idėja — daryti tai, kas geriausia didžiausiam skaičiui žmonių, net jei kiekvienas konkretus poelgis suteiks ir mažiau laimės. Veiklos utilitarizmo šalininkas savęs klausia: „Koks bus šio mano poelgio rezultatas?" Nuostatų utilitarizmo šalininkas svarsto: „Kas bus, jeigu taip pasielgs kiekvienas?"

Paprastai utilitarizmui prikišami trys dalykai:

- Kaip apskaičiuoti, kiek laimės gali suteikti individualus poelgis arba bendra nuostata?
- Argi teisinga, kad daugumos laimė kartais reikalauja nekaltų aukų arba yra garantuojama neteisinės socialinės sistemos (pavyzdžiui, vergovės)?
- Ar tikrai dorovę lemia tiktai poelgiai, o ketinimai ir motyvai neturi jokios reikšmės?

Seras Džulianas Hakslis, Darvino teorijos populiarintojo T.H. Hakslio anūkas, vienas žymiausių šiuolaikinio humanistinio judėjimo atstovų. Jis buvo garsus zoologas. Dž. Hakslis teigė, kad žmonija tapo svarbiausiu savo pačios raidos veiksniu.

Ankstyvasis utilitarizmas

Tam tikra prasme utilitarizmas buvo grįžimas prie Epikūro (341–270 m. pr. Kr.) filosofijos. Epikūras kalbėjo apie gyvenimo meną. Štai vienas iš jo pamokymų: „Visų didžiausias dalykas, kurį duoda išmintis viso gyvenimo laimei, yra draugystė". Epikūras vadovavosi Aristotelio mintimi, kad geras (teisingas) elgesys nulemia žmogaus laimę.

Epikūro požiūriu, teisingas gyvenimas – tai malonumai ir skausmo nebuvimas, draugystė ir sielos ramybė. Tais laikais neregėtas dalykas: tarp Epikūro mokinių buvo vergų ir moterų. Paprastai įsivaizduojama, kad Epikūras nevengė jokių kūno malonumų, tačiau iš tiesų jis gyveno labai saikingai. Kai ateidavo svečių, jis vaišindavo kukliu maistu: bandelėmis su vandeniu, trupučiu sūrio, o ypatingomis progomis – šiek tiek vyno. Epikūras mokė, jog sielos ramybę suteikia „saikas visuose dalykuose". Priešingą etiką skelbė stoikai, tikinę, kad žmonėms derėtų ne veržtis į malonumus, bet išmokti nuo jų nepriklausyti.

Nyčė manė, kad kai kurie žmonės jau iš prigimties yra vertingesni už kitus ir jų laimė — žymiai svarbesnis dalykas už „mažųjų" žmonių laimę. Milį jis laikė tikru kietagalviu.

Aš neatsistebiu, koks vulgarus turi būti žmogus, kuris tvirtina: „Kas teisinga vienam žmogui, tas teisinga ir kitam". Jei vadovausimės tokiais principais, tai žmonių santykiai pavirs tarpusavio paslaugomis — kiekvienas poelgis bus tarsi mokestis grynais už mums naudingą darbą. Ši hipotezė visiškai niekinga; jos laikomasi tada, kai manoma, jog mano ir tavo poelgių vertė tam tikra prasme yra vienoda.

XX amžiaus humanizmas

Vienas žymiausių XX a. humanistų buvo Bertranas Raselas. Grafas Raselas išgarsėjo matematikos ir logikos darbais; be to, jis rūpinosi švietimo, liberaliosios politikos reikalais ir tarptautiniais santykiais. Jis buvo filosofas, *loginio pozityvizmo* teorijos kūrėjas, ir manė, jog filosofas privalo tarti savo žodį apie visuomenę, kurioje gyvena. Tad 1958 m. Raselas tapo vienu iš branduolinio nusiginklavimo kampanijos organizatorių, ir net senyvas amžius nesutrukdė jam dalyvauti gatvių demonstracijose. Tūkstančiai jaunų žmonių sekė jam įkandin. Turėdamas devyniasdešimt metų, Raselas antrą kartą pateko į kalėjimą. Kaip kažkada Sokratas, jis irgi „klibino valstybės pamatus" ir „tvirkino jaunimą". Raselas nuo pat jaunystės buvo ateistas. Štai ką jis rašo knygoje „Ką aš tikiu" (1925 m.):

Aš tikiu, kad kai numirsiu, tai supūsiu ir nė menkiausia mano dalelė neišliks. Aš nesu jaunas, myliu gyvenimą. Tačiau man atrodo niekinga virpėti iš baimės galvojant apie išnykimą. Laimė nenustoja savo tikrumo vien dėl to, kad jai lemta baigtis, lygiai kaip ir mintis arba meilė nepraranda savo vertės vien todėl, kad nėra amžinos. Juk daugelis mokėjo išdidžiai pasitikti mirtį; jų išdidumas turėtų mus išmokyti teisingai suvokti žmogaus vietą pasaulyje.

Anglijos humanistinis judėjimas išgarsėjo 1955 m., kai BBC radijas transliavo Margaretos Nait švietimo psichologijos paskaitų ciklą „Dorovė be religijos". Šios paskaitos sukėlė didžiulį visuomenės protestą. Dabar jau būtų sunku įsivaizduoti tokią reakciją. Nait kalbėjo:

Kai intelektualinis klimatas darosi vis nepalankesnis krikščioniškajam tikėjimui, neteisinga būtų skiepyti vaikams tikėjimo tiesas kaip vienintelį dorovės pagrindą.

Humanizmas suklestėjo septintojo dešimtmečio viduryje. Du žymūs intelektualai, seras Džulianas Hakslis ir profesorius seras Alfredas Ajeris, buvo Britanijos humanistų asociacijos prezidentai. Kilo idėja, jog visą žmonijos raidą galima būtų vertinti humanizmo požiūriu. Hakslis pranašavo, kad humanizmas padės išspręsti tokias filosofijos problemas, kaip dvasios ir materijos priештara. Jis sakė, kad humanizmas padės įveikti prarają,

skiriančią abi šaltąjį karą kariaujančias pasaulio puses.

Apie religiją Hakslis kalbėjo taip:
Religija vis dėlto reikalinga, tiktai kitokia... Užuot skiepijusi antgamtinių jėgų kultą, ji garbins žmogaus genialumą, atsiskleidžiantį per meną ir meilę, intelekto galią bei įkvėpimo žavesį.

Kitokį požiūrį į humanizmą išsakė teologas Hansas Kiungas veikale „Apie buvimą krikščioniu" (1974 m.):
Argi tai sprendimas — kiekvienu atveju apeliuoti į žmogiškąjį faktorių? Humanizmas — perdėm greitai kintantis reiškinys. Kas liko iš renesanso humanizmo, kai šitiek kartų žmogus nusivylė, nes buvo pažemintas? Pirmąsyk jį nuvylė Kopernikas, įrodęs, kad jo Žemė nėra visatos centras; antrasis nusivylimas buvo Markso teorija, parodžiusi žmogaus priklausomybę nuo nežmoniškų socialinių sąlygų; trečiasis — Darvino mokymas, kildinęs žmogų iš žemesniųjų gyvūnų pasaulio; o ketvirtasis nusivylimas buvo Froido aiškinimas, kad intelektualioji žmogaus sąmonė savo šaknimis siekia instinktų buveinę — pasąmonę... Bet tai dar niekis palyginti su fašizmu ir nacizmu... susižavėjimu Nyčės antžmogiu... už tai žmonija sumokėjo iki tol neregėtu humanistinių vertybių žlugimu ir milijonais gyvybių. Kai prarasta tiek iliuzijų, skeptiškas požiūris į humanizmą atrodo visai pagrįstas.

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar žmonija tobulėja?

2. Ar utilitarizmas – teisinga filosofija?

3. Įsivaizduokite, jog rašote humanizmo vadovėlį. Knygos tikslas – supažindinti su fizine bei intelektualine žmonijos raida: technologijos ir medicinos laimėjimais, vertybėmis, gyvenimo sąlygomis. Apie ką jūs papasakotumėte šioje knygoje? Kokių įvykių, vietų ir pan. norėtumėte išvengti?

Kas yra Jėzus?

KRISTAUS ASMENYBĖ

25

Kristologijos raida

Jėzus, Dievo Sūnus

Būtų keista, jei skaitydamas šią knygą kas nors imtų ir suabejotų, ar tikrai egzistavo Sokratas ir Platonas. Kodėl? Juk niekam nėra tekę jų sutikti — šie filosofai gyveno 400 metų prieš Kristų. Galbūt kiek lengviau patikėti, kad tikrai gyveno Sokratas, kadangi apie jį rašė Platonas, o Platono dialogai pasiekė ir mūsų dienas. Tačiau kodėl turėtume tikėti Platono egzistavimu? Tikriausiai todėl, kad apie jį rašė daugelis žmonių, — vargu ar jie visi sakė netiesą.

Dėl istorinio Jėzaus iš Nazareto egzistavimo, panašiai kaip dėl Budos ir kitų, vis dar tebesiginčijama. Garsi diskusija buvo kilusi XIX a., kai Brunas Baueris pasiūlė Jėzaus asmenį laikyti tam tikra *idėja*. 1910 m. Arturas Drujis ėmė kalbėti apie *Kristaus mitą*. Ginče dėl Kristaus istoriškumo tai buvo kraštutinės pozicijos.

Nuo to laiko dar nė vienas rimtesnis mokslininkas nepaneigė Jėzaus kaip istorinio asmens egzistavimo. Tačiau gausu įvairiausios nemokslinės literatūros, kurioje Jėzus traktuojamas kaip ateivis iš kitų planetų, kaip astralinis mitas, kaip slapta susituokęs, — galima pasirinkti pageidaujamą interpretaciją. Šiame skyriuje mes pamėginsime pažvelgti į Jėzų iš Nazareto, ieškodami jo vietos istorijoje ir bandydami suprasti, kodėl skirtingi žmonės bėgant amžiams nevienodai traktavo Jėzaus asmenybę.

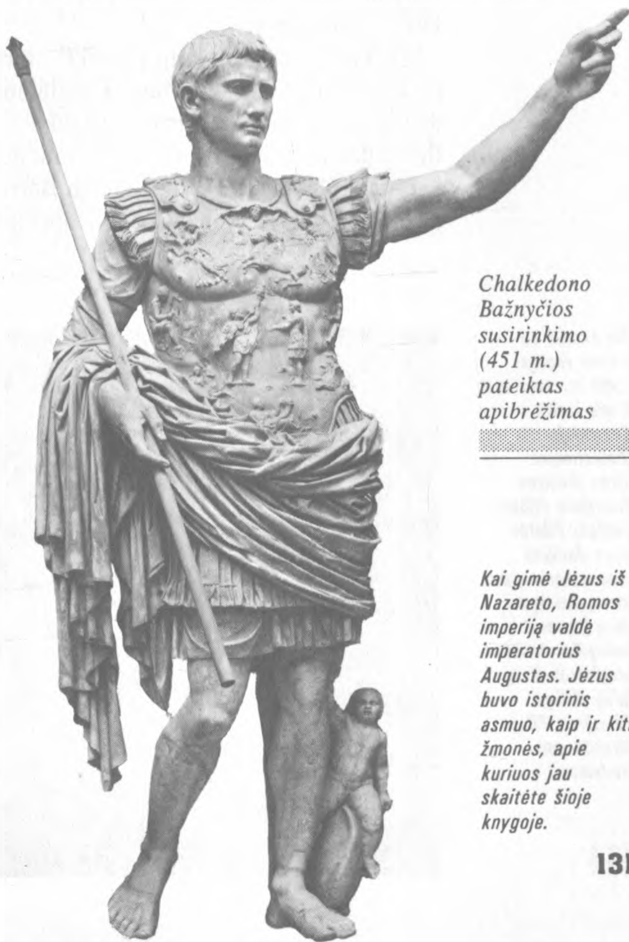
Jėzus istorijoje

Jėzus iš Nazareto priklauso istorijai. Jis išvydo pasaulį tam tikru laiku tam tikroje vietoje. Naujajame Testamente sakoma, kad Jėzus gimė Romos imperatoriaus Augusto valdymo laikotarpiu (27 m. pr. Kr.–14 m.). Judėją tada valdė Romai pavaldus karalius Erodas Didysis (37–4 m. pr. Kr.). Tad Kristus gimė ne vėliau kaip 4 m. pr. Kr.

Jis mirė apie 30 m., — taip tvirtina Romos istorikas Tacitas, tą patį sako ir Evangelijos — tuo metu, kai Judėjos prokuratorius buvo Poncijus Pilotas (26–30 m.).

„Vienas ir vienatinis Dievo Sūnus, mūsų Viešpats Jėzus Kristus yra tobulas Dievas ir tobulas žmogus, tikras Dievas ir tikras žmogus."

Chalkedono Bažnyčios susirinkimo (451 m.) pateiktas apibrėžimas

Kai gimė Jėzus iš Nazareto, Romos imperiją valdė imperatorius Augustas. Jėzus buvo istorinis asmuo, kaip ir kiti žmonės, apie kuriuos jau skaitėte šioje knygoje.

Jėzaus gimimo ir mirties datos, kaip ir daugelio senovės istorijos įvykių datos, tėra apytikrės, tačiau jas stengtasi nustatyti kaip galima tiksliau.

Jėzus buvo žydas: jis priklausė nedidelei skurstančiai tautelei, gyvenusiai Romos imperijos pakraštyje. Apie jį nėra išlikę jokių oficialių duomenų. Jei jis ir buvo įregistruotas kokiuose nors teisės dokumentuose, tai jie tikriausiai yra žuvę. Jėzus išgyveno apie trisdešimt trejus metus, o jo viešas mokymas ir veikla tetruko vos trejetą metų (Evangelijoje pagal Joną aprašytos trejos žydų Velykos). Tačiau tas laikotarpis galėjo būti dar trumpesnis, nes kiti autoriai sinoptikai — evangelistai Matas, Morkus ir Lukas — temini tik vienerias žydų Velykas.

Nėra pagrindo manyti, kad Jėzui kada nors būtų tekę iškeliauti iš Palestinos. Jis ilgiausiai gyveno ir dirbo tolimame šiauriniame užkampyje — Galilėjoje, o paskui — Jeruzalėje.

Tačiau šis žmogus taip paveikė istoriją, kad nuo jo gimimo pradėta skaičiuoti nauja era. Jėzaus mokymas susilaukė paties didžiausio atgarsio per visą žmonijos istoriją. 1980 m. išleistoje Deivido Bareto „Pasaulinėje krikščionybės enciklopedijoje" („World Christian Encyclopedia") pateikiami tokie duomenys:

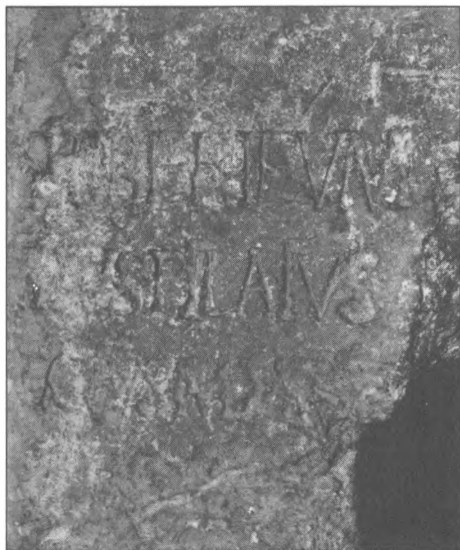
- Kas trečias arba kas ketvirtas pasaulio gyventojas yra krikščionis;
- 223 pasaulio šalyse yra daugiau kaip 20 800 krikščionių denominacijų;
- Krikščionys priklauso 8100 skirtingų etnolingvistinių grupių;
- Krikščioniškoji literatūra dabar skelbiama daugiau nei 2000 pasaulio kalbų.

Nikėjos visuotinis Bažnyčios susirinkimas

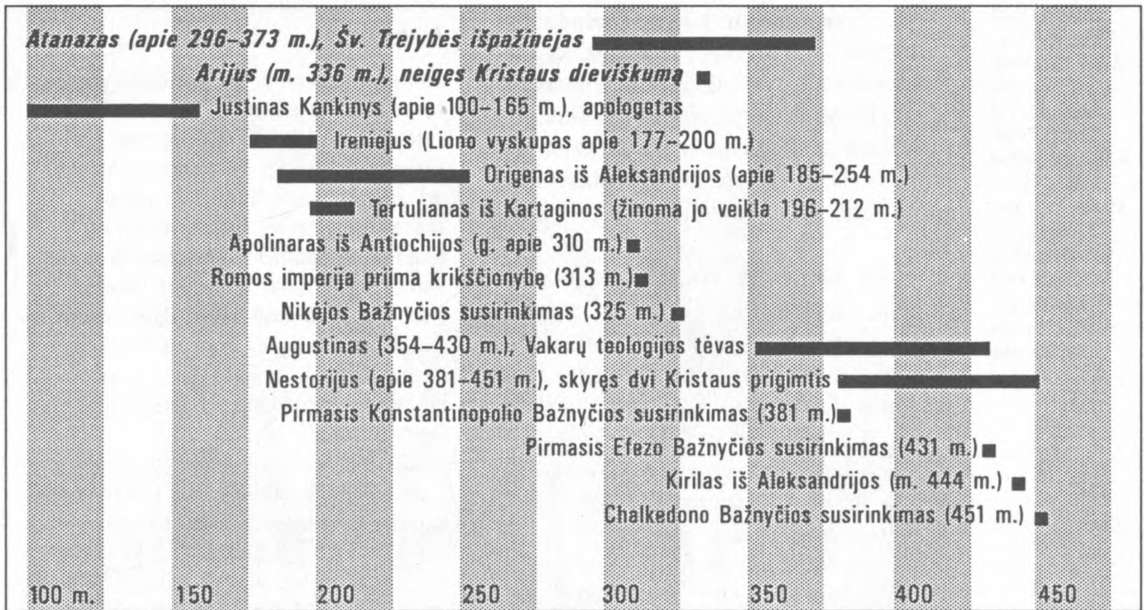
Šis Bažnyčios susirinkimas sprendė ypatingos svarbos klausimus, lemtingus krikščionių tikėjimui. Karštas diskusijas sukėlė Arijus ir jo sekėjai. Opiausia problema buvo tokia: ar Jėzus turėjo tikrai dievišką prigimtį, t.y. buvo visai toks pat, kaip ir pats Dievas? Ar jis tebuvo tiktai Dievo kūrinys, kaip ir visa žmonija?

Arijaus požiūriu, Dievo Sūnus turi būti Dievo kūrinys, vadinasi, jis turėjo pradžią. Garsusis Arijaus posakis skamba taip: „Buvo laikas, kai Sūnaus nebuvo". Arijaus mokymo atgarsių galime rasti ir mūsų laikais Jehovos liudytojų koncepcijoje. Nikėjos Bažnyčios susirinkimas aiškiai suvokė besiartinančią grėsmę. Arijonai tvirtino, kad neįmanoma įvertinti, kokia prasme Jėzus galėtų būti vadinamas Dievu ir apskritai — ar jis tikrai buvo Dievo Sūnus. Arijus aiškino, jog tai tėra pagarbos ženklas: Jėzus vadinamas Dievu, tačiau iš tikrųjų jo prigimtyje nėra nieko dieviška.

Teologiniai mūšiai Nikėjoje turėjo baigtis Dievo Sūnaus statuso įtvirtinimu. Arianizmas buvo oficialiai pasmerktas. Visi dalyvavę vyskupai privalėjo pasirašyti tokį *Credo*: „Tikiu vieną Dievą, visagalį Tėvą, dangaus ir žemės, regimosios ir neregimosios visatos Kūrėją. Tikiu vieną Viešpatį Jėzų Kristų, vienatinį Dievo Sūnų, prieš visus amžius gimusį iš Tėvo: Dievą iš Dievo, Šviesą iš Šviesos, tikrą Dievą iš tikro Dievo; gimusį, bet ne sukurtą, esantį vienos prigimties su Tėvu. Per jį visa yra padaryta".

Šis akmuo su įrašais rastas 1961 m. karaliaus Erodo uoste Cezarėjoje (Palestinoje). Jame iškaltas Poncijaus Piloto vardas; Pilotas buvo Judėjos prokuratorius tuo metu, kai žydai Jėzų pasmerkė nukryžiuoti. Tai vienintelis iš tų laikų išlikęs Poncijaus Piloto istoriškumo įrodymas.

Skirtingai negu kitos šioje knygoje aprašomos asmenybės, Jėzus nepaliko nė vieno užrašyto žodžio. Todėl mes negalime, sėdę prie knygos, išstudijuoti tikrojo Kristaus mokymo. Jei norime jį pažinti, turime naudotis antriniais šaltiniais — tų laikų romėnų bei žydų raštais. Bet jie nedaug ką tegali mums pasakyti — tik tiek, kad Jėzus tikrai gyveno ir kad yra žinomi jo sekėjai. Pagrindiniai šaltiniai yra keturios Evangelijos, laikomos autentišku krikščionių tikėjimo liudijimu.

Žodis *evangelija* reiškia „gerąją naujieną“, taigi šios knygos nėra tik Jėzaus biografijos. Jos nepasakoja viso Jėzaus gyvenimo, nepateikia išsamių konkrečių įvykių aprašymų. Mes nieko nesužinome apie Jėzaus jaunystės pasaulėžiūrą, jo asmenybės ir pažiūrų raidą. Dažniausiai Evangelijų autoriai, arba *evangelistai*, kurdami Jėzaus paveikslą, mini tuos pačius faktus ir aplinkybes, tačiau esama ir skirtingų detalių. Aišku viena: visi keturi vaizduoja Jėzų iš Nazareto kaip pažadėtąjį Mesiją, Viešpatį, Dievo Sūnų.

Evangelijos nėra objektyvios, mokslinės istorijos. Jas parašė žmonės, tikėję Jėzų ir iš esmės paveikti jo gyvenimo bei mokymo. Jiems Jėzus nebuvo vien tik miręs didvyris, jis gyveno su jais, nuolat buvo šalia. Tad Evangelijos nėra tik įvykių aprašymas, tai pastanga įkvėpti tikėjimą, tai aistringi įtikėjusiųjų liudijimai, graikiškai vadinami *kerygma* (šis žodis reiškia „žinios skelbimą“, „mokymą“, „pamokslą“). Itin svarbi *gerosios naujienos* dalis, kur sakoma, kad Jėzus yra *Emanuelis*, — šis jo vardas reiškia „Dievas su mumis“. Įvairiems žmonėms krikščionybė turi skirtingą prasmę. Viskas priklauso nuo to, kaip mes suprantame Jėzų. Kas jis yra? Jėzaus *asmenį* tyrinėjantis mokslas vadinasi *kristologija*. O tikėjimo tiesą, skelbiančią, kad Jėzus buvo žmogumi tapęs Dievas, vadiname *inkarnacija* („įsikūnijimu“).

Kristologija: trumpa apžvalga

Kaip skirtingais šimtmečiais Kristaus asmenį traktavo Krikščionių bažnyčia? Kas jis? Dievas? Žmogus? Ir Dievas, ir žmogus?

Pirmieji krikščionys buvo žydai; jie tikėjo, kad „Viešpats mūsų Dievas yra vienatinis Viešpats“. Pradėjus formuotis Krikščionių bažnyčiai, ankstyvieji apašta-

lai per Sekmines ir į Jėzų kreipdavosi „Viešpatie“. Evangelijos pasakoja, kad ilgainiui Jėzaus gyvenimas ir mokymas, jo prisikėlimas iš mirusiųjų atvėrė akis pirmiesiems jo sekėjams ir jie suprato, jog Jėzus — Dievo Sūnus ir pažadėtasis Mesijas, kurio žydai laukė kaip savo Išganytojo.

Ankstyvoji Bažnyčia Jėzų vadino Atpirkėju, Išganytoju, Viešpačiu, Dievo Sūnumi. Vienas iškilmingiausių Jėzų šlovinančių tekstų — Evangelijos pagal Joną prologas. Kiekvienas išsilavinęs tų laikų žydas ar graikas turėjo pajusti, kokiu pakiliu stiliumi kalba evangelistas, skelbiantis Jėzaus dieviškumą:

Pradžioje buvo Žodis.
Tas Žodis buvo pas Dievą,
ir Žodis buvo Dievas.
Jis pradžioje buvo pas Dievą.
Visa per jį atsirado,
ir be jo neatsirado nieko,
kas tik yra atsiradę.
Jame buvo gyvybė,
ir ta gyvybė buvo žmonių šviesa.
Šviesa spindi tamsoje,
ir tamsa jos neužgožė.
<...>
Tas Žodis tapo kūnu
ir gyveno tarp mūsų;
mes regėjome jo šlovę —
šlovę Tėvo viengimio Sūnaus,
pilno malonės ir tiesos.
<...>
Kaip Įstatymas duotas per Mozę,
taip tiesa ir malonė
atėjo per Jėzų Kristų.

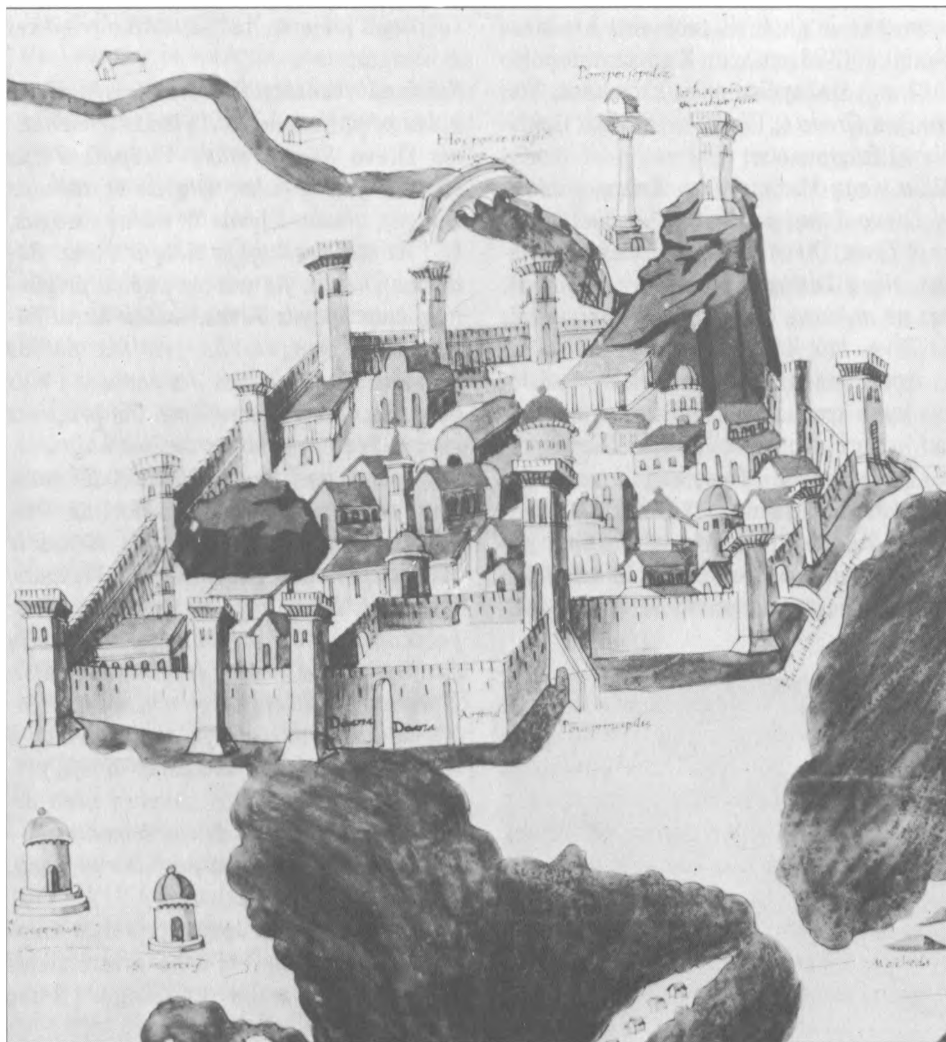
Kai kurie ankstyvieji Bažnyčios Tėvai, kūrę II a., nenorėjo sutikti, kad Jėzus turėjo ir žmogiškąją, ir dieviškąją prigimtį. Ignotas Antiochietis (mirė apie 115 m.) stengėsi įrodyti, kad Jėzus buvo tikras žmogus, iš kūno ir kraujo. Jis prieštaravo doketistams, skelbusiems, kad Jėzus tik pasirodęs žmogaus pavidalu, o iš tikrųjų buvęs dangiškasis pasiuntinys — kažkas panašus į I a. žydų „antžmogį“. Kitos srovės, pavyzdžiui, ebionitai (žydai krikščionys) Jėzų laikė paprastu žmogumi, tik labai talentingu pranašu. Adopcionistai tvirtino Jėzų buvus ypatingo šventumo žmogų, kuris per krikštą buvo įsūnytas (lot. *adoptio* — „įvaikinimas“) ir tapo Dievo Sūnumi.

Ginčai dėl Kristaus dieviškumo tęsėsi iki V a. Krikščionys buvo kaltinami tuo, kad jie garbiną du Dievus — Dievą Tėvą ir Kristų. Viena iš krikščionybės srovių — monarchianai — atrėmė šį kaltinimą, skelbdama, jog *Tėvas, Sūnus* ir *Dvasia* tėra skirtingi to paties Dievo vardai. Dievas, tvirtino monarchianai, skirtingiems savo vaidmenims pasirenka skirtingus vardus. Tokie III a. mąstytojai, kaip Tertulianas ir Origenas, prieštaravo monarchianams, pabrėždami, kad Tėvas, Sūnus

Atanazas

Atanazas gimė III a. pabaigoje. Keturiasdešimt penkerius metus jis buvo Aleksandrijos vyskupas ir mirė 373 m. Visą savo gyvenimą jis kovojo su arianizmu. Arijaus mokymą pasmerkė Nikėjos Bažnyčios susirinkimas, tačiau Origeno šalininkai Rytuose nepripažino suformuluotojo *Credo*. Romos imperatorius troško krikščionių vienybės, todėl buvo linkęs elgtis tolerantiškai. Atanazas Jėzaus Kristaus dieviškumą laikė krikščionių tikėjimo pamatu. Jo nuomone, tik dieviškasis Kristus galėjo išgelbėti pasaulį.

Ši mintis persmelkia visą Atanazo veikalą „Žodžio įsikūnijimas“. Nesutikdamas su tais, kurie Dievo Sūnaus įsikūnijimą ir nukryžiavimą laikė pažeminimu, jis tvirtino, kad pasaulį galėjo atpirkti tiktai tas, kas jį yra sukūręs: „Mes buvome toji priežastis, dėl kurios jis prisiėmė žmogaus pavidalą. Jis mus taip mylėjo, kad dėl mūsų išganymo nužengė žemėn ir gimė kaip žmogus... Niekas kitas, tiktai pats Išganytojas, tas, kuris pradžioje iš nieko sukūrė viską, galėjo pataisyti paklydusį, kad jis vėl taptų nesugadintas; niekas kitas, tiktai Tėvo atspindys galėjo iš naujo atkurti žmogų pagal Dievo paveikslą; niekas kitas, tiktai Viešpats Jėzus Kristus, kuris pats yra Gyvenimas, mirtingą galėjo paversti nemirtingu“.

Kadangi Jėzus mirė ir prisikėlė Jeruzalėje, tai šis miestas krikščionybės išpažinėjams greitai tapo labai svarbus. Šis Jeruzalės miesto bei apylinkių piešinys rastas antikiniame lotyniškame Aleksandrijos manuskripte.

(arba Žodis) ir Dvasia yra trys skirtingi nekintami Dievo *asmenys.*

Kristologija tapo viena prieštaringiausių Bažnyčios mokslo sričių. Reikėjo aiškiai atsakyti į du klausimus.

- Dėl Dievo asmens vientisumo: koks Dievo Tėvo, Dievo Sūnaus ir Dievo Šventosios Dvasios santykis? (Taip atsirado Šv. Trejybės doktrina.)
- Dėl Kristaus asmenybės: ar Jėzus gali būti mąstomas kaip tikras žmogus ir tikras Dievas, kartu išlikdamas vienas asmuo? (Taip suformuluota svarbi kristologijos problema.)

Įsisiūbavusi diskusija iškėlė daug talentingų mąstytojų. Nepamirškite, jog ji užsimezgė žydų religinės filosofijos dirvoje ir išplito po visą helenistinį pasaulį. Tad Jėzaus Bažnyčia, stengdamasi ištirti ir paaiškinti Kristaus asmens paslaptį, naudojosi graikų filosofijos sąvokomis bei idėjomis.

Justinas Kankinys (II a.) ir kiti apologetai iškėlė Kristaus kaip *Logo* (Dievo Žodžio, arba Proto) idėją. Jų įsitikinimu, Jėzus buvęs Dievo ir pasaulio tarpininkas.

Arijus (IV a.) mokė, kad tik Dievas Tėvas yra tikrasis Dievas. Toks Kristaus dieviškumo neigimas užtraukė jam Bažnyčios vadovų rūstį. Kartu su visais jį

pasmerkė ir garsusis teologas Atanazas Nikėjos (325 m.) ir Konstantinopolio (381 m.) Bažnyčios susirinkimuose. Štai Nikėjos *Credo* („Tikiu“ — tikybos išpažinimo) fragmentas:

Tikiu vieną Viešpatį Jėzų Kristų, vienatinį Dievo Sūnų, prieš visus amžius gimusį iš Tėvo: Dievą iš Dievo, Šviesą iš Šviesos, tikrą Dievą iš tikro Dievo; gimusį, bet ne sukurtą, esantį vienos prigimties su Tėvu. Per jį visa yra padaryta.

Apolinaras (IV a. pab.) mokė, kad Jėzus buvo kreipiamas dieviškosios minties, tad jis turėjo žmogaus kūną ir Dievo protą. Bažnyčia išaiškino, kad Jėzus turėjo žmogaus kūną, žmogaus protą ir sielą.

IV–V a. susiformavo du skirtingi požiūriai į Kristaus asmenybę. Jų šalininkai telkėsi dviejuose stambiuose studijų centruose.

ANTIOCHIJOS teologai akcentavo Kristaus žmogiškojo gyvenimo svarbą. Kaip ir kiekvienas žmogus, Jėzus kovojo su pagundomis ir savo paties silpnybėmis, tačiau jis vienintelis atsispyrė nuodėmei. Jie teigė, kad Kristaus žmogiškoji prigimtis neturi būti tapatinama su jo kaip Dievo Sūnaus esme. Jėzus turėjo dvejopą prigimtį. Bet ar galima tada kalbėti apie Kristaus asmens vientisumą?

ALEKSANDRIJOS teologai svarbiausiu dalyku laikė dieviškąją Jėzaus prigimtį. Jie labiausiai pabrėžė tai, kad Dievas nužengė žemėn, norėdamas išgelbėti žmoniją. Jie teigė Kristaus asmens vientisumą, tačiau turėjo pripažinti, kad tai dviejų skirtingų prigimčių vienovė. Tokia samprata labiau pabrėžia galingąją, dieviškąją Jėzaus asmenybės pusę ir gal kiek per daug nuvertina jo žmogiškąjį gyvenimą.

Šių dviejų mokyklų ir koncepcijų kova privertė sukviesti Chalkedono Bažnyčios susirinkimą (451 m.). Šio Susirinkimo priimtas *Credo* patvirtino, kad Jėzus Kristus buvo ir tikras Dievas, ir tikras žmogus. Jo asmenyje dvi prigimtys susiliejo į vieną, tačiau išliko visiškai skirtingos.

Sekdami šventaisiais tėvais, mes vienu balsu pripažįstame, kad vienas ir vienatinis Dievo Sūnus, mūsų Viešpats Jėzus Kristus yra tobulas Dievas ir tobulas žmogus, tikras Dievas ir tikras žmogus, kad jis turi protingąją sielą ir kūną. Būdamas Dievas, jis yra tos pačios prigimties, kaip Dievas Tėvas, tačiau kartu būdamas ir žmogus, jis yra tos pačios prigimties, kaip ir mes. Jis panašus į mus visa kuo, išskyrus nuodėmę. Jis pradėtas savojo Tėvo prieš visus amžius kaip Dievas, tačiau pastaraisiais laikais dėl mūsų išganymo gimė iš Mergelės Marijos, Dievo Motinos, kaip žmogus. Šis vienas ir tas pats Kristus, Dievo Sūnus, Viešpats, Vienatinis Dievo pradėtasis mums dabar pažįstamas dviem prigimtimis, be jokio jų susiliejimo, keitimosi, dalijimosi ar atsiskyrimo. Šių dviejų prigimčių vienovė jokiu būdu nepaneigia jų skirtingumo, ji kaip tik išsaugo skiriamąsias abiejų prigimčių savybes... Šios savybės nėra atskirtos ir padalytos dviem asmenims, — jos sudaro vieną ir tą patį Dievo Sūnų, Viešpatį Jėzų Kristų.

Kas gi buvo tas Jėzus, privertęs žmones ištisus šimtmečius ir net mūsų laikais tikėti, jog Dievas buvo nužengęs į žemę ir tapęs žmogumi?

Kitame skyriuje mes iš arčiau pažvelgsime į Jėzų iš Nazareto ir jo mokymą apie Dievo karalystę.

Pagalvokite

1. Ar krikščioniškasis tikėjimas priklauso nuo to, kad Jėzus yra „Dievas su mumis"?

2. Pasiskirstykite į dvi grupes. Viena grupė tegu būna Arijaus šalininkai (Jėzus tebuvo tik žmogus), o kita grupė — Apolinaro sekėjai (Jėzus turėjo žmogaus kūną, tačiau savo dvasia buvo Dievas). Naudodamiesi Evangelijų tekstais, pasistenkite apginti pasirinktąją poziciją.

3. Kodėl krikščionims tokia svarbi įsikūnijimo dogma?

Jėzus iš Nazareto. Kokia jo filosofija? Kas sudaro jo mokymo esmę? Kaip jis suprato gyvenimo prasmę? Kokių laikėsi įstatymų bei principų? Ką jis galvojo apie mūsų pasaulį ir tikrovę?

Kai analizuojame Kristaus asmenį, kaip kad darėme ankstesniame skyriuje, susiduriame su tam tikra problema. Šiuolaikinė Jėzaus samprata daugiausia remiasi dualistiniu graikų mąstymu. Tačiau Kristus gimė ne Graikijoje. Jis nebuvo graikas. Jis buvo žydas.

Daugelio mokslininkų nuomone, Nikėjos ir Chalkedono Bažnyčios susirinkimuose suformuluoti teiginiai (Kristaus prigimties dieviškojo ir žmogiškojo prado skyrimas) atitinka graikų pasaulėžiūrą. Naujajame Testamente tokių idėjų nėra.

Šį skyrių pradėsime ne nuo Šv. Trejybės ir Dievo Sūnaus sampratos, — kalbėsime apie žmogų, gimusį Nazarete, vardu Jėzus. Ką jis kalbėjo pirmiesiems savo mokiniams Galilėjos kalvose ir Genezareto ežero pakrantėje? Kas jo moksle svarbiausia?

Šiuolaikiniai teologai vieningai sutaria, kad pagrindinė Jėzaus idėja — mokymas apie *Dievo karalystę*. Morkus savo Evangelijoje taip nusako Jėzaus misiją:

Kai Jonas [Krikštytojas] *buvo suimtas, Jėzus sugrįžo į Galilėją ir ėmė skelbti gerąją naujieną, kad atėjo metas ir prisiartino Dievo karalystė: „Atsiverskite ir tikėkite Evangelija!“*

Apie Jėzaus ganytojišką veiklą pasakoja ir evangelistas Matas: „Jėzus vaikščiojo po visą Galilėją, mokydamas sinagogose, skelbdamas karalystės Evangeliją ir gydydamas žmonėse visokias ligas bei negalias“.

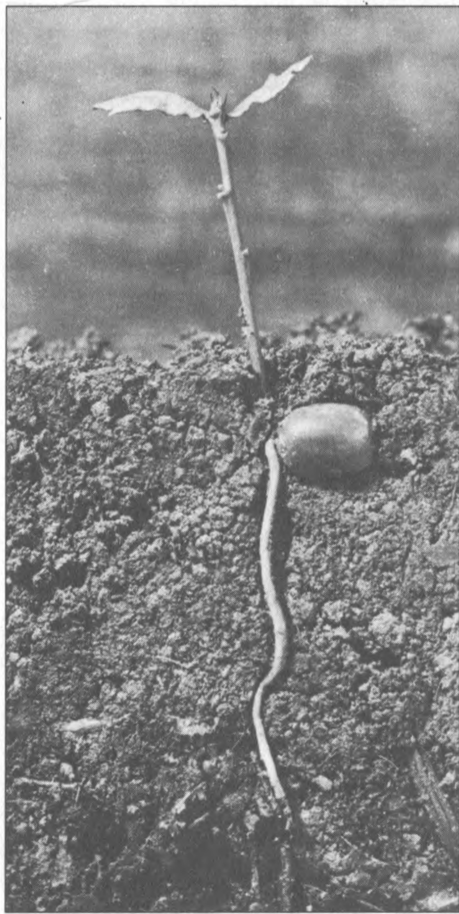
Dievo karalystė šiandien ir rytoj

Kas yra *Dievo (dangaus) karalystė?* Būta įvairių šios sąvokos interpretacijų. Nuo Augustino laikų iki reformacijos Dievo karalystė vienaip ar kitaip buvo tapatinama su Bažnyčia. Mūsų laikais daugelis krikščioniškųjų denominacijų nebesilaiko šio požiūrio.

Kai kurie mokslininkai Dievo karalystę aiškina kaip asmenišką religinę patirtį — tai Dievo viešpatavimas žmogaus sieloje. Kiti mano, kad Jėzus vaizdavosi Dievo karalystę kaip judėjų apokalipsę — nukreiptą vien į ateitį, *eschatologinę* (ženklinančią pasaulio istorijos pabaigą).

Anglų mokslininkas K.H. Dodas iškėlė *realizuotos eschatologijos* idėją. Jo požiūriu, dangaus karalystė yra transcendentiška struktūra, pranokstanti laiką ir erdvę, įsiterpusi į istoriją per Jėzaus misiją (tai veikiau platoniška, o ne judaistiška interpretacija).

Senajame Testamente nėra *Dievo karalystės* sąvokos. Tačiau Įstatyme (Penkiaknygėje) ir Pranašų knygose apie Dievą kalbama kaip apie Izraelio ir visos žemės karalių. Ten sakoma, kad Dievas jau da-

„Su kuo galime palyginti Dievo karalystę? Ji — tarytum garstyčios grūdelis, kuris, sėjamas dirvon, esti mažiausias iš visų sėklų žemėje, bet pasėtas užauga, tampa didesnis už visas daržoves ir išleidžia tokias plačias šakas, kad jo pavėsyje gali susisukti lizdą padangių sparnuočiai.“

Jėzus, Evangelija pagal Morkų

Viename iš savo palyginimų Jėzus pasakė, kad Dievo karalystė yra tarsi paslapčia dygstanti sėkla. Želmuo kalasi tvirtas, tačiau nematomas, kol ateina diena, kai pasirodo išdygęs augalas, o paskui subręsta ir derlius.

Dangaus karalystė – tai Dievo viešpatavimas žmonių širdyse ir protuose. Ši jaunų žmonių grupė – tik dalelė didžiulės minios, išėjusios į Mančesterio gatves, kad parodytų, kiek daug yra žmonių, garbinančių Dievą per Jėzų Kristų.

bar yra karalius. Kiti raštai skelbia, jog ateis diena, kai Dievas taps karaliumi: tai įvyks tada, kai Dievo karalystė įsitvirtins žemėje. Pranašai skirtingai įsivaizdavo būsimąją dangaus karalystę. Žydų Biblijai, Senajam Testamentui, ir apskritai judaizmui būdingos dvi pagrindinės samprotavimų apie dangaus karalystę kryptys.

DANGAUS KARALYSTĖS ATSIRADIMAS BUS ISTORINIS ĮVYKIS. Ją valdys didžiojo karaliaus Dovydo palikuonis. Jis ir bus Mesijas, arba atpirkėjas. *Mesijas* graikiškai — *Kristus* (*christos* — „pateptasis"). Karalystė išsipildys čia, šioje žemėje (žr. Iz 9 pradžią). Kai babiloniečiai žydų tautą pavergė ir ištrėmė, ji prarado tikėjimą dangaus karalyste žemėje. Tada atsirado nauja dangaus karalystės interpretacija.

DANGAUS KARALYSTĖ IŠSIPILDYS, KAI DIEVAS ĮŽENGS Į ISTORIJĄ kaip dangiškasis Žmogaus Sūnus. Jis sukurs neistorinę, transcendentinę Dievo karalystę.

Žydų tautos vergovė ir tremtis skatino apokalipsių rašytojus vaizduoti istoriją vien tik tamsiomis spalvomis. Šiame amžiuje Izraeliui lemta tiktai kentėti, bet ateis kiti laikai, ir Dievas padės savo tautai — sukurs dangaus karalystę.

Judėjų sekta, kuriai ypač rūpėjo Dievo karalystės sukūrimas, vadinosi zelotai. Pačioje I a. pradžioje Izraelis sukilo prieš romėnų vietininką ir kariuomenę. Zelotai buvo tikri radikalai: jie neketino laukti dangaus karalystės išsipildymo Dievo skirtu laiku, bet stengėsi jėga paspartinti jos atėjimą.

Dievo karalystės palyginimai

Evangelijoje pagal Matą yra du skirsniai, kuriuose pateikiami įspūdingi Dievo karalystės palyginimai. 13 skirsnyje skaitome apie tai, kaip kuriama Dievo karalystė, – tai sėjėjo, kviečių ir raugių, garstyčios grūdelio, raugo, paslėpto lobio, žuvų tinklo palyginimai. 25 skirsnio palyginimų tema yra Paskutinis teismas. Jo idėja perteikiama pasakojimais apie išmintingąsias mergeles, tarnams patikėtus talentus, avių ir ožių atskyrimą. Mokymas apie Dievo karalystę dažniausiai pateikiamas būtent palyginimų, o ne kuria kita forma.

Interpretuojant Jėzaus mokymą apie dangaus karalystę, svarbu nepamiršti šio bendro konteksto. Dangaus karalystę galima suprasti ir kaip dabarties (Dievas yra karalius, jis viešpatauja dabar), ir kaip ateities faktą (Dievo karalystė ateis amžių pabaigoje, ir tada prasidės visai nauji laikai). Kai Jėzus pradėjo skelbti savo mokslą, jis tikriausiai turėjo minty visus tuos įsitikinimus, kuriuos čia paminėjome. Kristaus mokymas apie dangaus karalystę apima tiek būsimosios eschatologinės Dievo karalystės idėją, tiek per jo paties ganytojišką veiklą besireiškiančią dvasios gyvenimo realybę — Dievo karalystę čia ir dabar.

Štai keletas svarbiausiųjų dangaus karalystės bruožų:

- Dievo karalystės išsipildymas — tai visuotinis blogio, t.y. velnio ir jo angelų (gr. *angelos* — „pasiuntinys"), sunaikinimas;
- Dievo karalystės atėjimas — tai naujos visuomenės, kurioje nėra blogio, sukūrimas;
- Įsitvirtinus Dievo karalystei, bus atgaivintas tobulas mūsų ryšys su Dievu.

Jėzaus mokymas apie Dievo karalystę skyrėsi nuo bendros judaizmo koncepcijos. Judaizmas dangaus karalystę sieja su Izraelio tautos atgimimu; nežydai taip pat gali susilaukti malonės ir atsiversti, tačiau pati dangaus karalystė priklauso Izraeliui. Jėzus akcentavo kiekvieno žmogaus individualų atsaką į jo kvietimą: jis atvėrė dangaus karalystės vartus ir žydams, ir nežydams.

Išpranašautoji karalystė

Mesijo atėjimą pranašavo dar Senojo Testamento pranašai. Ir pats Jėzus savąją misiją suprato kaip šių pranašysčių išsipildymą. Apie tai skaitome Evangelijos pagal Luką 4, 16–21. Nazareto sinagogoje Jėzus perskaitė Izaijo pranašystę, skelbiančią atėjimą to, kurį Dievas siuntęs skelbti Viešpaties malonės metų:

Atvyniojęs knygą, jis rado vietą, kur parašyta:
„Viešpaties Dvasia ant manęs,
nes jis patepė mane,
kad nešėiau gerąją naujieną vargdieniams.
Pasiuntė skelbti belaisviams išvadavimo,
akliesiems — regėjimo;
siuntė vaduoti prislėgtųjų
ir skelbti Viešpaties malonės metų".

Perskaitęs Izaijo žodžius, Jėzus dar pridūrė: „Šiandien išsipildė ką tik jūsų girdėti Rašto žodžiai".

Kitur Jėzus kalba apie tai, kad Dievo karalystė jau pildosi, tai rodo ir jo paties darbai. Štai Evangelijos pagal Matą 12, 28 skaitome:

„Jeigu aš išvarau demonus Dievo Dvasios jėga, tai tikrai pas jus atėjo Dievo karalystė."

Demonų išvarymas — vienas iš Dievo karalystės atėjimo požymių.

Tų laikų judėjams *Dievo karalystė* reiškė Dievo viešpatavimą, jo galią ir valdžią. Jėzus netapatino Dievo karalystės su kokia nors konkrečia vieta. Dievo karalystė yra žmonių širdyse, ir jos reikia ieškoti visų pirma tarp žmonių. Evangelija pagal Luką, 17, 20–21:

Fariziejų paklaustas, kada ateis Dievo karalystė, Jėzus paaiškino: „Dievo kara-

lystė ateina nepastebimai. Ir niekas nepasakys: „Štai ji čia arba ten!“ Nes Dievo karalystė jau yra tarp jūsų“.

Apibendrinkime pagrindinius dalykus, iš kurių susideda Dievo karalystės samprata:

- Dievo viešpatavimas ir vadovavimas;
- Ateities viltis — Dievas sunaikins visus priešus ir išgelbės savo tautą;
- Ateinanti išganymo valanda, kai susirinkusi visa Viešpaties tauta džiaugsis pažadėtąja Dievo palaima.

Jėzaus mokymas nesiūlo žmonėms naujų gyvenimo principų ar taisyklių. Šia prasme Jėzus nebuvo filosofas. Jis neskelbė nei prigimtine teise grindžiamos etikos, kaip kad scholastai, nei pareigos principu grindžiamos formaliosios etikos, kaip Kantas Švietiamuoju laikotarpiu. Jėzus siūlė ne naujas gyvenimo taisykles, bet naują gyvenimą. Tokį gyvenimą, kuris gyvenamas Dievo karalystėje.

Jėzaus mokymas apie Dievo karalystę dėstomas visose keturiose Evangelijose. Evangelijoje pagal Joną Jėzus sako, kad į Dievo karalystę tegalima įžengti tik su atgimusia dvasia.

Jėzus atsakė [Nikodemui]:
„Iš tiesų, iš tiesų sakau tau:
jei kas neatgims iš aukštybės,
negalės regėti Dievo karalystės“.
Nikodemas paklausė: „Bet kaip gali gimti žmogus, būdamas nebejaunas? Argi jis gali antrą kartą įeiti į savo motinos įsčias ir vėl užgimti?“ Jėzus atsakė:
„Iš tiesų, iš tiesų sakau tau:
kas negims iš vandens ir Dvasios,
neįeis į Dievo karalystę.
Kas gimė iš kūno, yra kūnas,
o kas gimė iš Dvasios, yra dvasia“.

Dievo karalystėje, kaip sako Viešpaties malda, Dievo vardas yra šventas, o žemėje išsipildo jo valia. Visi vargstantieji bus atlyginti, nuodėmės atleistos, o kaltė ir blogis amžiams nugalėti.

Dievo karalystėje, kaip moko Jėzus Kalno pamoksle,
Palaiminti turintys vargdienio dvasią:
jų yra dangaus karalystė.
Palaiminti liūdintys: jie bus paguosti.
Palaiminti romieji: jie paveldės žemę.
Palaiminti alkstantys ir trokštantys teisybės:
jie bus pasotinti.
Palaiminti gailestingieji:
jie susilauks gailestingumo.
Palaiminti tyraširdžiai: jie regės Dievą.
Palaiminti taikdariai:
jie bus vadinami Dievo vaikais.
Palaiminti persekiojami dėl teisybės:
jų yra dangaus karalystė.

Dievo karalystę sunku nupasakoti paprastais žodžiais. Jos esmė aiškiausiai atsiskleidžia, kai Jėzus kalba parabolėmis (palyginimais). Ji lyginama su prinokusiu derliumi, didžiule iškilme ar prašmatnia puota, su paslaptčia dygstančia sėkla.

Tiktai mažutėliai, vargdieniai ir nusižeminusieji įžengs į dangaus karalystę. Kad ją priimtų, žmogus privalo būti imlus kaip vaikas, kuris dar aiškiai savęs nesuvokia, nepasitiki savimi ir kuris moka pasitenkinti tuo, ką gauna. Juk trokšti karalystės — tai jau ir reiškia į ją įžengti.

Kaip išsipildys Dievo karalystė?

Iš Evangelijų aiškėja, kad Jėzus nemanė, jog Dievo karalystę sukurs socialinės permainos. Dievo karalystės idėja nėra grindžiama ir metafizine Dievo kaip aukščiausios ar anapusinės būties samprata. Dievas nėra amžinoji neistorinė būtis, kaip ją suprato kai kurios graikų filosofijos mokyklos. Dangaus karalystė yra Dievo veikimas dabartiniame Dievo pasaulyje; Jėzaus mokslas ją aiškina ir kaip būsimąją tikrovę, ateities viltį.

Jėzus atkreipė dėmesį į dieviškąją mūsų gyvenimo dimensiją: kur bepasuktų žmogaus kelias — ar į mirtį, ar į gyvenimą, — Dievas visuomet jau yra ten, kurlink traukia žmogus. Vadovaujantis tokiu

požiūriu, negalima tikrovės apibrėžti remiantis šio pasaulio dalykų egzistencija. Daiktai yra netvarūs ir nuolat kinta. Vadinasi, be Dievo žmonija atsidurtų kritiškoje padėtyje — mes tiesiog būtume *žuvę*. Bet iš tikrųjų ateityje mūsų laukia dieviškoji tikrovė, todėl privalome kreipti savo žvilgsnį į būsimąjį gyvenimą.

Dievo karalystė kiekvienam iš mūsų turi individualią prasmę. Norėdami gyventi Dievo karalystės šviesoje, turime tikėti. Jeigu žmogus turi bent menkiausią tikėjimo krislelį, kad ir tokį menką kaip garstyčios grūdelis, jo gyvenime gali įvykti stebuklas. Ir Jėzus lygino Dievo karalystę su žemėn sėjamu grūdu:

Su kuo galime palyginti Dievo karalystę? Arba kokiu palyginimu ją pavaizduosime? Ji — tarytum garstyčios grūdelis, kuris, sėjamas dirvon, esti mažiausias iš visų sėklų žemėje, bet pasėtas užauga, tampa didesnis už visas daržoves ir išleidžia tokias plačias šakas, kad jo pavėsyje gali susisukti lizdą padangių sparnuočiai.

Jėzaus buvimas reikšmingas visai žmogaus esybei — ne tik intelektualinei, bet ir fizinei bei materialinei jo gerovei.

Krikščionių bažnyčios požiūriu, didysis Kristaus prisikėlimo iš numirusiųjų stebuklas reiškia galutinę Dievo karalystės pergalę prieš mirtį, negalią, blogį.

Pagalvokite

1. Kaip įsivaizduojame Dievo karalystę, skaitydami Evangelijas?

2. Ką, jūsų manymu, Jėzus norėjo pasakyti šiais žodžiais: „Kas negims iš vandens ir Dvasios, neįeis į Dievo karalystę"?

3. Kaip jūs įsivaizduojate Dievo karalystę žemėje?

Apokaliptiniai raštai

Graikiško žodžio *apokalyptō* reikšmė — „atveriu, atskleidžiu tai, kas neregima, paslėpta". Apokaliptiniai raštai — ypatingos formos literatūra, pasakojanti apie pasaulio pabaigą. Tai dažniausiai sapnai, alegorijos, sudėtingų simbolių kupini regėjimai. Apokaliptinės literatūros pavyzdžiai galėtų būti Senojo Testamento Danieliaus ir Zacharijo pranašysčių antroji dalis bei Naujojo Testamento Apreiškimas Jonui.

27

Apreiškimas ir atsakas į apreiškimą

Mokslininkai ir tikintieji

„Bažnyčiai turėtų rūpėti ne savo pačios religiniai reikalai, bet tarnavimas pasauliui. Tai ir reikštų sekti Jėzaus pavyzdžiu."

Dytrichas Bonheferis

Ar jums yra tekę keisti savo mąstyseną? Atrasti naują tiesą? Ar teko kada patirti netikėtą įkvėpimo antplūdį? Kaip jūs į tai sureagavote? Koks buvo jūsų atsakas?

Keistis gali ne tik mūsų idėjos, mąstysena. Kartais pakinta visa žmogaus esybė ir santykis su tikrove.

Blezas Paskalis buvo žmogus, kurio gyvenimas — tarsi atsakas į dieviškąjį apreiškimą:

Abraomo Dievas, Izaoko Dievas, Jokūbo Dievas, bet ne filosofų ir ne mokslininkų Dievas. Visiškas tikrumas. Jausmas. Džiaugsmas. Ramybė. Jėzaus Kristaus Dievas.

Blezas Paskalis (1623–1662 m.) — vienas genialiausių savo epochos mokslininkų. Gimė Klermon Ferane, Prancūzijoje. Jį išmokslino tėvas. Paskalis buvo labai gabus matematikas. Jis sukūrė barometro teoriją, išrado aritmetinę skaičiavimo mašiną, iškėlė tikimybių teorijos idėjų. Veikiama jansenistų, Paskalių šeima rimtai atsivertė į tikėjimą.

Jansenizmas buvo religinis judėjimas. Jo pradininkas — olandų teologas Kornelijus Jansenas, katalikų vyskupas. Jansenizmas akcentavo Bažnyčios moralinio tyrumo, jos atsinaujinimo svarbą. Didžiulį nerimą jansenistams kėlė tai, kad Bažnyčia tolsta nuo Augustino mokymo apie Dievo malonę (žr. 3 skyrių). Paskalio gyvenamuoju laikotarpiu jansenistai smarkiai nesutarė su jėzuitais. Paskalis gynė jansenistų pozicijas. Pramanytu Luji de Montalto vardu jis parašė ištisą seriją laiškų, vadinamųjų „Laiškų provincialui". Šie kūriniai — taikli ir rafinuota satyra. Autorius sąmojingai pasakoja provincijoje gyvenančiam bičiuliui apie Paryžiaus įvykius, o kartu kandžiai kritikuoja žemus moralės kriterijus, kuriuos toleruoja jėzuitų dvasininkija.

Protas ir širdis

Stambiausias Paskalio veikalas — „Mintys" (išleistas 1670 m.). Knygą iš paskirų fragmentų sudarė Paskalio draugai jau po jo mirties. Tai apmąstymai apie krikščionybę. Šias mintis Paskalis skyrė skeptikams ir racionalistams.

Vienas geriausiai žinomų Paskalio samprotavimų — žmogaus gyvenimo palyginimas su kortų lošimu. Kiekvienas iš mūsų savo likimą tarytum „stato ant kortos" — gyvenimą grindžia tam tikra pasaulėžiūra, o tai visuomet rizikinga. Paskalis klausia: ar yra Dievas, ar jo nėra? Ar egzistuoja amžinasis gyvenimas? Ir pats nusprendžia, jog protas negali duoti atsakymo į šiuos klausimus. Tačiau žmogus vis tiek privalo pasirinkti gyvenimo kelią, vienaip ar kitaip dalyvauti tame lošime. Ir kas iš to? Mes lošiame iš trumpo savo gyvenimo. Galime laimėti ir įgyti amžinąją laimę. Tačiau jeigu pasirodys, kad išmetėme ne tą kortą, kad po mirties telaukia tiktai išnykimas, tai ką mes tada prarasime? Visa, ką galime prarasti — tai nuodėmingas gyvenimas, tačiau tokiu atveju bent išsaugosime nepriekaištingą savo pačių charakterį. Paskalis daro išvadą,

Pirmame amžiuje po Kristaus krikščionys buvo žiauriai persekiojami. Romos krikščionys rinkdavosi melstis katakombose. Tai buvo didžiuliai skliautuoti rūsiai, naudojami kaip kapavietės. Katakombas jie puošdavo freskomis. Šioje freskoje vaizduojama puota, kuri laukia tikinčiųjų danguje, kai sugrįš Mesijas.

jog blaiviai protaujantis žmogus turėtų grįsti savo gyvenseną krikščioniškosios pasaulėžiūros principais.

Žinoma, Paskalio argumentacija turi spragų. Jis numatė tik du ėjimus: arba būti krikščioniu, arba ne. Bet jei žmogus negali pažinti tikrosios tiesos, tai egzistuoja begalė pasirinkimo galimybių ir religinės patirties variantų.

Paskalis yra įdomus mąstytojas: tirdamas tikrovę kaip mokslininkas, filosofijai ir protui jis skiria labai ribotą vaidmenį. *Paskutinis žingsnis, kurį gali žengti protas, — pripažinti, kad ir už jo ribų dar plyti daugybė dalykų. Jei protas nepajėgia to suprasti, jis yra menkas.*

Moksle Paskalis daugiausia dėmesio skyrė objektyviems, eksperimentiniams tyrimams, priešingai negu jo pirmtakai, paprastai vadovavęsi filosofine dedukcija. Tačiau jis pabrėžė ir religinės patirties svarbą. Paties Paskalio tikėjimas buvo įkvėptas asmeniško Dievo atradimo: „Širdis turi savų motyvų, kurių protas visai nepažįsta".

Paskalis neskatino žmonių stengtis racionaliai suvokti Dievą. Jis tikėjo, jog Dievą geriausiai pažįstame per Jėzų Kristų.

Kai prigimtinis protas imamas laikyti vieninteliu pažinimo instrumentu, žmogus tampa autonomiškas ir nepriklausomas. Tada jis gali laisvai apsispręsti ir Dievo atžvilgiu. Šis požiūris itin populiarus šiuolaikiniame Vakarų pasaulyje; jam tikriausiai pritars ir daugelis šios knygos skaitytojų. Bet nepamirškite, jog tai ne vienintelis įmanomas požiūris.

O kas, jei žmogaus valia nėra *laisva*? Galbūt žmogus apskritai nepajėgia pažinti nei Dievo, nei savęs, nei tikrovės? Gal jis visai nėra autonomiškas?

Lemtingieji posūkiai

Štai keletas įspūdingesnių, galbūt ir mums reikšmingų *atsivertimo istorijų*.

Pirmiausia prisiminkime Saulių, vėliau vadinamą Pauliumi. „Kelyje, vidurdienį, aš staiga išvydau, kaip mane ir mano kelionės draugus iš dangaus apsiautė šviesa, skaistesnė už saulę. Mes visi parpuolėme žemėn, o aš išgirdau balsą, kuris man sakė hebrajiškai: „Sauliau, Sauliau, kam mane persekioji?" Tai įvyko apie 35 m.

Džonas Vezlis, metodizmo pradininkas, 1738 m. gegužės 24 dieną įrašė savo dienoraštyje: „Maždaug be ketvirčio devynios, kai buvo svarstoma, kaip Dievas tobulina žmogaus širdį per tikėjimą Kristumi, aš pajutau širdy sruvenant keistą šilumą. Aš pajutau, kad pasitikiu Kristumi, vien tik juo, tikiu, kad jis mane išganys".

Antonijus Blumas, Anglijos Rusų stačiatikių bažnyčios galva, yra aprašęs tai, ką patyrė 1930 metais: „Skaičiau Evangelijos pagal Morkų pradžią. Kai priartėjau prie trečiojo skirsnio, ūmai pajutau, kad prie mano stalo kažkas stovi. Aš buvau visiškai tikras, kad tai Kristus, ir šis įsitikinimas jau niekuomet manęs neapleido".

Noelis Felouzas, 1978 m. neteisingai nuteistas kalėti už žmogžudystę, pasakojo: „Staiga mane ištiko raumenų spazmas. Negalėjau nė pakrutėti. Mane sukaustė baimė. Aš mačiau, aš girdėjau, tačiau kiekvienas kūno raumenėlis buvo tartum surakintas. Paskui atsirado dar keistesnis pojūtis: mane tarsi užplūdo karščio banga. Po valandėlės, pasirodžiusios man kaip amžinybė, pajutau, kaip skausmas, kurį daugelį metų nešiojausi krūtinėje, staiga išsiveržė — ir aš pratrūkau... Žinojau, visiškai tikrai žinojau, kad aš pažinau gyvąjį Dievą".

Teocentrinis požiūris

Karlas Bartas (1886–1968 m.), XX a. teologas, transformavo Šviečiamojo laikotarpio žmogaus autonomijos idėją. Jo nuomone, Jėzus Kristus buvo vienintelis autonomiškas asmuo. Jėzaus autonomiškumas unikalus, kadangi jis vienintelis nepakluso žmogiškajam blogiui ir nesidavė valdomas nuodėmės. Tačiau nepakanka tik atskleisti žmonėms jų nuodėmingumą, pavyzdžiui, skelbiant Įstatymą, t.y. dešimt Dievo įsakymų. Barto įsitikinimu, nuodėmės doktrina iki galo suvokiama tik per Jėzų Kristų. Tie, kurie nepažįsta Jėzaus, neturi ir tikrojo supratimo, kas

yra nuodėmė. Būtent nuodėmė atskiria žmoniją nuo Dievo. Ir tik Dievo malonė, jo meilė ir atlaidumas, jo žmogiškumas, įkūnytas Jėzuje Kristuje, padeda įveikti šį atskirtumą:

Jėzuje Kristuje žmogus nėra atskirtas nuo Dievo, o Dievas — nuo žmogaus.

Tad Bartas antropocentrinį požiūrį į tikrovę keičia teocentriniu. Jo teologiją galima vertinti kaip nuolatinį ginčą su Fojerbachu: tai pastanga įrodyti, kad Dievas nėra psichologinė projekcija, sukurta pagal žmogaus paveikslą. Bartas tvirtino: kad suvoktume Dievą, privalome pradėti nuo Dievo, o ne nuo žmogaus. Turime žvelgti į apreiškimą, pasiekusį mus per Jėzų Kristų ir atvertą Biblijoje, Dievo žodyje. Dievo žodis mus pasitinka, jis mus užvaldo: tai Dievas kalba mums per Jėzų Kristų. Tai Dievo apreiškimas.

Tiek mokslininkas Paskalis, tiek teologas Bartas apreiškimą ir žmogaus individualų atsaką į jį laikė esminiais dalykais, nulemiančiais teisingą Jėzaus iš Nazareto pašaukimo, jo misijos supratimą. Nė vienam iš šių mąstytojų Jėzus nebuvo vien reikšminga istorinė figūra: jis buvo Dievas, veikęs jų gyvenimą ir iš esmės jį keitęs.

Kiti krikščionių autoriai, tokie kaip K.S. Lujis, taip pat tiki Dievo buvimą ir yra įsitikinę, jog argumentai, patvirtinantys Dievo egzistavimą, sunkiai paneigiami.

Iš džiaugsmo nustebęs

K.S. Lujis (1898–1963 m.) buvo mokslininkas, Oksfordo ir Kembridžo universitetų dėstytojas. Jis yra sukūręs mokslinės fantastikos knygų, rašęs vaikams. Populiariausi jo kūriniai — „Iš tyliosios planetos" ir „Narnos kronikos". K.S. Lujis atsivertė į krikščionybę tarsi prieš savo paties valią. Po ilgai trukusių svarstymų jis padarė išvadą, kad žmogus nepajėgia paneigti Kristaus mokslo logikos.

Kai Lujis buvo dar visai nedidelis berniukas, mirė jo motina. Vaikas meldėsi, kad Dievas ją išgelbėtų, tačiau ji mirė. Tada jis nusigręžė nuo religijos. Jis negalėjo tikėti Dievą, kuris neišklausė jo maldos. Mokykloje Lujis jautėsi nelaimingas. Jis nepakentė žiaurumo, su kuriuo susidūrė internate. Pradėjęs lankyti Malverno koledžą, jis nepasijuto laimingesnis, buvo toks pat prislėgtas. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, Lujis įstojo į Oksfordo universitetą, o paskui, gavęs stipendiją, liko dirbti Magdalenos koledže.

Dar Oksfordo studijų pradžioje jis patyrė nemaža vidaus kovų stengdamasis atsakyti į klausimą, ar krikščionių tikėjimas teisingas, ar ne. Vėliau knygoje „Iš džiaugsmo nustebęs" Lujis aprašė savo desperatiškas pastangas rasti įrodymų, kad Dievo nėra. Tačiau kuo daugiau jis apie tai galvojo, tuo aiškiau įsitikino Dievą esant. Praėjus daugeliui metų Lujis buvo paprašytas paaiškinti, kas būtent jį privertė pripažinti Dievo buvimą ir pajusti Dievo poveikį jo gyvenimui. Atsakydamas jis papasakojo du įvykius.

Pirmasis atsitiko tą 1931 m. dieną, kai jie su broliu lankėsi Vipsneido zoologijos sode.

Kai mes išsiruošėme eiti, aš dar netikėjau, kad Jėzus Kristus yra Dievo Sūnus. Kai pasiekėme zoologijos sodą, aš jau tikėjau. Tačiau nepasakyčiau, kad būčiau apie tai galvojęs mūsų kelionės metu. Nepatyriau ir jokių ypatingų emocinių sukrėtimų. „Emocinis sukrėtimas" galbūt yra pati netinkamiausia sąvoka svarbiausiems žmogaus gyvenimo įvykiams nusakyti. Mano būseną būtų galima palyginti su savijauta žmogaus, kuris ilgai miegojęs dar guli nejudėdamas lovoje, tačiau jau suvokia, kad pabudo.

Kitą savo atsivertimo epizodą Lujis aprašo laiške draugui:

Įsivaizduok mane vienišą tame Magdalenos koledžo kambaryje, — naktis po nakties, vos tik mano mintys akimirką atitrūksta nuo darbo, aš jaučiu, kaip atkakliai, nenumaldomai artėja tas, kurį sutikti aš kuo labiausiai vengiau. Tai, ko aš taip neapsakomai bijojau, pagaliau prisiartino ir užvaldė mane. 1929 m. po

Oksfordo mokslininkas K.S. Lujis įtikėjo Jėzų kaip Dievą, tapusį žmogumi. Atsivertimas iš pagrindų pakeitė šio mąstytojo pažiūras – jis tapo vienu didžiųjų krikščioniškųjų vertybių gynėjų.

Trejybės trimestro aš pasidaviau. Aš pripažinau, kad Dievas yra Dievas, atsiklaupiau ir pasimeldžiau; galbūt tą naktį aš buvau labiausiai prislėgtas, didžiausią prievartą patyręs atsivertėlis visoje Anglijoje.

Vėliau K.S. Lujis tapo dvasios vadovu daugeliui paprastų žmonių. Antrojo pasaulinio karo metais jis kiekvieną trečiadienį kalbėdavo per radiją. Žmonės jį vadino skeptikų apaštalu. Lujis tvirtino, kad daugelis žmonių iš tikrųjų trokšta tikėti Dievą ir Jėzų Kristų, tačiau jiems paprasčiausiai sunku įtikėti — juk ne vienam krikščioniškojo tikėjimo tiesos šiuolaikiniame pasaulyje atrodo beprasmiškos. Jis negailėjo pastangų, talento, savo neeilinių sugebėjimų, kad Dievo žodį išgirstų kuo didesnė auditorija.

K.S. Lujis karštai prieštaravo dar ir mūsų dienomis gana populiariam požiūriui, kad Jėzus buvęs didis moralės mokytojas, bet ne Dievas.

Aš bandau sustabdyti kiekvieną, kuris ketina pasakyti apie Jėzų dažnai žmonių kartojamą kvailystę: „Aš esu pasirengęs gerbti Jėzų kaip didį moralės mokytoją, tačiau nesutinku jo laikyti Dievu". Kaip tik šito mes ir neturėtume sakyti. Juk žmogus, kuris buvo tik žmogus, o skelbė tokius dalykus kaip Jėzus, negali būti laikomas didžiuoju moralės mokytoju. Jį galime laikyti bepročiu — kaip ir tą, kuris tvirtina esąs virtas kiaušinis, — arba kad ir pačiu velniu iš pragaro. Tad pasirinkime. Arba šis žmogus buvo (ir yra) Dievo Sūnus, arba beprotis, o galbūt ir dar kas nors baisesnio. Galim jo nepaisyti kaip kvailio, galim spjauti jam į veidą, galime nudėti kaip nelabąjį, galime parpulti jam po kojų ir pagarbinti kaip Viešpatį ir Dievą. Tik meldžiu jūsų — nepradėkit globėjo tonu skelbti nesąmonių apie tai, kad Jėzus buvo didis žmonių mokytojas. Jis mums to neatvėrė. Nė neketino.

Ištikimybės kaina

Labai įvairios priežastys ir aplinkybės, kuriomis žmonės patiria apreiškimą, paskatina juos atsiliepti į Dievo, įsikūnijusio Jėzuje Kristuje, kvietimą. Kai kuriems už tai tenka užmokėti savo paties gyvybe.

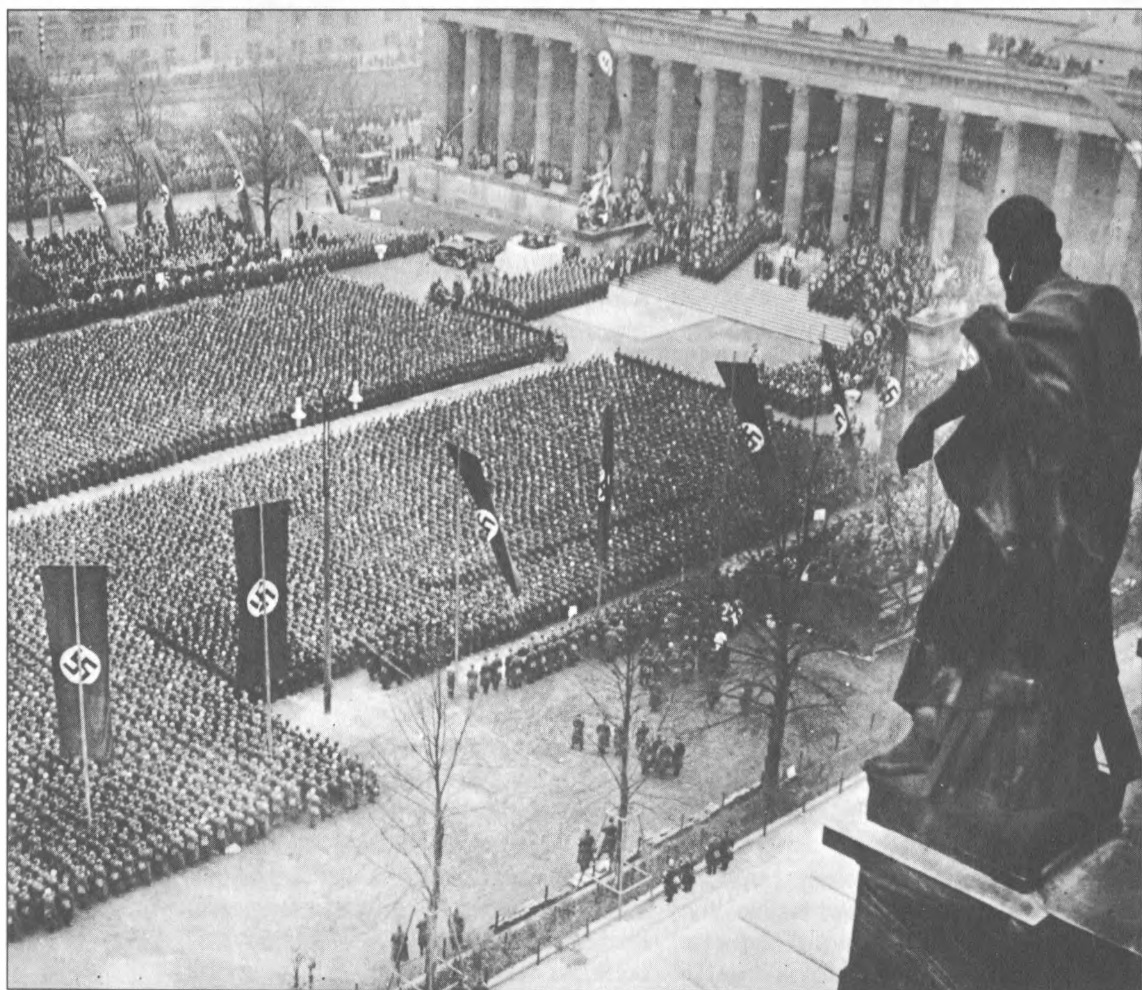
Vienas iš tokių žmonių buvo Dytrichas Bonheferis, *nereliginės krikščionybės* skelbėjas.

Dytrichas Bonheferis (1906–1945 m.)

gimė Vokietijos mieste Breslau (dabar Vroclavas, Lenkija). Jis studijavo teologiją Tiūbingene ir Berlyne, tapo liuteronų pastoriumi. 1931 m. pradėjo dėstyti Berlyno universitete. Į valdžią jau veržėsi Hitleris. Praėjus dviem dienoms po to, kai Hitleris tapo kancleriu, Bonheferis per radiją pasisakė prieš nacistų valdžią. Laida buvo nutraukta dar nesibaigus transliacijai. Įsiliepsnojus karui, valdžia elgėsi vis griežčiau. 1941 m. uždrausta spausdinti Bonheferio darbus. 1939 m. jis užmezgė ryšius su pasipriešinimo judėjimu, o vėliau — su Vokietijos kontržvalgyba. Bonheferis dalyvavo sąmoksle prieš Hitlerį ir 1943 m. balandžio mėnesį, netrukus po savo sužadėtuvių, buvo gestapininkų suimtas. 1944 m. rugsėjo mėnesį gestapas jau buvo surinkęs pakankamai įkalčių, kad galėtų paskelbti jam kaltinimą. 1945 m. balandžio 9 d. Bonheferis buvo pakartas kartu su admirolu Kanariu ir kitais sąmoksle dalyvavusiais asmenimis. Paskutiniai jo žodžiai buvo tokie: „Tai jau galas; man — naujo gyvenimo pradžia".

Būdamas kalėjime, Bonheferis rašė draugams. Jo „Laiškai ir užrašai iš kalėjimo" vėliau išgarsėjo. Iš jų galima spręsti, kad Bonheferis radikaliai pakeitė pažiūras, nors tikroji šių laiškų prasmė taip ir liko paslaptis, kurią jis nusinešė į kapą. Šiuose laiškuose Bonheferis skelbė *nereliginę krikščionybę*. Jis rašė, jog šiuolai-

Dytrichas Bonheferis išdrįso pasipriešinti Hitleriui ir nacių valstybės galybei. Jis manė, kad prievartos epochoje Jėzaus sekėjas negali tylėti. Už pasipriešinimą blogiui jam teko užmokėti kalėjimu ir net gyvybe.

kiniam žmogui taip pat sunku įtikėti Dievą, kaip pačiam autoriui — patikėti stebuklais. Senoviški Bažnyčios ritualai nieko nebesako šiuolaikiniam žmogui, tad jų vertėtų atsisakyti. Iš dalies tai Bonheferis ir turėjo galvoje, tvirtindamas, jog krikščionybei nereikia religijos. Šiuolaikinis krikščionis turėtų išmokti kalbėti apie Dievą pasauliečių kalba. Pats Bonheferis užaugo pasaulietiškoje šeimoje ir gerai pažino sekuliarizuotą pasaulį.

Nuo pat renesanso laikų, nuo humanizmo iškilimo, tvirtino Bonheferis, žmonija nuosekliai tolo nuo Dievo. Visos gyvenimo sritys — etika, švietimas, politika, mokslas, menas — išsivadavo iš Bažnyčios įtakos. Bonheferis buvo radikalas — tokią žmogaus laisvėjimo nuo Dievo raidą jis vertino teigiamai:

Dievas nori, kad mes žinotume, jog privalome patys, be jo pagalbos, tvarkyti savo gyvenimą... Dievo akivaizdoje ir su Dievu mes gyvename be Dievo. Dievas pats leidžia mums išstumti jį iš šio pasaulio ir kalti prie kryžiaus.

Bonheferis kėlė sudėtingus klausimus. Kaip Bažnyčia mūsų laikais turėtų kalbėti nereligingai, pasaulietiškai visuomenei? Kas iš tiesų mums šiandien yra Kristus? Ar krikščionys turi teisę, pasinaudodami žmogiškuoju silpnumu ir dvasinio gyvenimo krize, bandyti sugrąžinti žmones prie tikėjimo?

Jis pats nepritarė tokiai praktikai. *Religingieji* krikščionys, jo manymu, sudaro tik savimi ir savo išganymu tesirūpinančią bendruomenę; visus kitus žmones jie laiko potencialiais šios bendruomenės nariais — juos reikią gelbėti, grąžinant į Bažnyčios glėbį. Bonheferis ragino elgtis priešingai.

XX amžiaus bedievių pasauliui jis stengėsi sugrąžinti Dievą ir Bažnyčią. Jis tikėjo, kad Dievas ir toliau išlieka žmogaus gyvenimo centre, o ne periferijoje. Sunku pasakyti, kokia būtų buvusi tolesnė Bonheferio minties raida. Priešmirtiniuose savo laiškuose šis mąstytojas teigia pasaulietiško, nereligingo žmogaus teisę kalbėti apie Jėzų Kristų sava kalba savame sekuliarizuotame pasaulyje:

Dievas yra anapusinė tikrovė mūsų gyvenimo sūkuryje. Štai kodėl krikščionis privalo išmokti gyventi krikščioniškai ir kalbėti apie Dievą pasaulietiškai. Bažnyčiai turėtų rūpėti ne savo pačios religiniai reikalai, bet tarnavimas pasauliui. Tai ir reikštų sekti Jėzaus, žmogaus kitiems, pavyzdžiu.

Pagalvokite

1. Ar norėtumėte dalyvauti Paskalio aprašytame lošime?

2. Ką turi omenyje Bonheferis, kalbėdamas apie *nereliginę krikščionybę*? Kaip manote, ar jo Bažnyčios kritika pagrįsta?

3. Ar šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje, Šviečiamuoju laikotarpiu patyrusioje lemtingus pasaulėžiūros pokyčius (žr. 34 skyrių), žmogus dar gali tikėti Dievą, bendraujantį su pasauliu per apreiškimą?

28

Pastangos suvokti

Ankstyvieji krikščionys

10 dalis

Biblijos reikšmė

INTERPRETACIJOS PROBLEMOS

„Tikiu vieną Dievą, visagalį Tėvą, — ir vieną Viešpatį Jėzų Kristų — ir Šventąją Dvasią."

Nikėjos Credo

Biblijos vardas yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *biblos*, kuris reiškia tiesiog „knygą". Krikščionims Biblija nėra paprasta knyga, tai knygų knyga. Ištisus amžius tikrieji krikščionys gyveno pagal Biblijos žodį ir mokėjo dėl jo numirti. Biblija — tai knyga, kuri pakeitė pasaulį.

KRIKŠČIONYS TIKI, KAD BIBLIJA YRA ĮKVĖPTA DIEVO. Dievas įkvėpė Biblijos autorius užrašyti amžinąsias tiesas, kad jos būtų išsaugotos ateinančioms kartoms. Šios tiesos padeda žmonėms stiprinti gyvąjį tikėjimą.

KAI KURIE KRIKŠČIONYS MANO, JOG DIEVO ĮKVĖPTOJI BIBLIJA YRA ABSOLIUČIAI TEISINGA ir niekuomet neklysta. Taip manydami, jie turi galvoje ne tiesioginę Biblijos tekstų reikšmę (nors kai kas yra linkę ir juos suabsoliutinti), o pirmiausia tikėjimo ir moralės principus, kuriais privalu remtis apsisprendimo situacijose.

KITI KRIKŠČIONYS MANO, KAD BIBLIJĄ SUFORMAVO ŽMONIJOS PASTANGOS SUVOKTI DIEVĄ. Vadinasi, kiekvienai žmonių kartai reikia iš naujo aiškinti Biblijos prasmę. Jų požiūriu, Biblijos tekstas atspindi tuos laikus, kai jis buvo parašytas, todėl dabar ją reikėtų išsiversti iš naujo. Ne visos nuostatos ir taisyklės, aktualios Biblijos laikais, tinka ir mūsų epochai.

Biblija — tai ne viena, o 66 (katalikų — 73) knygos — ištisa biblioteka. Jas sudaro teisės, istorijos, poezijos tekstai, laiškai ir pranašystės. Biblijos knygos buvo rašomos daugiau kaip tūkstantį metų.

Reikėjo nuspręsti, kurie tekstai priklauso Biblijai, o kurie — ne. Taigi Bibliją sudaro:

- Kanoniškasis Senasis Testamentas — žydų Biblijos knygos;
- Kanoniškasis Naujasis Testamentas — knygos apie Jėzų Kristų.

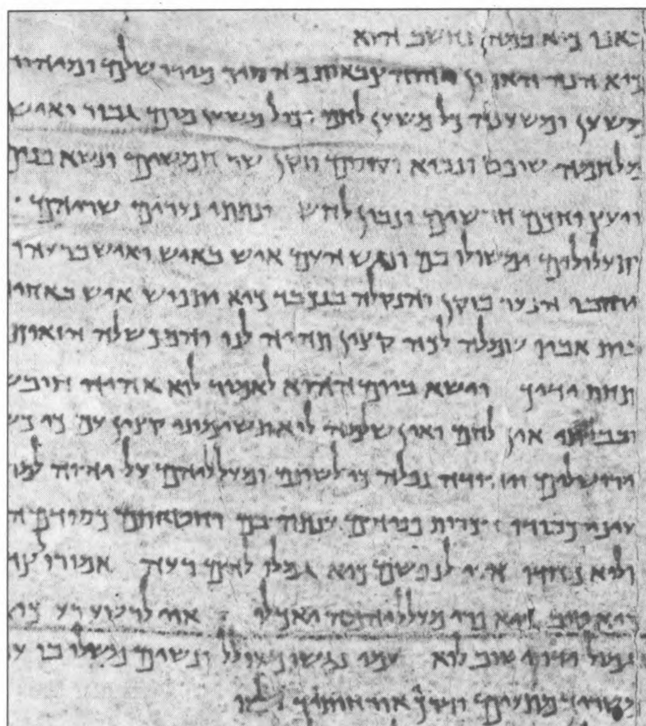
Viena iš problemų, kurias teko spręsti ankstyviesiems krikščionims, — kaip susieti atskiras Naujojo Testamento dalis. Tais laikais Bažnyčia nepasižymėjo tokiu organizuotumu kaip dabar. Romos imperijoje krikščionys tebuvo persekiojama gyventojų mažuma. Nedideles krikščionių bendruomenes sudarė įvairių socialinių sluoksnių atstovai — juos siejo tikėjimas Jėzumi. Jie susirinkdavo pasidalyti šventąja duona, giedoti psalmių, pasiklausyti Šventojo Rašto ir kartu pasimelsti. Ilgainiui šios grupelės susiliejo į didelę organizaciją; kiekvienas miestas ar didesnė teritorija turėjo savo *vyskupą*, t.y. ganytoją ir tikrojo tikėjimo saugotoją. Jis buvo vadinamas *Tėvu*. Nuo IV a. *Bažnyčios Tėvais* imta vadinti visus ankstyvuosius krikščionių rašytojus, kūrusius krikščionybės tradiciją.

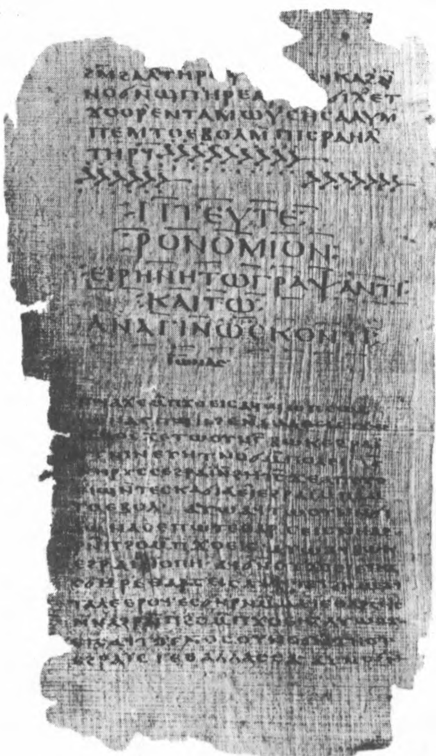
Ankstyvieji krikščionys ir Biblija

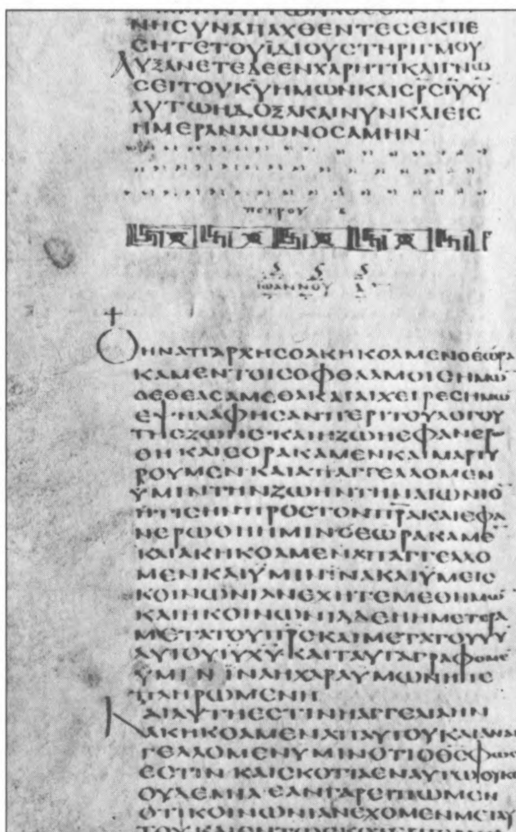
Ankstyvieji krikščionys naudojosi Septuaginta — Senojo Testamento vertimu į graikų kalbą. Kiti šaltiniai buvo Evangelijos, Pauliaus laiškai, kai kurie kiti tekstai, taip pat ir žodinė tradicija — pasakojimai apie Jėzų, keliavę iš lūpų į lūpas, iš bažnyčios į bažnyčią.

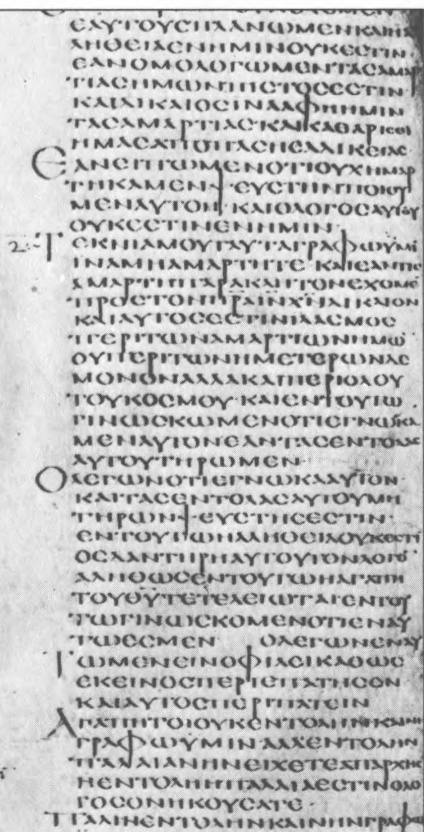

325 m. Nikėjos Bažnyčios susirinkimas buvo lemiamas krikščionybės istorijos momentas. Rytų ir Vakarų Bažnyčių atstovai susirinko, kad susitartų dėl pagrindinių tikėjimo tiesų, išlygintų nesutarimus, kilusius dėl skirtingo Biblijos interpretavimo. Mikelis Damaskinas, Rytų tradicijos viduramžių tapytojas, taip pavaizdavo Nikėjos visuotinį Krikščionių bažnyčios susirinkimą.

Biblija krikščionims tokia svarbi, kad jie kuo rūpestingiausiai saugojo ir perrašinėjo visus jos rankraščius. Pasaulyje turbūt nerastume kitos taip saugomos knygos.

Viršuje iš kairės: Izaijo pranašystės rankraščio, rasto Kumrane, fragmentas.

Viršuje iš dešinės: Senojo Testamento vertimas į koptų kalbą.

Apačioje: Naujojo Testamento Aleksandrijos kodekso dalis.

Kitame puslapyje, iš kairės: nekanoninės Tomo evangelijos fragmentas.

Dešinėje: du lotyniškų iliuminuotų viduramžių tekstų fragmentai.

incipit euangelii
genelogia mathei

Ireniejus, 177 m. tapęs Liono vyskupu, pirmasis šalia Senojo Testamento paminėjo ir *Naująjį Testamentą*. Keturių Evangelijų, kaip ir keturių vėjų, egzistavimą jis laikė savaime suprantamu, natūraliu dalyku. Ireniejus užrašė „Tikėjimo taisyklę" — ankstyviausiąjį *Credo*, arba tikėjimo tiesų santrauką, kurioje išdėstė tikrojo krikščionių tikėjimo esmę. Jis tvirtino, kad šį tikėjimo išpažinimą sukūrę apaštalai.

Apaštalais paprastai vadinami Jėzaus mokiniai — jų buvo dvylika, skaičiuojant Motiejų, kuris pakeitė Judą Iskarijotą, o vėliau prie jų prisijungė ir Paulius. Ankstyvajai Krikščionių bažnyčiai apaštalų autoritetas buvo itin svarbus. Daugelis krikščionybės išpažinėjų savaip interpretavo krikščioniškąjį mokymą, iš rankų į rankas keliavo daugybė įvairiausių knygų. Krikščionybei teko gintis nuo:

- Pagoniškojo sinkretizmo, vienijusio skirtingas religijas;
- Magijos;
- Astrologijos;
- Misterijų kultų, kurių dalyviai rinkdavosi slapta ir atlikdavo tam tikrus ezoterinius ritualus.

Gnostikai

Vienas didžiausių ankstyvosios Bažnyčios mūšių — diskusija su gnostikais, kitaip traktavusiais Jėzaus Kristaus asmenį. Gnosticizmas buvo ypač įtakingas 80–150 m. *Gnōsis* yra graikų kalbos žodis, reiškiantis „pažinimą". Gnostikai tikėjo, kad tik jiems atverta ypatinga slaptoji išmintis. Jų tikėjime susiliejo krikščionybė, judaizmas, platonizmas, o vėliau — ir zoroastrizmas.

Gnostikai aukštino dvasią ir niekino kūną. Jie atmetė krikščioniškąją kūnų prisikėlimo idėją, tačiau pripažino sielos nemirtingumą. Savo įsitikinimus kai kurie patvirtindavo badaudami, vengdami santuokos. Kiti kūniškajai egzistencijai tiesiog neteikė jokios reikšmės, tad gyveno taip, kaip norėjo. Gnostikai nepripažino Senojo Testamento. Jie tikėjo, kad pasaulį valdo piktosios jėgos. Po mirties keliaudama į dangų žmogaus siela privalo pereiti per šių blogio jėgų valdomą sritį.

Gnostikai mokydavosi magiškų slaptažodžių, nešiodavo amuletus, kurie turėjo padėti išvaikyti tamsiąsias kosmines jėgas. Jie tikėjo, kad Jėzus savo mokiniams atvėrė slaptąjį mokymą, skirtą tik keliems išrinktiesiems. Kurį laiką gnosticizmas buvo toks įtakingas, kad rimtai varžėsi su krikščionybe, bet ilgainiui krikščionybė jį įveikė.

Ankstyvoji Bažnyčia ieškojo atsakymo į du pagrindinius klausimus. *Iš kur mes žinome, kas yra tiesa? Kas yra tikrieji krikščionybės šaltiniai?*

Atsakant į šiuos klausimus, daugiausia buvo remiamasi apaštalų autoritetu. Jeigu knyga parašyta apaštalo arba asmens, artimai bendravusio su apaštalais, ja buvo tikima kaip rimtu šaltiniu. Jeigu kuri nors tikėjimo tiesa pirmą kartą pasakyta apaštalo, ji buvo laikoma teisinga.

Taip, vadovaujantis apaštalų autoritetu, per gana trumpą laiką kanonizuotos keturios Evangelijos (Evangelijos pagal Matą, Morkų, Luką ir Joną).Tačiau tokie tekstai, kaip Hermos „Piemuo", Klemenso Pirmasis laiškas korintiečiams arba Didachė („Apaštalų mokslas"), nepripažinti kanoniniais. Ankstyvosios Bažnyčios požiūriu, jie parašyti per vėlai, kad galėtų būti laikomi apaštališkaisiais raštais. Kitos Evangelijos, pavyzdžiui, Pilypo arba Petro, nekanonizuotos dėl tos pačios priežasties. Reikia pažymėti, kad ir meniniu požiūriu tie vėlyvesnieji tekstai gerokai skiriasi nuo kanonizuotųjų Evangelijų ir kitų raštų, įtrauktų į Naująjį Testamentą.

Kurį laiką buvo ginčijamasi dėl kai kurių tekstų (pradedant Laišku žydams ir baigiant Apreiškimu Jonui), tačiau ir šie raštai įtraukti į kanoną.

Net nuostabu, kaip greitai ankstyvosios Bažnyčios vadovai sutarė, kuriuos tekstus įtraukti į Naująjį Testamentą, o kuriuos atmesti kaip nekanoninius.

Šventosios Dvasios šaltinis

Ankstyvieji Rytų krikščionys tikėjo (ir dabartiniai tebetiki), kad Šventoji Dvasia *kyla* arba *gauna savo būtį* iš Dievo Tėvo per Sūnų. Vakaruose susiformavo kitoks požiūris – kad Šventoji Dvasia emanuoja ir iš Dievo Tėvo, ir iš Dievo Sūnaus. Todėl Vakarų Bažnyčioje atsirado paprotys tikėjimo išpažinime minėti ir Sūnų. Roma ilgai laikėsi atsargios pozicijos, tačiau XI a. oficialiai įteisino šiuos žodžius. Taigi 1054 m. Romos ir Konstantinopolio Bažnyčios galutinai atsiskyrė.

Filosofija ir Biblija

Iš pradžių Krikščionių bažnyčia kalbėjo graikiškai, Naujojo Testamento kalba. Pirmasis iš Bažnyčios Tėvų, prabilusių lotyniškai, buvo Tertulianas (apie 160–220 m.) — teisininkas, mėginęs išdėstyti krikščionių teologiją naudodamasis tiksliais teisės terminais. Ilgainiui Krikščionių bažnyčia suskilo į graikiškąją Rytų ir lotyniškąją Vakarų Bažnyčią. Pirmaisiais Bažnyčios gyvavimo amžiais trys didžiosios krikščioniškojo pasaulio sostinės buvo Roma, Aleksandrija ir Konstantinopolis (dabartinis Stambulas, Turkija). Roma tapo svarbiausiu Vakarų, vėliau *Romos katalikų*, Bažnyčios centru; Konstantinopolis — Rytų, arba *ortodoksų (stačiatikių)*, Bažnyčios sostine.

Šios dvi Bažnyčios skiriasi kai kuriomis filosofinėmis nuostatomis.

ROMOS BAŽNYČIA yra patyrusi platonizmo įtaką. Ji postuluoja Dievo ir kūrinijos skirtingumą: pasaulis yra sukurtas iš materijos ir nėra dieviškas.

RYTŲ BAŽNYČIA formavosi veikiama neoplatonizmo. Ji teigia, jog kūrinija yra emanavusi iš Dievo. Todėl Dievas ir jo kūrinija iš esmės nesiskiria. Tam tikra prasme visi daiktai yra dieviški. Visa, kas išplaukia iš Dievo, nėra paprasčiausiai Dievo sukurta iš nieko. Žmonės, eidami gyvenimo keliu, arba artėja prie Dievo, arba tolsta nuo jo. Rytų Bažnyčia mažiau pabrėžia atsivertimo bei išganymo reikšmę, nes Dievas ir kūrinija nėra atskiriami.

Origenas, Rytų krikščionybės tėvas

Origenas (apie 184–254 m.) — didžio proto žmogus, Rytų Bažnyčios teologijos kūrėjas. Jis gimė Aleksandrijoje, krikščionių šeimoje. Tėvas buvo nukankintas už tikėjimą. Origenas tapo krikščionių mokyklos, kurioje mokėsi tikintieji, vadovu. Susikivirčijęs su vietos vyskupu, persikėlė į Palestiną. Krikščionių persekiojimo įkarštyje (249–251 m.) buvo įmestas į kalėjimą ir žiauriai kankinamas. Nuo žaizdų po keleto metų mirė.

Kaip filosofas Origenas turėjo didžiulį autoritetą. Jo nuomonės buvo klausiama, ieškant atsakymo į daugelį sunkių klausimų. Vieninteliu apreiškimo šaltiniu jis laikė Bibliją, atmesdamas graikų filosofų raštus. Kasdien ištisas valandas Origenas skaitydavo Biblijos knygas. Labai daug rašė, dirbdavo, kol apleisdavo jėgos, dažnai nevalgęs ir nemiegojęs.

Origeno teologija gana neįprasta, artima neoplatonizmui. IV a. susiformavo ištisas judėjimas, nukreiptas prieš Origeno mokymą, o VI a. šis mokymas pasmerktas kaip erezija. Pats Origenas stengėsi neperžengti ortodoksinės teologijos ribų ir likti ištikimas Bažnyčiai. Jis yra parašęs kelis šimtus veikalų, iš kurių mūsų laikus pasiekė maždaug šimtas.

DARBAI BIBLIJOS TEMA. Tarp jų būta ir Senojo Testamento leidimo hebrajų ir graikų kalbomis. Origenas gerbė apaštališkąją tradiciją, tačiau kartais jo mintis peržengdavo šios tradicijos ribas. Jis yra parašęs ir komentarų, mokomųjų veikalų, palikęs įvairių pastabų. Naudodamasis alegorijomis, Senojo Testamento tekstuose Origenas ieškojo slaptos prasmės. Toks Senojo Testamento interpretavimo metodas vėliau buvo krikščionių atmestas.

„APIE PRADUS“ — tai pirmasis bandymas sukurti sisteminę teologiją, arba vientisą krikščioniškojo tikėjimo schemą. Veikalą sudaro keturios knygos, kuriose kalbama apie Dievą, pasaulį, laisvę ir Bibliją.

Veikale „ PRIEŠ CELSĄ“ Origenas duoda atkirtį pagonių filosofui Celsui, savo raštuose puolusiam krikščionybę.

Origenas yra parašęs ir TAIKOMŲJŲ VEIKALŲ, skirtų krikščioniškajam gyvenimui, tokių kaip „Malda“ arba „Kvietimas į kankinystę“.

Origenas tikėjo, jog būti išganytam reiškia tapti panašiam į Dievą. Krikščionis šito siekia, kreipdamas į Dievą savo mintis. Žmogaus siela pakyla iš kasdienybės pasaulio į amžinybės sritį per Jėzų, Dievo Žodį. Krikščionims nevalia užmiršti, kad Jėzus buvo ne tik žemės žmogus; jis kartu yra ir amžinasis Dievo Žodis. Šios idėjos savo esme artimesnės graikų filosofijai ar gnosticizmui, o ne krikščionybei.

Origenas mokė, kad Šv.Trejybės asmenys nėra tarpusavyje lygūs: Tėvas yra aukštesnis už Sūnų, o Sūnus aukštesnis už Šventąją Dvasią. Tik Dievas Tėvas yra *tikrasis Dievas*. Sūnus taip pat yra Dievas, tačiau jis žemesnis už Tėvą.

Origenas tikėjo, kad Dievas pirmiausia sukūręs dvasių pasaulį. Šios būtybės garbino Dievą tol, kol išsikvėpė, išseko, ir tuomet jos nupuolė, pasidavė nuodėmei. Priklausomai nuo to, koks buvo kurios nuopuolis, jos virto angelais, demonais arba žmonėmis. Žmonės gyveno specialiai jiems Dievo sukurtame materialiame pasaulyje. Jie užmiršo savo tikrąją prigimtį ir kilmę. Tik viena būtybė nenusigręžė nuo Dievo — tai Jėzus. Tad galima tvirtinti, jog žmonės yra dieviškos prigimties, o jų gyvenimas — tarsi kelias, kuriuo jie grįžta atgal — prie Dievo.

Kaip matome, Origeno teologija itin įpareigojanti. Kad ir nesutapęs su ortodoksiškuoju požiūriu, jo įtaigus mokymas iš esmės paveikė visą Rytų Bažnyčios filosofiją.

Apibendrindami pirmųjų krikščionybės amžių patirtį, turime konstatuoti, kad krikščionims daugiausia teko kovoti su skirtingomis Biblijos interpretacijomis ir Jėzaus asmens traktuotėmis. Palengva Bažnyčios Tėvai sudarė Biblijos kanoną, susistemino tikėjimo tiesas ir paskelbė jas kaip dogmas. Tačiau skirtingos interpretacijos išliko: Rytų Bažnyčios tėvo Origeno mokymas skyrėsi nuo Atanazo, o vėliau ir Augustino — didžiųjų Vakarų Bažnyčios mokytojų. Kaip ten bebūtų, anais laikais suformuluotos tiesos Krikščionių bažnyčios ir šiandien yra pripažįstamos bei puoselėjamos. Ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų koncepcijos tebėra gyvos — jos veikia ir šiuolaikinių krikščionių pasaulėžiūrą. Bažnyčios Tėvų darbai kartu yra savotiška paskata mūsų laikų krikščionims — ir paprastiems tikintiesiems, ir teologams — iš naujo atverti savo epochai Biblijos tiesą.

Pagalvokite

1. Nusakykite keletą skirtingų krikščioniškųjų Biblijos sampratų. Kuriai jūs pritariate ir kodėl? Su kuria nenorėtumėte sutikti?

2. Jei Bibliją būtų redagavę gnostikai, kaip būtų pasikeitęs jos turinys ir idėjos?

3. Kokiais kriterijais vadovavosi ankstyvoji Bažnyčia, sudarydama Naujojo Testamento kanoną? Kaip manote, ar tai pakankami kriterijai? Gal jūs galėtumėte pasiūlyti savų?

XVI amžiaus pradžioje per Europą nuskriejo šauksmas. Tai buvo raginimas reformuoti Romos katalikų bažnyčią „nuo viršaus iki apačios". Ginčytasi ne dėl katalikų mokymo tikrumo, bet dėl Bažnyčios gyvenimo. Nuo šių ginčų prasidėjo daugybė permainų ir reformų, dabar vadinamų *reformacija.*

Oficialiosios bažnytinės valdžios atstovai turėjo įtakingus postus ir valstybėje. Daugelis jų ir tebuvo tiktai turtingi politikai. Tie, kurie pasižadėjo artinti Dievo karalystę, atrodo, suprato ją per daug žemiškai. Bažnyčia rinkdavo mokesčius ir už pinigus pardavinėjo dangiškąsias malones: nuodėmių atleidimą (indulgencijas), mišias, žvakes, apeigas, vyskupystes, net ir patį popiežiaus sostą. Popiežius buvo Romos katalikų bažnyčios galva, tačiau elgėsi visai kaip pasaulietiškas kunigaikštis. Pasigirdo balsų, kritikuojančių Bažnyčios korupciją. 1502 m. filosofas humanistas Erazmas yra pasakęs, kad paprastas žmogus tikrai įsižeistų pavadintas dvasininku, kunigu arba vienuoliu.

Europos valstybės stengėsi apriboti popiežiaus valdžią; daugelis prikišdavo, kad jis tapęs valstybės valdovu, o ne sielų ganytoju. Nepatenkintieji reikalavo administracinių, teisinių ir moralinių reformų.

1500–1517 m. laikotarpiu pasikeitė trys popiežiai: Aleksandras VI (Bordža), Julijus II (tas, kuriuo taip žavėjosi Makiavelis) ir Leonas X. Julijus II pats vadovavo popiežiaus kariuomenei. Jis išgelbėjo Popiežiaus sritį nuo žlugimo, padėjo šv. Petro bazilikos Romoje pamatus, užsakė Mikelandželui Vatikano Siksto kapelos freskas. Deja, į raginimą pradėti dvasines reformas jis atsakė tironijos stiprinimu. Tačiau ėmė kilti naujos galingos jėgos, ir Europa pradėjo keistis.

KARALIAI STIPRINO SAVO GALIĄ VALDOMOSE TERITORIJOSE. Pavyzdžiui, Anglijoje Henrikas VII ir Henrikas VIII buvo kur kas galingesni už savo pirmtakus. Stiprių valdovų iškilimas padėjo formuotis nacijos idėjai: *viena tauta, turinti vieną valdovą.* Monarchai nenoriai mokėjo mokesčius Romai ir vis mažiau taikstėsi su svetimų jėgų kišimusi į jų reikalus.

GERĖJO ŠVIETIMO PADĖTIS. Humanizmas grąžino susidomėjimą klasika. Stiprėjo mokyklos ir universitetai. Išsilavinę žmonės vis aiškiau suvokė, kad Bažnyčia nebeatitinka naujųjų laikų dvasios ir ją reikia keisti. Žmonės ėmė jaustis vis laisvesni ir mąstydami apie save. Jau nebe aklas paklusnumas, bet individualizmas tapo svarbiu naujosios epochos bruožu.

Kitas reikšmingas veiksnys, prisidėjęs prie naujųjų laikų dvasios formavimo, buvo spaudos išradimas. Pirmą kartą atsirado galimybė per trumpą laiką išleisti daug knygų. Knygų spausdinimas leido paskleisti reformacijos idėjas po visą Europą tokiu greičiu, kokio ankstesnė karta negalėjo nė įsivaizduoti.

Korumpuotos Bažnyčios reforma

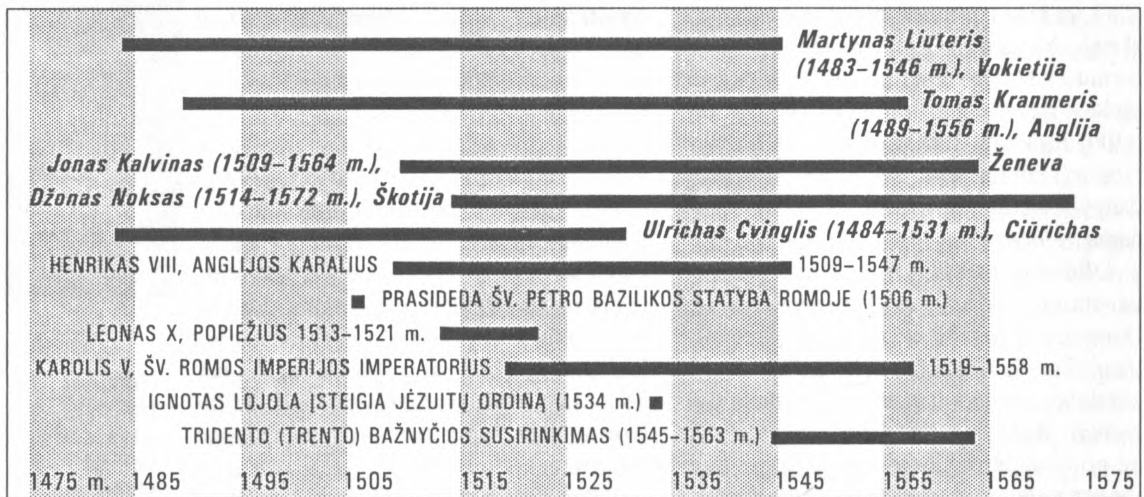
Reformaciją įžiebė kibirkštis, netrukus virtusi didžiule liepsna. Popiežiui Leonui X nuolat grėsė ekonominis bankrotas. 1513 m. jis turėjo apie 125 000 dukatų skolų, o dar reikėjo kuo skubiau surinkti pinigų užmokėti už šv. Petro bazilikos statybą. Vienas iš būdų greitai papildyti iždą buvo indulgencijų pardavinėjimas. Romos katalikų bažnyčia mokė, jog žmonių sielos po mirties patenka į skaistyklą. Skaistykloje sielos atgailauja ir apsivalo, pasiruošdamos keliauti į dangų. Paprasti žmonės buvo įsitikinę, kad pirkdami indulgencijas sutrumpina laiką, skirtą jų sielai kentėti skaistykloje. Pirkdami indulgenciją mirusiojo sielai, tikėjosi ją išgelbėsią nuo skaistyklos kančių ir padėsią iš karto patekti į dangų. Anot pašaipūno Tecelio, „dar pinigas į skrynios dugną krenta, o siela jau į dangų skrenda".

Tecelis buvo vienuolis dominikonas. Prekiauti indulgencijomis jį įpareigojo jaunas Mainco arkivyskupas Albertas. Martynas Liuteris, Vitenbergo universite-

„Sąžinės skrupulus ir savo abejones aš stengiausi įveikti žmogiškomis priemonėmis, žmonių nuo seno žinomais būdais. Kuo smarkiau aš griebdavausi šių metodų, tuo aršiau mane graužė sąžinė, tuo sunkiau darėsi."

Martynas Liuteris

Martyno Liuterio tezių pasirodymą išprovokavo prekyba indulgencijomis. Tai buvo dokumentai, garantuojantys išsigelbėjimą nuo skaistyklos kančių. Vienuoliai pardavinėjo indulgencijas, kad sukauptų pinigų šv. Petro bazilikos Romoje statybai. Liuteriui atrodė, kad taip neigiama svarbiausia religijos tiesa, nes mus gali išgelbėti tiktai tikėjimas Jėzumi.

to Šventojo Rašto profesorius, didžiai pasipiktino indulgencijų pardavinėjimo praktika. Jis manė, kad paprastas žmogus, nusipirkęs indulgenciją, tuoj nusiramins ir nesistengs gyventi dorai. Išvydęs arkivyskupo nurodymų Teceliui nuorašą, Liuteris tiesiog pasibaisėjo. 1517 m. spalio 31 dieną ant Vitenbergo pilies bažnyčios durų jis iškabino savo „Devyniasdešimt penkias tezes prieš indulgencijas“. Jis nė neįtarė, kad būtent tą dieną ir prasideda reformacija.

Tikėjimo išlaisvintas

Martynas Liuteris (1483–1546 m.) gimė Vokietijoje, Eislėbene. Rengėsi tapti teisininku, tačiau tragiškas susidūrimas su mirtimi pastūmėjo į vienuolyną. Liuteris įstojo į Erfurto augustinų vienuolyną, studijavo teologiją. Vėliau tapo Vitenbergo universiteto profesoriumi. Būdamas atkaklus žmogus ir stropus darbininkas, Liuteris nepaliovė kankinęsis, manydamas, jog Dievas jį smerkia tarsi negailestingas teisėjas. Jis buvo įsitikinęs, kad Dievas myli visus žmones, išskyrus jį vieną, ir jis niekada nebus išganytas. Liuteris uoliai meldėsi ir pasninkavo. Jam ypač rūpėjo viena šv. Pauliaus mintis (Rom 1, 17):

Joje [Evangelijoje] *apsireiškia Dievo teisingumas iš tikėjimo į tikėjimą, kaip parašyta: „Teisusis gyvens tikėjimu“.*

Apie tuos psichologinės sumaišties metus Liuteris rašė:

Aš kaip įmanydamas stengiausi laikytis Įstatymo. Aš atgailavau, susidariau savo nuodėmių sąrašą. Aš vėl ir vėl jas išpažindavau. Stropiai atlikdavau man paskirtą atgailą. Ir vis tiek mano sąžinė nesiliovė man priekaištavusi... Sąžinės skrupulus ir savo abejones aš stengiausi įveikti žmogiškomis priemonėmis, žmonių nuo seno žinomais būdais. Kuo smarkiau aš griebdavausi šių metodų, tuo aršiau mane graužė sąžinė, tuo sunkiau darėsi.

Tada Liuteris pradėjo skaityti Augustino raštus. Jo pažiūros pasikeitė. Jis perėmė Augustino mokymą, kur kas paprastesnį negu Bažnyčios teologija. Pagaliau 1513–1518 metų laikotarpiu jis atgavo sielos ramybę, kurios šitiek laiko ieškojo. Jam atsivėrė naujos Laiško romiečiams

prasmės, jis suprato Pauliaus žodžius padedamas Augustino. Žodžiai „teisusis gyvens tikėjimu“, ilgai buvę tikras prakeiksmas, leido jam išsilaisvinti. Tikėjimą Liuteris ėmė suprasti kaip priemonę, padedančią žmogui pelnyti Dievo išganymo malonę. Išganymas yra Dievo dovana, nepriklausanti nuo žmogaus pastangų. Tikintįjį Dievas išgelbsti savo laisva valia, o ne už jo gerus darbus. Todėl geri darbai yra ne kelias į išganymą, bet natūrali Dievo meilės išraiška. Taip pakito Liuterio pažiūros, o kartu pasikeitė ir jo gyvenimas.

Žinoma, savo pažiūrų Liuteris negalėjo susisteminti per vieną naktį. Tik nuo 1520 m. jos tampa reformacijos mokymo sudedamąja dalimi.

Liuterio idėjų plitimas

Mainco arkivyskupas Albertas apskundė Liuterį popiežiui, bet pastarasis nekreipė dėmesio į šį konfliktą, laikydamas jį smulkiu kivirču. Tačiau kai Liuteris viešai suabejojo popiežiaus autoritetu, šis „kivirčas“ įgavo didesnį mastą. Tuo tarpu Liuterio tezės, kurias jis anuokart iškabi-

Anglijoje reformacija buvo itin sudėtingas reiškinys – čia tikėjimo dalykai susipynė su karaliaus Henriko VIII aspiracijomis tapti nepriklausomam nuo Romos kontrolės ir kišimosi.

Apačioje: Ridlis ir Latimeris buvo gyvi sudeginti ant laužo Oksforde tais laikais, kai Romos katalikų bažnyčia nusprendė susikauti su reformatais.

no ant bažnyčios durų, buvo atspausdintos ir ėmė plisti žmonėse. Jo pažiūros netruko susilaukti pritarėjų — staičiai per naktį Liuteris tapo didvyriu! Teceliui pasidarė pavojinga vaikščioti gatvėmis. Saksonijos kurfiurstas Frydrichas stojo Liuterio pusėn ir ėmėsi jį ginti. Frydrichas džiaugėsi radęs progą pakenkti arkivyskupui, kadangi jam buvo gerokai įgrisęs popiežių italų kišimasis į Vokietijos reikalus.

Taigi reformacija išaugo iš religinių ir politinių nesutarimų sūkurio. Liuteris siekė apvalyti Romos katalikų bažnyčią, išsaugoti jos tiesą. Tačiau netrukus jis pateko į jau nekontroliuojamų įvykių verpetą, ir jo naujosios pažiūros tapo viso krikščioniškojo pasaulio dvasinio ir moralinio reformavimo pamatu. Antra vertus, nei Liuteris, nei jo bendražygis Pilypas Melanchtonas toli gražu nemanė steigią visai naują Bažnyčią. Po daugelį metų trukusių diskusijų dėl Liuterio doktrinos pagaliau buvo priimta „Susitarimo formulė" (1577 m.), įtvirtinusi ortodoksinę liuteronybę.

Augsburge 1518 m. sušauktame reichstage Liuteris atsisakė išsižadėti savo pažiūrų. Iš jo pareikalauta pasirinkti: arba pripažinti popiežiaus autoritetą, arba būti paskelbtam maištininku.

Liuteris pasirinko kovą. Rūpindamiesi jo saugumu, bičiuliai naktį paslapčia išgabeno jį iš Augsburgo. 1519 m. jis dalyvavo Leipcigo dispute su katalikų teologais, tarp jų ir su iškalbinguoju Jonu Eku, mėginusiu įvaryti Liuterį į kampą ir priversti pasirinkti — Biblija ar Roma. Liuteris pasirinko Bibliją. Nuo tos akimirkos kelio atgal jau nebebuvo. Apie 1520 m. Liuteris tapo garsenybe. Jo vokiški ir lotyniški pamfletai, pasižymėję aiškumu ir tiesumu, buvo lengvai skaitomi, tad su jais susipažino didelis būrys skaitytojų.

Štai kai kurie iš 1520 m. parašytų darbų.

„Į KRIKŠČIONIŠKĄJĄ VOKIEČIŲ TAUTOS BAJORIJĄ". Pats Liuteris šį savo atsišaukimą palygino su trimitų gausmu, sugriovusiu Jericho sienas. Jis kreipėsi į Vokietijos valdovus, ragindamas reformuoti Bažnyčią. Liuteris tikino bajorus, kad reforma Vokietijoje nebus įmanoma tol, kol nebus pakirsta popiežiaus valdžia. Liuteris kvietė visus Vokietijos karalius ir kunigaikščius sukilti ir sunaikinti popiežiaus galią. Šio švento uždavinio vykdymą jis patikėjo pasaulietiškosioms jėgoms.

„APIE BABILONIŠKĄJĄ BAŽNYČIOS NELAISVĘ". Tai septynių sakramentų, praktikuojamų Romos katalikų bažnyčios, kritika. Liuteris sumažino sakramentų skaičių, palikdamas krikštą, komuniją (tai tie du sakramentai, kuriuos įsteigė pats Kristus) bei išpažintį.

„APIE KRIKŠČIONIO LAISVĘ". Šį veikalą Liuteris skyrė išganymo per tikėjimą doktrinai. Jis tikino, kad Dievas siunčia žmogui išganymą tik už jo tikėjimą, o ne už gerus darbus.

Popiežius Liuteriui tapo Antikristo, paties velnio sinonimu. Jis rašė: „Nesistebėčiau, jei Dievas iš dangaus pasiųstų ugnies lietų ir akmenų krušą, jei jis nutrenktų Romą į pragarą, nubausdamas ją taip, kaip kažkada nubaudė Sodomą ir Gomorą".

1520 m. birželio 15 d. Roma paskelbė popiežiaus Leono X bulę „Exsurge Domine", kuria ekskomunikavo Liuterį kaip eretiką. Dievobaimingiems krikščionims buvo įsakyta deginti Liuterio knygas. Protestuodamas Liuteris viešai sudegino bulę, popiežiaus dokumentą, Vitenbergo universiteto kieme.

Karolis V, Šventosios Romos imperijos imperatorius, troško taikos. Jis suvokė, kad negali leisti formuotis tautinei Vokietijos Bažnyčiai, nesuskaldydamas savo paties imperijos. Imperatorius išsikvietė Liuterį. 1521 m. Vormso mieste sušauktame reichstage Liuteris imperatoriaus aki-

vaizdoje pareiškė: „Kadangi šventieji raštai ir sveikas protas man neįrodo, kad klystu, tai aš ir toliau lieku Dievo žodžio sąžinės kalinys. Aš negaliu išsižadėti savo pažiūrų ir neišsižadėsiu. Sąžinei priešintis nesaugu ir neteisinga. Tepadeda man Dievas. Amen".

Po mėnesio Liuterio raštai buvo uždrausti, o jis pats paskelbtas už įstatymo ribų. Liuteris slapstėsi kurfiursto Frydricho pilyje Vartburge. Ten jis pradėjo versti į vokiečių kalbą Bibliją. 1534 m. šis milžiniškas darbas buvo užbaigtas. Liuterio Biblijos vertimas padėjo formuotis dabartinei vokiečių kalbai. Liuterio Biblija ir jo sukurtos giesmės tapo labai svarbios vėlesniu reformacijos laikotarpiu. Liuteris manė, jog kiekvienas žmogus, nuo didiko iki paskutinio skurdžiaus, privalo turėti galimybę skaityti Bibliją. Anksčiau lotyniškoji Biblija buvo prieinama tik dvasininkams ir mokslininkams. Dabar, išverstą į vokiečių kalbą ir išspausdintą dideliais tiražais, ją galėjo skaityti kiekvienas krikščionis.

Atmesdamas kai kurias krikščionybės dogmas, Liuteris stengėsi pakeisti ir Bažnyčios gyvenimą. Jis nepripažino vienuolių luomo, nepritarė celibatui, draudžiančiam dvasininkui turėti šeimą. Pats Liuteris vedė buvusią vienuolę Kariną ir susilaukė septynių vaikų.

Per Vokietijos valstiečių sukilimus (1524–1525 m.) Liuteris stojo vokiečių kunigaikščių pusėn, reikalaudamas kuo griežčiau bausti sukilėlius. Vokietija suskilo. Jeigu po 1524 m. Roma ir toliau būtų stengusis nutildyti Liuterį, Vokietijoje būtų kilęs pilietinis karas.

1529 m. Špejerio reichstage kunigaikščiai, palaikantys Liuterio reformaciją, paskelbė *protestą* imperatoriui ir katalikų kunigaikščiams. Būtent nuo šio protesto ir kilo pavadinimas *protestantas.* 1531 m. kunigaikščiai protestantai, o kartu ir kai kurie miestai sudarė politinę sąjungą, vadinamą Šmalkaldeno lyga. Jie tikėjosi pasipriešinsią imperatoriui ir katalikų kunigaikščiams. Sąjunga tapo nauja Europos politine jėga, sėkmingai siekusia savo tikslų. Tuo tarpu reformacija jau plito visose Europos šalyse. 1546 m., Liuterio mirties metais, Europos žemyno veide jau išryškėjo nauji bruožai.

Reformacija Britanijoje

Anglijoje karalius Henrikas VIII refomaciją įvykdė vienu ypu. Jis norėjo išsiskirti su savo pirmąja žmona ir vesti antrąją. Popiežius nedavė sutikimo, tad 1534 m. Henrikas VIII pasiskelbė esąs „vienintelis aukščiausiasis žemėje" Anglijos bažnyčios vadovas. Tačiau Anglikonų bažnyčia kūrėsi lėtai, ji išsaugojo nemažai senosios Romos katalikų bažnyčios elementų. Be abejo, didelį poveikį jai padarė ir naujasis protestantizmo mokymas, bet galų gale Anglikonų bažnyčia tapo veikiau reformuota Katalikų bažnyčia, o ne viena iš protestantiškojo tipo Bažnyčių.

Škotijoje reformacija skynėsi kelią kur kas sunkiau. Jos idėjinis vadas buvo Džonas Noksas. 1554 m. priverstas emigruoti dėl katalikų reakcijos, Noksas išvyko į Ženevą. Ten jis bendravo su Kalvinu ir tremties metus praleido studijuodamas kalvinizmą. Kai 1559 m. Noksas grįžo į Škotiją ir pradėjo skelbti protestantizmo idėjas, jo pamokslai sukėlė šalyje tikrą audrą. Pikti Nokso išpuoliai prieš Škotijos karalienę Mariją, Romos katalikybės simbolį, nepaliko jokios kompromiso vilties. Noksas dalyvavo rengiant „Škotų tikėjimo išpažinimą", kurį 1560 m. priėmė Škotijos parlamentas. Jis buvo reformacijos judėjimo Škotijoje įkvėpėjas, siekęs, kad šalyje neliktų nė menkiausio Romos katalikybės pėdsako — nei vyskupystės, nei liturgijos, kurias išsaugojo kitos protestantiškos šalys.

Škotijos bažnyčia ir dabar tebėra tautinė, tuo tarpu Anglijos bažnyčia yra valstybinė.

Jonas Kalvinas ir Ženeva

Kitas žymus reformacijos judėjimo atstovas buvo Jonas Kalvinas (1509–1564 m.). Gimė Nuajone, Prancūzijoje, studijavo Paryžiuje, Orleane, Briugėje. Apie 1532 m. jis atsivertė ir paskyrė savo gy-

venimą teologijai. 1533 m. įsitraukė į protestantizmo judėjimą, todėl turėjo bėgti iš Paryžiaus. Kalvinas išvyko į Šveicariją, į Bazelį. Ten 1536 m. parašė „Krikščionių tikėjimo pamokymą". Ši protestantiškosios teologijos knyga dar Kalvinui gyvam esant susilaukė keturių leidimų ir buvo nuolat papildoma. Paskutinio (1559 m.) leidimo tekstas penkiskart ilgesnis už pirmąjį.

Kalvinas buvo rūstus žmogus, griežtai be jokios atodairos laikęsis savo principų, knygų žmogus, gerbęs raštus ir autoritetus. 1536 m. jam pasitaikė keliauti per Ženevą. Miesto valdžia paprašė jį pasilikti. Dėl nesutarimų su Bažnyčios valdžia 1538–1541 m. Kalvinas buvo ištremtas. Paskui Ženevos miesto magistratas paprašė jį sugrįžti. Kalvinas ėmėsi įgyvendinti reformas, kurios, jo įsitikinimu, turėjo sustiprinti miesto tvarką ir grąžinti padorumą. Ženevai buvo lemta tapti Dievo miestu. Po Romos katalikybės žlugimo protestantiškoji Bažnyčia turėjo ieškoti naujų savo organizacijos formų. Kalvinas įkalbėjo magistratą įsakyti miesto bendruomenei laikytis naujų „Bažnyčios nuostatų". Tai buvo įvairios taisyklės miesto gyventojams. Be kita ko, jose buvo nurodyta, kaip reikia rengtis, uždrausti šokiai. Kalvinas norėjo uždaryti aludes, o jų vietoje planavo atidaryti blaivybės kavines, kuriose prieš ir po valgio būtų kalbamos maldos. Tačiau Ženevos gyventojai dar nebuvo subrendę tokioms reformoms, todėl aludes teko vėl atidaryti.

Kalvinas niekuomet nebuvo populiarus; kai kurie žmonės aklai juo sekė, o dauguma — nekentė. 1559 m. jis skundėsi, kad „turbūt nėra kito žmogaus, kuris būtų taip puolamas, draskomas ir plėšomas apkalbų", kaip jis, Kalvinas. Nors jo nelankstumas užtraukė šešėlį visam miestui, bet Kalvinas dar laikėsi, remiamas gausiai į Ženevą plūstančių protestantų pabėgėlių. Jis daug rašė, reguliariai sakydavo žmonėms pamokslus. Skirdavo prižiūrėtojus, kurie turėjo stebėti, kaip miesto gyventojai laikosi nustatytų doro elgesio taisyklių. Nusidėjėliams, pažeidusiems taisykles, nebuvo leidžiama priimti šventąją komuniją, o apie jų nusižengimus būdavo pranešama specialiai pastorių kolegijai, vadinamajai konsistorijai. Konsistorija nustatydavo taisykles, reglamentuojančias žmonių elgesį visais gyvenimo atvejais. Už jų nesilaikymą Ženevos gyventojų laukė žiaurios viešos bausmės.

Iš Kalvino mokymo išsirutuliojo *kalvinizmas.* Kalvinistai buvo drausminga bendruomenė, griežtai apsisprendusi, darbšti, dievobaiminga ir patikima. Šiuolaikiniai teologai tvirtina, kad neteisinga visą kalvinizmą sieti tik su Kalvino teologija. O štai *išrinktųjų išganymo* doktriną sukūrė jis vienas. Ši doktrina sako, jog Kristus mirė ant kryžiaus ne dėl kiekvieno iš mūsų, o tik dėl išrinktųjų. Protestantiškoji

Kontrreformacija

1534 m. Ispanijoje Ignotas Lojola įkūrė vienuolių jėzuitų ordiną (Jėzaus draugiją). Lojola buvo tarnavęs kariuomenėje, o vėliau nusprendė tapti Kristaus kariu. Jėzuitų tikslas buvo reformuoti Bažnyčią iš vidaus (daugiausia per švietimą), kovoti su erezijomis, skelbti evangeliją. Jėzuitai tapo stipriu Romos katalikų bažnyčios ramsčiu. Didelė energija ir ryžtas atnešė jiems sėkmę daugelyje pasaulio šalių. Ir dabar jėzuitai yra galingas ordinas.

Kadangi reformacija kėlė didelį pavojų, 1545–1563 m. trimis etapais vyko Tridento Bažnyčios susirinkimas. Du trečdaliai dalyvavusių vyskupų buvo italai, tad susirinkimas negalėjo tinkamai atstovauti visai Romos katalikų bažnyčiai. Tridento Bažnyčios susirinkimo tikslas buvo nustatyti katalikybės ir protestantizmo doktrinų skirtumus, iš naujo patvirtinti katalikybės doktriną ir parengti Romos katalikų bažnyčios vidines reformas. 1564 m. popiežius Pijus IV patvirtino visus Susirinkimo dekretus. Tridento susirinkimo išvados pagrindė katalikybės mokymo standartą, kurio laikytasi ištisus 400 metų iki Antrojo Vatikano Bažnyčios susirinkimo 1962–1965 m.

teologija nepripažįsta skaistyklos, tačiau išrinktųjų išganymo doktrina, kaip tvirtina kai kurie teologai, yra dar pesimistiškesnė.

Kalvinas kuo nuoširdžiausiai tikėjo, jog Kristus pasiaukojo ne dėl viso pasaulio, o tik dėl saujelės išrinktųjų. Šį požiūrį, vadinamą *predestinacija,* skelbė Paulius ir Augustinas, tačiau Kalvinas teikė jam iki tol neregėtos reikšmės. Jis tvirtino, kad kiekvienas žmogus yra nusipelnęs Dievo bausmės, tad jeigu bent keletas bus nuteisinta, tai tik dėl begalinio Dievo gerumo. Dievo valia, teigė Kalvinas, pranoksta žmogiškąjį supratimą, tad nėra prasmės ja abejoti ar dėl jos ginčytis.

Reformacijos laikotarpiu susiformavo ir kitos tautinės Bažnyčios, iškilo nauji vadovai. Vieni pirmųjų buvo Ulrichas Cvinglis ir jo įsteigtoji Ciūricho bažnyčia. Šis procesas išryškino naujus tikėjimo akcentus.

- Kiekvienam žmogui turėtų būti suteikta galimybė skaityti Bibliją gimtąja kalba. Aukščiausiasis autoritetas yra Biblija, o ne Bažnyčia.
- Žmogus nuteisinamas dėl tikėjimo, o ne dėl gerų darbų.
- Kiekvienam žmogui būtinas tiesioginis individualus ryšys su Dievu per tikėjimą.

Didelėje Europos dalyje Romos galybė žlugo, tad politinis ir religinis kontinento žemėlapis iš esmės pasikeitė. Šie pokyčiai išliko iki pat mūsų dienų.

Pagalvokite

1. Ką Liuteris turėjo galvoje, skelbdamas *nuteisinimo tikėjimu* doktriną?

2. Kaip, jūsų manymu, pasikeičia tikinčiojo gyvenimas, kai jis ima labiau pasitikėti Biblijos, o ne Bažnyčios autoritetu?

3. Kodėl Liuterio mokymas taip sparčiai paplito?

30

Biblijos aiškinimas mūsų dienomis

Konservatoriai ir radikalai

„Jei skaitydamas Evangeliją tu tiki tuo, kuo nori tikėti, o atmeti tai, kuo tikėti tau nesinori, tai tu tiki ne Evangelija, bet savimi."

Augustinas iš Hipono

Kokias knygas jūs mėgstate skaityti? O gal jums labiau patinka žiūrėti filmus? Kas gi vyksta, kai jūs skaitote knygą arba žiūrite filmą? Jei tai geras kūrinys, jūs stačiai užsimirštate, pasineriate į siužetą, stengiatės suprasti veikėjų psichologiją. Knyga arba filmas jus vienaip ar kitaip paveikia — sujaudina arba išgąsdina, priverčia nusijuokti arba pravirkti.

Daugelis religijų turi savo šventuosius raštus. Šios knygos tikintiesiems yra didelis autoritetas. Krikščionių šventoji knyga yra Biblija. Kai krikščionis skaito Bibliją, jį taip pat užvaldo Senojo arba Naujojo Testamento pasaulis. Tačiau tikrasis Biblijos poveikis yra susijęs ne tik su siužetu ir personažais; krikščionys tiki, jog Biblija juos moko, kaip reikia gyventi, kaip tikėti Dievą. Jie tiki, kad Jėzaus Evangelijos padeda žmonėms įžengti į naują, amžinąją Dievo būtį. Krikščionys žino, kad Biblijos žodžiais su jais kalbasi Dievas. Taigi jiems Biblija nėra tiktai knyga, — tai kelias į visatos supratimą.

Biblijos skaitymas

Kiekvienai naujai teologų kartai iškyla tas pats klausimas: *kaip skaityti Bibliją?*

Racionalistas pasakytų, jog daugelio Biblijoje aprašytų stebuklų nereikėtų suprasti tiesiogiai — tai fantastiški, neįmanomi dalykai. Mokslininko požiūriu, pasaulį valdo visuotiniai dėsniai. Antgamtiškieji Biblijos elementai reikalauja tam tikros interpretacijos, kadangi moksliškai jų neįmanoma paaiškinti. Istorikas primintų, kad Biblijos autoriai aprašė savos epochos patirtį, remdamiesi dar ikimoksline pasaulio samprata. Kai kurie Biblijos epizodai, tarp jų ir stebuklų aprašymai, tėra tik pasakos. Jos reikšmingos ne pačios savaime, o tiktai epochos kontekste. Tarkim, Evangelijų stebuklai greičiausiai kalba ne tiek apie antgamtiškus Jėzaus sugebėjimus, kiek apie tai, kokią reikšmę turėjo Jėzaus gyvenimas ankstyviesiems krikščionims.

Tokia ir panaši Biblijos tekstų kritika paskatino krikščionis keisti savo santykį su Šventuoju Raštu. Daugelis tyrinėtojų laikosi tokio požiūrio: nuo paskutinių Biblijoje aprašomų įvykių mus skiria 2000 metų, tad pasaulio samprata per tą laiką visiškai pasikeitė. Biblija reikalauja visiškai naujos interpretacijos racionalizmo ir mokslo šviesoje.

Biblija krikščionims yra gyvenimo ir tikėjimo vadovas. Krikščionys dažnai susirenka grupelėmis, kartu skaito Bibliją, padeda vienas kitam ją suprasti ir vadovautis jos mokymu savo gyvenime.

Tačiau pirmiausia turime paklausti: kokia prasme Biblija yra apreiškimas?

Biblija nė nebando įrodinėti Dievo buvimo. Jos autoriai buvo visiškai tikri, kad Dievas dalyvauja jų gyvenime ir veikia visą jų pažįstamą tikrovę. Visos Senojo ir Naujojo Testamento knygos parašytos remiantis vieninteliu visuotiniu *tikėjimo* principu.

Bibliją traktuodami kaip Šventąjį Raštą, atveriantį Dievo apreiškimą, krikščionys paprastai laikosi vieno iš dviejų pagrindinių požiūrių.

Pirmasis požiūris: BIBLIJA YRA DIEVO ĮKVĖPTAS TIKĖJIMO TIESŲ IŠDĖSTYMAS. Daugelis krikščionių tiki, kad Biblija — tai Dievo žodžiai, užrašyti būtent taip, kaip Dievas liepė juos užrašyti. Tiesa, Bibliją kūrė ne vienas autorius, tačiau visi jie buvo Dievo įkvėpti. Tai vadinamoji „įkvėptų žodžių" koncepcija: pats Dievas yra visų Biblijos teiginių laidas. Toks *propozicinis* požiūris vyravo viduramžių pasaulyje. Jis išliko ir mūsų laikais kaip oficialus Romos katalikų bažnyčios požiūris; iš protestantų jam pritaria konservatyvieji evangelikai. Evangelikai dažnai tvirtina, kad Biblija yra *Dievo žodis.*

Antrasis požiūris: BIBLIJA — TAI ŽMOGIŠKOJO TIKĖJIMO ISTORIJA. Daugelis krikščionių nėra linkę manyti, jog Dievo apreiškimas — tai tam tikrų teiginių išdėstymas. Jie greičiau pasakytų, kad Biblijos autoriai aprašė tai, kaip Dievas dalyvauja žmonijos istorijoje ir veikia žmonių patirtį. Jų nuomone, Bibliją suformavo tam tikras žmonijos santykis su Dievu, ir ji yra šį santykį liudijantis dokumentas. Šio požiūrio besilaiką krikščionys daugiausia dėmesio skiria Jėzui, kaip Dievo Žodžiui, ir Biblijai, kaip Žodžio liudytojai.

Evangelistas Matas taip atveria Jėzaus esmę:

Jėzus paklausė mokinius: „Kuo žmonės laiko Žmogaus Sūnų?" Jie atsakė: „Vieni Jonu Krikštytoju, kiti Eliju, kiti Jeremiju ar dar kuriuo iš pranašų". Jis vėl paklausė: „O kuo jūs mane laikote?" Tada Simonas Petras atsakė: „Tu esi Mesijas, gyvojo Dievo Sūnus!"

Šis Petro išpažinimas — lemtingas posūkis. Mokiniai praleido su Jėzumi daug laiko, jie žino, kad jis yra didis mokytojas ir pranašas. Bet gal jis yra ir dar kažkas? Petras suvokia, kad taip ir yra: Jėzus — tikrasis Dievo Sūnus.

Šį praregėjimą Petrui suteikė jo tikėjimas. Jei kas būtų filmavęs Jėzaus keliones, kamera tebūtų įamžinusi paprasčiausio žmogaus, keliaujančio po Galilėją su kažkokiais reikalais, kasdienę veiklą. Kad suprastume Jėzų kaip Dievo Sūnų, kurio misija — išgelbėti žmoniją, reikalingas tikėjimas ir religinė patirtis. Visi teologai sutinka, kad tikėjimas ir patirtis yra labai svarbūs. Dabar paklauskime: ar evangelinis Jėzaus paveikslas kilo iš tikėjimo ir religinės patirties, ar jam kontūrus suteikė ankstyvoji Bažnyčia, norėdama įrodyti Jėzaus dieviškumą? O kaip turėtume interpretuoti Jėzaus stebuklus? Ar jie turi kokį istorinį pagrindą, ar buvo vėliau „prikurti" siekiant papildyti Jėzaus paveikslą, kad žmonės nuoširdžiau įtikėtų? O Jėzaus žodžiai, kuriais jis mokė žmones, — ar tai tikrai jo žodžiai? Galbūt ankstyvoji Bažnyčia *istorinį Jėzų* pavertė *tikėjimo Kristumi,* nes toks Jėzaus paveikslas geriau atitiko jos religines reikmes? Tai itin painūs klausimai. Ir mūsų laikais vargu ar įmanoma į juos atsakyti.

Biblijos kritika

Pirmosios šiuolaikinės Biblijos interpretacijos pasirodė XIX amžiuje, daugiausia Vokietijoje.

Georgas Hėgelis (1770–1831 m.) buvo vienas įtakingiausių vokiečių filosofų. Jis teigė, jog istorija yra metafizinis tobulėjimo procesas. Kitaip tariant, Hėgelis tikėjo, kad kasdienių įvykių grandinėje slypi tam tikra istorinė prasmė.

Vokiečių tradicijoje *istorija* vadinama dviem žodžiais. Teologai, nagrinėdami

Bibliją, pasinaudojo šių žodžių teikiama galimybe išreikšti prasmės skirtumams.

HISTORIE vadinama faktų, datų, įvykių visuma. Ši sąvoka neapima interpretacijų.

O sąvoka *GESCHICHTE* nusako įvykių prasmę. *Geschichte* ieško įvykių modelio, siužeto. Vokiečių teologai pirmieji ėmė tyrinėti *Heilsgeschichte*, arba *išganymo istoriją*. Jie tvirtino, jog Biblija atspindi tai, kaip Dievas veikė žmogiškąją patirtį. Jų nuomone, svarbu ne tai, ką Dievas įvykdė objektyviąja istorine prasme, bet kaip žmonės jį suvokė. Būtent šiuo požiūriu ir reikia aiškinti Biblijos stebuklus bei antgamtiškuosius įvykius — jie atskleidžia slaptąją istorijos prasmę. Tai Dievo suteikta prasmė.

Kitas istorijos tyrinėjimo metodas — profesionali, griežta mokslinė istorijos kritika. Šio metodo šalininkai naudojosi naujausiomis mokslinės analizės priemonėmis. Užuot laikę Bibliją aukščiausiuoju *autoritetu*, istorijos kritikai ją traktavo kaip tyrinėjimų *šaltinį*. Jie stengėsi išsklaidyti Jėzų supusią žydų legendų ir graikų filosofijos aureolę ir ieškojo tikrojo istorinio Jėzaus. Šitaip artėdami prie istorinio Jėzaus, šie mokslininkai tikėjosi geriau suprasti ir jo mokymo esmę, sužinoti, ką skelbė Jėzus tais laikais, kai jo žodžiai dar nebuvo įvilkti į ankstyvajai Bažnyčiai patogią formą.

Liberalinė teologija

Liberalinės teologijos, o kartu ir visos šiuolaikinės teologijos pradininkas buvo Frydrichas Šlėjermacheris (1768–1834 m.). Šlėjermacheris nubrėžė ribą tarp tikėjimo ir racionalaus pažinimo, tarp patirties ir istorijos. Bibliją jis laikė žmogiškosios patirties aprašymu, o ne dieviškuoju apreiškimu. Šlėjermacherio požiūriu, religija — tai jausmas ir patirtis; objektyvūs analizės metodai neatveria Dievo nei Biblijoje, nei pasaulyje.

Šlėjermacheris skelbė, kad Jėzus žmonėms yra pavyzdys. Liberalinės Jėzaus sampratos esmė yra tokia: jo misija buvusi ne išganyti žmoniją per savo mirtį ir prisikėlimą, bet pažadinti Dievo suvokimą ir paskatinti dorai gyventi. Jėzus buvęs „iš esmės nenuodėmingas ir absoliučiai tobulas", o jo sieloje iš tikrųjų gyvenęs Dievas. Visa tai ir buvę reikalinga, kad jis galėtų išganyti žmoniją. Prisikėlimas, įžengimas dangun ir antrasis Mesijo atėjimas tėra legendos, papildančios tikrąją Jėzaus gyvenimo istoriją.

Liberalinės teologijos viršūnė — Adolfo fon Harnako darbai. Fon Harnakas 1888–1921 m. buvo Berlyno universiteto teologijos profesorius. Iš tos kartos teologų jis laikytas ir geriausiu Bažnyčios Tėvų raštų ekspertu. Fon Harnakas teigė, kad Jėzaus skelbtąją naujieną gerokai iškraipė graikų filosofija. Jis tikino, jog Paulius Jėzaus religiją pakeitė religija *apie* Jėzų. Tai ir leido susiformuoti klaidingam tikėjimui, kad Jėzus buvęs Dievas. Tikėjimą *inkarnacija*, pasak fon Harnako, sukūrė ankstyvoji Bažnyčia, — pats Jėzus apie tai nekalbėjo.

XIX amžiaus teologijai buvo būdingos aktyvios pastangos atrasti istorinį Jėzų. 1835 m. Dovydas Frydrichas Štrausas paskelbė pirmąjį *„Jėzaus gyvenimo"* tomą (į anglų kalbą šį veikalą išvertė Džordžas Eliotas, t.y. rašytoja Merė Ana Evans, ta pati, kuri vertė ir Fojerbachą). Štrausas buvo Hėgelio sekėjas; dirbo Pietų Vokietijoje, Tiūbingeno universitete. Kai išėjo antrasis knygos tomas, Štrausas buvo atleistas iš darbo.

Štrausas manė, kad taikydamas Evangelijoms istorinės kritikos metodą, jis atskyrė *istorinį Jėzų* nuo *tikėjimo Kristaus*. Jėzų, istorinį asmenį, jis skyrė nuo Dievo–žmogaus, kurį garbino ankstyvoji Bažnyčia. Jis atmetė visa, kas buvo antgamtiška Jėzaus gyvenime — nuo nekalto prasidėjimo iki įžengimo dangun. Štrauso įsitikinimu, per istorinį Jėzų į žmonijos istoriją atėjo *universalioji idėja* (šią mintį Štrausas perėmė iš Hėgelio).

Knygos, kurias krikščionys vadina Senuoju Testamentu, yra žydiškoji Biblija. Žydai taip pat mėgsta susirinkę kartu studijuoti Bibliją, gilintis į tai, ką ji kalba šių dienų žmogui.

Jis teigė, kad Biblijos pasakojimai tėra tiktai mitai. Štrausas buvo apkaltintas ateizmu ir sąmoningu krikščionių tikėjimo griovimu. Iš tiesų kai kuriais atvejais jo samprotavimams būdingas mėginimas teologiją pakeisti antropologija.

Istorinio Jėzaus tyrinėjimus baigia Alberto Šveicerio knyga *„Istorinio Jėzaus ieškojimas"* (1906 m.). Po ištisus dešimtmečius trukusių mokslinių tyrinėjimų išaiškėjo, kad kritinio metodo „atrastas" Jėzus tėra svetimšalis žydas, gyvenęs pirmame naujosios eros amžiuje ir nedaug ką tegalintis pasakyti šiuolaikiniam pasauliui. Neretai šio metodo šalininkų interpretuojamas Jėzus pasirodydavo esąs liberalas ir protestantas — visai kaip tie, kurie jo „ieškojo". Istorinės kritikos metodas susilaukė gana griežtos kritikos už tai, kad nors istorinio Jėzaus tyrinėjimai ir buvo daugeliu požiūrių naudingi, vis dėlto dažnai palieka tokį įspūdį, tarsi žmonės studijuotų savo pačių atspindį veidrodyje.

Bartas ir Bultmanas

Žymiausieji XX a. pirmosios pusės teologai buvo Karlas Bartas ir Rudolfas Bultmanas.

KARLAS BARTAS (1886–1968 m.) po Pirmojo pasaulinio karo pasisakė prieš liberalinę teologiją. Jis pirmasis ėmė vartoti *neoortodoksijos* sąvoką. Barto įsitikinimu, liberalinė teologija tėra žmogaus sukurta religija. O Dievas yra Dievas; jis visiškai kitoks negu žmonija ir nuo jos nė kiek nepriklauso. Barto „Bažnytinė dogmatika" yra stambiausias sisteminis teologijos veikalas po XIII a. parašyto Tomo Akviniečio „Summa theologica". Bartas tvirtino, jog Dievo žodis veikia per Jėzų ir daro įtaką visam pasauliui. Tai liudija Biblija. Biblija yra Dievo žodis, o Jėzus — Dievo Žodis. Senasis Testamentas yra nukreiptas į ateitį, į Jėzų, o Naujasis Testamentas — į praeitį, taip pat į Jėzų. Šventojo Rašto, kaip ir evangelinio Jono Krikštytojo, paskirtis yra skelbti: „Štai Dievo Avinėlis". Bartas laikėsi požiūrio, kad Dievo žodis yra dinamiškas, veikiantis, o ne statiškas, sustingęs it paprasti knygos žodžiai. Bartas buvo vienas įtakingiausių XX amžiaus teologų.

RUDOLFAS BULTMANAS (1884–1976 m.) nuo 1921 iki 1951 m. dirbo teologijos profesoriumi Marburge, Vokietijoje. Jis teigė, jog dauguma užrašytųjų Jėzaus

žodžių buvo sukurti ankstyvosios Bažnyčios, o ne ištarti paties Jėzaus. Bultmanas padarė išvadą, jog atkurti tikrąjį istorinį Jėzaus paveikslą neįmanoma. Jis nepripažino liberalinės teologijos, bet neatmetė jos taip ryžtingai kaip Bartas.

Bultmano požiūriu, išgano tikėjimas, o ne istorija, tad istorinė tiesa nėra aktuali. Bultmaną išgarsino pastangos *demitologizuoti* Naująjį Testamentą. Kad pirmo amžiaus pasaulis galėtų prabilti į šiuolaikinį žmogų, reikia atsikratyti *mitiškojo* anų laikų pasaulėvaizdžio. Biblijos *mitus* reikia iš naujo interpretuoti; jų negalima visai atmesti, kaip kad siūlė liberalinės teologijos šalininkai, nes jie kupini vertingų įžvalgų. Bultmanas pateikė naują, egzistencialistinį Naujojo Testamento aiškinimą. Pasak jo, Kristaus prisikėlimą reikėtų vertinti ne kaip istorinį įvykį, bet kaip tikėjimo stebuklą, įvykusį mokinių gyvenime. Bultmano kritikai priekaištavo, kad jis dėl šiuolaikinės mokslinės pasaulėžiūros paaukojęs Bibliją. Tačiau Bultmanas paprieštaravo: jis paaukojęs tik nemokslinę anų laikų pasaulio sampratą, o ne Kristaus mokymo esmę — kvietimą į naują gyvenimą.

Tiek Bartas, tiek Bultmanas padarė didelę įtaką XX a. teologijos raidai. Tačiau esama ir kitų svarbių teologinių koncepcijų.

Konservatyvieji evangelikai laikosi evangelijos gynėjų pozicijos (žodis *evangelikas* yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *euangelion*, reiškiančio „gerąją naujieną“). Evangelikai nemano, jog džiaugsminga žinia galėtų tapti tokie faktai, kad Jėzus iš tikrųjų nepadarė aprašytųjų stebuklų ir neprisikėlė iš numirusiųjų. Jie didžiai vertina Bibliją ir atmeta daugumos šiuolaikinių teologų interpretacijas.

Evangelikai nėra fundamentalistai. Fundamentalistais vadiname tokių įsitikinimų žmones, kurie laiko tiesa kiekvieną Biblijos žodį: ir tai, kad Dievas sukūrė pasaulį per šešias dienas, ir tai, kad Adomas su Ieva buvo realūs žmonės. Evangelikai mano, jog Biblijoje susipynė skirtingos literatūros formos, ir stengiasi savo įsitikinimus suderinti su šiuolaikiniu mokslu. Tačiau jie neabejoja, kad Evangelijos yra patikimi istorijos šaltiniai. Jie tiki, kad Jėzus iš tiesų yra ištaręs visus Evangelijose užrašytus žodžius, kad jie nėra ankstyvosios Bažnyčios papildyti ir kad Jėzus tikrai padarė visus Biblijoje aprašytus stebuklus.

Evangelikų santykis su tikėjimo dalykais yra visų pirma emocinis, dvasinis. Tai nerodo intelektualumo stokos, — tiesiog jie priima Jėzaus mokslą širdimi, o ne protu. Evangelikai sudaro įtakingą, aktyviai besireiškiančią protestantizmo atšaką. Galbūt jie nėra pakankamai atstovaujami universitetuose ar teologijos fakultetuose, užtat puikiai atstovaujami bažnyčiose. Karlas Henris, žymus evangelikų mokslininkas, taip rašė:

Evangelinis teizmas stiprus tuo, kad siūlo tokią religinę realybę, kuri neatgimusiai žmonijai yra paskutinė viltis ir kurios ji iš niekur kitur negali sau pasisemti. Dvasinių šaknų praradimo laikais krikščionybė skelbia, jog Dievas yra pats save apreiškęs dangiškasis Atpirkėjas. Intelektualinio skepsio laikais ji stiprina mus tvirtu įsitikinimu, jog Dievas turi šventą tikslą, susijusį su žmonėmis ir pasauliu. Dorovinio liberalizmo laikais ji siūlo absoliučias moralės taisykles ir aiškius dieviškuosius imperatyvus. Bauginančių ateities nuojautų laikais ji suteikia tikrumo ir vilties. Tokiu metu, kai daugybei žmonių gyvenimas tapo nepakeliamai sunkus, ji įkvepia jėgų tam gyvenimui keisti.

Evangelikai pasakytų, kad jų tikėjimas suteikia jiems tikrumo ir atskleidžia teisingą Biblijos supratimą, kurio, deja, stokoja įvairios šiuolaikinės teologijos kryptys.

Liaudies teologija

Svarbi liberalinės teologijos įžvalga yra *įkultūrinimas.* Pagal ją evangelija yra pagrįsta I a. po Kr. pasaulio samprata. Šiuolaikinė teologija yra Vakarų kultūros da-

lis, ji sukurta baltųjų, joje dominavo mąstytojai vyrai. Kaip šios kultūros atsvara kuriasi ir kitokio tipo kultūriniai dariniai. Dabar besiformuojančios teologijos kryptys tampa savotišku iššūkiu tradicinei teologijai. Štai keletas įtakingesnių naujųjų teologijos krypčių:

- Lotynų Amerikos išlaisvinimo teologija;
- Juodaodžių teologija;
- Azijos teologija;
- Feministinė teologija.

Visos šios kryptys savitai interpretuoja Bibliją. Pavyzdžiui, Lotynų Amerikos išlaisvinimo teologija yra skurdo teologija. Jos esminis teiginys: Biblijos Dievas yra neturtingųjų ir išnaudojamųjų pusėje. Taigi išlaisvinimo teologija teikia ypatingą reikšmę išsivadavimui iš priespaudos, tapsiančiam visuotinio dvasinio atsinaujinimo laidu.

Protestantiškoji teologija daugiausia tyrinėjo individo santykį su Dievu, o išlaisvinimo teologija analizuoja visuomenę formuojančius veiksnius. Taip jau susiklostė istorinė situacija, kad į Lotynų Ameriką krikščionybė atėjo kartu su vergove ir išnaudojimu. Krikščionybę į šiuos kraštus atnešė nukariautojai — tai buvo jų religija. Išlaisvinimo teologija kelia ne tik filosofinius klausimus (kaip pakeisti žmogų), bet ir socialinius (kaip pakeisti visuomenę). Ji siekia tobulinti visuomenę, kartu rūpindamasi ir žmonių sielų išganymu. Išlaisvinimo teologija — tai politinės teologijos ir neturtingųjų bendruomenių, prijaučiančių marksizmui, ideologijos sintezė.

Išlaisvinimo teologija teigia, kad nors aplinkybės ir gali formuoti žmones, žmonės taip pat gali keisti aplinkybes. Gindama neturtingųjų interesus, ji laiko Jėzų maištautoju ir visuomenės atstumtuoju. Šios teologijos šalininkų akimis, Jėzus yra vargšas, tas pats Kenčiantysis Tarnas, apie kurį kalba Izaijas savo pranašystėje.

Išlaisvinimo teologija yra galingas judėjimas, susiformavęs ispaniškai kalbančiame Lotynų Amerikos pasaulyje. Kiti kraštai taip pat kuria savitas teologijos doktrinas, ir jos, be abejo, turės įtakos būsimoms Biblijos interpretacijoms.

Daugelis žmonių, besidominčių Biblija, gali pasirinkti, kokia kalba ją skaityti, nes yra daugybė vertimų. Kiekvienas skaitytojas, imdamas į rankas Bibliją, gali turėti tam tikrų išankstinių nuostatų: juk yra įvairiausių Biblijos aiškinimų ir vertinimų. Kaip ten bebūtų, Biblija tebėra fundamentaliausias judaizmo ir krikščionybės dokumentas, liudijantis dieviškąją žmonių patirtį. Ji visada išliks Vakarų civilizacijos kertinis akmuo. Mūsų laikais žmonės gali laisviau negu bet kada anksčiau interpretuoti Bibliją. Nėra tokios galingos Bažnyčios ar bendruomenės, kuri pajėgtų primesti visiems vienodą požiūrį į Bibliją. Kiekvienas žmogus, mūsų laikais atsiverčiantis Bibliją, gali laisvai atsiliepti į tai, ką joje perskaito.

Pagalvokite

1. **Kuo skirtųsi konservatyviosios ir liberalinės teologijos siūlomos Kristaus prisikėlimo iš numirusiųjų interpretacijos?**

2. **Įsivaizduokite, jog esate konservatyvių pažiūrų teologas. Su kokiomis pažiūromis jums tektų kovoti?**

3. **Ar Biblija yra paties Dievo žodžiai? Ar jūs (o galbūt kas nors iš jūsų pažįstamų) tikite, kad Dievas apsireiškia per Bibliją? Raskite kuo daugiau įrodymų, jog apreiškimas lemia tikėjimą.**

11 dalis

Ar mokslas atsako į visus klausimus?

MOKSLAS IR TIKĖJIMAS

„Žmogus ir žemesnieji gyvūnai skiriasi ne tiek prigimtimi, kiek išsivystymu. Tačiau šis skirtumas, kad ir ryškus, dar nėra priežastis, leidžianti mums iškelti žmogų į visai kitas sferas."

Čarlzas Darvinas

„Koks klausimas mūsų laikais galėtų labiausiai apstulbinti visuomenę? Štai tas klausimas: ar žmogus yra beždžionė, ar angelas? Aš, Viešpatie, trokštu likti su angelais"*. Taip kalbėjo Bendžaminas Dizraelis, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas, XIX amžiuje.

XIX amžius — netikėtų, staigių permainų epocha. Užteko vienos kartos gyvenimo, kad pramonės revoliucija visiškai pakeistų šalies veidą. Geležinkelio išradimas leido žmonėms iki tol neregėtu greičiu įveikti ilgiausius atstumus. Britų imperija plėtė savo ribas, tačiau pačioje Anglijoje varganas gyvenimas prašyte prašėsi reformų. Žmonės tikėjo pažanga, tikėjo ateitimi, tačiau gyvenimo sąlygų blogėjimas stūmė juos į juodą neviltį.

Tai buvo plėtros ir permainų metas.

Karalienės Viktorijos epochos žmonės gerai suvokė gyveną ypatingu laikotarpiu: jautė, kad viskas iš esmės kinta, ir aiškiai skyrė, ką jie šiame procese laimėjo, o ką prarado. Tokie skirtingi rašytojai, kaip Džordžas Eliotas ir Tomas Hardis, su vienoda nostalgija gręžėsi atgal į savo vaikystę, praleistą kaimo aplinkoje, — dabar ji atrodė kaip rojaus sodai, iš kurių juos išvarė skubantis laikas. XIX amžius buvo religijos ir mokslo, tikėjimo ir abejonių metas.

Amžiui riedant link vidurio, krikščionybės postuluotomis vertybėmis imta vis labiau abejoti, ir daugelis žmonių pasijuto linkstą į agnosticizmą bei ateizmą. Didžiojo mokslo ir religijos konflikto simboliu XIX a. tapo vieno žmogaus darbai. Jis vadinosi Čarlzas Darvinas. Darvino teorijai buvo lemta tapti takoskyra, atidalijusia mokslo tiesas nuo religijos tiesų.

Gamtininko kelionė

Čarlzas Robertas Darvinas (1809–1882 m.) gimė Anglijoje, Šrūsberyje. Jo tėvas buvo žinomas gydytojas, o senelis — dar garsesnis daktaras Erazmas Darvinas. Darvino motina buvo Jozijo Vedžvudo, visame pasaulyje žinomų Vedžvudo keramikos įmonių savininko, duktė. Darvinas studijavo mediciną Edinburge, paskui teologiją Kembridže. Turėjo tapti anglikonų dvasininku, tačiau studijuodamas Kembridže susidomėjo gamtos mokslais ir botanika.

1831 m. Darvinas su ekspedicija išplaukė „Biglio" laivu į kelionę aplink pasaulį. Penkerius metus jis kaupė medžiagą ir tyrinėjo įvairių pasaulio kraštų augaliją ir gyvūniją. Šioje kelionėje surinktus duomenis jis paskelbė knygoje „Gamtininko kelionė aplink pasaulį „Biglio" laivu" (knyga išėjo 1839 m.). 1837–1839 m. Darvinas pradėjo kurti evoliucijos teoriją. Ji išdėstyta knygoje „Rūšių atsiradimas" (1859 m.). Šis veikalas ir „Žmogaus kilmė" (1871 m.) — svarbiausios Darvino knygos. Kituose jo veikaluose nuodugniai tiriama daugelis gamtoje egzistuojančių rūšių.

Darvinas vedė savo pusseserę Emą Vedžvud ir neilgai trukus dėl pablogėjusios sveikatos persikėlė į provinciją. Šeima apsigyveno Daune, Kento grafystėje. Ten ir praleido visus likusius gyvenimo metus. Išvykdavo retai, nebent į Londoną

* Angl. *to be on the side of the angels* — laikytis tradicinių (nemokslinių) pažiūrų.

aplankyti giminių arba pasigydyti. Darvinas turėjo nuolatinių pajamų iš savo kapitalo, dar gaudavo honorarų už leidžiamas knygas, — to gyvenimui užteko. Jis bendravo su garsiausiais to meto mokslininkais, o jo paties gyvenimas buvo paženklintas begalinio kuklumo ir kruopštaus darbo. 1882 m. Darvinas mirė. Palaidotas Vestminsterio vienuolyne.

Evoliucijos teorija kiekvienam yra gerai žinoma, bent jau bendrais bruožais. Galbūt mažiau žinoma tai, kad evoliucijos idėjos egzistavo dar visas šimtmetis iki Darvino. Darvinas pirmasis pagrindė evoliucijos teoriją gamtos mokslų faktais. Tačiau kur kas anksčiau Hėgelis statišką visatos sampratą pakeitė pažangos filosofija; kaitos, permainų tema domino ir vokiečių rašytojus romantikus.

XIX a. pradžioje evoliucionizmo idėjos ėmė skverbtis ir į gamtos mokslus. Štai tada ir paaiškėjo, kad negalima Biblijos suprasti tiesiogiai. Žmonių tikėjimas susvyravo.

Mokslo iššūkis Biblijai

XIX a. pradžioje daugumai žmonių vis dar atrodė, kad pasaulio sukūrimas, aprašytas Pradžios knygoje, nekelia jokių abejonių dėl savo tikrumo; žmonės ti-

Karalienės Viktorijos laikų Anglija nežinojo nė kaip reaguoti į Darvino teorijas. Ši karikatūra – tai bandymas pavaizduoti evoliuciją kaip karuselę. Tačiau vis tiek kai kurie klausimai neduoda ramybės. Ar mes iš tiesų esame susiję su žemesniosiomis gyvybės formomis? Kaip tai turėtų veikti žmonių dorovę ir orumą?

kėjo, jog Dievas iš tiesų sukūrė pasaulį per šešias dienas, kad kiekvieną augalėlį ir gyvūną jis „lipdė" atskirai. Jie vis dar naudojosi laiko skaičiavimo sistema, XVII a. įvesta arkivyskupo Ašerio: jis buvo apskaičiavęs, kad pasaulis prasidėjo 4004 m. pr. Kr. Žmonės laikė neginčijama dar iš Aristotelio paveldėtą idėją, jog egzistuoja didžioji būties grandinė ir viskas turi savo vietą kosminėje hierarchijoje. Žmonijos vieta — pusiaukelėje tarp žemiškosios ir dieviškosios srities. Mechanistinis Viljamo Palėjaus Dievo buvimo įrodymas pasaulį vaizdavo kaip laikrodį, rūpestingai sukonstruotą mechanizmą, kuriame kiekviena kūrinijos dalis turi savo vietą. Per porą dešimtmečių (maždaug 1820–1840 m.) ši pasaulio samprata iš esmės pasikeitė.

Pirmasis senąją pasaulio sampratą ėmė griauti seras Čarlzas Lajelis (1797–1875 m.). Lajelio geologijos darbuose žemės formavimasis aprašomas anaiptol ne kaip vienkartinis dieviškosios kūrybos aktas, o kaip nuolatinės kaitos procesas. Lajelis aiškino, kad įvairūs geologiniai procesai, tokie kaip antsprūdis, erozija ir sedimentacija, vyko ištisus milijonus metų, kol susidarė kalnai ir slėniai. Lajelio darbai moksliniu požiūriu itin įtikinami; jie parodė žmonėms, kad fizines pasaulio savybes suformavo ilgas kaitos procesas, o ne spontaniškas kūrimo stebuklas.

Maždaug tuo pačiu metu mokslininkai ėmė domėtis suakmenėjusiomis iškasenomis, išnykusių gyvūnų liekanomis, kurioms iš tiesų būtų buvę sunku rasti vietą didžiojoje būties grandinėje arba pasaulyje, primenančiame tobulą laikrodžio mechanizmą. Paaiškėjo, kad tos suakmenėjusios iškasenos ne tūkstančių, bet milijonų metų senumo. Rasta kaulų, kuriuos sujungus atkurti siaubingų dinozaurų griaučiai. Visos šios košmariškos iš amžių gūdumos staiga iškilusios būtybės aiškiai rodė vieną, dar košmariškesnę tiesą — pasaulis prasidėjo kur kas seniau negu 4004 m. pr. Kr. Gyvūnų rūšys formavosi ir nyko, keitė vienos kitas. Didžioji būties grandinė subyrėjo. Išaiškėjo, kad Biblijos tekstų negalima suprasti pažodžiui. Krikščionybei buvo smogtas toks smūgis, nuo kurio, daugelio nuomone, ji negali atsigauti iki šiol.

Evoliucijos teorija

Lajelio „Geologijos pagrindų" antrąjį tomą jaunasis Darvinas perskaitė, plaukdamas su „Biglio" ekspedicija, Pietų Amerikoje. Knyga jam padarė milžinišką įspūdį:

Visuomet jaučiausi taip, tarsi pusę mano knygų būtų pagimdę Lajelio smegenys, tik aš niekad to kaip reikiant nebuvau įsisąmoninęs. Bet jau liksiu tvirtai įsitikinęs, jog didžiausias Lajelio „Pagrindų" nuopelnas buvo tas, kad jie pakeitė visą mąstyseną.

Kai Darvinas pradėjo gamtos studijas, rūšys būdavo klasifikuojamos pagal tris principus, atitinkančius Aristotelio tradiciją:

- Atskiriamasis tipas: katė yra katė, o ne šuo arba arklys;
- Šeimos tipas: leopardas yra kačių šeimos narys;
- Hierarchinis tipas: žmogus kūrinijos skalėje stovi aukščiau negu ameba.

Tokios sampratos laikėsi ir platonizmas: visoms katėms būdingas „katiškumas", tuo jos ir skiriasi nuo kitų gyvūnų tipų. Tą patį požiūrį patvirtina ir Pradžios knyga: „Ir Dievas sukūrė laukinius žvėris pagal jų rūšį, ir galvijus, ir žemės šliužus pagal jų rūšį". Kitaip sakant, kiekvieną gyvą būtybę Dievas kūrė atskirai ir spontaniškai.

Dar prieš Darviną švedų botanikas Karlis Linėjus knygos „Gamtos sistema" (1735 m.) pradžioje svarstė idėją, kad kiekviena rūšis formavosi atskirai, todėl ir skiriasi nuo kitų, bet į pabaigą jau tuo suabejojo.

Daug prieštaringų vertinimų sukėlė Darvino teiginys, jog žmogus ir beždžionė turėjo bendrą protėvį. Taigi žmogų

Darvinas įtraukė į rūšių sistemą, sakydamas, kad jis formavosi kaip viena iš gyvūnijos rūšių. Žmogus staiga prarado savo garbingąjį statusą, kurį jam teikė tikėjimas, jog jis sukurtas atskiru, ypatingu kūrimo aktu. Darvino teorija analizuoja rūšis, jų prisitaikymą prie gyvenimo sąlygų (adaptaciją) ir evoliuciją.

Evoliucinių pokyčių mechanizmu Darvinas laikė natūraliąją atranką. Jis teigė, kad tik stipriausi, atspariausi, geriausiai prisitaikę kiekvienos kartos individai gali išlikti ir perduoti išvardytas savybes savo palikuonims. Per ilgesnį raidos periodą gyvūnai ir augalai įgauna tokį pavidalą, kuris leidžia geriausiai prisitaikyti prie aplinkos ir išlikti. Kai kurios rūšys, tokios kaip žmogus, sparčiai kito formavimosi procese; kitos, kaip, pavyzdžiui, žuvys, išliko beveik nepasikeitusios. Gerai žinoma frazė „išgyvena stipriausieji" priklauso Herbertui Spenseriui.

Dabar trumpai aptarkime Darvino evoliucijos teorijos poveikį mokslui ir žmonių pasaulėžiūrai.

PANEIGTI RŪŠIŲ SKIRTUMAI. Kai buvo rastos suakmenėjusios iškasenos ir ištisas XIX a. praėjo jas betyrinėjant, rūšių skirtingumo samprata prarado prasmę. Visą gyvūnijos pasaulį Darvinas vaizdavosi kaip medį, kurio visos šakos greičiausiai turėjo tą patį kamieną — bendrą protėvį. Darvinas rašė, kad žvelgiant racionaliai, „žmogus ir žemesnieji gyvūnai skiriasi ne tiek prigimtimi, kiek išsivystymu. Tačiau šis skirtumas, kad ir ryškus, dar nėra priežastis, leidžianti mums iškelti žmogų į visai kitas sferas". Kitaip tariant, žmoniją reikėtų paprasčiausiai laikyti viena iš gyvūnijos pasaulio rūšių.

EVOLIUCIJA VYKO MILIJONUS METŲ. Greitai paaiškėjo, kad užuot atsiradę per šešias pasaulio kūrimo dienas, kaip sakoma Pradžios knygoje, aukštesnieji gyvūnai veikiausiai vystėsi ištisus milijonus metų. Dramblys vargu ar galėjo susiformuoti per vieną generaciją. Taigi Biblijos legenda imta nepasitikėti.

EVOLIUCIJOS TEORIJA PAKEITĖ POŽIŪRĮ Į GYVENIMO PRASMĘ. Iki tol žmonės tikėjo, kad yra sukurti Dievo, kuris turi tam tikrą su jais susijusį tikslą ir planą. Ir staiga jie pasijuto esą tik aklo, atsitiktinio, savitikslio gamtos proceso rezultatas. Tai sukėlė didžiulį psichologinį šoką. Užuot jautusis esanti Dievo kūdikis, žmonija ūmai suvokė be tikslo plūduriuojanti beprasmiškame pasaulio chaose; greičiausiai ši būsena ir pakurstė instinktyvų protestą, kurį daugelis nukreipė prieš evoliucijos teoriją.

Darvinas nepadarė jokių filosofinių išvadų, nors jo teorija ir susilaukė nepaprasto populiarumo. Jis neperkėlė jos nei į ekonomikos, nei į žmonijos pažangos sritį, — tai siekė padaryti Herbertas Spenseris. Tačiau Darvinas buvo įsitikinęs, kad skirtingos žmonių grupės išsiugdo skirtingus moralės principus. Tokie svarstymai sukėlė abejonių vieninteliu, unikaliu *moraliniu Dievo autoritetu.*

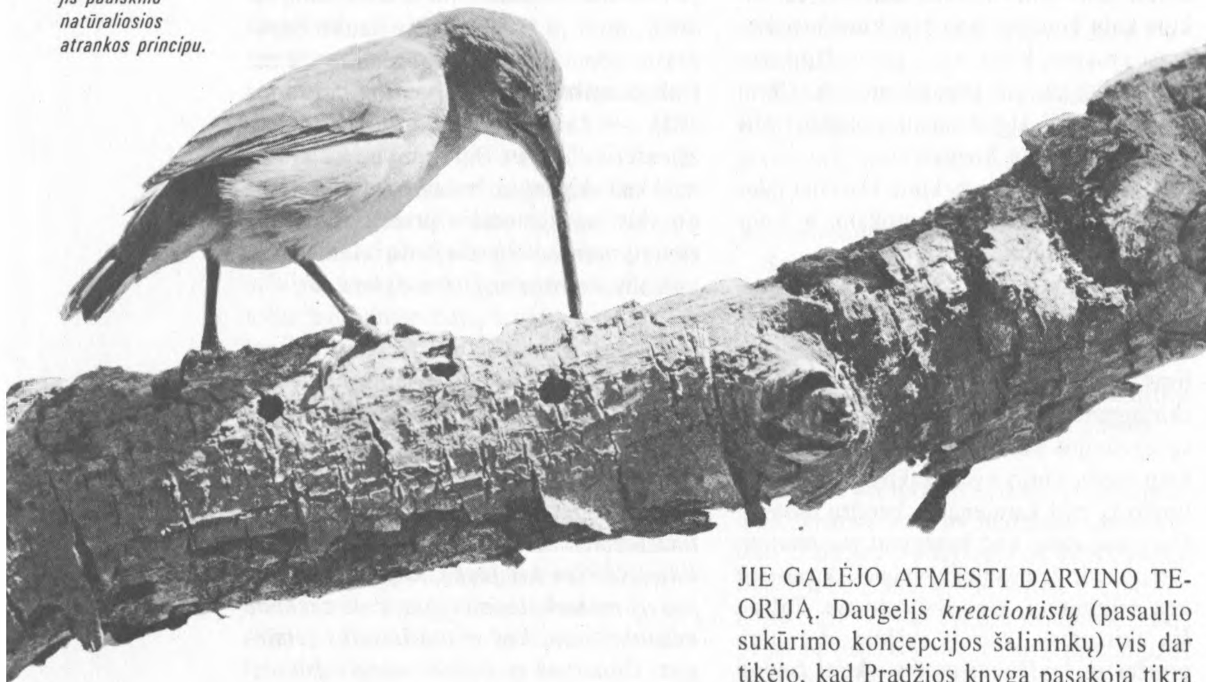
Darvinas ir krikščioniškasis tikėjimas

Darvino krikščioniškoji pasaulėžiūra vis labiau nesiderino su jo mokslinėmis pažiūromis, ir ilgainiui jis tapo agnostiku. *Pamažėli, labai pamažėli prie manęs sėlino netikėjimas. Galų gale aš tapau netikintis. Visa tai įvyko taip neskubriai, jog aš nė kiek nesisielojau ir nė sekundę nesuabejojau, kad mano išvados teisingos. Dabar aš stačiai nepajėgiu įsivaizduoti, kaip galima trokšti, kad tai, ką skelbia krikščionybė, būtų tikrai teisinga. Juk Šventajame Rašte aiškiai pasakyta, kad visi netikintieji (o jiems priklauso mano Tėvas, mano Brolis, beveik visi geriausi mano bičiuliai) bus amžiams pasmerkti. Argi tai ne siaubinga doktrina?*

Užvirė karšti ginčai. 1860 m. įvyko garsusis Oksfordo vyskupo Samuelio Vilberforso ir T.H. Hakslio, aistringo Darvino idėjų šalininko, susitikimas. Vyskupas

išjuokė evoliucijos teoriją ir savo pasisakymą baigė klausimu: ar ponas Hakslis pripažįstąs, jog per savo senelį arba senelę yra susijęs su beždžione? Vienas iš susitikimo dalyvių pasakojo:

Sulig šiais žodžiais ponas Hakslis lėtai ir ryžtingai pakilo. Tiesi aukšta figūra, griežtas išbalęs veidas, ramus ir rūstus. Jis atsistojo priešais mus ir ištarė jaudinančius žodžius — žodžius, kurių niekas iš mūsų nepajėgtų pakartoti dabar, o tikriausiai nebūtų prisiminęs ir iš karto po to, kai jie buvo ištarti, nes jų prasmė užgniaužė mums kvapą; neliko jokių abejonių, kam jie buvo taikomi. Jis nesigėdijąs, kad jo protėviai buvę beždžionės, tačiau gėdytųsi, jeigu tektų būti kaip nors susijusiam su žmogumi, kuris proto dovaną panaudoja tam, kad iškraipytų tiesą. Niekas nesuabejojo dėl šių žodžių prasmės, — jų poveikis buvo milžiniškas. Viena moteris apalpo, ją teko išnešti; aš pašokau nuo kėdės.

Šio Santa Kruso salose (Melanezijoje) gyvenančio kikilio snapas yra kitokios formos negu kitų kikilių. Taip yra todėl, kad jis lesa kitokį maistą. Darvinas tai pastebėjo ir paklausė: kaip išsivysto tokie skirtingi požymiai? Šį reiškinį jis paaiškino natūraliosios atrankos principu.

Evoliucijos teorija tapo didžiausiu įvykiu. Hakslio veikalas „Žmogaus vietos gamtoje įrodymai“, pasirodęs 1863 m., galutinai patvirtino žmogaus ir beždžionės giminystę. Tais pačiais metais išėjusi Lajelio knyga „Žmonijos senovė“ parodė, kad žmogus pradėjo formuotis prieš milijonus metų. Veikale „Žmogaus kilmė“ (1871 m.) Darvinas apibendrino savo argumentus, įtraukdamas žmogų į evoliucijos schemą. Biblija pralaimėjo; laimėjo mokslas. Mokslas triumfavo.

Tokioje situacijoje krikščionys galėjo rinktis vieną iš trijų pozicijų.

JIE GALĖJO ATMESTI DARVINO TEORIJĄ. Daugelis *kreacionistų* (pasaulio sukūrimo koncepcijos šalininkų) vis dar tikėjo, kad Pradžios knyga pasakoja tikrą tiesą. Jų nuomone, Darvino evoliucijos teorija tėra tiktai teorija, o Dievo žodis kur kas patikimesnis negu Darvino.

JIE GALĖJO ATSISAKYTI KRIKŠČIONYBĖS. Daugeliui žmonių pasirodė, kad mokslas ir religija nesuderinami, tad jie arba prarado tikėjimą, arba tapo agnostikais.

JIE GALĖJO BANDYTI SUDERINTI

KRIKŠČIONYBĘ SU EVOLIUCIJOS IDĖJA. Būtent šios pozicijos ir laikėsi dauguma krikščionių. Jiems neatrodė, kad mokslas turėtų konfliktuoti su religija, o Darvinas — su Pradžios knyga. Ar tai įmanoma?

Krikščionių teologija rutuliojosi veikiama graikų filosofijos, todėl krikščionybei būdinga statiškos, nekintančios visatos samprata. Mokslas ėmė prieštarauti tokiai pasaulio sampratai, bet ar galime tvirtinti, kad kartu jis pradėjo griauti ir krikščionybės pamatus?

Mokslas yra viena iš pažinimo sričių, tam tikras pasaulio pažinimo metodas. Tačiau mokslas nėra filosofija, kuri gilintųsi į pasaulio prasmę.

Religinis pažinimas skiriasi nuo mokslinio pažinimo. Jei Dievas yra, jis negali būti gamtos mokslų tiriamas kaip materialaus pasaulio reiškinys, kadangi Dievas nėra vienas iš *pasaulio objektų*. Vadinasi, sunku kalbėti apie Dievą mokslo kalba: juk teologijos sąvokos niekada nebuvo derinamos su mokslo sąvokomis. Kadangi pastaruoju metu ėmė vyrauti mokslinė pasaulio samprata, daugelis žmonių mano, jog mokslas remiasi faktais, o religija — tik vaizduote, tad mokslu galima pasitikėti, o religija — ne. Tačiau mokslas ir religija yra skirtingi dalykai. Mokslas ir religija kalba skirtingomis kalbomis ir kiekvienas turi savo atskirą sritį.

Nesusipratimai kyla tada, kai Pradžios knygą imame laikyti moksliniu traktatu. Tačiau kai kurie mokslininkai kartais neteisingai interpretuoja ir evoliucijos teoriją. Užuot plėtoję ją kaip mokslinę teoriją, jie mėgina suteikti jai filosofijos statusą ir supriešinti su krikščionybe. Atsitiktinumas, natūralioji atranka nebūtinai turi prieštarauti tikėjimui Dievu kaip pasaulio kūrėju, kuris suteikia prasmę žmogaus gyvenimui. Biologija — tai ne teologija.

Kaip tada reikėtų suprasti Pradžios knygos pasakojimą apie pasaulio sukūrimą? Kai kurie krikščionys tebetiki, kad jis pažodžiui teisingas, tačiau daugelis jau taip nemano. Iš tikrųjų Pradžios knygoje esama dviejų pasaulio sukūrimo istorijų. Vėlesnioji, ta, kuria pradedama Biblija, užrašyta tuo metu, kai žydai buvo Babilonijos nelaisvėje (597–538 m. pr. Kr.). Žydai tada pralaimėjo, tačiau nepaliovė tikėję, kad jų Dievas yra tikrasis Dievas. Pasaulio sukūrimo istorija vaizduoja Dievą kaip saulės ir mėnulio (kuriuos garbino babiloniečiai) kūrėją ir visatos Viešpatį. Tad šio pasakojimo potekstėje atsiskleidžia svarbi žmogiškoji patirtis — Dievo tikslo, jo prigimties įžvalga. Pradžios knyga parašyta ne kaip mokslinis dokumentas; joje ketinta parodyti Dievą kaip Viešpatį, kaip Kūrėją. Ši istorija atveria ne mokslo, bet religijos tiesas. Jei atskirsime šias tiesas ir suvoksime šio skirtumo prasmę, galbūt mums pavyks kur kas aiškiau suprasti pasaulį.

Evoliucijos teologija

Krikščionybė vis labiau tolo nuo natūraliosios teologijos, ieškančios Dievo apraiškų pasaulyje. Atsirado naujų teologinių koncepcijų, tokių kaip Rudolfo Bultmano (1884–1976 m.), kurios Biblijoje aprašytus pasaulio kūrimo epizodus laiko *mitais*, atspindinčiais svarbią žmonijos patirtį.

Kai kurie mąstytojai, naudodamiesi Darvino evoliucijos teorija, kūrė naujas teologijos kryptis, naujas Dievo ir jo veikimo pasaulyje sampratas.

Pjeras Tejaras de Šardenas (1881–1955 m.), mokslininkas jėzuitas, tyrinėjo išnykusias gyvūnų rūšis. Visą gyvenimą jis domėjosi žmogaus kilmės problemomis. Tejaras de Šardenas mėgino susieti krikščionybę su evoliucionizmu. Į jo darbus bažnytinė valdžia žiūrėjo įtariai, tad jie išleisti tik po mirties. Šis mokslininkas tvirtino, jog pasaulio kūrimas ir yra evoliucijos procesas, tačiau evoliuciją neišvengiamai lydi nuodėmė, todėl tobulumas neįmanomas. Pasak jo, *kosminis Kristus* yra toks pat svarbus, kaip ir *istorinis Jėzus. Visatos Kristus,* arba mistiškasis

Kristaus kūnas, formuojasi evoliucijos procese, tad atpirkimas yra evoliucinis, o ne vienkartinis aktas. Tejaro de Šardeno įsitikinimu, žmonijos istorija rutuliojasi link kulminacijos ir ją pasieks Kristuje. Šį momentą jis pavadino *Omega tašku*. Dievas nėra nekintantis nei transcendentiškas (egzistuojąs anapus pasaulio), — jis veikia čia ir dabar. Dievas ir pats evoliucionuoja, jo negalima atskirti nuo šio proceso. Žinomiausios Tejaro de Šardeno knygos „Žmogaus fenomenas", „Dieviškoji terpė" ir „Žmogaus ateitis" išleistos Prancūzijoje 1955–1959 m. Jis rašė:

Aš tikiu, kad visata evoliucionuoja;
Aš tikiu, kad ji evoliucionuoja dvasios kryptimi;
Aš tikiu, kad dvasia visiškai išsiskleidžia asmenybėje;
Aš tikiu, kad tobuliausioji asmenybė yra visatos Kristus.

Proceso teologija susiformavo po Pirmojo pasaulinio karo. Jos kūrėjai — Alfredas Nortas Vaithedas ir Čarlzas Hartshornas. Didesnės įtakos turėjo JAV religinėms koncepcijoms. Proceso teologija teigia: žmogaus Aš nėra apibrėžta esybė, keliaujanti per laiką jo nepaliesta. Priešingai, tasai Aš yra visų permainų ir įvairiopos patirties rezultatas. Aš (visi tie dalykai, iš kurių susideda žmogaus asmenybė) yra ne kas kita kaip procesas. Tas pats pasakytina ir apie Dievą.

Proceso teologija grįžta prie senosios, dar graikų filosofų nagrinėtos vienio ir daugio, arba pastovumo ir kaitos, problemos. Krikščionių Dievas, atsirėmęs į graikiškąją amžinybę, mums atrodo tolimas ir nekintamas, — sako proceso teologijos šalininkai. Jų nuomone, Dievas yra evoliucijos ir kaitos proceso dalis, jis aktyviai veikia pasaulyje ir pats yra jo veikiamas, kartais net taip smarkiai, jog keičia savo nuostatas.

Dievo būtis plyti *anapus*, tačiau Dievo veikimas pasaulyje atskleidžia jo prigimtį. Be to, proceso teologijos šalininkai tvirtina, kad Dievas, kaip ir mes, keliauja per laiką. Ateitis yra ateitis ir Dievui, ne tik mums. Kitaip sakant, nors Dievas turi apibrėžtą prigimtį, jis gali keistis kaip ir mes.

Evoliucijos teorija buvo lemtingas žmonijos minties posūkis. Nauji atradimai sudrebino senųjų filosofijų pamatus, o teologams teko iš naujo apmąstyti kai kuriuos tikėjimo tiesų aspektus. Tačiau mokslo triumfas prieš religiją galbūt buvo ne tiek mokslo laimėjimas, kiek visos žmonijos praradimas. Mūsų egzistencijos šiame pasaulyje problemos nėra vien mokslinės, nors mokslas ir paaiškina mums daugelį dalykų. Mokslas, žinoma, privalo kovoti dėl savo tiesų ir ginti jas nuo prietarų, tačiau ir religija turi iš naujo atverti savąją tiesą kiekvienai naujai kartai.

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar žmones sukūrė Dievas, ar mes esame atsitiktinio gamtos proceso rezultatas? Ar jūsų pozicija šiuo klausimu gali turėti įtakos jūsų gyvensenai?

2. Kai kurie krikščionys mano, kad mokslas ir religija nėra nesuderinami dalykai. Kaip jie juos suderina? O kokia jūsų nuomonė?

3. Kaip jūs vertinate proceso teologiją? Kaip proceso teologijos teiginius kritikuotų konservatyviosios arba liberalinės teologijos šalininkas?

Gyveno sau šviesiausioji ponia. Jinai mokėjo
keliaut greičiau už saulės spindulį. Nieks netikėjo,
bet vakar mūsų ledi iškeliavo
reliatyviu keliu su palydovais savo
ir užpraeitą naktį jau atvyko kur norėjo.

Kiekviena epocha turi savą pasaulio sampratą. Pasaulį galime interpretuoti subjektyvios sąmonės požiūriu, remdamiesi tuo, ką tikime; galime jį aiškinti mokslo požiūriu, remdamiesi tuo, ką apie jį žinome. Šių pažiūrų visuma yra vadinama *paradigma*. Paradigma yra tam tikras realybės modelis, baigtinė sistema; ją susikuriame tam, kad suvoktume, kas mums svarbiausia, ir išsiaiškintume, kokiems dėsniams paklūsta pasaulis.

Kartkartėmis vis atsirasdavo tokių veikalų, kurie priversdavo šią paradigmą keistis. Štai kelios tokios knygos: Aristotelio „Fizika“, Ptolemajo „Almagestas“, Niutono veikalai „Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai“ bei „Optika“, Franklino „Elektra“, Lavuazjė „Chemija“, Lajelio „Geologijos pagrindai“, Darvino „Rūšių atsiradimas“. Šie darbai ne tik praturtino pasaulio pažinimą, — jie pakeitė pačią būties sampratą.

Naujas religinės minties paradigmas nustatė Augustinas, Tomas Akvinietis ir Martynas Liuteris. Šių mąstytojų veikalai iš esmės pakeitė žmonių savimonę ir santykio su Dievu supratimą.

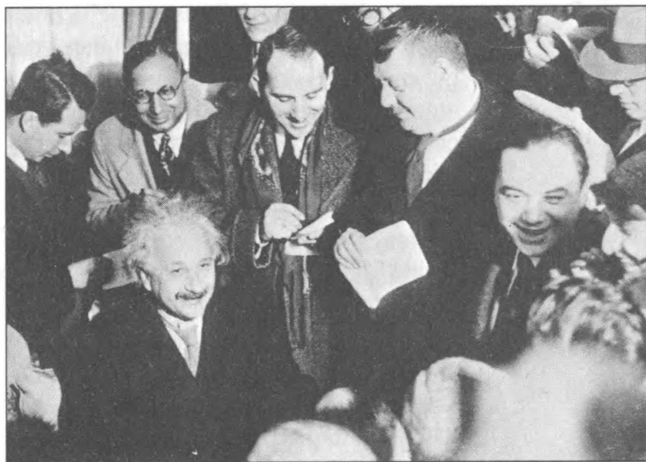
Gamtos mokslų srityje perversmas įvyko tada, kai Ptolemajo geocentrinę sistemą pakeitė Koperniko heliocentrinė sistema, o Aristotelio fiziką — Niutono fizika. Dvidešimtame amžiuje prasidėjo nauja mokslo revoliucija. Alberto Einšteino darbuose visa fizika apsivertė aukštyn kojomis, o kartu su ja — ir visatos samprata. Naujosios fizikos pagrindai yra reliatyvumo teorija ir vėliau sukurta kvantų teorija. Jos suformavo visiškai naują tikrovės supratimą.

Albertui Einšteinui pavyko atskleisti kai kurias kosmoso paslaptis, jis iš naujo perrašė gravitacijos teoriją. Taip baigėsi klasikinės fizikos era. Einšteino darbai padėjo suvokti istorijos dėsnius ir visatos lemtį. Jo teorijos priartino branduolinės energijos, atominės bombos, kelionių į kosmosą, radarų, lazerio spindulių ir atominių laikrodžių erą. Jis revoliuciniu būdu atnaujino laiko, erdvės ir judėjimo sampratas. Einšteinas, be abejo, yra vienas genialiausių visų laikų mokslininkų.

„Žmogus, kuris savo paties ir kitų gyvenimą laiko beprasmišku, yra ne tik nelaimingas, bet ir apskritai tarsi negyvena.“

Genijaus gyvenimas

Albertas Einšteinas (1879–1955 m.) gimė Vokietijos mieste Ulme, užaugo Miunchene. Buvo svajingas vaikas, o jo genialumo niekas nė nepastebėjo. Mėgo muziką, nekentė sporto. Jam teko palikti mokyklą, kadangi tėvas bankrutavo, ir kartu su šeima vykti į Milaną. Einšteinas atsisakė Vokietijos pilietybės ir 1901 m. tapo

Albertas Einšteinas

Šveicarijos piliečiu. Stodamas į Ciūricho aukštąją Politechnikos mokyklą, neišlaikė egzamino ir studentu tapo tik kitais metais. Studijavo elektroninę inžineriją.

Baigęs mokslus, akademinio darbo negavo, tad dirbo klerku Patentų tarnyboje Berne. 1904–1917 m. jo galvoje susiformavo naujas visatos modelis. Pagrindiniai Einšteino darbai — „Specialioji reliatyvumo teorija“ (1905 m.), nagrinėjanti judėjimą dideliais greičiais, ir „Bendroji reliatyvumo teorija“ (1915 m.), skirta

gravitacijai. Keletą metų skurdęs, Einšteinas įgijo garsaus mokslininko vardą. Nacizmo grėsmė privertė jį 1933 m. pasitraukti į Belgiją. Einšteino vasarnamyje Berlyne gestapininkai padarė kratą ir konfiskavo turtą, kaltindami tuo, kad jis ketinąs pinigais paremti komunistinį perversmą. Kai kurie jo raštai, apšaukti „žydiška fizika“, buvo viešai sudeginti priešais Valstybinę Berlyno operą. Einšteinas išstojo iš Prūsijos Mokslų Akademijos, į kurią buvo išrinktas 1913 metais. 1933 m. išvyko į JAV, apsistojo Prinstone ir jau niekada nebegrįžo į Europą. Gyveno kukliai, supamas knygų ir muzikos, kasdien po keletą valandų dirbdavo.

Einšteinas buvo įsitikinęs, jog Hitleriui būtina pasipriešinti jėga. Šio įsitikinimo įkvėptas, jis parašė laišką prezidentui Ruzveltui, informuodamas apie branduolinio skilimo grandininės reakcijos galimybes. Einšteino laiškas pradėjo branduolinę erą — erą, kurioje mes visi gyvename ir kurios subrandinti vaisiai — atominės bombos — 1945 m. rugpjūtį nukrito ant Hirosimos ir Nagasakio. Einšteinas nedaug tebuvo susijęs su atominės bombos kūrimu. Kai jis išgirdo apie Hirosimą, jo vieninteliai žodžiai buvo: „O varge!“ Visą likusį gyvenimą jis akyviai kovojo už branduolinį nusiginklavimą. Santūrus ir mąslus žmogus, jis buvo didžiojo Indijos pacifisto Gandžio gerbėjas.

Fizika ir mistika

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Fritjofas Kapra knygoje „Dao fizika" (1976 m.), naudojosi Einšteino fizika kaip raktu, atveriančiu duris į mistinę visatos kontempliaciją. Šiuolaikinę visatos dėsnių traktuotę Kapra lygina su kai kuriais dzenbudizmo aspektais arba induistine Šyvos šokio interpretacija.

Fizika iki Einšteino

XIX amžiaus fizikai vadovavosi absoliučios erdvės ir absoliutaus laiko sampratomis, kurios susiformavo dar senovės Graikijoje. Šios sampratos yra mums įprasto pasaulio suvokimo pamatas, todėl sunku įsivaizduoti, kad tikrovė reikštųsi kokiu nors kitu būdu. Naujos pasaulio sampratos pagrindams padėti prireikė trijų šimtų įtempto mokslinio darbo metų.

- Mikalojus Kopernikas (1473–1543 m.) iškėlė mintį, kad Žemė sukasi aplink Saulę, o ne priešingai.
- Johanas Kepleris (1571–1630 m.) parodė, jog planetos juda eliptinėmis orbitomis, o ne apskritimais.
- Galilėjas Galilėjus (1564–1642 m.) įrodė, jog kūnų kritimo į žemę pagreitis nepriklauso nuo jų masės.

Šių mokslininkų išvados — stebėjimų rezultatas. O Izaokas Niutonas (1642–1727 m.) pradėjo skaičiuoti. Jo „Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai“, išleisti 1686 m., suteikė traukos jėgai matematinę išraišką. Pagaliau žmonės išmoko apskaičiuoti dangaus šviesulių judėjimą. Niutono teorija pasirodė esanti naudingesnė negu visa krūva stebėjimo duomenų, kadangi jo mechanika turėjo kur kas gilesnę prasmę. Kai jau žinoma traukos jėga ir išsiaiškintos pradinės sąlygos, galima bandyti apskaičiuoti ir kai kuriuos būsimus reiškinius. Niutono teorija suteikė galimybę numatyti visatos ateitį, kai žinoma jos dabartinė būklė ir veikiančios jėgos.

XX amžiaus pradžioje pasirodę Einšteino veikalai apėmė Niutono idėjas, susijusias su gravitacijos jėga, ir Džeimso Maksvelio darbus. 1873 m. paskelbta Maksvelio teorija parodė, kad šviesa yra elektromagnetinis reiškinys. Šio mokslininko darbai turėjo lemiamą reikšmę elektros ir magnetizmo reiškiniams suprasti. Tačiau Maksvelio teorija prieštaravo kai kuriems Niutono samprotavimams. Niutonas teigė, kad kūnai gali judėti šviesos greičiu. Maksvelio požiūriu, tai neįmanoma. Todėl Einšteinas iškėlė pa-

prastą klausimą: kas įvyktų, jei objektai judėtų šviesos greičiu?

Reliatyvumo teorija

Einšteino darbai įrodė, kad stebėtojas kartu yra ir vykstančio proceso dalis. Jis sakė, jog teorijos yra „nevaržomo žmogaus proto kūriniai".

- Jeigu jūs nejudėdami stovite paplūdimyje, tai matote banguojantį vandenį.
- Jeigu jūs sėdite valtyje ir judate kartu su bangomis, tai nematote bangų judėjimo, o tiktai tiesią liniją.

Abu teiginiai yra teisingi. Einšteinas parodė, kad tikrovė yra būtent tokia. Mums gali atrodyti, kad mes esame ramybės būsenoje, tačiau iš tikrųjų mes judame. Suvokimas, kad nejudame, tėra iliuzija. Mes gyvename ant besisukančio rutulio, kuris keliauja orbita aplink Saulę nepaliaujamai kintančioje visatoje. Tai, kad mes judame, turi įtakos ne tik mūsų tikrovės supratimui, bet ir pačiai tikrovei.

Sakome: „Traukinys atvyko septintą valandą". Ką tai iš tikrųjų reiškia? Tik tiek, kad kai traukinys įriedėjo į stotį, mano laikrodžio rodyklės rodė septynis ir dvylika. Praktiškais sumetimais taip tvirtinti, žinoma, patogu. Tačiau kai susiduriame su dideliais atstumais, turime nepamiršti, kad šviesa keliaudama kiek vėluoja. Šviesai reikia 2,5 sekundės, kad ji iš Mėnulio atkeliautų iki Žemės. Kai žvelgiame į dangų, mes matome Mėnulį, tačiau ne tokį, koks jis yra dabar, bet tokį, koks jis buvo prieš 2,5 sekundės. Mes žvelgiame ne į dabartį, bet į praeitį.

Įsivaizduokime, kad vieną laikrodį padedame Žemėje, kitą — Mėnulyje ir norime nustatyti vienodą laiką. Tarkime, kad mums tai pavyks, jei iš pusiaukelės tarp Žemės ir Mėnulio pasiųsime šviesos signalą. Abu laikrodžius šviesa pasieks po 1,25 sekundės. Naudodamiesi šiuo metodu, abu laikrodžius galime nustatyti taip, kad jie rodytų vienodą laiką.

Dabar įsivaizduokime, kad esame traukinyje, važiuojančiame 60 mylių per valandą greičiu. Kitais bėgiais iš paskos 70 mylių per valandą greičiu važiuoja kitas traukinys. Taigi jis juda 10 mylių per valandą greičiau.

Tai teisinga kalbant apie traukinius, tačiau visai netinka kalbant apie šviesą. Nepriklausomai nuo to, kaip greitai mes keliaujame, šviesa visada sklinda 186 000 mylių per sekundę greičiu. Vadinasi, net jeigu judėtume greičiu, prilygstančiu pusei šviesos greičio, šviesa mus pasiektų 186 000, o ne 93 000 mylių per sekundę greičiu.

Kas iš to išeina? Grįžkime prie dviejų laikrodžių Žemėje ir Mėnulyje. Įsivaizduokime ir trečią laikrodį, esantį raketoje, kuri skrieja didžiuliu greičiu link žemės. Pasirodo šviesos signalas. Laikrodis raketoje ir laikrodis Mėnulyje nerodys vienodo laiko, nes raketos laikrodis yra arčiau Žemės. Kitaip tariant, laikrodis Mėnulyje ir laikrodis raketoje rodys skirtingą laiką. Tačiau abu rodys teisingai. Taigi laikas ne visur vienodas. Jis priklauso nuo kūno judėjimo greičio, nuo to, kieno atžvilgiu jis juda. Einšteinas parodė, kad kuo labiau kūno greitis priartėja prie šviesos greičio, tuo lėčiau eina laikas. Absoliučios erdvės ir absoliutaus laiko sampratų jau nebepakako — jas pakeitė reliatyvumo teorija.

Taigi galime daryti išvadą, kad ekvatoriuje laikrodis-švytuoklė eis kiek lėčiau, kad ir nežymiai, negu toks pat laikrodis, padėtas poliuose, kitoms sąlygoms esant vienodoms.

Šią specialiąją reliatyvumo teoriją Einšteinas išplėtojo, sukurdamas bendrąją reliatyvumo teoriją, kuri pakeitė Niutono gravitacijos teoriją.

Einšteinas parodė, kad visata turi baigtinį energijos kiekį. Jei ką nors susprogdinate arba sudeginate, visatos energijos tai nepadidina, tiesiog daiktai pereina iš vieno būvio į kitą. Energijos kiekis visatoje visuomet išlieka tas pats. Energija yra susitelkusi masėje, kūnuose. Energija yra materija, o materija — tai energija. Iš

šios sampratos Einšteinas išvedė savo garsiąją formulę $E = mc^2$. Bendroji reliatyvumo teorija paaiškina įvairius visatoje vykstančius reiškinius: kodėl žvaigždės skleidžia šviesą, kaip ją nukreipia traukos jėga, kaip yra išlenkta erdvė ir kaip plečiasi visata. Einšteinas rašė: „Taigi aš manau, jog įsitikinimas, kad grynoji mintis gali perprasti realybę (kaip kad svajojo senovės mąstytojai), tam tikra prasme yra teisingas".

Einšteino darbai stebina apskaičiavimų grožiu, jų netikėtu grakštumu. Be jokių nuorodų į kitų mąstytojų darbus, beveik visai jų nestudijavęs, Einšteinas, regis, taip lengvai ir paprastai sukūrė lygtis, kurios priartino žmoniją prie „Senio", kaip jisai vadino Dievą, paslapčių.

Kvantų teorija

Einšteinas nepripažino kvantų teorijos, nors pats savo darbais nutiesė jai kelią. Jis rašė Maksui Bornui: „Kvantinė mechanika, žinoma, įspūdinga. Tačiau vidinis balsas man sako, kad tai dar nėra tikras dalykas. Ji daug ką pasako, tačiau nepriartina mūsų prie Senio paslapties. Kaip ten bebūtų, esu tikras, kad tai anaiptol ne lošimas kauliukais".

Kvantų teoriją pirmasis suformulavo vokiečių fizikas Maksas Plankas 1900 m. Ji neturi jokio ryšio su ankstesne fizika. Reliatyvumo teorija operuoja labai dideliais skaičiais, o kvantų teorijai rūpi labai maži dydžiai. Ji nagrinėja reiškinius, vykstančius atomo viduje. Senovės graikų filosofas Demokritas tvirtino, kad materija yra sudaryta iš atomų — smulkiausiųjų visatos dalelių. Mokslininkai vadovavosi tokia atomo samprata tol, kol buvo atrastos už atomą smulkesnės dalelės. Paaiškėjo, kad šios dalelės juda netvarkingai ir nepaklūsta jokiems dėsniams. Jau buvo įrodyta, kad šviesa — tai ir elektromagnetinė banga, ir dalelių rinkinys. Taigi atsirado nauja mįslė — materijos sandara. Šią problemą gerai nusako Heizenbergo *neapibrėžtumo* principas. Buvo įrodyta, kad eksperimentiškai šių dalelių elgesys nėra visai neprognozuojamas. Tačiau Heizenbergas parodė, jog ši problema toli peržengia laboratorijų sienas: materija pati savaime yra labai netikras dalykas. Teko atsisakyti bet kokių absoliučių sampratų.

Nors reliatyvumo teorija ir kvantų teorija aiškina skirtingas tikrovės sritis, vis dėlto jos viena kitai prieštarauja. Tad šiuolaikinei fizikai teks išspręsti dar vieną uždavinį — sukurti vientisą sistemą, kuri apimtų tiek reliatyvumo teoriją, tiek kvantų teoriją.

Einšteinas, Dievas ir visata

Einšteinas dar jaunystėje atmetė įasmeninto Dievo sampratą. Nepripažino ir jokių fundamentalistinių Biblijos komentarų. Jeigu jis ir vadovavosi kokia nors filosofija, tai buvo Benedikto Spinozos (1632–1677 m.) panteizmas. Tačiau visatai Einšteinas jautė beveik religinę pagarbą. Jis rašė:

Kokia yra žmogaus gyvenimo prasmė? Visos gyvybės prasmė? Tik religija tegali atsakyti į šiuos klausimus... Juk žmogus, kuris savo paties ir kitų gyvenimą laiko beprasmišku, yra ne tik nelaimingas, bet ir apskritai tarsi negyvena.

Einšteinas sakydavosi esąs „labai religingas žmogus". Religinį jausmą jis aiškino taip: „Tai žinojimas, kad yra kažkas, kieno būties mes negalime suvokti. Tačiau egzistuoja giliausiojo proto ir skaisčiausiojo grožio apraiškos, prieinamos mūsų protui pačiomis elementariausiomis formomis". Einšteino „kosminio religingumo" jausmas skatino skverbtis į pačią visatos šerdį. Nuostaba ir susižavėjimas, apėmę jį tada, kai atsivėrė visatos paslaptys, skatina ir mus dar sykį pagalvoti, kodėl viskas yra, o nėra taip, kad nieko nebūtų.

Einšteino darbai supažindina mus su šiuolaikine visatos samprata. Visata pasirodė esanti visai kitokia, negu ją įsivaizdavo (ir tarėsi pažįstą) ankstesnių kartų mokslininkai, filosofai, teologai. Einšteino fizika leidžia susikurti ir tam tikrą

Dievo sampratą. Priimdami tokį visatos modelį, Dievą galime įsivaizduoti ir kaip kosminę, ir kaip personifikuotą būtį.

Ar Einšteino samprotavimai atitinka krikščioniškąją Dievo sampratą?

KARLAS BARTAS ir krikščioniškosios neoortodoksijos šalininkai pasakytų, jog Dievo pažinimą suteikia apreiškimas, o ne gamtos mokslai ir gamtiškasis pasaulis.

TEOLOGAI, GRINDŽIANTYS SAVO PAŽIŪRAS LIŪDVIGO VITGENŠTEINO TEORIJOMIS, greičiausiai pareikštų, kad religijos ir mokslo kalbos yra dvi skirtingos kalbos. Jeigu kalbame mokslo kalba ir atmetame religiją (arba priešingai), tai elgiamės panašiai kaip tas italas, kuris kinų kalbą laikė juokingu nesusipratimu vien dėl tos priežasties, kad jos nemokėjo.

RUDOLFAS BULTMANAS ir krikščionys egzistencialistai tvirtintų, kad Dievas veikia žmonių patirtį, o ne istoriją. Tai reiškia, kad mokslas ir religija — dvi visiškai skirtingos sritys.

KONSERVATYVIEJI KRIKŠČIONYS pabrėžtų, kad Dievas veikia visatoje. Jų nuomone, mokslas apskritai negali pateikti visapusiško pasaulio vaizdinio, atspindinčio visą tikrovę, nes aukščiausioji tikrovė yra Dievas, o jo iki galo suprasti neįmanoma.

Tomas F. Toransas — vienas iš tų retų mąstytojų, kurie išmanė tiek teologiją, tiek gamtos filosofiją. Toransas studijavo Edinburge ir Bazelyje kartu su Karlu Bartu. Dirbo Edinburge krikščioniškosios dogmatikos profesoriumi nuo 1952 iki 1979 m., kol išėjo į pensiją.

Toranso požiūris į religiją ir mokslą skyrėsi nuo kitų teologų koncepcijų. Jis tikėjo religijos faktais, o ne religijos mitais. Toransas pabrėžė, kad tikrovė yra Dievo nulemtas dalykas. Jei tikras yra mokslas, kodėl turėtume laikyti netikra religiją? Ir priešingai: jei religija sako tiesą, nėra pagrindo netikėti mokslu. Religijai ir mokslui rūpi visai skirtingos sritys; tai nereiškia, kad jie būtinai turi vienas kitam prieštarauti. Priešingai, religija ir mokslas turėtų vienas kitą papildyti, formuodami vientisą tikrovės vaizdą.

Toransas buvo įsitikinęs, jog siekiant tikro mokslinio ir religinio pažinimo reikia nusikratyti visų senųjų kultūros interpretavimo stereotipų ir visų individualaus mąstymo įpročių. Žmonės privalo žvelgti į visatą ne pro pasenusių įsitikinimų, prietarų tinklą, bet atviromis akimis. Šia prasme naujoji fizika iškėlė keletą esminių kosmologijos klausimų, padėjusių formuotis naujam santykiui su visata kaip visuma. Ši nauja nuostata sako:

BANDYMAI PAŽINTI DIEVĄ PADEDA TIRTI VISATĄ.

MOKSLAS PRATURTINA TEOLOGIJĄ savo metodais: mokslo ir teologijos metodai gali būti panašūs, nors yra tiriamos skirtingos sritys.

MOKSLAS SUTEIKIA MUMS AIŠKESNĘ VISATOS SAMPRATĄ, susijusią ir su Dievu. Toransas tvirtino, kad tiesa sklinda per tam tikras *skaidrumas*, arba *atsivėrimo modelius*: visatos tiesos priklauso tiek religijai, tiek mokslui. Tikrovė ir teologijai, ir mokslui atsiveria taip, kad mes geriau suprastume vidinius visatos ryšius.

TIEK TEOLOGIJA, TIEK MOKSLAS remiasi žmogiškąja patirtimi.

IR TEOLOGIJA, IR MOKSLAS yra motyvuoti tikėjimo.

Toransas manė, kad Einšteino fizika yra „stulbinantis atsivėrimas tos racionalios struktūros, kuri persmelkia ir pagrindžia visą sukurtąją tikrovę“. Fizika, kaip ir teologija, skatina žmones mąstyti apie

būtį, tikrovę ir pagaliau apie Dievą.

Jei Toranso požiūris teisingas, tai mokslas ir religija yra ne varžovai, o tarsi dvyniai. Galimas dalykas, kad mes jau ėmėme vaduotis iš XIX amžiaus nuostatos, jog mokslas prieštarauja religijai, ir pradėjome kurti mokslą, kuris praturtina tikėjimą.

Pagalvokite

1. Kokie pagrindiniai Einšteino reliatyvumo teorijos teiginiai? Kas yra kvantų teorija? Kodėl šios teorijos nesuderinamos?

2. Apibūdinkite Einšteino požiūrį į Dievą ir religines nuostatas. Kaip jos veikė jo mokslinius tyrinėjimus?

3. Šiai užduočiai atlikti reikalingi penki asmenys. Kiekvienas diskusijos dalyvis pasirenka vieną kurią poziciją: Einšteino, Bultmano, Barto, Toranso, konservatyvių pažiūrų krikščionio. Diskusijos tema – „Dievas".

33

Stebuklai mokslo pasaulyje

Hiūmo argumentai

„Kas jis toks, kad įsakinėja vėjams ir vandeniui, ir tie jo klauso?!"

Apie Jėzų pasakyta Evangelijoje pagal Luką

Žodis *stebuklas* vartojamas gana dažnai.

Pakirdau šeštą valandą ryto — tiktai per stebuklą.

Vaikas jos amžiuje? Argi ne stebuklas?

Inžinerija mūsų laikais gali daryti stebuklus.

Vėžio simptomai išnyko. Tikras stebuklas!

Visą parą ji išgulėjo kaip negyva, o paskui atgavo sąmonę. Stebuklas!

Važiuojant autobusu, jo šuo pradėjo deklamuoti Šekspyrą. Tai buvo neregėtas stebuklas.

Stebuklai yra toks dalykas, dėl kurio šiuolaikinis mokslas smarkiai kertasi su religija. Stebuklingi reiškiniai, kuriais tiek amžių niekas neabejojo, dabar, atrodo, žmogiškojo pažinimo turėtų būti galutinai diskredituoti. Daugelis dalykų, kuriais žmonės šventai tikėjo (pavyzdžiui, kad Žemė yra plokščia, o Saulė sukasi aplink Žemę), jau seniai nugrimzdo į praeitį. Bet ar visa liko praeity? Ir apskritai — kas yra stebuklas?

Stebuklo sąvoką galima interpretuoti kuo įvairiausiai. Daugelis žmonių tebetiki stebuklais. Teologai dar ir šiandien laužo galvas, mėgindami atsakyti į klausimą, kas iš tikrųjų yra stebuklas. Romos katalikų bažnyčia, ir mūsų laikais neatsisakiusi šventųjų kanonizavimo praktikos, gali paskelbti asmenį šventuoju tik tuo atveju, jeigu jam priskiriama ne mažiau kaip du stebuklai. Tikėjimas stebuklais tebėra gyvas, net jei stebuklų ir nebūna. Kaip beapibrėžtume stebuklą, aišku viena: stebuklas — tai neįprastas reiškinys, visiškai netikėtas, sukeliantis nuostabą. Biblijos stebuklai turi įkvėpti žmonėms pasigėrėjimo Dievo galybe ir gerumu. Daugelis žmonių tvirtina, jog stebuklų pasitaiko ir gamtoje, ir moksle. Tačiau tai nėra stebuklai tradicine prasme.

Stebuklai aiškinami įvairiai.

KAIP MOKSLINIO PAŽINIMO STOKOS PADARINIAI. Stebuklai dažnai priskiriami Dievui, vadinamajam „bedugnių Dievui". Kitaip tariant, žmonės, kurių mokslinis pažinimas ribotas, priskiria Dievui kokį nors įvykį kaip stebuklą, bet vėliau mokslas geba jį paaiškinti kaip natūralų reiškinį. Kuo toliau žengia mokslas, tuo labiau traukiasi „bedugnių Dievas". Mokslininkai, šio požiūrio šalininkai, yra įsitikinę, kad tikrų stebuklų iš viso nebūna, viską nulemia įvykio interpretacija, o geriausia stebuklus aiškinti racionaliai ir moksliškai.

KAIP APLINKYBIŲ SUTAPIMAI. Tarkime, jūs esate geležinkelio stotyje, o kišenėje — nė cento. Pasimeldžiate — ir netikėtai susiduriate su draugu, kuris gali paskolinti pinigų. Tai ne kas kita kaip sutapimas. Kai kurie religingi žmonės pasakytų, kad tai stebuklas. Stebuklas gali įvykti, kai „susiduria" du gamtos reiškiniai. Tokį įvykį stebinčiam religingam žmogui gali pasirodyti, kad tai dangaus siunčiami ženklai.

KAIP GAMTOS DĖSNIŲ IŠIMTYS. Toks stebuklų interpretavimas būdingesnis tradicinei krikščionybei ir kitoms religijoms. Stebuklu laikomas antgamtiškas įvykis, įstabus atsitikimas, tarsi pažeidžiantis įprastą tvarką. Biblijoje Jėzus žengė vandens paviršiumi ir prikeldavo mirusiuosius. Atrodo, kad tokie stebuklai prieštarauja mūsų šiuolaikinei mokslinei pasaulio sampratai.

Teologai, tikintys stebuklų tikrumu, stengiasi juos apibūdinti, nurodydami, kas yra stebuklas ir kas jis nėra.

Stebuklų neverta priskirti „bedugnių Dievui". Tai reiškiniai, kuriuos reikia vertinti rimtai. Stebuklai nepriklauso ir magijos sričiai. Skridimas oru arba ėjimas vandens paviršiumi prieštarauja gamtos dėsniams, tačiau teologine prasme tokie reiškiniai nebūtinai turi būti laikomi stebuklais.

Kitaip tariant, stebuklai pasižymi dvejopa prigimtimi. Tai tam tikros galios apraiškos, turinčios religinę prasmę. Galėtume tarti, jog stebuklai įvyksta dėl to, kad atsiskleistų pasaulyje veikiančio Dievo prigimtis ir galybė. Jų tikroji paskirtis — ne pažeisti įprastinę pasaulio tvarką, bet pirmiausia nukreipti žmonių mintis į aukštesniąją realybę. Stebuklai — Dievo galybės ženklai. Tai ypač gerai parodo Evangelija pagal Joną, kurioje stebuklai ir vadinami *ženklais*. Šie įstabūs reiškiniai įvyksta Dievo valia ir turi didžią religinę prasmę. Paulis Tilichas (1886–1965 m.), garsus protestantų teologas, taip apibūdino stebuklą:

Tikras stebuklas yra visų pirma toks įvykis, kuris apstulbina ir sukrečia savo neįprastumu, vis dėlto neprieštaraudamas racionaliai tikrovės sąrangai. Antra vertus, šis įvykis ženklina tam tikrą būties paslaptį, atskleisdamas, kaip ji susijusi su mumis.

Šis turkas, aklas elgeta, galėtų papasakoti, kiek ligų ir kančių patiria žmogus šiame pasaulyje. Kaip būtų nuostabu, jeigu staiga įvyktų stebuklas – ir visi ligoniai pagytų. Tačiau ar būna tokių stebuklų?

Stebuklai ir Biblija

Biblinės Dievo sampratos esmė — tikėjimas, jog Dievas — tai Kūrėjas, sukūręs žmoniją, ir Atpirkėjas, kurio tikslas — ją išganyti.

Tiek Senasis, tiek Naujasis Testamentas remiasi vienu ypatingos svarbos stebuklu. Senasis Testamentas pasakoja, kaip Dievas išlaisvino savo tautą iš vergijos — stebuklingai išvedė ją iš Egipto ir leido išsigelbėti. Didžiausias Naujojo Testamento stebuklas — kad Dievas tapo žmogumi. Savo mirtimi ir prisikėlimu Jėzus atvėrė naują kelią į Dievą, parodė naujo gyvenimo su Dievu galimybę. Toks Dievo prigimties traktavimas ir minėtųjų Dievo stebuklų pripažinimas tampa bendru teologiniu kontekstu, kuriuo remiantis galima analizuoti ir kitus Biblijoje aprašytus stebuklus.

Bet ar Biblijos stebuklai yra tikri istorijos faktai? Galbūt dabar juos reikėtų suprasti kitaip — kaip keliančius nuostabą, bet vis dėlto natūralius reiškinius? O gal šios stebuklingos istorijos tėra literatūra, atspindinti vienos religinės bendruomenės patirtį įkūnijančias tradicijas?

Senajame Testamente aprašyta daugybė neįtikėtinų dalykų — dešimt Egiptą ištikusių Dievo rykščių, liepsnojantis krūmas, Jericho sienų griuvimas, ugninis Elijo vežimas, gabenantis pranašą į dangų, ir pan.

Evangelijose aprašyti Jėzaus stebuklai atskleidžia tam tikrą schemą, padedančią suvokti visų Biblijos stebuklų pobūdį ir prasmę. Keturiose Evangelijose aprašyti bent trisdešimt penki atvejai, kai Jėzus padaro stebuklą. Šiuos stebuklus galėtume suskirstyti į keturias grupes:

- Jėzus išgydo sergančiuosius;
- Prikelia žmones iš numirusiųjų;
- Išvaro piktąsias dvasias;

- Nugali gamtos jėgas.

Jėzaus stebuklai taipogi buvo aiškinami kuo įvairiausiai. Štai vienas iš Jėzaus stebuklų aprašymų (Lk 8,22–25), o toliau — keletas populiaresnių interpretacijų.

Vieną dieną Jėzus su mokiniais įlipo į valtį ir pasakė: „Irkimės anapus ežero!" Jie atsistūmė nuo kranto. Mokiniams irkluojant, Jėzus užmigo. Ežere pakilo vėtra. Bangos ėmė semti valtį, ir visi atsidūrė pavojuje. Tuomet pripuolę mokiniai ėmė žadinti Jėzų, šaukdami: „Mokytojau, Mokytojau, žūvame!" Atsikėlęs jis sudraudė vėtrą ir bangas. Jos nurimo, ir stojo tyla. O Jėzus paklausė juos: „Kurgi jūsų tikėjimas?!" Mokiniai išsigandę ir nustebę kalbėjo vienas kitam: „Kas jis toks, kad įsakinėja vėjams ir vandeniui, ir tie jo klauso?!"

Evangelistai ne be tikslo aprašė Jėzaus stebuklus. Iš šių pasakojimų matyti, kad Jėzus — ne tik nepaprastas asmuo, bet dar ir labai galingas. Taip Evangelijų rašytojai apreiškė Dievą ir jo nužengimo žemėn tikslą — skelbti dangaus karalystę, Dievo viešpatavimą žmonių širdyse. Pasakojimas apie stebuklingą audros sutramdymą leidžia atskleisti kai kuriuos reikšmingus Jėzaus bruožus.

JĖZUS BUVO GALINGAS: audra nurimo, kai jis įsakė jai liautis.

JĖZUS BUVO PASLAPTINGAS, jis turėjo stebuklingų galių. Mokiniai apstulbo ir išsigando. Jie jau žinojo, kad Jėzus yra mokytojas ir pranašas, tačiau jo stebuklai rodė, kad jis yra ir kažkas daugiau.

JĖZUS ATSILIEPĖ Į ŽMONIŲ MALDAVIMUS, jis nutildė audrą mokinių prašomas. Tai nebuvo tuščias galios rodymas.

JĖZUS TIKĖJO. Jis nė kiek neabejojo, kad audra nurims, jeigu jis jai įsakys. Iš savo mokinių jis tikėjosi ir reikalavo tokio pat tvirto tikėjimo.

Katalikų apeigos yra viena krikščioniškojo dvasingumo sričių, kur stebuklams teikiama labai daug reikšmės. Lurdo bazilika pastatyta toje vietoje, kurioje 1858 m. Bernadetai Subiru apsireiškė Mergelė Marija. Į Lurdą suvažiuoja daugybė maldininkų prašyti stebuklingo išgijimo.

Kai kurie tyrinėtojai sako, kad šis stebuklo aprašymas įtrauktas į Evangelijos tekstą norint parodyti būtent šias Jėzaus savybes. Pats pasakojimas tėra legenda, tačiau joje slypi svarbi religijos tiesa, apibūdinanti Jėzaus asmenį ir jo misiją. Kitaip tariant, svarbu ne istorinis stebuklo tikrumas, bet jo atskleidžiama egzistencinė tiesa.

Kiti tyrinėtojai įsitikinę, kad ši stebuklinga istorija iš tiesų įvyko taip, kaip aprašyta Biblijoje, kadangi Evangelijų rašytojai buvę visiškai patikimi liudytojai. Dar kiti teigia, jog šis epizodas — viena iš daugelio legendų, kuriomis vėliau buvo apipintas istorinio Jėzaus paveikslas. Esama ir tokios nuomonės, kad stebuklo aprašymas yra alegorinis, metaforinis, jog tai pasakojimas, turintis tam tikrą potekstę.

Pastaroji nuomonė grindžiama tuo faktu, kad Evangelijos yra užrašytos jau po Jėzaus mirties ir prisikėlimo, tada, kai ankstyvoji Krikščionių bažnyčia buvo nuožmiai persekiojama. Tad audros sutramdymas interpretuojamas taip, kad paaiškintų to laikotarpio situaciją. Audringas ežeras nėra tikras ežeras, — tai sunkumų, kuriuos patiria ankstyvoji Bažnyčia, simbolis. Valtis simbolizuoja ankstyvąją Bažnyčią, o mokiniai — tai krikščionys, meldžiantys Jėzų juos gelbėti. Valtis jau ima skęsti: juk didžiausių sunkumų ir nerimo laikais žmonės kreipiasi į Jėzų pagalbos. Jis išgirsta žmonių maldas bei šauksmus ir atskuba jiems padėti.

Taigi tikrasis stebuklas yra tikėjimo stebuklas. Tikėjimo, išpažįstančio Jėzų kaip Gelbėtoją ir Atpirkėją.

Stebuklai ir mokslas

Stebuklingų istorijų „nestebuklinės“ interpretacijos pagimdytos krikščionybės pastangų suderinti savo mokymą su šiuolaikine moksline pasaulio samprata. Daugelį amžių Biblijos stebuklų aprašymai laikyti tiesa. Žmonės tvirtai tikėjo, kad pasaulis priklauso nuo Dievo; jei nori, Dievas gali pažeisti įprastinę gamtos reiškinių tvarką.

XVII amžiaus mokslo revoliucija pakeitė šį požiūrį. Izaoko Niutono (1642–1727 m.) darbai pirmieji iškėlė mintį, kad visatą valdo vieningi dėsniai, kuriuos vargu ar įmanoma pažeisti. Racionalumas nuvainikavo žmonių lengvatikystę. XVIII — proto amžiuje išpopuliarėjo deizmo doktrina: buvo tikima, kad Dievas užsuko visatą kaip kokį tobulą mechanizmą, o pats pasitraukė. Žmonės tebetikėjo Dievą kaip Kūrėją, tačiau jiems darėsi vis sunkiau įtikėti, kad jis dalyvauja pasaulio istorijoje.

Rimčiausiai tikėjimą stebuklais pakirto Deivido Hiūmo (1711–1776 m.) argumentai, išdėstyti „Žmogaus proto tyrinėjime“. Ištisą šio veikalo skyrių Hiūmas paskyrė stebuklams. Jis rašė, kad „išmintingas žmogus... tiki tik tuo, kas akivaizdu“. Su įprastu įtaigumu ir skepsiu Hiūmas parodė, kad stebuklo galimybę atmeta tiek sveiko proto, tiek mokslo logika.

Stebuklas yra gamtos dėsnių pažeidimas; kadangi šie dėsniai yra nustatyti tvirtos ir nekintančios patirties, tai įrodymas, kad stebuklų nebūna, kyla iš pačios aptariamojo fakto prigimties. Tas įrodymas toks pat aiškus, kaip ir bet kuris kitas patirties argumentas, kokį tik galime įsivaizduoti.

Kadangi pasaulį valdo nekintami dėsniai, teigė Hiūmas, tai stebuklai paprasčiausiai neįmanomi. Todėl toks reiškinys, kaip saulės sustabdymas, aprašytas Senojo Testamento Jozuės knygoje, turėtų būti laikomas tik legenda, pasaka. Hiūmas atkreipė dėmesį į tuos žmones, kurie tvirtina patys patyrę stebuklų:

Nėra jokių įrodymų, galinčių pagrįsti stebuklą, — nebent tie įrodymai, kurių melagingumas būtų dar didesnis stebuklas už norimą įrodyti faktą. Tačiau net ir tokiu atveju argumentai griauna vieni kitus, ir kai dedukcijos būdu atmetame tuos, kurie paneigia pirmąjį teiginį, jų lieka dar tiek, kad visiškai paneigtų antrąjį.

Kadangi mokslo požiūriu stebuklai negalimi, tai, Hiūmo teigimu, negalima tikėti nė vienu žmogumi, laikančiu save stebuklo liudytoju. Hiūmas suformulavo dar keturis argumentus, patvirtinančius, jog stebuklų nebūna.

„Per visą žmonijos istoriją NIEKUOMET NĖRA ĮVYKĘ tokio stebuklo, kurį būtų paliudiję pakankamai daug asmenų, pasižyminčių teisingu protavimu ir reikiamu išsilavinimu, leidžiančiu patikėti, jog patys liudytojai neapsigavo." Kitaip tariant, žmonės, tikintys stebuklais, dažniausiai būna neišsilavinę, prietaringi, neturi mokslinės pasaulėžiūros.

„JEIGU PATI RELIGIJOS DVASIA linksta į stebuklų sritį, tai sveiko proto argumentai nieko nebereiškia. Tokiomis aplinkybėmis žmonių liudijimai neturėtų pretenduoti į autoritetingų vertinimų statusą." Kitaip sakant, žmonės tiki stebuklais paprasčiausiai todėl, kad jie nori jais tikėti.

„ITIN STIPRUS ARGUMENTAS prieš visus antgamtiškus ir stebuklingus reiškinius yra tai, kad dažniausiai apie juos pasakoja neišsilavinusių, barbariškų tautų žmonės." Žodžiu, tikėjimą stebuklais pagimdo neišsilavinimas, gamtos dėsnių neišmanymas.

„NEĮMANOMA, kad visos religijos — senovės Romos, Turkijos, Siamo (t.y. Tailando), Kinijos — būtų susiformavusios vienodu pagrindu. Vadinasi, kiekvienas stebuklas, laikomas vienos ar kitos religijos pamatu... turi tam tikros galios, kad ir netiesiogiai, sugriauti bet kurią kitą religinę sistemą. Sunaikindamas savo varžovę, jis kartu sunaikina ir tikėjimą tais stebuklais, kurie paremia jo paties grindžiamą religiją." Kitaip tariant, kiekvienas dievas negali būti tikrasis Dievas, tad iš tikrųjų stebuklų nėra, visa tai ne kas kita kaip religinė propaganda.

Hiūmo argumentai cituojami ir mūsų laikais, jų vis dar tenka paisyti. Tačiau tai, kad stebuklai yra nelabai tikėtinas dalykas, dar nereiškia, kad jie visiškai neįmanomi. Argi galime lengva ranka numoti į tikrai rimtus stebuklų liudijimus? Hiūmo stebuklų kritika pagrįsta, tačiau net ir ji neišlaiko visų kontrargumentų.

Stebuklų prasmė

Be abejo, stebuklai turi prasmę: tai ypatingi, nuostabūs atsitikimai, kurie leidžia žmonėms patirti Dievą. Stebuklas neįmanomas be tikėjimo. Stebuklo situacija visuomet palieka erdvės individo asmeniniam atsakui, ir būtent dėl šios svarbios priežasties stebuklą visuomet lydi abejonės elementas. Dievas nereikalauja iš mūsų vergiško klusnumo, akivaizdžiai demonstruodamas savo galybę; iš tų, kurie jį tiki, jis veikiau laukia meilės ir ištikimybės.

Naujajame Testamente velnias gundo Jėzų aiškiai parodyti savo galybę ir jėga priversti žmones įtikėti. Tačiau Jėzus atsispiria pagundoms ir netgi kantriai įkalbinėja žmones neskleisti garso apie stebuklus, kuriuos jis dėl jų padarė. Jėzus prašo nepasakoti apie savo stebuklingus darbus, kadangi jam (ir Evangelijų autoriams) rūpi tikėjimas, o ne stebuklai. Džonas Hikas knygoje „Religijos filosofija" rašė:

Jeigu stebuklą apibrėšime kaip gamtos dėsnių pažeidimą, tai galėsime a priori tvirtinti, kad stebuklų nebūna. Tačiau iš tokio mūsų tvirtinimo neišplaukia, kad nesama stebuklų religine prasme. Juk principas, kad negali atsitikti nieko, kas prieštarautų gamtos dėsniams, savaime dar nereiškia, jog negali būti nepaprastų ir stulbinančių dalykų, kurie paskatintų ir perteiktų gyvą Dievo jutimą.

Tai kaipgi reikėtų traktuoti patį stebuklų faktą? Dabar jau žinome, kad visatą valdo tam tikri dėsniai. Tačiau yra ir tokių tikrovės aspektų, kurių neįmanoma iki galo paaiškinti, galima tik numatyti statistinę jų tikimybę. Tokiais atvejais

viskas priklauso nuo žmogaus pažiūrų ir nusiteikimo. Paprastai religingi žmonės būna iš anksto nusiteikę tikėti stebuklais, o mokslo žmonės — jais netikėti. Vien tik prietarais grindžiama pasaulio samprata negali būti adekvati, tačiau ne geresnis ir grynai mokslinis požiūris. Nei viena, nei kita pozicija nėra pakankamai žmogiška. Fransis Beikonas (1561–1626 m.) rašė „Naujajame organone":

Žmogaus protas dėl savo ypatumų lengvai įsivaizduoja esant didesnę daiktų tvarką ir vienodumą, negu mato. Nors daugelis dalykų gamtoje yra vieninteliai ir į nieką nepanašūs, tačiau jis sugalvoja paralelių, atitikmenų ir santykių, kurių nėra. Iš to kyla prasimanymai, kad danguje viskas juda tobulais ratais.

Šie Beikono žodžiai skamba ypač šiuolaikiškai, nes kaip tik dabar mokslininkai vis dažniau pripažįsta, kad visata mums atrodo būtent tokia dėl tos priežasties, kad mes ją šitaip suvokiame. Daugelis žmonių vis dar tvirtina matę stebuklų arba patys jų patyrę. Mes interpretuojame jų liudijimus vadovaudamiesi sava pasaulio samprata. Tačiau beprasmiška priešinti religiją ir mokslą „dantis už dantį" maniera. Iš apibrėžimo žinome, kad stebuklas yra išimtis, atskleidžianti tai, kas egzistuoja anapus mūsų suvokiamos tikrovės. Morisas Vilsas knygoje „Dievo veikimas pasaulyje" rašo:

Vienintelis Dievo pažinimo kelias — per individualią Dievo patirtį; šiuo keliu dažniau eina meilė ir poetinė įžvalga, o ne mokslas, tiriantis pasaulio sąrangą. Taip įgyto pažinimo neįmanoma atsieti nuo žmogaus patirties, jo individualios egzistencijos ir išreikšti tokia forma, kuri leistų nusakyti Dievo santykį su bedvasiais visatos dėsniais.

Ką besakytume apie stebuklus, vis dėlto tai tokie dalykai, kurie drumsčia mūsų kasdieniškas mintis. Galbūt kaip tik todėl jie reikalingi, kad mes galėtume dar sykį pamąstyti apie didžiąsias būties paslaptis.

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar žmogaus gyvenime gali pasitaikyti toks įvykis, kuris būtų tikras religijos požiūriu, tačiau istoriškai nerealus? Kodėl? Kodėl ne?

2. Surašykite Hiūmo argumentus, nukreiptus prieš stebuklus, tam tikra tvarka — nuo stipriausio iki silpniausio. Paaiškinkite, kodėl kiekvienam iš jų skyrėte būtent tokią vietą.

3. Jeigu esama stebuklų, tai koks jų tikslas? Gal žinote kokių nors nesenų atsitikimų, kurie laikomi stebuklingais? Jei Dievas daro stebuklus, kaip atskirti tikrą stebuklą nuo netikro?

Tikiu visa kuo?

RELIATYVIZMAS

Kaip jūs manote, kas yra didis mokytojas?

Štai ką vienas XVIII amžiaus mokinys, Johanas Gotfrydas Herderis, pasakojo apie savo filosofijos mokytoją:

Man teko laimė pažinti filosofą... pačiame jo jėgų žydėjime, kai jis trykšte tryško jaunystės žvalumu; esu tikras, kad jį išsaugojo iki pat gilios senatvės. Jo plati kakta, sukurta mąstyti, kartu buvo ir nesudrumsčiamo linksmumo bei džiaugsmo buveinė. Šneka, kibirkščiuojanti minčių grynuoliais, sklandžiai tekėjo iš jo lūpų. Žaismingumas, šmaikštumas, sąmojis buvo ištikimi jo sąjungininkai... jis nelikdavo abejingas niekam, ką vertėjo žinoti... jis patraukdavo ir nejučia priversdavo žmones pradėti savarankiškai mąstyti... Šis žmogus, kurio vardą aš miniu su didžiausiu dėkingumu ir pagarba, buvo Imanuelis Kantas.

Imanuelis Kantas buvo Šviečiamojo amžiaus filosofas. Švietimas — tai intelektualinis XVIII a. judėjimas, kuris Niutono sukurtus naujuosius mokslo metodus ėmė taikyti filosofijoje bei kitose intelektualinės veiklos srityse. Daugeliu atvejų, nors ir ne visada, Švietimas buvo laisvamaniškas, antireliginis sąjūdis. Kai kuriose šalyse, ypač Prancūzijoje, Švietimo epochos mąstytojai buvo persekiojami ir net kalinami už savo idėjas.

Žmogaus proto didybė

Kantas (1724–1804 m.) gimė Rytų Prūsijoje, Karaliaučiuje. Jo tėvas buvo balnius. Kantas įgijo gerą vidurinį išsilavinimą, paskui baigė Karaliaučiaus universitetą. 1755 m. tapo neetatiniu lektoriumi. 1770 m. Kantas buvo išrinktas logikos ir metafizikos profesoriumi. Šį postą jis apleido tik žiloje senatvėje, likus trejiems metams iki mirties.

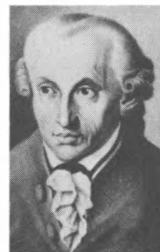
Visi Kanto biografai pabrėžia, kad jo gyvenimas buvo labai reguliarus ir neįvairus. Kantas buvo tvarkingas, nepaprastai punktualus žmogus: Karaliaučiaus gyventojai kasdien, pamatę jį išėjus pasivaikščioti, pasitikrindavo savo laikrodžius. Jis mažai keliavo, niekada nebuvo vedęs, tačiau moterų draugiją mėgo. Turėjo daugybę draugų, buvo mėgstamas ir gerbiamas. Visi istorikai sutaria, kad Imanuelis Kantas buvo tikra retenybė, žmogus, apdovanotas didžiu protu. Mąstytojas.

A.M. Kvintonas rašė, kad Kantas „geriau negu bet kas kitas suderino Platono teorinio mąstymo originalumą su enciklopediniu Aristotelio išsilavinimu".

1784 m. Kantas įsitraukė į diskusiją apie švietimą, parašė straipsnį. Į klausimą, kas yra švietimas, jis atsakė: „Švietimas yra žmogaus išvadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio žmogus pats kaltas". Kanto nuomone, žmonės vis dar vaikiškai pasitiki autoritetais, laikydami juos pranašesniais už savo pačių protą. Tad šviečiamojo sąjūdžio šūkis turėtų būti toks: „Išdrįsk pažinti!", „Turėk drąsos naudotis savo protu!". Šių žodžių kontekstas pirmiausia susijęs su religinėmis pažiūromis. Žmonijos ateitį lems ne praeities įsitikinimai, bet tolesnė pažiūrų raida. Pasaulis artėja prie brandos amžiaus. Protui skiriamas pagrindinis vaidmuo.

1781 m. išėjo Kanto „Grynojo proto kritika" — veikalas, kuriame išdėstytas

„Laikas ir erdvė tėra tiktai mūsų juslinio stebėjimo formos, o ne apibrėžtumai, egzistuojantys patys savaime."

Imanuelis Kantas

šviečiamasis požiūris į žmogiškąjį pažinimą. Kantas siekė nauju žvilgsniu pažvelgti į:

- Metafiziką: kiek aš gebu pažinti pasaulį?
- Religiją: ko aš galiu viltis?
- Etiką: kaip aš privalau elgtis?
- Antropologiją: kas yra žmogus?

Pagrindiniai Kanto veikalai yra

- „Grynojo proto kritika" (1781 m.),
- „Prolegomenai" (1783 m.),
- „Dorovės metafizikos pagrindai" (1785 m.),
- „Praktinio proto kritika" (1788 m.),
- „Sprendimo galios kritika" (1790 m.).

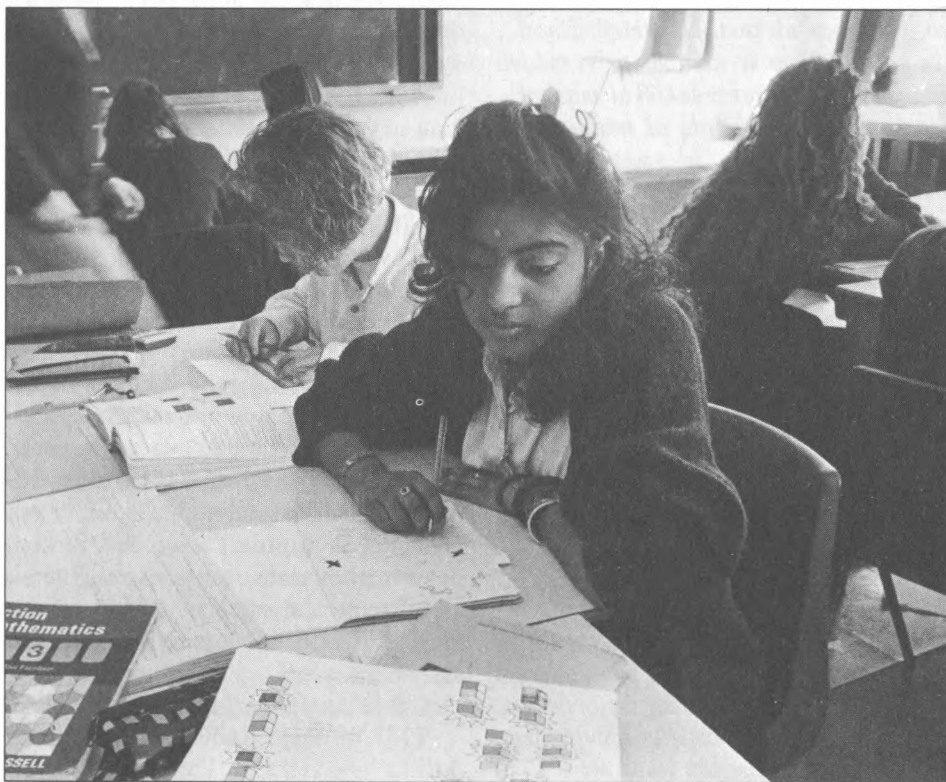
Kad suprastume Kanto samprotavimus, turime atsižvelgti į bendrą jo gyvenamojo laikotarpio intelektualinį klimatą. Pažinimo teorijos darbus Kantas parašė kaip tik tuo metu, kai išryškėjo tam tikras prieštaravimas tarp kontinento filosofinių mokyklų, akcentavusių racionalųjį pradą, ir britų filosofinės tradicijos, didesnę reikšmę teikusios juslinei patirčiai kaip pažinimo pagrindui.

Kantas nepritarė nė vienai iš šių kraštutinių pozicijų — nei tai, kuri visą pažinimą kildina iš patirties, nei tai, kuri tvirtina, kad pažinimas nuo patirties visiškai nepriklauso. Priešingai, jis manė, jog visas pažinimas yra susijęs su patirtimi, tačiau tai ne vienintelis pažinimo šaltinis.

Kantas ieškojo vidurio kelio tarp empirizmo ir racionalizmo. Jį pavadino *transcendentaliuoju idealizmu.*

Kantas ir metafizika

Kanto transcendentalusis idealizmas teigia, jog mes pažįstame tiktai *reiškinius*, o

Moksleiviai sėdi prie knygų. Jų darbas gali būti įvairiai motyvuojamas: jie nori išlaikyti egzaminus, o kai kurie galbūt tiki, jog išsilavinimas yra vertingas pats savaime... Imanuelis Kantas geru laikytų tiktai tokį poelgį, kurį padiktuoja vidinis žmogaus gėris. Bet koks veiklos motyvas, susijęs su trokštamais padariniais, Kanto būtų laikomas žemu ir ne visai moraliu.

ne *daiktus pačius savaime.*Tačiau Kantas tiksliai nepaaiškina, ką tai reiškia. Kartais jis rašo, kad reiškiniai yra ypatingos tikrovės, kuri paslėpta nuo mūsų akių, *apraiškos.* Kitur jis sako, kad reiškiniai yra nepriklausomi tikrovės objektai, kuriuos mes galime stebėti ir tyrinėti.

Tad išvada tokia: Kantas manė, jog reiškinius galime pažinti remdamiesi patirtimi, o *daiktai patys savaime* iš viso nėra pažinūs, kadangi nieko neįmanoma pažinti vien tik protu, be patyrimo.

Kanto pažinimo teoriją galėtume apibendrinti tokiais teiginiais:

- Empiriniai objektai yra realūs;
- Mes negalime suvokti transcendentinio objekto, kadangi jis nepriklauso erdvės, laiko ir priežastingumo pasauliui;
- Empiriniai objektai yra „visi tie objektai, kuriuos pažįstame ar postuluojame iš patyrimo".

Kantas siekė parodyti, kad mes negalime pažinti pasaulio *tokio, koks jis yra*; šiuo atveju jis turėjo galvoje pasaulį, atsietą nuo išorinių jo apraiškų. Nors Kantas ir nemanė, jog mes gebame suvokti *daiktus pačius savaime,* kadangi mąstome erdvės ir laiko kategorijomis, skiriančiomis mus nuo daiktų esmės, bet jis neatmetė galimybės, kad mūsų pojūčiai pateikia mums tikrą realybės paveikslą, atspindi tikrovę tokią, kokia ji yra pati savaime. Tačiau dėl vieno dalyko jis buvo visiškai tikras: mes patys negalime tiksliai įsivaizduoti tikrovės. Kantas sakė, kad mūsų patirtyje egzistuojantys daiktai yra *fenomenai,* o daiktai patys savaime, nepriklausantys nuo mūsų patirties, — *noumenai.*

Kantas ir religija

Kanto požiūris, kad idėjų pasaulis (vadinamoji grynojo proto sritis) neprieinamas racionaliam tyrinėjimui, gerokai pakirto tradicinės teologijos pozicijas. Teologija kūrė racionalius Dievo buvimo įrodymus, bandė analizuoti Dievo prigimtį. Kantas neneigė Dievo buvimo, — jis tik sakė, jog žmogus negali samprotauti apie tokius dalykus, kurie pranoksta žmogiškojo suvokimo galimybes. Dievo neįmanoma įrodyti *grynuoju protu,* tačiau galima jį paprasčiausiai tikėti. Taigi krikščionims iškilo naujas uždavinys — patiems atrasti Dievą, susikurti individualią religinę pasaulėžiūrą, vadovaujantis asmenišku pasirinkimu ir praktiniu protavimu. Didžiausiu tikėjimo autoritetu dabar tapo paties tikinčiojo vidinė nuostata, o ne Biblija ir net ne apreiškimas.

Vadinasi, paties žmogaus sprendimai apie tikėjimo dalykus ir yra visų svarbiausi. Tai priešingas požiūris negu Martyno Liuterio („Krikščionių negalima valdyti niekuo kitu, išskyrus Dievo žodį. Krikščionys turi būti valdomi per tikėjimą... O tikėjimas gali ateiti ne per žmonių, bet tik per Dievo žodį"). Kantas mus kvietė ne paklusti Biblijai, bet savarankiškai ją tyrinėti ir vertinti. Žodžiu, Kantas tikėjo, kad Biblijos autoritetas priklauso nuo mūsų pačių.

Žmonija iš tikrųjų subrendo.

Kantas ir praktinis protas

Garsusis Kanto veikalas „Praktinio proto kritika" atgaivino senas idėjas ir su jomis susijusią diskusiją. Šiame veikale filosofas kalba apie teorinio ir praktinio pažinimo skirtumą. Pasak Kanto, kiekvienas protingas žmogus skiria, kas yra tiesos žinojimas ir žinojimas, kaip ši tiesa įpareigoja elgtis.

Praktinės paskatos yra susijusios arba su tikslais, arba su priemonėmis. Turėdamas prieš akis kokį nors tikslą, aš galvoju, kokiomis priemonėmis jį pasiekti. Kai kurie filosofai tvirtino, jog būtent priemonėms apmąstyti skiriama visa proto veikla, kad protas esąs „aistrų vergas"; tiktai jausmas ir aistra — vieninteliai bet kokios veiklos motyvai.

Tad esminis klausimas yra toks: ar mes galime objektyviai žinoti, kaip turėtume elgis, ar belieka pasikliauti subjektyviais savo polinkiais?

Kantas ėmėsi spręsti šią didžiulę problemą. Ieškodamas atsakymo į iškeltą

klausimą, jis įprastai kasdieniškai dorovei suteikė itin sudėtingą metafizinį pagrindą. Šiame skyriuje mes tik bendrais bruožais, labai trumpai aptarsime pagrindines Kanto etikos idėjas. Tai bus tiktai pirmoji pažintis su kai kuriomis svarbiausiomis šio filosofo mintimis.

Kanto religinės ir moralinės idėjos
Kanto įsitikinimu, filosofija pranašesnė už teologiją. Jis atkakliai tvirtino, kad religija neturi peržengti proto ribų, o krikščionybės doktrinos gali būti interpretuojamos tiktai vadovaujantis protu.

Štai svarbiausios Kanto nagrinėtos temos:

- Dievo buvimas, postuluojamas remiantis praktiniu protu;
- Atkaklus nemirtingumo idėjos gynimas;
- Žmogaus laisvės ir dorovės santykis.

Samprotaudamas apie Dievo buvimą, Kantas visiškai sukritikavo ontologinį argumentą (žr. 7 skyrių). Išlikdamas nuoseklus racionalistas, jis pabrėžė, jog svarbu sukurti tokią filosofiją, kuri apimtų ir žmonių jausmus, ir tikėjimą.

Kantas rašė:

Įsitikinimas Dievo buvimu yra besąlygiškai būtinas. Tačiau įrodinėti Dievo buvimą nėra taip jau būtina.

Gerai, kad mes nežinome, tačiau tikime, jog Dievas yra.

Kantas nemanė, kad galimi kokie nors racionalūs Dievo buvimo įrodymai, kadangi tai būtų tiktai prielaidos. Dievas negali būti mąstomas erdvės ir laiko kategorijomis, vadinasi, neįmanoma įrodyti jo buvimo remiantis žmogiškąja patirtimi. Teiginį, kad Dievo buvimo įrodymai neįmanomi, Kantas grindė tokiais argumentais: iš to, kad mes Dievą mąstome, dar neišplaukia, kad jis iš tikrųjų yra; žmogaus protas apsiriboja tiktai regimuoju pasauliu; negalima tikėjimo aiškinti visuotiniu priežastingumo principu.

Tvirtindamas, jog žmogus negali suformuluoti Dievo buvimo įrodymų, Kantas anaiptol nenorėjo pasakyti, kad jis atmeta patį tikėjimą Dievu.

Svarbi Kanto filosofijos ypatybė yra ta, kad jis Dievą traktuoja kaip visiškai racionalią būtį, kurią suvokti gali tiktai protas; todėl, stengdamiesi būti panašesni į Dievą, mes privalome stengtis tapti visiškai racionalūs. Mūsų religinius įsitikinimus taip pat turi valdyti protas, tad religija privalėtų „sutilpti proto ribose". Kantas tvirtino, jog žmonijai būdingas ypatingas metafizinis poreikis, kylantis iš pačios žmogaus prigimties. Kadangi mes negalime pasitenkinti objektyviu jusliniu pažinimu, tai ieškome ryšio su tuo, kas sąlygiška, — su absoliučiomis grynosiomis sąvokomis, kurias Kantas, panašiai kaip ir Platonas, vadina idėjomis.

Nors labiausiai Kantą išgarsino pažinimo teorijos bei metafizikos veikalai, jis pats manė, jog svarbiausia filosofijos sritis yra etika. Parodęs, kokios beviltiškos pastangos įrodyti Dievo buvimą *grynojo proto* priemonėmis, Kantas pasitelkė etikos argumentus. Jis teigė, kad, etiškai mąstant, už gerumą ir dorybes turėtų būti dosniai atlyginama. Tačiau kasdieniame gyvenime „gerieji", arba dorieji, žmonės dažniausiai būna ne tokie jau laimingi, jiems prasčiau sekasi negu kitiems. Tad turėtų būti dar kitas gyvenimas, kuriame doriesiems (ir nedoriesiems) būtų pagal nuopelnus atlyginta. Taigi Kantas padarė išvadą, jog Dievo buvimas ir žmogaus nemirtingumas yra *praktinio proto postulatai*. Gerai įsidėmėkite: Kantas buvo įsitikinęs, kad Dievo buvimo įrodyti neįmanoma, tačiau teigė, jog Dievo egzistavimą būtina postuluoti, norint pagrįsti dorovę.

Žmogaus laisvė ir dora
Savo etinę teoriją Kantas pradeda samprotavimais apie laisvę. Laisvės sąvoka yra jo etinės sistemos kertinis akmuo.

Garsiąją Kanto frazę „privalėti reiškia galėti" reikėtų suprasti taip: kadangi visi

žmonės turi siekti *summum bonum* (aukščiausiojo gėrio), kuriame sutaptų dora ir laimė, vadinasi, šis gėris egzistuoja. Tai reiškia, kad turi būti pomirtinis gyvenimas, kuriame aukščiausias gėris tampa tikrove. Aišku, dėl šio teiginio galima būtų ir pasiginčyti.

Laisvę Kantas aiškino kaip sugebėjimą vadovautis protu. Vadovavimosi protu principą jis vadino *valios autonomija.* Valingus poelgius Kantas priešino veiksmams, kuriuos sukelia jausmai, norai ar šališkumas.

Jeigu jūsų kas nors paklaustų: „Kuo žmogus, kuris elgiasi moraliai, skiriasi nuo to, kuris elgiasi nemoraliai?“ — ką jūs atsakytumėte į šį klausimą?

Kantas manė, kad tokie klausimai yra labai svarbūs. Šitaip klausdamas, jis turėjo galvoje du poelgių tipus:

- Poelgiai, kylantys iš mūsų *polinkių*;
- Poelgiai, skatinami *pareigos jausmo.*

Jeigu aš elgiuosi taip, kaip liepia mano polinkiai, vadinasi, aš vadovaujuosi savo skoniu, kitaip sakant, darau tai, ką noriu daryti. Tarkime, šį vakarą galėčiau žiūrėti televizorių arba nueiti į alaus barą. Nuo manęs paties priklauso, ko aš labiau norėčiau. Antra vertus, aš pažadėjau mokytojui, kad iki rytdienos atliksiu jo paskirtas užduotis. Vadinasi, turėčiau likti namuose ir ruošti namų darbus. Mano norai skatina elgtis vienaip, tačiau pareiga liepia daryti visai ką kita.

Polinkį būtina skirti nuo *pareigos.* Pareiga yra tai, ką privalome daryti nepaisydami savo polinkių.

Kantas griežtai kritikavo tokią moralę, kuri leidžia paklusti vien tik savo polinkiams. Jo požiūriu, moralumas yra glaudžiai susijęs su pareiga, priederme. Tačiau pareigą žmogus turi pasirinkti laisva valia, o ne prievarta. Pavyzdžiui, jeigu vairuodamas automobilį žmogus neviršija greičio tik todėl, kad jam to norisi, arba todėl, kad bijo policijos, jis nėra moralus. Tik tuo atveju, kai žmogus suvokia, jog privalo laikytis įstatymo, nes tokia yra jo moralinė nuostata, jis iš tiesų yra moralus.

Kantas grindė moralę visai kitokiais principais negu utilitaristai (žr. 27 skyrių). Jis tvirtino, jog žmogaus dorovę atskleidžia poelgių motyvai. Jeigu žmonės tesi pažadus tik todėl, kad tai naudinga, arba jaučia, kad grąžinti skolą kur kas geriau negu bijoti susidorojimo, tai jie nėra moralūs. Poelgiai moralūs tik tuo atveju, kai žmonės aiškiai suvokia, jog jų pareiga — pasielgti būtent taip. *Geros valios* žmogus visada elgiasi taip, kaip liepia pareigos jausmas.

Nei pasaulyje, nei už jo ribų neįmanoma įsivaizduoti nieko, ką būtų galima pavadinti gėriu be jokių išlygų, išskyrus gerą valią.

Vadinasi, žmonės turi stengtis išsiugdyti valią, kad galėtų savo elgesį grįsti proto argumentais, — jei jiems tai pavyks, tai jie elgsis moraliai.

Kantas teigė, kad mes suvokiame save ir kaip empirines būtybes, paklūstančias priežastingumo dėsniams, ir kaip transcendentines būtybes, paisančias tiktai proto balso. Protas mums sako, jog pasaulis yra „veiklos laukas“, kuriame mūsų valia gali laisvai rinktis. Tačiau svarstyti ir rinktis galima tiktai esant laisvam. Tik būdami laisvi galime savo poelgius grįsti savo pačių sprendimais.

Vadinasi, protingas žmogus gali laisvai pasirinkti. Bet praktinis pažinimas, kuriuo grindžiama moralė, negali būti reiškiamas mokslo kalba. Vietoje mokslinių sąvokų, tokių kaip *priežastis* ir *mechanizmas*, etikoje vartojamos *motyvo, racionalaus tikslo, imperatyvo* sąvokos. Kanto nuomone, moralė turi objektyvią vertę, — ją reikia priimti taip pat neginčijamai, kaip ir mokslo dėsnius. Moraliniai imperatyvai kyla iš transcendentinės žmogaus prigimties, ir jų turi būti klausoma be jokių išlygų. Net didžiausias piktadarys negali išvengti savo proto priekaištų — jis juos girdi ne ką blogiau negu padorus

žmogus. Protas visiems vienodai reiklus.

Kantas atskleidė moralaus ir nemoralaus elgesio skirtumą, parodė, kad moralė yra grindžiama protu.Tačiau jis vis dėlto neatsakė į klausimą, kaip asmuo nusprendžia, kas konkrečiomis aplinkybėmis yra jo pareiga. Kad galėtų atsakyti į šį klausimą, Kantas sukūrė *kategorinio imperatyvo* sąvoką. Jis įvairiai aiškino šios sąvokos turinį. Štai pora pavyzdžių.

„TAIGI VIENINTELIS GALIMAS PRINCIPAS, TINKANTIS BŪTI KATEGORINIU IMPERATYVU, [...] — elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas." Taigi Kantas sako, kad bet kuris mūsų poelgis turi būti patikrinamas visuotinumo šviesoje: kas būtų, jeigu kiekvienas elgtųsi taip kaip mes? Štai kodėl melas, net kai meluojama kokiais nors praktiniais sumetimais, negali būti laikomas moraliu dalyku jokiomis aplinkybėmis. Juk jeigu melavimas taptų visuotiniu dėsniu, kurio visi laikytųsi, gyvenimas žmonių bendruomenėje taptų neįmanomas.

„ŽMOGUS... YRA TIKSLAS PATS SAVAIME, t.y. niekad niekieno (netgi Dievo) negali būti panaudotas tik kaip priemonė." Šiais žodžiais pasakyta sena tiesa: „Elkis su kitais taip, kaip norėtum, kad su tavimi būtų elgiamasi". Kitą žmogų turėtume laikyti tikslu savaime, o ne priemone, padedančia siekti to, ko norime. Kantas nenori pasakyti, kad privalėtume tenkinti bet kokius individo interesus ar jiems pataikauti. Jis teigia, kad net atsiradus priešiškumui kitas žmogus turi būti laikomas lygiaverte asmenybe. Kategorinį imperatyvą Kantas laikė pamatiniu moralės principu, padedančiu žmonėms, vadovaujantis protu, spręsti dorovės problemas.

Kanto kritika

Kai kurie Kanto kritikai tvirtino, kad jo principas „privalėti reiškia galėti" nesunkiai sugriaunamas. Jeigu nėra Dievo ir nemirtingumo, tai moralė — tik žmonių susikurtos taisyklės, padedančios gyventi bendruomenėje.

Kiti teigė, jog Kanto etika negelbsti tais atvejais, kai iškyla konfliktas su pareiga. Pavyzdžiui, pareiga liepia mokėti mokesčius, tačiau jeigu jums atrodo, kad mokesčių mokėjimas neturtinguosius stumia į dar didesnį skurdą arba didina nelygybę, tai jūs išgyvenate konfliktą su pareiga — tai paklusnumo įstatymui ir žmogiškumo konfliktas. Taigi pasitaiko tokių aplinkybių, kai būtent moralė mus skatina nusižengti ir nepaklusti pareigai.

Kanto įtaka vėlesnei filosofijai didžiulė. Jis neigė absoliutų teorinį pažinimą, nepriklausomą nuo patirties, tačiau protui skyrė esminį vaidmenį. Šis požiūris labai paveikė visą Vakarų filosofiją. Kantas sakė, kad mūsų pažįstamas pasaulis nėra tiktai individualios sąmonės vaizdinys; antra vertus, jis negali būti pažįstamas nesivadovaujant individualiu požiūriu. Mus riboja patirtis, ir jeigu mes siekiame *transcendentalaus pažinimo*, esame pasmerkti nesėkmei, kadangi negalime būti tikri, jog jį įgysime.

Ar jūs su tuo sutinkate?

Pagalvokite

1. Kaip manote, ar visada viską lemia protas? Jei ne, tai kodėl? (Pamąstykite apie tikėjimą arba meilę.)

2. Kas daro žmogų dorą? Kuriems Kanto etikos teiginiams jūs pritariate, o kuriems — ne?

3. „Įsitikinimas Dievo buvimu yra besąlygiškai būtinas. Tačiau įrodinėti Dievo buvimą nėra taip jau būtina." Kas norima tuo pasakyti? Apsvarstykite stipriąsias ir silpnąsias šio teiginio puses.

Pagalvokite apie savo daiktus. Ką prisiminsite? Dviratį, „Sony" firmos magnetofoną, naują kompiuterį, o galbūt savo mylimą naminį gyvūnėlį, mėgstamas knygas ar kokį drabužį. Kai kurie iš šių daiktų tikriausiai kainuoja nemažą krūvą pinigų. Taigi jų vertė gana didelė. Jūs jaučiatės turtingi kaip tik dėl to, kad turite šiuos daiktus. Be abejo, gyvenime tai labai svarbu. Dabar pagalvokite apie savo idėjas, pažiūras: kas šiame gyvenime yra tikra, ką mes galime pažinti? Kaip jūs suvokiate save, kaip suvokiate Dievą? Kokiomis vertybėmis ir moralinėmis nuostatomis vadovaujatės gyvenime, kokia jų grynoji vertė? Ar tie įsitikinimai, pažiūros, tikėjimas ką nors keičia jūsų gyvenime?

XIX amžiaus pabaigoje Amerikoje susiformavo filosofavimo metodas, vadinamas *pragmatizmu*. Pragmatizmas kritikavo klasikinę filosofiją už tai, kad jos idėjos neturi jokios grynosios vertės. Koks gi skirtumas, ar jūs tikite, ar netikite universalųjį protą, egzistuojantį anapus? Kasdienės jūsų problemos vis tiek liks tos pačios — filosofinė teorija nepadės jų išspręsti. Metafizinis tikėjimas universaliuoju protu galbūt suteiks jums šiek tiek paguodos, o gal liūdesio, — ir jokios naudos.

Pragmatizmo pradininkas buvo Čarlzas Sandersas Pirsas, bet išsilavinusią visuomenę su šiuo mokymu supažindino Viljamas Džeimsas (1842–1910 m.) ir Džonas Diujis (1859–1952 m.).

Jie sukūrė metodą, padedantį spręsti ir įvertinti intelektualines problemas. Džeimsas ir Diujis nepasitikėjo grynuoju teoriniu intelektu. Ir pati *pragmatizmo* sąvoka yra kilusi iš graikų kalbos žodžio *pragma*, reiškiančio „veiksmą", „darbą", „verslą".

Ar įskelsime kibirkštį?

Viljamas Džeimsas buvo žymiausias tų laikų Amerikos filosofas. Gimė Niujorko Sityje. Jo tėvas Henris Džeimsas Vyresnysis buvo teologas. Brolis Henris Džeimsas Jaunesnysis išgarsėjo kaip talentingas romanistas.

Džeimso išsilavinimas buvo netradicinis. Tiesa, jis studijavo Šveicarijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje, tačiau tikrąjį išsilavinimą įgijo namuose: Džeimsų šeimą dažnai lankydavo to meto šviesuomenės atstovai, jie susirinkę svarstydavo visas svarbiausias gyvenamojo meto problemas. 1860 m. Viljamas Džeimsas pradėjo mokytis tapybos, bet po metų įstojo į Harvardo universitetą studijuoti gamtos mokslų. 1864 m. ėmėsi medicinos studijų. Keliaudamas po Braziliją 1865 m. jis susirgo raupais, paskui visą gyvenimą kartojosi šios ligos

Džonas Diujis

Džonas Diujis buvo filosofas, psichologas, edukologas. Kolumbijos universiteto filosofijos profesorius, vienas žymiausių pragmatizmo filosofijos atstovų. Diujis manė, jog pragmatizmo teorija turi apimti ir loginę, ir etinę analizę. Jo idėjos yra inspiruotos gamtos mokslų. Diujis buvo įsitikinęs, kad pastaruosius tris šimtmečius visa žmonijos pažanga buvo susijusi tik su gamtos mokslų ir technologijos laimėjimais. Per šiuos šimtmečius žmonija gerai pažino ir užkariavo gamtą.

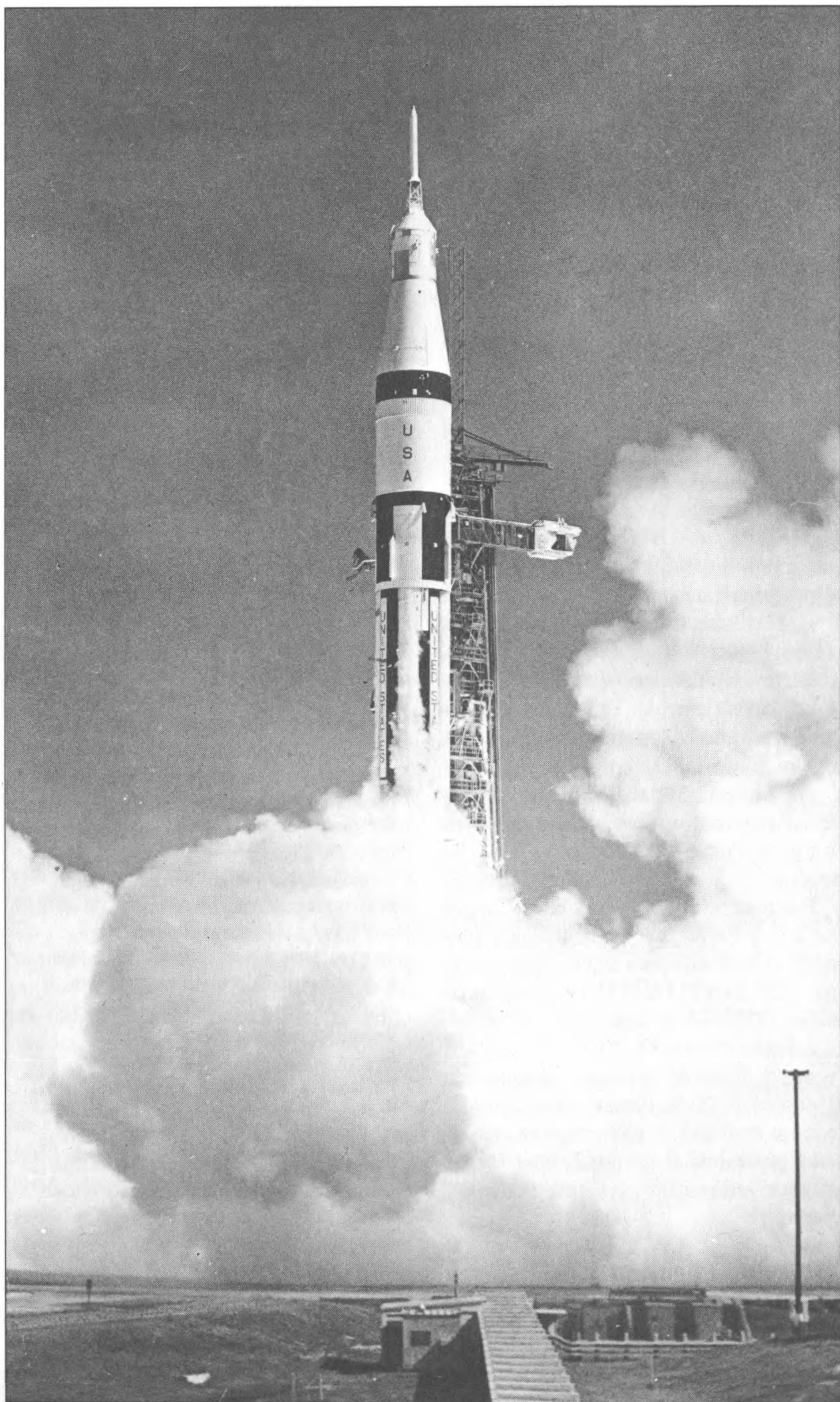
Diujis svarstė, kodėl mokslo pažanga buvo tokia reikšminga ir sėkminga. Iš dalies todėl, kad padėjo žmonėms tapti savo aplinkos šeimininkais, pasijusti pasaulyje kaip namuose. Kaip ir visi pragmatizmo filosofijos atstovai, Diujis laikė mokslą dinamišku procesu. Mokslas – tai ne įrodytų faktų sankaupa, o veikiau tam tikras metodas, leidžiantis paaiškinti naujus reiškinius ir faktus. Knygose „Patirtis ir gamta" (1925 m.) bei „Tikrumo ieškojimas" (1929 m.) Diujis atmetė pažinimo teoriją, aiškinančią, jog pasaulį pažįstantis žmogus esąs *stebėtojas*. Jo nuomone, pažinimo siekiantis žmogus yra biologinis organizmas, kovojantis dėl savo išlikimo. Diujo filosofija kartais vadinama *instrumentalizmu*. Jis sukūrė pažinimo teoriją, aiškinančią biologinių ir psichologinių pažinimo veiksnių vaidmenį žmogaus veikloje.

„Galų gale paaiškėja, kad religijos tikslas yra ne Dievas, bet gyvenimas, — kuo daugiau gyvenimo, įvairesnio, turtingesnio, teikiančio kuo didesnį pasitenkinimą."

Viljamas Džeimsas

Trys... du... vienas... startas – ir visi sulaiko kvėpavimą. Ar raketa pakils, ar ne? Mums rūpi praktinis rezultatas, o ne raketų varomųjų jėgų teorijos. Amerikos filosofai pragmatikai praktikos kriterijų stengėsi pritaikyti filosofijoje. Užmirškime absoliutų idėjų teisingumą. Geriau paklauskime: ar jos mums naudingos? Ar jos padeda spręsti realaus gyvenimo problemas? Toks požiūris ir mūsų laikais būdingas amerikietiškajai pasaulio sampratai bei gyvensenai.

priepuoliai. Harvardo universitete Džeimsas skaitė anatomijos ir fiziologijos, vėliau psichologijos ir pagaliau filosofijos paskaitas. Jis garsėjo kaip talentingas, sąmojingas lektorius, tapo itin populiarus. 1907 m. Džeimsas išėjo iš universiteto, o 1909 m. išleido knygą „Visata pliuralizmo požiūriu", — tai puiki Hėgelio ir kitų filosofų idėjų analizė. Mirė ištiktas širdies smūgio 1910 m. rugpjūčio 26 dieną.

Džeimso įsitikinimu, ne tiek teorija, kiek mūsų patirtis yra pasaulio ir tikrovės pažinimo raktas. Jo garsusis veikalas „Psichologijos pagrindai" (1890 m.) kaip tik ir skirtas šiai problemai. Pasak Džeimso, žmogaus individualus požiūris yra svarbiausias filosofijos veiksnys. Mes mąstome tik dėl to, kad išspręstume savo pačių problemas, tad visos teorijos iš tikrųjų tėra instrumentai, kuriuos pasitelkiame tam, kad galėtume gvildenti mūsų patirties keliamus klausimus. Kadangi teorijos paskirtis — apibendrinti žmonių patirtį, tai pragmatizmo šalininkas gali nesunkiai nustatyti vienos ar kitos teorijos vertę: ji teisinga, jeigu naudinga. Taigi teorijos vertė priklauso nuo to, kaip ji padeda įveikti konkrečias problemas. Jei šį principą taikysime klasikinei filosofijai, tai vienintelis būdas pasverti Platono arba Dekarto vadinamosioms absoliučioms tiesoms — įvertinti jų poveikį konkretiems mūsų gyvenimo aspektams, mūsų patirčiai. Jeigu jokio konkretaus poveikio mūsų patirčiai šios tiesos neturi, vadinasi, jos beprasmės. Vienoje iš savo filosofinių esė („Tikėjimo troškimas") Džeimsas rašė:

Bet kokį dalyką, kuriuo mums siūloma tikėti, pavadinkime hipoteze; kaip kad elektrikai kalba apie gyvus ir negyvus laidus, taip ir mes pasvarstykime, ar mūsų hipotezė gyva, ar negyva. Gyva hipotezė kaip reali galimybė yra susijusi su tuo, kam yra siūloma. Jei aš siūlyčiau jums tikėti Mahdžiu, tai nesulaukčiau elektrinio kontakto su jūsų prigimtimi, — ši hipotezė neįskeltų jokios kibirkšties, nes jūs ja netikėtumėte, ji būtų negyva. Tačiau arabui (net jei jis nėra Mahdžio išpažinėjas) ši hipotezė būtų visai priimtina, kitaip sakant, gyva. Šis pavyzdys rodo, kad hipotezės gyvybingumas nėra jos vidinis bruožas, bet priklauso nuo santykio su mąstančiu individu. Hipotezės gyvybingumas matuojamas individo valia veikti.

Pirmojoje knygos „Pragmatizmas" (1907 m.) esė Džeimsas skiria „kietagalvius" ir „minkštaširdžius" filosofus. Jo nuomone, empirikai yra pesimistai, ateistai ir skeptikai, o racionalistai — idealistai, optimistai, monistai ir dogmatikai. Paskui Džeimsas kalba apie tradicinės filosofijos nepajėgumą padėti šiuolaikiniam žmogui susidoroti su savo kartos problemomis. Ypač rimtai Džeimsas svarsto mokslo ir religijos suderinamumo problemą. Kiekvienas iš mūsų privalo susikurti tam tikrą pasaulėžiūrą, pasirinkti tinkamiausią filosofinę teoriją, tad Džeimsas jas visas aptaria tarsi iš paprasto žmogaus, kuris renkasi pasaulėžiūrą, pozicijų.

Džeimso filosofija turi keletą ryškių skiriamųjų bruožų. Visų pirma, jam neegzistuoja statiškas, nekintamas pasaulis. Mūsų santykį su pasauliu formuoja pažinimo procesas ir mūsų teorinė veikla. Tai reiškia, kad filosofas nėra vien tikrovės stebėtojas; jis gyvena ir veikia pasaulyje taip, kaip žaidėjas dalyvauja žaidime. Niekas negali būti visiškai objektyvus: mūsų mąstyseną formuoja mūsų gyvenimas pasaulyje.

Be to, Džeimsas sako, jog savo įsitikinimus privalome grįsti kuo tikresniais įrodymais. Kai įrodymai, pagrindžiantys vieną kurią teoriją, pranoksta kitų teorijų įrodymus, mes visad linkę pritarti tai, kuri geriau argumentuota. Kai teorijos, iš kurių renkamės, savo įrodymų tvirtumu viena kitą atsveria, tada renkamės tą, iš kurios tikimės geresnių praktinių rezultatų.

Pragmatizmo požiūriu, tiesa nėra stabili mūsų ieškoma idėja. Tiesa yra tai, kas vyksta su ta idėja. Laikui bėgant, tiesa kinta ir vystosi. Tarkime, jūs laikotės

požiūrio, kad kitose planetose esama gyvybės. Ši idėja nėra nei teisinga, nei neteisinga. Tik tada, kai kosminė ekspedicija įrodys, jog Marse iš tiesų egzistuoja gyvybė, ši teorija taps teisinga. Yra idėjų, visiškai priklausomų nuo to, kaip jos taikomos. Jos teisingos tais atvejais, kai yra naudingos, ir neteisingos tada, kai neduoda jokios naudos sprendžiant konkrečias problemas. Kai kurios idėjos gali būti naudingos tik tam tikrą laiko tarpą, taigi jos teisingos tol, kol yra naudingos, o paskui netenka savo reikšmės. Šią mintį Džeimsas pailiustravo remdamasis įvairių mokslinių teorijų raida: kai kurios teorijos prarado savo reikšmę, nes jas išstūmė kitos. Jo nuomone, tiesa yra tai, kas padeda mums sėkmingiau įveikti nuolat iškylančias kasdienio gyvenimo problemas.

Viljamas Džeimsas buvo produktyvus autorius. Jo raštų kalba nebaido sausumu, perdėtu abstraktumu, intelektualumu. Džeimso knygos primena grožinę literatūrą — jos yra vaizdingos, įtaigios ir įdomios.

Džeimsas rašė apie įvairiopą patirtį. Patirtyje susikaupia pati svarbiausia žmogiškosios egzistencijos medžiaga. Kurdamas pragmatizmo metodologiją, Džeimsas manėsi paprasčiausiai apmąstęs tuos būdus, kuriais mes mėginame išgyventi pasaulyje. Visatą jis vaizdavosi kaip didžiulę gamtos sistemą, kurioje puikiausiai dera įvairios priešybės. Mes privalome nuolat keistis, kad galėtume įveikti vis naujas aplinkybes, kurių kasdien mums pateikia patirtis. Džeimso visatos modelis evoliucinis. Vystymasis niekuomet nesibaigia. Džeimsas, kaip ir Herakleitas prieš daugelį šimtmečių, buvo įsitikinęs, jog viskas teka, viskas keičiasi. Tiesa taip pat. Todėl tenka pripažinti tiesos reliatyvumą.

Protas ir patirtis: moralinės problemos

Didžioji naujųjų laikų filosofinė priešpriešа — protas ir patirtis. Racionalistai tvirtina, jog protas yra vienintelis pažinimo šaltinis, o empirikai ir pragmatikai sako, kad tik juslinė patirtis suteikia pažinimui naudingos medžiagos. Pastarųjų įsitikinimu, protas tiktai pateikia apibrėžimus, pasako tai, kas jau žinoma, o empirinis pažinimas atveria mums naujų naudingų dalykų.

Kokia šių požiūrių moralinė prasmė? Jeigu moralė nėra grindžiama objektyviu protu, tai ji turėtų remtis subjektyviais, individualiais sprendimais ir vertinimais. Tokia moralė, besivadovaujanti asmeniniais skoniais bei polinkiais, vadinama *subjektyvizmu* arba *emotyvizmu*, kadangi jausmus laiko bet kokios veiklos pagrindu. Emotyvistui moralė yra jausmo ir jo įkvėpto veiksmo išraiška.

Ir subjektyvizmas, ir emotyvizmas lengvai virsta *reliatyvizmu*. Jeigu moralė priklauso nuo individualaus išgyvenimo, yra jausmo išraiška, tai ji reliatyvi, susijusi tik su konkrečiu asmeniu (arba asmenų grupe), gyvenančiu tam tikru laiku, tam tikroje vietoje, tam tikromis sąlygomis. Reliatyvistui neegzistuoja absoliučios gėrio ir blogio sąvokos. Moralė priklauso nuo konkrečios kultūros arba situacijos, kurioje atsidūrė žmogus tam tikru metu. Senovės Izraelio moralė leido turėti keletą žmonų; XX amžiuje daugelio kultūrų moralė tai draudžia. Hipių bendruomenės praktikuojama moralė skiriasi nuo katalikų vienuolyno moralės. Kokia gi visų šių svarstymų išvada? Moralė yra reliatyvi. Todėl reliatyvistas mums patartų turėti kuo daugiau tolerancijos. Jeigu moralę laikome subjektyviu dalyku, tai nereikėtų būti per daug kritiškiems. Reliatyvizmas leidžia mums tokias sąvokas, kaip *teisinga, neteisinga, gėris, blogis*, tapatinti su jausmais. Juk tavo ir mano suvokimas yra lygiaverčiai, o asmenybės moralinio vientisumo principas reikalauja ištikimybės savo jausmams.

Džeimsas ir religija

Jeigu tiesa reliatyvi, religija turėtų būti vertinama ne pati savaime, o dėl jos psichologinio ir moralinio poveikio. Knygoje „Pragmatizmas" (1907 m.) Džeimsas rašė: „Jeigu Dievo hipotezė yra naudinga plačiausia šio žodžio prasme, tai ji teisin-

ga". Jis tvirtino, kad apskritai žmonės visai nesuka galvos dėl tikslaus Dievo prigimties apibrėžimo, ne taip smarkiai jiems rūpi ir Dievo buvimo įrodymai; jie tiki Dievą todėl, kad jiems reikia Dievo. Garsiajame veikale „Religinio patyrimo įvairovė" Džeimsas aiškino:

Dievas nėra pažįstamas, jis nėra ir suprantamas, juo tiktai naudojamasi — kartais kaip mėsos tiekėju, kartais kaip moraliniu ramsčiu, kartais kaip meilės objektu. Jeigu jis pasirodo mums naudingas, religinė sąmonė nieko daugiau ir nereikalauja. Ar Dievas iš tiesų egzistuoja? Kaip jis egzistuoja? Kas jis yra? Visi šie klausimai neturi jokios reikšmės. Galų gale paaiškėja, kad religijos tikslas yra ne Dievas, bet gyvenimas, — kuo daugiau gyvenimo, įvairesnio, turtingesnio, teikiančio kuo didesnį pasitenkinimą. Svarbiausia religijos paskata bet kurioje jos raidos pakopoje yra gyvenimo aistra.

Džeimsas iš tiesų nebuvo nei skeptikas, nei cinikas, jis kuo energingiausiai gynė religijos teises. Tačiau jis buvo kritikuojamas, ypač Bertrano Raselo, už tai, kad jo pragmatizmo principas perdėm dviprasmiškas. Kokia *tiesos* prasmė pragmatizmo požiūriu? Ką turime galvoje, kai kartu su Džeimsu tvirtiname, jog tam tikri dalykai yra *naudingi* moraline arba religine prasme? Ar tiesos kriterijumi paskelbdami sėkmę nenustumiame tiesos į komercijos sritį? O gal tiesa paprasčiausiai tampa religinio vartojimo objektu?

Raselas klausė: „Kaip nustatyti, ar Romos katalikybės išpažinimo poveikis geras, ar blogas? Man atrodo, jog kur kas lengviau atsakyti į klausimą, ar blogo poveikio neturi įsitikinimas, kad apie šiuos dalykus galima taip paprastai kalbėti".

Religijos prieštaravimus pragmatizmui galėtume nusakyti taip:

- Religinis tikėjimas turėtų būti grindžiamas patirtimi ir praktika, tačiau priežastys, dėl kurių mes tikime Dievą, nėra vien praktinio pobūdžio;
- Tiesa negali būti tapatinama su praktiniais padariniais arba aukojama dėl savo pačios poveikio;
- Teisinga gali būti ir ta teorija, kuri nesusilaukia pritarėjų; net tai, į ką menkai teatsiliepiama, gali būti visiškai tikra;
- Dievo samprata nėra tiktai hipotezė (kaip, pavyzdžiui, Kalėdų Senio samprata), nesusijusi su jokiais faktais. Krikščioniškasis tikėjimas laikosi žmogaus savimone, dvasine patirtimi, kuri pranoksta bet kokius proto sprendimus.

Džeimsas manė, kad pragmatizmas galėtų padėti religijos ir moralės dalykus apsaugoti nuo teologinių ginčų bei mokslo prieštaravimų. Jei tikėjimo problema svarstoma nesijaudinant dėl to, ar ji iškelta teisingai, ar ne, tai galima tikėtis kur kas sėkmingesnio sprendimo. Žodžiu, tiesa yra tai, kas palengvina gyvenimą kiekvienam individui.

Ar jūs sutinkate su šiuo požiūriu?

Pagalvokite

1. Ar tikslas visuomet pateisina priemones?

2. Ar jūsų vertybės ir įsitikinimai turi „grynąją vertę"? Ar jie veikia jūsų gyvenseną, problemų sprendimo būdus?

3. Kaip pragmatikas atsakytų į klausimą kas yra gera? O ką į šį klausimą atsakytų racionalistas?

36

Pliuralizmas

Religinis reliatyvizmas

„Aš tikiu visa kuo — bent po truputį!"

Marilina Monro

Dabar gyvenimas tiesiog pribloškia begale pasirinkimo galimybių — kiekvienas gali rinktis, kaip praleisti laisvalaikį, atostogas, gali pats nuspręsti, kokia turėtų būti jo gyvensena, pasaulėžiūra arba religija... Trumpai tariant, visuomenė pasiekė tokį pliuralizmo lygį, kai pasirinkimas yra jau nebe situacijos dalykas, bet nuolatinė psichologinė būsena... kaita tampa esminiu gyvenimo bruožu.

Taip rašė Osas Ginesas „Duobkasio byloje" (1983 m.). *Pliuralizacijos* reiškinį, apie kurį kalbama šiame veikale, yra apibūdinęs Piteris Bergeris. Jo požiūriu, pliuralizacija yra toks procesas, kai šiuolaikinė visuomenė pateikia individui vis daugiau pasirinkimo variantų. Jų daugėja įvairiose sferose, ypač pasaulėžiūros, tikėjimo, ideologijos.

Religinio pliuralizmo visuomenėje konkuruojančios religinės koncepcijos egzistuoja greta viena kitos, ir visos tvirtina esančios teisingos. Todėl kyla klausimas, kaip šiuolaikinė visuomenė vartoja ir kaip supranta pačią *religijos* sąvoką. Jeigu religija yra tik vienas iš daugelio vitrinoje išstatytų daiktų, kažkas, ką galite pasirinkti, jeigu norite, o galite ir nepasirinkti, jeigu širdis nelinksta, tai tada ji netenka to pagrindo, kuris leistų skelbti vienintelę aukščiausiąją tiesą.

Ištikimas savam tikėjimui musulmonas niekada nesutiks, kad islamas tėra viena iš religijų, kurias galime sau pasirinkti. Dievas siuntė daug pasiuntinių, tačiau tikrasis pranašas yra Mahometas, o Koranas — knyga, pranokusi visus kitus žmonijai žinomus religinius tekstus. Todėl, lygindami islamą su kitomis religijomis, paneigiame jo skelbiamą tiesą. Taip pat ir tikras krikščionis tiki, jog Dievas nužengė į žemę ir kalbėjo žmonėms per Jėzų Kristų, kuris yra įsikūnijęs Dievas, vienintelis visoje pasaulio istorijoje.

Tokiems tikintiesiems kalbėjimas apie religiją yra gilinimasis į vieną tiesą, vienos aukščiausios tikrovės svarstymas. Tačiau XVIII amžius, Šviečiamoji epocha, aukščiausiosios tikrovės sampratą perkėlė į matematikos ir eksperimentinių mokslų sritį. Šviečiamojo amžiaus filosofai skelbė, jog ne religija, bet protas atveria galimybę nagrinėti aukščiausiąją tikrovę. Tad kaip *religiją* supranta religinio pliuralizmo visuomenė?

GALIMA ŽVELGTI Į RELIGIJĄ KAIP Į KULTŪROS REIŠKINĮ: stebėti, nagrinėti įvairias apeigas, įsitikinimų sistemą ir t.t. Tai vadinamasis *fenomenologinis požiūris* į religinį lavinimą. Jis leidžia tirti ir klasifikuoti įvairius pasaulyje egzistuojančius tikėjimus. Šis požiūris būdingas *lyginamajam istoriniam* religijotyros metodui.

GALIMA ANALIZUOTI RELIGIJOS FUNKCIONAVIMĄ VISUOMENĖJE. Taip nagrinėjamos tiek jau įsitvirtinusios religijos, tiek ir tie tikėjimai, kurie, kaip kad trečiojo pasaulio šalyse, dar tik įgauna religijų kontūrus. Daug dėmesio skiriama vieno ar kito tikėjimo skiepijamoms vertybėms bei moralinėms nuostatoms, kurių laikosi visuomenė.

GALIMA GILINTIS Į RELIGINĘ PATIRTĮ. Šiuo atveju visos religijos turėtų būti laikomos vienos bendros patirties skirtingomis išraiškomis. *Religinė patirtis* — itin talpi sąvoka. Tai ir tikėjimas Dievu, ir mistinė patirtis, ir tiesiog žmonių mintys, kreipiamos į *anapus*. Ši patirtis apima ir įvairius religinius išgyvenimus, ir visą dvasingumo sritį.

Šiuo metu moksleiviai paprastai supažindinami su visais šiais požiūriais. Stengiamasi pabrėžti, kad kiekviena religija gyvuoja šalia kitų. Galima analizuoti ir svarstyti visas religines koncepcijas, išskyrus vieną — tą, kuri tvirtina egzistuojant vienintelį tikrąjį tikėjimą ir atmeta visus kitus.

Neortodoksiškasis pasaulis

Sociologas Piteris Bergeris yra pasakęs, jog pasaulėžiūros srityje turi viešpatauti pliuralizmas. Knygoje „Eretiškasis impe-

ratyvas" (1979 m.) jis teigė: Vakarų kultūra reikalauja, kad svarstydami religijos klausimus mes būtume eretikai. Erezija — tai individualus apsisprendimas tikėjimo klausimais, nepaisant Bažnyčios ar visuomenės tradicijų.

Bergerio nuomone, šiuolaikinė kultūra negali pasiūlyti religijai jokio priimtino *įtikėjimo mechanizmo*. Įtikėjimo *struktūra* — tai tokia situacija visuomenėje, kai itin lengva ką nors įtikėti, kadangi daugelis žmonių tą dalyką laiko tikėtinu. Dabar dažnai mums tenka rinktis nebe religiją, nes ji tapo nepakankamai įtikinama. Kad būtum gerbiamas, privalai būti eretikas — savarankiškai spręsti, ką tikėti. Nebėra ortodoksijos senąja tradicine prasme, taigi mes nebegalime laikytis griežtai nustatytų teisingų religinių pažiūrų.

Tokiu atveju pliuralizmo principas tampa visagalis. Nebereikia ginčytis ir aiškinti skirtingų pasaulio religijų pretenzijų į absoliutų teisingumą. Religijomis tiesiog laikome skirtingas vertybių sistemas, kurioms pritaria skirtingos žmonių grupės. Daugybė skirtingų tiesų darniai koegzistuoja. Taip atsiranda religinis reliatyvizmas. Tiesa yra teisinga, jeigu ji tau atrodo teisinga. Teisinga taip pat ir kita tiesa, jeigu ji atrodo teisinga man.

Susiklosčius tokiai situacijai, kai kurie religijos pedagogai tvirtina, jog Vakaruose nebeįmanomas joks religinis lavinimas (turimas galvoje ir auklėjimas religijos dvasia). Tarkime, Anglijos mokyklose induizmą arba islamą tenka studijuoti pasibalnojus nosį reliatyvizmo akiniais. Tada moksleiviai Mahometo mokymą arba Sanatanadharmos amžinąją tvarką ima traktuoti kaip vieną iš galimų pasaulėžiūrų. Taip tarsi išnyksta pats studijų objektas. Protas, asmenybės autonomija ir vadinamasis „objektyvumas" visiškai užgožia mokymo turinį, t.y. apreiškimą.

Dėl šito dar 1885 m. įspėjo popiežius Leonas XIII: „Vienodas visų religijų toleravimas... yra tas pat kas ateizmas".

Osas Ginesas sako tą patį, tik truputį komercializuotu stiliumi:

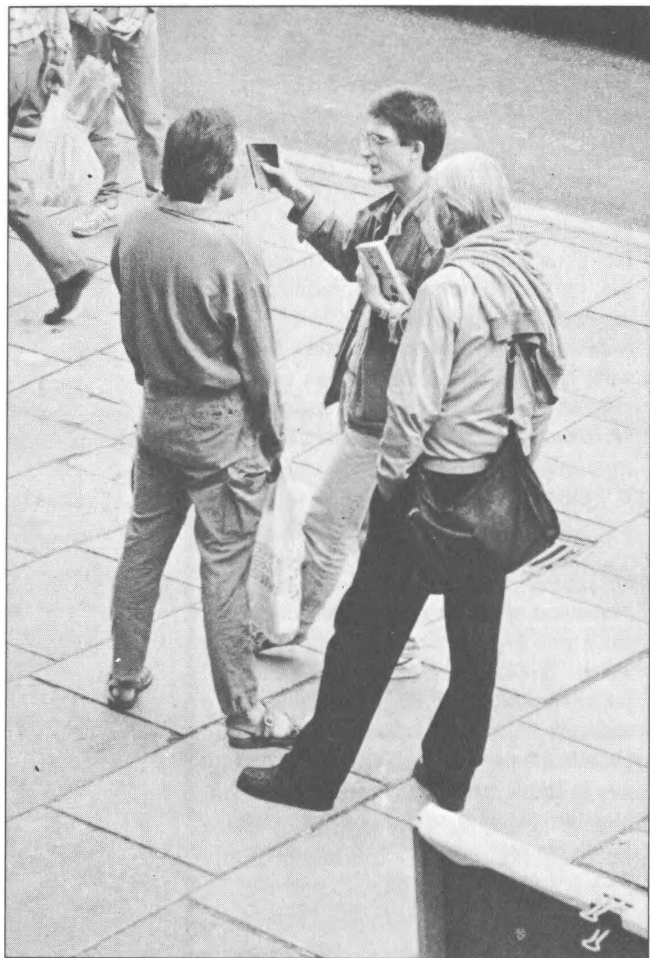
Kur baigiasi pliuralizmas?

Kur pliuralizmo ribos? Reikėtų išsiaiškinti, ar yra tokių dalykų, kurių negalima toleruoti. Pavyzdžiui, ar gali būti toleruojamas netolerantiškumas? Leslis Niubigenas atkreipė dėmesį į tai, jog net labiausiai sekuliarizuotose visuomenėse pripažįstamos tam tikros pliuralizmo ribos. Jis nurodė, kad, pavyzdžiui, rasizmas arba hedonizmas negali būti propaguojami mokyklose. Tautiniai sąjūdžiai paprastai surenka daugiau balsų negu komunistų partijos, nes tautos tapatumo propagavimas pasirodo esąs itin efektyvus, kai visuomenėje vyksta sparčios permainos. Tačiau rasizmo praktiką demokratinės visuomenės yra viešai paskelbusios kriminaliniu nusikaltimu.

O štai to paties autoriaus nuomonė apie hedonizmą: „Požiūris, kad erotinio aktyvumo skatinimas yra geras dalykas, kad seksualinės stimuliacijos priemonės turėtų būti visiems prieinamos, yra labai paplitęs ir pripažįstamas netgi garbingų viešosios nuomonės institucijų. Tačiau net ir mūsų pasaulietiškoje visuomenėje rimtai abejojama, ar laisva prekyba pornografine literatūra neturėtų žalingo poveikio... Mes šių dalykų neįtraukėme į mokyklų programas, nes esame tikri, jog būtų neteisinga tokias pažiūras skiepyti vaikams kaip gyvensenos modelį".

Pliuralizacija apklijuoja krikščioniškąjį tikėjimą kaip lipni plėvelė šiurkščių paviršių. Krikščionybė ir griežtos pažiūros kadaise buvo neatskiriami. Pliuralizacija veikia krikščionybę kaip dvasinis teflonas, ji padengia tikėjimo tiesas slidžiu paviršiumi, prie kurio jau neprilips jokia atsakomybė. Tada ima klestėti paviršutiniškumas, trumpalaikiškumas ir visokios erezijos. Lėkštumas, nepastovumas ir eklektika mūsų dienomis tapo įprastais dalykais. Kartą, paprašyta papasakoti apie savo pažiūras, Marilina Monro atsakė: „Aš tikiu visa kuo — bent po truputį".

Muchamedas Asadas gimė Lenkijoje 1900 m. Jo tėvas buvo advokatas, o senelis — rabinas. Prieš atsiversdamas į islamą (tai įvyko 1926 m.), jis vadinosi Leo-

Jaunas krikščionybės skleidėjas šnekučiuojasi su turistais Londono gatvėje. Tai bandymas evangelizuoti – skelbti Jėzaus mokymą kitiems. Pasaulietiškoje visuomenėje, kur žmogaus pažiūros laikomos privačiu dalyku, tai atrodo gana keistai. Tačiau jei esi įsitikinęs, kad tavo išpažįstamos tiesos labai svarbios ir nuo jų priklauso sielos išganymas, tai ar teisinga tylėti, neskelbti jų ir kitiems?

poldas Vaisas. Kadangi labai domėjosi arabų pasauliu, tai išvyko ten dirbti žurnalistu. Knygoje „Kelias į Meką" (1974 m.) jis subtiliai interpretavo islamo kultūrą, kalbėjo apie jos patrauklumą europietiškų tradicijų žmogui. Po Pirmojo pasaulinio karo Muchamedas Asadas įspėjo musulmonus, kad saugotųsi perdėm sekuliarizuotos, materialistinėmis vertybėmis grindžiamos Vakarų kultūros poveikio, nes ši kultūra iš esmės prieštarauja islamo puoselėjamoms vertybėms.

Asadas kritikavo Vakarų intelektualus už jų skepticizmą ne tik islamo, bet ir kitų religijų atžvilgiu.

Vakarietiškas išsilavinimas pavojingas jauniems musulmonams, nes gali pakirsti tikėjimą Pranašo mokymu, pasiryžimą išsaugoti ypatingos teokratinės islamo civilizacijos atstovų savimonę... Pavojus kyla ne iš to, kad Vakarų mokslas, kurio siekia mūsų jaunimas, aiškiai prieštarautų mūsų religiniam mokymui; tačiau pati šiuolaikinės Vakarų civilizacijos intelektualinė atmosfera yra tokia antireligiška, kad ji negyvėlio sunkumu prislegia jaunosios musulmonų kartos religines potencijas.

Asadas aptarė ir konkrečias problemas, kurias tenka spręsti su vakarietiška pasaulėžiūra susidūrusiems jauniems musulmonams.

Šiuolaikinis musulmonas susipažįsta su pagrindinėmis moderniosios Vakarų civilizacijos vertybėmis, kurios daugeliu atvejų yra visiška jo puoselėjamų islamo principų antitezė... Jis išvysta, kad Visata matuojama vien objektyviosios tikrovės masteliu, o visi aukštesnieji tikrovės lygmenys nužeminami iki tokių kategorijų, kurioms priklauso senelių pasakos. Jis mato, jog žmogui priskiriama žemės valdovo galybė ir visai pamirštamas nuolankumas, tad žmogus pasidaro nebe Dievo, o tik savojo ego tarnas.

Čia iškyla keletas esminių klausimų.

KAS VYKSTA VAKARŲ KULTŪROJE? Ar tikrai egzistuoja minties laisvė? O gal mus jau užvaldė naujos klastingos jėgos — pasirinkimo absoliutizmas ir tolerancijos imperatyvas?

KAIP PROTINGAI PASIRINKTI VIENĄ IŠ DAUGELIO KONCEPCIJŲ, jei jos visos pretenduoja į tiesą? Ar mes galime pakankamai gerai išnagrinėti šimtus alternatyvų, kad galėtume teisingai pasirinkti?

JEIGU IŠ TIESŲ EGZISTUOJA AUKŠČIAUSIOJI TIESA, DIEVIŠKOJI TIKROVĖ IR APREIŠKIMAS, tai ar dabartinė mūsų mokymo sistema geba suformuoti būtiną intelektualinį santykį su šiais dalykais ir išugdyti nuolankumo jausmą, kad žmogus galėtų tinkamai į juos atsiliepti? O gal vyraujančios reliaty-

vios tiesos jau visai išstūmė kai kuriuos pasirinkimo variantus?

AR MŪSŲ EPOCHA NEIŠVENGIAMAI TURI RINKTIS IR KEISTIS? Kas įvyksta, kai pasirinkimo būtinybė tampa nuolatine psichologine būsena? Kaip išsirinkti vieną tikėjimą, kaip apibrėžti savo santykį su šio tikėjimo tiesomis?

Ką jūs apie visa tai manote? Ar jaučiatės esą laisvi ieškodami tiesos, jei tikite, kad ji egzistuoja? Ar jūs, jeigu kiltų toks noras, pasiryžtumėte pasirinkti vienintelį kartą? Iš kur žinote, ar pajėgtumėte tai padaryti? Ar laisvas protas yra toks laisvas, kad gali pats save apriboti viena tiesa, visiškai nepaisydamas kitų? Ar laisvam protui apskritai būdinga brėžti ribas?

Pagalvokite

1. Kokie, jūsų manymu, pliuralizmo privalumai? O neigiami bruožai?

2. Jeigu galėtumėte rinktis, ar norėtumėte gyventi kitoje epochoje? Kurioje? Kodėl rinktumėtės būtent šią epochą?

3. Kaip nuoseklus krikščionis arba musulmonas atremtų pliuralizacijos spaudimą? Ar galėtumėte, atsižvelgdami į šiuolaikinės visuomenės ypatybes, pasiūlyti religijai kokį nors įtikėjimo mechanizmą?

37

Transcendencijos problema

Krikščionybė ir paranormalieji reiškiniai

Kur tikrovės ribos?

PARANORMALIEJI REIŠKINIAI

„Aišku, kad daugybės kultų atsiradimą ir neregėtą susidomėjimą parapsichologijos reiškiniais paskatino religinis vakuumas žmonių gyvenime. Tai kaltinimas Bažnyčiai."

Jungtinės presbiterionų bažnyčios pranešimas apie okultizmo ir parapsichologijos praktikavimą

Mes gyvename planetoje, kurią galime regėti. Turime kūnus, kuriuos galime paliesti, pajusti. Valgome maistą, turintį skonį ir kvapą. Mūsų pasaulis apribotas fizinių apraiškų. Bet ar šios ribos tokios tvirtos? Gal egzistuoja ir kita tikrovė anapus regimojo pasaulio?

Per visą žmonijos istoriją vyrai ir moterys nepaliovė domėjęsi *transcendencija.*

Žodis *transcendentinis* turi keletą prasmių. Jis gali reikšti tai, kas *pranoksta* regimąją tikrovę; tai, kas yra aukščiau už kitus dalykus ir nepriklauso dešimčiai Aristotelio kategorijų (taip mąstė filosofai scholastai); tai, kas egzistuoja už patirties (Kanto mokyklos filosofai); tai, kas egzistuoja anapus materialiosios tikrovės ribų.

Astrologija, jos dangiškieji būstai ir Zodiako ženklai, nuo neatmenamų laikų lydėjo žmonių gyvenimą. Tai turbūt pati paprasčiausia sritis, leidžianti atverti religinį mūsų gyvenimo aspektą. Astrologiją su paranormaliaisiais reiškiniais sieja troškimas interpretuoti įvykius, juos kaip nors paveikti, nesiekiant dorovinių pokyčių.

Kaip žmogui atsiveria transcendentiškoji erdvė?

Kai kam ją atveria gamtos įspūdžiai: audringos jūros grėsmingas grumėjimas, kalno viršūnės vienišas grožis, nuostabių saulėlydžių nepakartojamas žavesys. Tokiais momentais žmogus suvokia, kad yra dalykų, kurių negalima pamatyti ar paliesti, kad egzistuoja kažkoks *kitas* pasaulis. T.S. Eliotas pavadino tokią patirtį „palaimos virpuliu“, „dieviškumo blyksniu“.

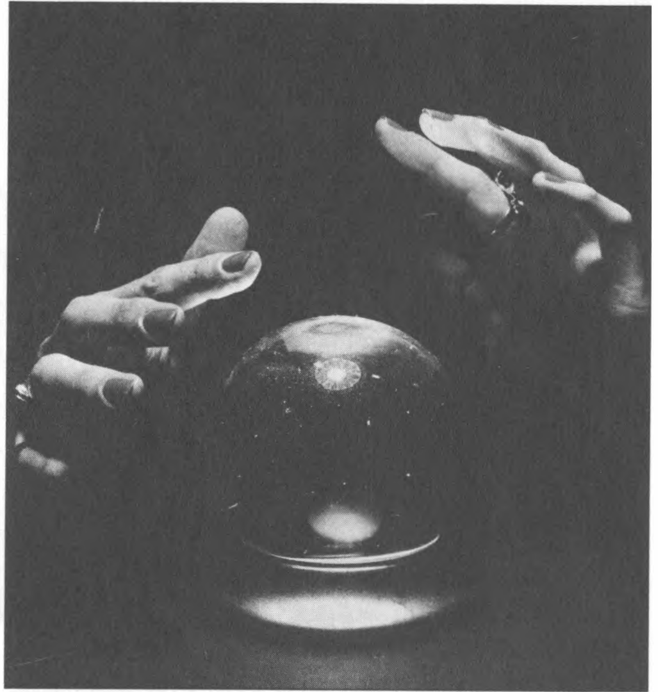
Kitiems transcendentinė sritis atsiveria per maldą, meditaciją, dar kitiems į ją prasiskverbti padeda narkotikai, kurių vartojimas taip pat teikia ypatingų „mistinių“ išgyvenimų.

Esama ir kitokių kelių į transcendenciją. Depresija, nuolatinės nesėkmės mums taip pat kartais padeda žvilgtelėti į šią paslaptingą sritį. Neretai žmogų ištinka įvairios gyvenimo negandos: skyrybos, artimųjų netektis, nedarbas, nepagydoma liga arba tiesiog neviltis, kurią sukelia gyvenimo beprasmybės pojūtis. Ir tada, pačiame permainų ir laikinumo sūkuryje, jį staiga apima nuostabus ramybės, pastovumo ir gerovės jausmas. Jis supranta, kad šis jausmas ateina iš aukščiau ir visai nepriklauso nuo jo paties situacijos. Vyskupas Janas Ramzėjus tokią būseną pavadino *atsivėrimo situacija,* nes tada į žmogų tarsi įžengia kito pasaulio patyrimas.

Toks patyrimas interpretuojamas kuo įvairiausiai. Religingas žmogus pasakytų, jog tai gelbstinti Dievo ranka. Pasaulietiškų nuostatų humanistas tokią būseną galbūt pavadintų ribiniu emociniu išgyvenimu arba tam tikros rūšies psichologine reakcija. Kiekvienam rimtam tyrinėtojui tokiu atveju iš karto kyla klausimas, ar tai tik subjektyvios interpretacijos, ar esama ir objektyvių empirinių transcendentiškumo įrodymų.

Paranormalieji reiškiniai

Vienas iš galimų atsakymų į šį klausimą — tikėjimas paranormaliųjų reiškinių egzistavimu. Šių reiškinių pasaulis neprieinamas įprastai mokslinei analizei. Tie žmonės, kurie rimtai vertina paranormaliuosius reiškinius, mano, kad transcendentinė sritis — tai tikrovė, egzistuojanti anapus įprastinės regėjimo, girdėjimo, lietimo patirties.

Ar išvysime šiame krištolo rutulyje savo ateitį? Ar aiškiaregystė turi įtakos mūsų gyvenimui? Parapsichologinės praktikos kartais užvaldo daugybės žmonių protus, ypač neramiais laikais.

1980 m. laikraštis „The Times“ surengė apklausą apie paranormaliuosius reiškinius. Apklausoje dalyvavo 1314 asmenų. Paaiškėjo, kad 83% tiki ESP (ekstrasensorinės percepcijos, t.y. nejuslinio suvokimo reiškiniais, tarp jų aiškiaregyste ir telepatija); 51% šiuos reiškinius laiko tikrais faktais; 33% pripažįsta jų galimybę. Apklausa parodė, jog 38% žmonių tiki kontaktais su mirusiais asmenimis.

Kalbant apie žmogaus galimybes, kyla daugybė klausimų.

- Ar žmonės gali skaityti kitų mintis arba numatyti veiksmus kokiomis nors ypatingomis, nejuslinėmis priemonėmis?
- Ar įmanoma išgydyti žodžiais?
- Ar galima numatyti, kas vyks ateityje?

XIX a. ypač madinga tapo hipnozė. Ja būdavo naudojamasi netgi per operacijas anestezijos vietoje. Hipnozė traukė mokslininkus tuo, kad leisdavo įsiskverbti į žmogaus pasąmonės sritį.

- Ar mes gebame bendrauti su mirusiaisiais, o jie — su mumis, gyvaisiais?
- Ar įmanoma vien tik valios pastangomis lankstyti šaukštus arba judinti laikrodžio rodykles?

Kartais žmonės netikėtai susiduria su paranormaliais reiškiniais, o kartais sąmoningai jų ieško.

Daugelis žmonių yra pasakoję, kaip juos nustebino bildukai, bloga lemiančios dvasios, kurios paprastai kenkia namams, kuriuose „gyvena“. Jos skleidžia garsus, primenančius žingsnių aidą, girgždina grindis ir baldus, stumdo daiktus ir kelia triukšmą. Kai kurie žmonės pasakoja girdėję kažką smarkiai daužant ir traiškant.

Kita paranormalių reiškinių forma — vaiduokliai.

Žmonės pasakoja regėję keistų žmogaus pavidalo šmėklų, kurios staiga atsiranda nežinia iš kur. Kartais tokie regėjimai būna gana konkretūs: pavyzdžiui, garsiajam Biblijos vertėjui Dž. B. Filipsui pasivaideno neseniai miręs K. S. Lujis. „Lujis“ pasakė vertėjui keletą malonių padrąsinančių frazių, o paskui išgaravo.

Kai kurie žmonės patys atkakliai stengiasi užmegzti kontaktą su paranormaliųjų reiškinių pasauliu. Pavyzdžiui, spiritizmas yra tam tikra veikla, grindžiama įsitikinimu, kad žmonės gali su *mediumo* pagalba užmegzti ryšį su mirusiaisiais ir gauti informacijos iš kito pasaulio. Dažnai mediumu pasirenkamas žmogus, kuris turi mirusių artimų draugų arba giminaičių. Taip stengiamasi prasiskverbti į *anapus*. Daugelis neabejoja šios veiklos rezultatų tikrumu. Kaip rašė Džei Hadson, *Žmogus, kuris mūsų laikais mėgina paneigti spiritizmo reiškinį, turėtų vadintis ne skeptiku, bet paprasčiausiu neišmanėliu.*

Spiritizmo sričiai priklauso tokie veiksmai, kaip stiklinių stumdymas, stalų kilnojimas, kalbėjimas transo būsenoje, nesąmoningas įvairių ženklų bei raidžių rašymas ir kt. Visais šiais būdais seanso dalyviai priartėja prie dvasių pasaulio: iškviestoji dvasia turi kokiu nors regimu būdu pranešti apie save susirinkusiai publikai.

Žmonės, kurie matė vaiduoklių, susidūrė su bildukų siautėjimu arba dalyvavo

spiritizmo seansuose, paprastai šiuos reiškinius traktuoja visiškai rimtai. Jiems tai pats tikriausias patvirtinimas, kad materialistinis požiūris į pasaulį toli gražu neatskleidžia tikrosios dalykų esmės. Jie tiki, jog egzistuoja dvasių pasaulis, kurio tam tikros sritys kartais susikerta su tuo pasauliu, kuriame gyvena žmonės. Kitaip tariant, jų pasaulėžiūra apima ir dvasių egzistavimą.

Mūsų požiūris į pasaulį lemia tikrovės suvokimą. *Pasaulėžiūra* — tai pažiūrų į pasaulį visuma, sąmoningai arba intuityviai susiformuotas pasaulio sąrangos vaizdas. Tik nedaugelis žmonių aiškiai suvokia, kad vadovaujasi tam tikra pasaulėžiūra. Dauguma paprasčiausiai tariasi suprantą pasaulį lygiai taip pat, kaip ir visi kiti. Jie mano, kad tikrovė ir yra tai, ką jie mato. Kai kurie religijos filosofai teigia, jog Vakarų pasaulėžiūra turi vieną didelį trūkumą: ji nepripažįsta tokių dalykų kaip dvasios, mediumai, regėjimai ir pan. Klasikinė krikščioniškoji pasaulėžiūra nemažai dėmesio skiria psichinės sferos reiškiniams, kurie dabar laikomi paranormaliais arba antgamtiškais. Tačiau krikščionys ne visuomet sutinka, kad šie reiškiniai yra būtinai „geri" ir kilę iš Dievo.

Krikščionybė ir paranormalieji reiškiniai

Žinoma, krikščionims gerai pažįstami tokie reiškiniai, kuriuos paaiškinti nėra lengva.

JĖZAUS TARNYSTĖ ŽEMĖJE susijusi su daugybe stebuklingų išgydymų, kartais net per geroką atstumą nuo sergančiojo.

KRIKŠČIONIŠKOJI MALDOS SAMPRATA grindžiama įsitikinimu, kad žmonės gali kalbėtis su Dievu, o Dievas gali prabilti į juos netgi be jokio tarpininko pagalbos.

PER ROMOS KATALIKŲ PAMALDAS meldžiantis Dievui dažnai prašoma ir

Uris Geleris tikino sugebąs lankstyti raktus, sustabdyti laikrodžius ir apskritai valios pastangomis veikti kietus nelanksčius kūnus. Kaip jis tai darydavo? Kokios paslaptingos jėgos jam padėdavo? O gal jis buvo tiesiog žmonių mulkintojas?

šventųjų užtarimo. Kai kurie katalikai liudija, kad jiems teko patirti ypatingo sensorinio jautrumo momentų, kai galėdavę regėti arba jausti šalia savęs esant seniai mirusius šventuosius.

BIBLIJOJE yra aprašyta ypatingo *žinojimo* arba *praregėjimo* atvejų. Senojo Testamento pranašai turėjo tokių psichinių galių, kad sugebėdavo *išvysti* tai, kas vyksta tolimose vietovėse ir kitais laikais, regėti vizijas. Net ir mūsų laikais kai kurios bendruomenės tiki tokiais dalykais ir juos praktikuoja.

APIE ŠVENTŲJŲ GYVENIMUS ištisus šimtmečius būdavo pasakojamos nuostabiausios istorijos. Kad asmuo būtų paskelbtas tikru *šventuoju*, jo gyvenime ar po mirties turėjo įvykti stebuklų. Stebuklų tikrumą patvirtindavo Bažnyčios autoritetai. Stebuklams patikrinti būdavo kviečiamas *juodasis,* arba *velnio advokatas*, kuris visaip prieštaraudavo tų stebuklų tikrumui. Jeigu kandidatai į šventuosius sugebėdavo apginti savo pozcijas, jų šventumas būdavo pripažįstamas.

JĖZAUS PRISIKĖLIMAS IŠ NUMIRUSIŲJŲ — taip pat paranormalus reiškinys!

Kadangi Bažnyčiai nuo pat susikūrimo tekdavo dažnokai susidurti su antgamtiškais reiškiniais, ji visuomet įspėdavo žmones, kad šie saugotųsi tokių jėgų, kurios galėtų juos pavergti arba „apsėsti". Krikščioniškajai pasaulėžiūrai būdingas tradicinis tikėjimas dvasios realybe ir dvasinių esybių pasauliu. Kosminėje dramoje šėtonas priešinasi Dievui, siekdamas užvaldyti žmonių sielas. Dievo karalystė išsipildo tada, kai vyrą ar moterį veda Šventoji Dvasia. Krikščioniškoji tradicija įspėja saugotis piktųjų dvasių, arba demonų, kurie turi pakankamai galios „apsėsti" žmogų. Daugelį amžių krikščionybė laikėsi požiūrio, kad su paranormaliaisiais reiškiniais susijusi veikla yra pavojinga individo dvasinei būsenai, todėl patardavo tokios veiklos vengti.

Perspėjimų saugotis mediumų skaitome ir Senajame Testamente:

Kai įžengsi į žemę, kurią Viešpats, tavo Dievas, tau duos, žiūrėk, kad nesektum anų tautų bjauriais papročiais. Kad niekas nedrįstų šventinti savo sūnaus ar dukters vesdamas per ugnį, kad nebūtų jokių pranašautojų, spėliotojų, būrėjų, kerėtojų, dvasių šaukėjų, burtininkų ir numirėlių klausinėtojų.

Ireniejus, II a. Liono vyskupas, veikale „Prieš erezijas" kritikavo gnosticizmą. Gnostikai tvirtino, kad Jėzaus kūnas buvęs sukurtas ne iš paprastos kūniškos medžiagos, bet iš *psichinės* substancijos. Kai Jėzus miręs, tapęs lakiu dievybės pavidalu, o materialųjį pasaulį jis palikęs dar pirmai viniai nespėjus įsmigti į kryžių. (Gnostikų įsitikinimu, romėnai nukryžiavę tik negyvą kūną.) Ireniejus kuo griežčiausiai atskyrė Bažnyčios apeigas nuo kitokių to meto religinių praktikų.

[Bažnyčia] *nesiekia daryti įspūdžio nei iškvietinėdama angelus, nei naudodamasi užkeikimais, nei jokiomis kitomis įtartinomis gudrybėmis; ji tiktai kreipia savo maldas į Viešpatį, kuris visa sukūrė, — kreipiasi į jį savo tyra, nuoširdžia, klastos nepažįstančia dvasia ir šaukiasi mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus, kuris savo stebuklus darydavo žmonių labui, o ne ketindamas juos įstumti į klystkelius.*

Paranormaliųjų reiškinių tyrinėjimas

Mūsų laikais Bažnyčia vis dažniau imasi iniciatyvos tirti paranormaliųjų reiškinių sritį ir kiek įmanoma stengiasi dalyvauti diskusijose, o ne vien atmesti visa tai kaip velnio darbus.

1937 m. arkivyskupas Lengas subūrė komisiją, kurios paskirtis — „tirti bendravimą su bekūnėmis dvasiomis ir spiritizmo teiginius krikščioniškojo tikėjimo šviesoje". Krikščionių mistikė Evelina Anderhil atsisakė joje dalyvauti, vos tik pasibaigė pirmasis posėdis. Daugumos dalyvių nuomonė apie spiritizmą buvo gana palanki. Vyskupams tai buvo tikras šokas. Šio susirinkimo medžiaga niekada nebuvo publikuojama, tačiau spiritistų laikraštis paskelbė daugumos dalyvių nuomonę — ir sukėlė sensaciją.

1953 m. ėmė ryškėti atskirų Bažnyčios veikėjų privati iniciatyva. Susikūrė Bažnytinė psichinių ir dvasinių reiškinių tyrimo draugija. Draugijos tikslas buvo padėti krikščionims domėjimąsi psichinės sferos reiškiniais suderinti su krikščioniškuoju dvasingumu. Kas ketvirtį ėjo žurnalas „Krikščionis parapsichologas".

Jungtinė presbiterionų bažnyčia (JAV) 1976 m. parengė pranešimą apie okultizmo ir parapsichologijos praktikavimą. Šis pranešimas pasitarnavo kaip orientyras, nurodantis krikščionims, kokių klausimų kelia psichiniai fenomenai.

- Ar konkreti parapsichologinė praktika skatina visą mūsų asmenybę — mūsų širdį, sielą ir protą — mylėti Viešpatį Dievą, neišaukštinant ir kitų dievų, ar ji įkvepia mus mylėti savo artimus kaip pačius save?
- Ar parapsichologijos reiškiniai liudija Dievą esant tikrąjį visų galimybių, jėgų ir dvasinių išteklių šaltinį; ar jie tėra egocentriškos, individualios valios išraiška?

- Ar gerbiamos Dievo pasirinktosios apsireiškimo formos: jo Sūnus, jo Žodis, jo Dvasia?

Pranešime nurodoma, kad iš dalies ir Bažnyčia jaučiasi kalta dėl to, kad taip didėja nesveikas domėjimasis paranormaliaisiais reiškiniais:
Mūsų Viešpats yra mus įspėjęs: jeigu tada, kai vienas velnias išvaromas, jo vietos neužpildo gėris, ten atsiranda septyni kiti velniai. Aišku, kad daugybės kultų atsiradimą ir neregėtą susidomėjimą parapsichologijos reiškiniais paskatino religinis vakuumas žmonių gyvenime. Tai kaltinimas Bažnyčiai.

M. Peri 1984 m. parašė veikalą „Parapsichologijos studijos krikščionybės požiūriu". Jo poziciją gerai atspindi šis fragmentas:
Čia slypi du skirtingi pavojai. Pirmasis — parapsichologijos reiškinius paversti individo religijos centru ir pagrindu. Antrasis — visiškai šiuos reiškinius ignoruoti. Spiritizmas linksta į pirmąjį kraštutinumą. Bažnyčia visada linko į antrąjį.

Pagalvokite

1. 1980 m. „The Times" rašė, kad 83% apklaustų žmonių sakėsi tikį paranormaliaisiais reiškiniais. O kiek procentų jūsų grupėje? Jeigu tokia apklausa būtų surengta šiandien, ar ši dalis būtų didesnė, ar mažesnė? Kodėl?

2. Parenkite racionalisto ir empiriko dialogą, kuriame jie apsvarstytų, ar egzistuoja paranormaliųjų reiškinių pasaulis.

3. Kokios priežastys ir įsitikinimai nulėmė Krikščionių bažnyčios požiūrį į paranormaliuosius reiškinius?

38

Velnias ir jo darbai

Tikėjimas šėtonu mūsų laikais

„Pastarųjų laikų istorija jau gana įtikinamai parodė, kad velnias tūno pačiame paviršiuje, pasiruošęs čiupti žmogų iš pasalų ir pribaigti jį savo naujom, kaskart vis baisesnėm gudrybėm."

Žurnalas „Time"

Biblija dažnai mums liepia sergėtis velnio, štai kad ir apaštalo Petro laiške:
Būkite blaivūs, budėkite! Jūsų priešas velnias kaip riaumojantis liūtas slankioja aplinkui, tykodamas ką praryti.

Panašiai kalba ir bengalų poetas Rabindranatas Tagorė:
Dievas ieško draugų ir prašo meilės. Velnias ieško vergų ir reikalauja klusnumo.

Markas Tvenas straipsnyje „Apie žydus" rašo:
Mes negalime Šėtonui reikšti pagarbos, tai būtų neatsargu, tačiau galėtume bent jau gerbti jo talentus.

Džono Miltono „Prarastajame rojuje" skaitome šį išgarsėjusį aprašymą:
Angis, gudriausia iš visų gyvūnų, dažnai didžiulė, įžūliai išverstom akim ir siaubą keliančiu gauruotu sprandu.

Ir vėl — ironiškos Marko Tveno mintys apie šėtoną:
Asmeniui, kuris visais laikais sugebėjo išsaugoti savo įspūdingą postą ir išliko keturių penktadalių žmonių rasės dvasiniu vadovu bei visos žmonijos politiniu vadu, turėtų būti suteikta aukščiausia vykdomoji valdžia.

Velnio egzistavimas

Jei turėsime galvoje dabartinės Vakarų filosofijos kontekstą, tai žmogus, tikintis velnio egzistavimu, intelektualiniu požiūriu pasirodys mums įtartinas. Kur kas paprasčiau manyti, kad velnio nėra, laikyti jį mitologijos personažu arba raguotu komiksų herojumi, negu pripažinti, kad jis egzistuoja kaip realus asmuo.

Šarlis Bodleras rašė: „Didžiausia velnio klasta — įtikinti mus, kad jo nėra". O Karlo Hiuismanso kūrinyje „La Bas" („Blogis"), savotiškoje satanizmo studijoje, vienas veikėjas sako: „Daugelis užmiršo Šėtoną... didžiausia šunybė, kurią mums gali iškirsti velnias, — tai priversti nebetikėti jo egzistavimu". Andrė Žido nuomone, „kuo atkakliau jį neigiame, tuo jis darosi realesnis. Neigimu mes suteikiame velniui stiprybės".

Tačiau kaip sveiko proto žmogui rimtai įsivaizduoti velnią? Kaip piktavalį padarą, gyvenantį dvasių pasaulyje, kenkiantį žmogui, siekiantį dehumanizuoti žmonių giminę ir ją visiškai pavergti? Iš kur atėjo toks tikėjimas? Kaip jį reikėtų suprasti? Argi dar yra žmonių, kurie rimtai tiki piktosios dvasios egzistavimu? Kuo jie grindžia savo tikėjimą? Ir kur jų suvokiamos tikrovės ribos?

Tikėjimas velniu — vienas iš blogio problemos sprendimų. Daugelis monoteistinių religijų pripažįsta piktųjų dvasių egzistavimą ir teigia, kad jos gundo žmones nusižengti dorovei, sukelia fizines ir dvasines kančias, sėja mirtį.

Judaizmui būdinga gana sudėtinga šėtono idėjos raida. Hebrajiškas žodis *Abaddon*, reiškiantis „naikintoją", arba „velnią", žydų Biblijoje nevartojamas. Šėtonas čia vadinamas „kaltintoju" arba „priešininku". Jis daugiausia pasirodo vėlesnėse knygose (pavyzdžiui, Jobo knygos pradžioje). Čia šėtonas vaizduojamas kaip visai respektabili figūra: jo pareiga — išbandyti Dievo tarnų ištikimybę. Velnias tapatinamas ir su žalčiu, Edeno sode sugundžiusiu Ievą paragauti uždraustojo vaisiaus.

Velnio pavidalas Naujajame Testamente jau daug konkretesnis. Mokslininkai mano, jog vėlyvesnei žydų demonologijai nemažą įtaką padarė literatūra, sukurta tarp abiejų Testamentų (pavyzdžiui, apokrifai, patys patyrę persų zoroastrizmo poveikį).

Naujajame Testamente velnias pasirodo keletą kartų.

- Jis gundo Jėzų dykumoje.
- Jėzus išgelbsti apsėstuosius žmones, išvarydamas iš jų demonus.
- Evangelijoje pagal Joną kalbama apie tamsos karalystę, kurią Jėzus pagaliau įveikia; tačiau tamsa vis dar priešinasi šviesai.
- „Tamsybių valdžia" minima ir Pauliaus laiškuose, kur sakoma, kad pasaulis, „kunigaikštystės ar valdžios", „sostai

ar viešpatystės“, taip pat ir žmonės, „kadaise... svetimi ir priešiški piktais darbais“, dabar yra išgelbėti ir sutaikyti.

- Evangelijose ir Apaštalų darbuose yra daug pasakojimų, kuriuose demonai vaizduojami kaip Dievui priešiškos jėgos, trukdančios išsipildyti dangaus karalystei.

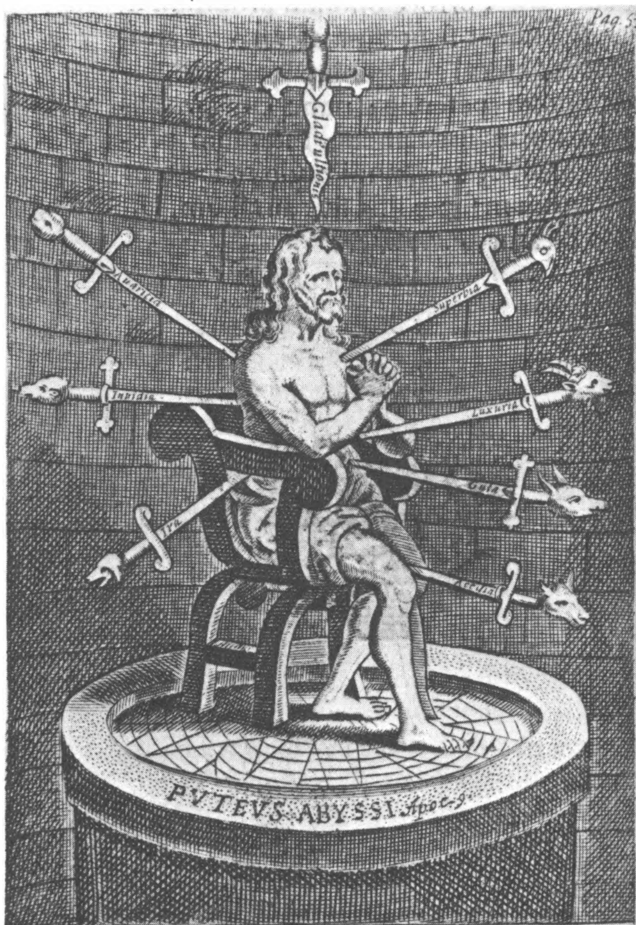
Taigi Naujajame Testamente ryškėja toks velnio paveikslas: tai blogio jėga, visų piktųjų dvasių valdovas. Velnias yra didžiausias blogis, tamsioji galia. Jis ne tik gundo ir prieštarauja, bet yra „šio pasaulio viešpats“, „stichijų valdovas“. Tai tamsybių kunigaikštis, bedugnių angelas.

Krikščionių teologijoje vyrauja toks su Augustino tradicija siejamas aiškinimas. Dievas — vienatinis visatos kūrėjas. Vienas iš jo sukurtųjų angelų sukilo prieš Dievą. Užuot nusižeminęs kaip dera kūriniui, jis užsimojo prilygti Dievui. Dangaus sferose velnias ir jo kariauna susigrūmė su Dievu. Džono Miltono poemoje „Prarastasis rojus“ velnias sako: „Verčiau viešpataut pragare negu paklusti rojuj“.

Tokia velnio samprata tarsi paneigia senąjį dualistinį požiūrį, kad visatoje amžinai viešpatauja dvi lygios, viena kitai priešingos jėgos. Krikščionybės tradicija teigia, jog žmogus laisvai paklūsta Dievo valiai. Bažnyčios tradicija sako, kad velnias buvo sukurtas geras ir galėjo, kaip ir žmogus, laisvai pasirinkti. Tačiau gėris gali nuspręsti netgi pakeisti savo paties prigimtį, jeigu jam duota valios laisvė. Velnias (Izaijo pranašystėje vadinamas Liuciferiu) norėjo prilygti Dievui. Jis nu-

Džono Banjano alegoriniame pasakojime „Piligrimo kelionė“ vaizduojama krikščionio kova su Apolionu, didžiuoju sielų priešu. Kaip aiškina Naujasis Testamentas, Jėzus mirė, kad nugalėtų velnią ir piktąsias jėgas. Jau daugelį amžių krikščionys tiki, kad velnias tikrai egzistuoja, bet jo galutinis pralaimėjimas nulemtas.

XVI a. iliustruotoje Ignoto Lojolos knygoje „Dvasiniai pratimai" pavaizduotos septynios didžiosios nuodėmės. Blogis puola mus ne tik iš išorės; dažnai pagundos kyla iš silpnybių, slypinčių mūsų pačių prigimtyje.

puolė ir tapo Dievo priešininku, jo sumanymų ardytoju.

Didžiąją Dievo ir velnio kovą ankstyvieji Bažnyčios Tėvai laikė svarbiausiuoju Evangelijų motyvu. Jų įsitikinimu, Jėzaus auka nugalėjo blogį. Yra daug *atpirkimo* interpretacijų (atpirkimu krikščionys vadina Jėzaus mirties sutaikomąjį poveikį). V a. Augustinas rašė, kad Jėzaus, tobulo žmogaus, mirtis Dievo akyse atpirko žmonijos nuodėmes. Nuo X a. Jėzaus mirtis buvo laikoma auka už žmoniją ir ypač pabrėžiamas šios aukos mastas. Tačiau 1965 m. teologas Gustafas Aulenas paprieštaravo šiam požiūriui, sakydamas, jog pagrindinė klasikinės atpirkimo teorijos idėja — tai Dievo kova su velniu ir pergalė Kristuje:

Kristus — Christus Victor — kaunasi su piktosiomis pasaulio jėgomis ir nugali t i r o n u s , kurie yra pavergę žmoniją ir verčia ją kentėti; per Kristų Dievas sutaiko šį pasaulį su savimi.

Tokios nuomonės laikosi ir kiti autoriai, pavyzdžiui, Mejendorfas (1978 m.): *Pripažįstu, jog neįmanoma suvokti krikščioniškojo požiūrio į žmogų ir pasaulį esmės, neįmanoma likti ištikimam nukryžiuotajam Jėzui, nesivadovaujant prielaida, kad blogiui būdinga įasmeninta egzistencija, vadinasi, ir strategija, tam tikras atoveikis į Dievo darbus, o kartu ir planai (ar greičiau intrigos), kaip sugriauti Dievo sumanymus.*

Velnias mūsų laikais

Bažnyčios pozicija anaiptol nėra vieninga: daugelis teologų neigia velnio egzistavimą. Biblijos šėtoną jie interpretuoja įvairiai.

ŠĖTONAS — ANŲ LAIKŲ PASAULIO SAMPRATOS DALIS. Tokios nuomonės laikėsi teologas Rudolfas Bultmanas (1884–1976 m.). Jo požiūriu, tikėjimas velniu ir demonais buvęs būdingas Naujojo Testamento laikų kultūrai. Šiuolaikiniams krikščionims, siekiantiems autentiško tikėjimo, derėtų visa tai atmesti.

VELNIAS YRA VAIZDUOTĖS PADARINYS. Psichologų požiūriu, velnias yra žmogaus baimių ir nesaugumo išraiška (psichologinė projekcija). Zigmundas Froidas (1856–1939 m.) yra panašiai kalbėjęs apie Dievą Tėvą.

VELNIU TIKĖJO NEMOKSLINĖS PASAULĖŽIŪROS ŽMONĖS. Mokslas išsklaidė šiuos prietarus. Daugelį kadaise velniui priskiriamų psichikos sutrikimų (turime galvoje „velnio apsėstuosius") šiuolaikinė medicina gali paaiškinti ir išgydyti.

VELNIO SAMPRATA NESUDERINAMA SU ŠVIEČIAMOSIOMIS IDĖJOMIS. Rašytojas Valteris Vinkas kūrinyje „Dvasių

vardai" (1984 m.) tvirtina: neigdami dvasių egzistavimą, iš viso nesuprasime Naujojo Testamento. Jis rašo, jog šiuolaikiniai mokslininkai neigia velnią ne todėl, kad jo buvimui įrodyti Naujasis Testamentas stokotų autentiškos medžiagos, bet todėl, kad kaip šviečiamosios filosofijos (vadinasi, ir mokslinės pasaulėžiūros) paveldėtojai jie negali sutikti netgi su prielaida, jog velnias galėtų egzistuoti įasmenintu pavidalu.

1972 m. žurnalas „Time" išspausdino tokį komentarą:
Pavojinga... žvelgti į velnią perdėm lengvabūdiškai. Tada ir į blogį imtume žiūrėti nepakankamai rimtai. Pastarųjų laikų istorija jau gana įtikinamai parodė, kad velnias tūno pačiame paviršiuje, pasiruošęs čiupti žmogų iš pasalų ir pribaigti jį savo naujom, kaskart vis baisesnėm gudrybėm. Bet jei žiūrėsime per daug rimtai, velnias gali tapti vieninteliu atpirkimo ožiu, amžinąja blogio priežastimi, nulemiančia žmogaus pastangų tobulėti nevaisingumą... Gal geriausia išeitis būtų atiduoti velniui tai, kas jam priklauso — ar kaip blogio simboliui, ar kaip realiai jėgai, su kuria tenka kovoti, — tačiau kartą visiems laikams atskirti jį nuo „burtų".

Ir mūsų laikais dar daug krikščionių tiki, kad velnias — tai reali jėga, su kuria reikia kovoti, objektyvi dabarties pasaulio tikrovė, kad demonai geba kenkti žmogui. Šis įsitikinimas lemia ir tai, kaip tie žmonės gyvena savo krikščioniškąjį gyvenimą.

Dr. Kurtas Kochas buvo vokiečių dvasininkas. Sielovados veikloje jis susidūrė su daugeliu žmonių, patyrusių okultizmo ir parapsichologijos poveikį. Trisdešimt metų jis rinko medžiagą apie žalingą tokios veiklos įtaką žmogaus psichikai: nekontroliuojamą baimę, košmarus, vizijas, įvairius fizinius ir psichinius sutrikimus. Kruopštūs tyrimai padėjo atskleisti daugumos šių būsenų ir okultinės veiklos ryšį. Kochas padarė išvadą, kad tokie dalykai, kaip būrimas, levitacija („skraidymas"), aiškiaregystė, chiromantija, juodoji ir baltoji magija, automatiškas rašymas, astrologija, spiritizmo seansai, anaiptol nėra nekaltos pramogos, nes dažnai sukelia rimtus psichikos ir nervų sutrikimus. Svarbiausias jo veikalas „Krikščioniškoji sielovada ir okultizmas" (1972 m.) pelnė didžiulį autoritetą. Dr. Kochas skaitė paskaitas Europos universitetuose, nagrinėjo šias problemas su teologais, gydytojais, psichologais ir gamtos mokslų specialistais. Jo paskaitos dažnai sukeldavo audringas diskusijas. Kochas spėjo, kad susilauks didelio priešiškumo, ypač aukštųjų akademinių sluoksnių kritikos. Knygos „Tarp Kristaus ir šėtono" (1961 m.) įžangoje jis pacitavo K. S. Lujį:
Žmonių giminė gali padaryti dvi lemtingas klaidas, mėgindama apibrėžti savo santykį su velniu. Viena klaida — visiškai netikėti velnio egzistavimu. Kita — perdėtai, nesveikai juo domėtis, beatodairiškai tikint jo buvimu.

Kochas pratęsė šią mintį:
Pirmoji klaida būdinga įvairaus plauko racionalistams, antroji — tiems, kurie prijaučia magijai. Ir vienus, ir kitus ši knyga nuvils. Tačiau ar yra tikrai rimtų priežasčių jiems nusivilti? Gal greičiau tai pasakytina apie dvasinį patarėją, kuris per sielovados pašnekesius dažnai susiduria su destruktyviais materializmo ir magijos padariniais. Todėl aš jaučiausi privaląs šią informaciją paskelbti.

Įdomi Kurto Kocho metodika. Jis nagrinėja konkretaus asmens, vieno iš savo pašnekovų, psichinį sutrikimą. Viena moteris dalyvavo spiritizmo seanse, kurio metu susirinkusieji išsikvietė mirusiojo dvasią. Mirusysis išstukseno savo vardą. Paaiškėjo, kad daugeliui seanso dalyvių šis asmuo buvo pažįstamas, — jis pasikorė prieš daugelį metų. Visa tai vakarėlio dalyviams atrodė kaip nekaltas žaidimas, tačiau tą naktį, jau atsigulusi, seanse dalyvavusi moteris išgyveno tikrą siaubą. Ji matė besiartinančias ir ją ratu supančias baltas šmėklas. Nei ji pati, nei kiti šei-

Įtariamasis, mafijos bosas, duoda parodymus JAV senate. Kartais blogis įgauna organizuotą pavidalą ir ima kenkti visai visuomenei.

mos nariai iki tol nebuvo patyrę psichikos sutrikimų. Kochas detaliai išnagrinėjo šį atvejį, kaip ir daugelį kitų. Jis klausė įvairių sričių specialistų nuomonės: ką apie tokius reiškinius mano gydytojai, psichologai, psichoanalitikai, paranormaliųjų reiškinių tyrinėtojai, dvasininkai.

Jo paties išvada buvo tokia: net ir šiuolaikinė medicina bei psichologija negali deramai padėti žmogui, patyrusiam okultinių galių poveikį. Todėl krikščionių dvasininkui ir sielovados patarėjui tenka ypatingas uždavinys:

Mes privalome skelbti Jėzaus Kristaus pergalę prieš tamsiąsias jėgas. Okultizmo tinklan patekusių žmonių jau neišgelbės nei medicina, nei psichologija, nei psichiatrija. Jiems tegali padėti Jėzus Kristus. Todėl tokiems žmonėms reikia parodyti kelią į didįjį Išganytoją.

Ką apie tai manote jūs? Ar velnias tėra vaizduotės padarinys, tarytum koks populiaraus fimo herojus, o gal senovinės pasaulėjautos sukurtas personažas? Ar egzistuoja visiškai sąmoninga ir protinga blogio jėga, siekianti užgožti ir užvaldyti ką tiktai įmanoma?

Pagalvokite

1. Ar populiarus mūsų dienomis tikėjimas velniais? Kiek žmonių jūsų grupėje mano, kad velnias iš tiesų egzistuoja? Ką apie tai galvoja kiti? Išsiaiškinkite, kuo grindžiami jų įsitikinimai.

2. Kokiais argumentais galima būtų paneigti velnio buvimą? Kurie iš jų atrodo labiausiai įtikinami? Kodėl? Kurie, jūsų manymu, yra per silpni? Kodėl?

3. Dualizmas yra tikėjimas, kad egzistuoja dvi lygios, amžinai tarpusavy kovojančios jėgos (Dievas ir velnias). Kokių problemų toks įsitikinimas kelia krikščionims?

Pasaulis regėjo daug žmogaus kančių: skausmo ir negalių, neišgydomų ligų, kurių negali įveikti net šiuolaikinė medicina, iššvaistytų talentų ir beprasmiško pykčio, kruvinų plėšikiškų karų. Pasaulio istorija — tai konfliktų, nelygybės, socialinių skriaudų istorija. O jeigu pagalvosime apie atskirą žmogų, tai suprasime, kad jam dar gresia vienatvė, dvasios tuštuma, savimonės problemos, nepilnavertiškumo pojūtis ir neviltis, — visa tai neatsiejama nuo žmogiškosios egzistencijos. Gyvenimo beprasmybė.

Žmoniją visad domino būties prasmė. Amžinas gyvenimo absurdas, visas šis daiktų chaosas savaime perša žmogui lemtingus klausimus: „Kodėl man taip atsitinka?“, „Kokia šito kentėjimo prasmė?“, „Kas už visa tai atsakingas?“

Kentėjimas yra ta priežastis, dėl kurios daugelis žmonių nustojo tikėję gerąjį Dievą. Juk manoma, kad Dievas įprasmina žmogaus gyvenimą, tačiau kai aplinkui tiek daug beprasmiškų kančių, darosi keista, kad kai kas dar tiki. Geriausiu atveju, net jeigu Dievo ir esama, jis negali būti geras. Požiūris į kančią ir blogį iš esmės nulemia mūsų santykį su Dievu ir visa tikrove.

Visagalis Dievas?

Įsitikinimas, kad pasaulis yra visagalio Dievo kūrinys, formavosi ilgą laiką. Kai kuriose religijose Dievas yra mąstomas kaip ribotų galimybių esybė. Pavyzdžiui, toks yra Platono „Timajuje“ vaizduojamas demiurgas, dieviškasis architektas. Jį riboja amžinosios formos, su kurių pagalba jis sukūrė pasaulį, ir pirminė materija, chaosas, iš kurio jis sukūrė visus daiktus.

Krikščioniškoji tradicija (augustinizmas) moko, jog visa kūrinija atsirado *ex nihilo*, iš nieko, vien tik iš Dievo pastangų. Štai kodėl blogis yra tokia rimta krikščioniškosios filosofijos problema. Jei visa kas atsirado iš Dievo valios, tai krikščioniui iškyla sudėtingas klausimas: kodėl Dievas sukūrė tokią tvarką, kad pasaulyje tiek daug skausmo ir destrukcijos?

Skeptikai priekaištauja Dievui, kad jis arba *negali* užkirsti kelio blogiui ir skausmui, — tokiu atveju jis nėra visagalis, — arba *nenori* to padaryti, vadinasi, negali būti laikomas teisinguoju, šventuoju, geruoju Dievu.

O kas, jeigu ir gali, ir nori: iš kur tada pasaulyje šitiek pykčio ir kentėjimo?

Blogio problema

Teistinės, ypač monoteistinės, religijos ne kartą mėgino paaiškinti, kodėl egzistuoja blogis.

Dualizmas skiria du amžinuosius blogio ir gėrio pradus, kurie yra tarpusavyje lygūs. Šiuo požiūriu, gerasis Dievas nėra vienintelis Dievas. Nuo amžių pradžios vyksta kosminis mūšis: gerosios galios nuolat kovoja su blogio jėgom.

Kitas žmonijos kančių paaiškinimas — tikėjimas Dievo bausme. Šios koncepcijos pavyzdžių pateikė Pakartoto Įstatymo, vienos iš ankstyvųjų žydų Biblijos knygų, autorius (manoma, jog jis užrašė ir Izraelio bei Judėjos karalių istorijas). Izraelio tauta pralaimėjo, kadangi nepakluso Įstatymui. Vergija buvo Dievo siųsta bausmė, o pergalė — atpildas už paklusnumą. Jobo knyga pasakoja, kad teisuolis Jobas patyrė labai daug blogio — jam teko skurdas, ligos, mylimų artimųjų mirtis. Draugai, iš tolo stebėję Jobą užgriuvusias negandas, manė, jog visos šios kančios jam skirtos už kokią nors kaltę.

Dar vienas blogio kilmės aiškinimas: didžioji dalis blogio ir kančių kyla iš to, kad žmonės nemoka naudotis jiems suteikta laisve. Dievas sukūrė žmones laisvus, kad jie laisva valia ieškotų asmeniško ryšio su Kūrėju. O laisvas žmogus gali pats pasirinkti arba gėrį, arba blogį.

Kitu atveju būtų reikėję sukurti robotus, iš anksto užprogramuotus daryti gera. Tačiau tai nebūtų tikri žmonės. Galimybė blogai elgtis turi egzistuoti — be jos nebūtų laisvo pasirinkimo. Žinoma,

„Tikrai jis prisiėmė mūsų skausmus ir kentė mūsų sopulius...“

Izaijo pranašystė

Kodėl pasaulyje tai vienur, tai kitur nuolat įsižiebia karai, nešdami žmonėms neapsakomas kančias? Viena priežasčių – pasaulinė ginklų prekyba, be kurios neįsivaizduojamas šiuolaikinės karo pramonės klestėjimas. Vadinasi, didysis blogis dangstomas nacionalinės ekonomikos interesais.

šiuo požiūriu sunku paaiškinti, iš kur kyla toks natūralus blogis, kaip žemės drebėjimai arba potvyniai.

Kai kurie ekologai linkę manyti, kad žmogus, naudodamasis planetos ištekliais, pats prisišaukia stichines nelaimes. Pavyzdžiui, ateinančiame amžiuje mūsų laukia tolesnis ozono sluoksnio irimas ir žymūs klimato pokyčiai.

Yra dar vienas prieštaravimas kalbamajam požiūriui. Kai prisimename tokias nelaimes, kaip karai arba genocidas, nejaugi nekyla abejonė, ar verta buvo kurti žmoniją šitokia kaina?

Iš dalies blogio egzistavimą paaiškina ir pati fizinio pasaulio prigimtis. Mūsų kūnai sukurti taip, o smegenys apdovanotos tokiomis psichinėmis galiomis, kad galėtume pakelti tiek kančių, kiek skirta.

Tomas Akvinietis tvirtino, jog „Dievas palieka trūkumų kai kuriose ribotose tikrovės apraiškose, kad geriau suvoktume tobuląjį visatos gėrį".

Mintis ta, kad visatos gėris kaip visuma neišvengiamai apima ir tam tikrą blogio galimybę. Gamtos pusiausvyrai palaikyti būtina kai kurių individų mirtis, tad „Dievo valia kai kurie daiktai nueina jiems skirtą kelią ir išnyksta". Tai jau kitokia Dievo valios interpretacija. Svarbu skirti, ar žmogus privalo gyventi taip, kaip Dievas reikalauja, ar gali elgtis taip, kaip jis leidžia.

Kaip žmonės įveikia blogį ir kančias?

Istorija pažįsta religinių ir nereliginių būdų blogiui ir kančiai įveikti.

Apie nereliginį blogio įveikimo būdą pasakoja romėnų poetas Lukrecijus (99–55 m. pr. Kr.). Jis buvo Julijaus Cezario amžininkas, o kaip filosofas save laikė Epikūro mokiniu.

Lukrecijus tikino, kad religija ir jos skiepijama baimė yra vienos didžiausių blogybių. Paskutiniais Romos respublikos metais buvo ypač aukštinama minties laisvė. O imperatorius Augustas siekė atgaivinti senąją religiją. Tai ir nulėmė Respublikos laikais parašytos Lukrecijaus poemos „Apie daiktų prigimtį" nepopuliarumą. Ji buvo iš naujo atrasta tik renesanso laikais; viduramžių dogmatizmo epochą pergyveno vienintelis šios poemos rankraštis.

Kai kitados visų akyse gyvenimą bjaurų
žemėje žmonės gyveno, ir juosius tikėjimas sunkiai
slėgė ir rodė iš aukšto dangaus sričių savo galvą
vargšams mirtingiems, baisiuoju žvilgsniu sukeldamas šiurpą, —
vyras graikų kilmės savas akis mirtingąsias
pirmas išdrįso pakelti prieš jį ir jam pasipriešint...
Taigi nūnai paminta, savo ruožtu, po kojų tikyba,
mus gi pačius lig dangaus laimėtoji pergalė kelia.

Lukrecijui atmesti religiją reiškė atmesti dalį pasaulio blogio ir žengti vieną žingsnį link dvasios ramybės. Lukrecijus, kaip ir jo mokytojas Epikūras, tikėjo, kad svarbiausia — nuolatinė malonumo kon-

Kitame puslapyje: garsusis Albrechto Diūrerio medžio raižinys „Keturi Apokalipsės raiteliai" – Apreiškimo Jonui vizijų iliustracija. Keturi raiteliai pašaukti skleisti pasaulyje kančias ir mirtį. Ši vizija atliepia Jėzaus pranašystę, kad karai ir nelaimės tęsis tol, kol išauš Viešpaties diena.

templiacija. Priešindamiesi blogiui, privalome puoselėti tuos dalykus, kurie šiam gyvenimui teikia bent kiek laimės: draugystę, pažinimą, tiesą, sielos ramybę.

Naujaisiais laikais kitą nereliginį blogio įveikimo būdą pasiūlė marksizmas. Visuomenės kritiką Marksas kaip tik ir pradėjo nuo religijos. Jis laikė religiją apgaule, kurios žmonės griebiasi norėdami įveikti kančią. Marksizmas siūlo aktyviai priešintis blogiui — kovoti su socialinėmis ydomis (skurdu, neteisybe, nelygybe ir kitomis). Marksizmo tikslas — beklasė visuomenė, dėl kurios žmonėms tenka sunkiai kovoti, tačiau ta kova verta aukų, nes turi visiems laikams išnaikinti blogį. Marksizmas nesvarsto *natūralaus blogio* (tokio kaip mirtis, senatvė, stichinės nelaimės) problemų.

Krikščionybės santykį su blogio problema pirmasis aptarė Augustinas. Jis mokė, jog visa, kas egzistuoja, tam tikra prasme yra savaime gera. Blogis atsiranda tada, kada tai, kas savaime yra gera, ima blogai veikti. Tada tie dalykai, kurie iš prigimties yra geri, tampa pikti, o tai ir yra blogis.

Kaip pavyzdį Augustinas aptarė aklumą. Aklumas pats savaime nėra koks daiktas. Daiktas yra akis. Taigi aklumo blogis susijęs su tuo, kad sutrinka akies darbas.

Kaip blogis atsirado pasaulyje? Augustinas tvirtino, jog Dievas, kurdamas žmones ir angelus, suteikė jiems laisvą valią. Kai kurie angelai patys nepakluso Dievui, o paskui ir žmones sugundė maištauti. Angelų ir žmonių nuopuolis — tai nuodėmės ir moralinio blogio pradžia.

Net gamtos nelaimės — žemės drebėjimai, uraganai ir pan. — yra nuodėmės padariniai, kadangi žmonėms buvo skirta valdyti žemę, o jų maištas prieš Dievą suardė ir visą gamtos reiškinių tvarką.

Modernų blogio kilmės aiškinimą siūlo proceso teologija. Ji skelbia įsitikinimą, jog Dievo galia nėra beribė, jis tik sąveikauja su visatos procesu. Taigi Dievas ne valdo visatą, o veikiau paklūsta tiems apribojimams, kuriems paklūsta ir visata. Dievybė yra visatoje, o ne už jos. Tad Dievui negali priklausyti vienvaldystė, jo galia neišvengiamai apribojama. Pasaulyje blogio yra tiek, kiek priešinamasi Dievo valiai. Kiekvienoje situacijoje Dievas siūlo geriausią sprendimą, tačiau kūrinija yra laisva ir gali dieviškajam planui nepaklusti.

Proceso teologijai nebereikia svarstyti tradicinės problemos, kaip Dievas, būdamas geras bei visagalis, vis dėlto leidžia egzistuoti blogiui. Ji Dievo nelaiko visagaliu kūrėju, atsakingu už visa, kas vyksta. Dievas laikomas unikalia visatos dalimi, galinčia turėti įtakos daiktų sąrangai arba keisti tam tikras detales, kurti naujas galimybes. Taigi Dievo negalima kaltinti už tai, kad leidžia egzistuoti blogiui, kadangi jis neturi tiek galios, kad pajėgtų tą blogį išnaikinti.

Žvelgiant į žmonijos istoriją, visose kultūrose žymu religijų pastangos įveikti blogį. Čia apžvelgsime keturis svarbiausius kovos su blogiu būdus:

- Savęs išsižadėjimas;
- Mistika;
- *Via negativa*: skausmas tebūna skausmas;
- Pasiaukojimas.

Visos religijos yra turėjusios asketų, pasirinkusių savęs išsižadėjimo kelią. Askezė yra religinis pasipriešinimas pasaulio blogiui. Asketas — tai griežtos savitvardos žmogus, atsižadėjęs kūno malonumų ir šio pasaulio aistrų. Ir save, ir visą fizinį pasaulį jis telaiko niekinga menkyste. Jėzaus laikais buvo esėjų sekta, atskilusi nuo pagrindinės judaizmo srovės. Kai kurie iš jų, nors toli gražu ne visi, pasitraukė į Kumrano dykumą, prie Negyvosios jūros, ir laukė Mesijo, Dievo išrinktojo, kuris užbaigsiąs istoriją ir priartinsiąs Dievo karalystę.

Net ir mūsų laikais pasitraukimas iš pasaulio tebėra laikomas religiniu atsaku į blogį, nors toks kelias pasirenkamas dėl

įvairių priežasčių. Tiek praeityje, tiek ir dabar į vienuolių ordinus stoja daug vyrų ir moterų. Tačiau pasaulio išsižadėjimo krikščionybė nesieja su neigiamu požiūriu į kūriniją. Tai matyti ir iš viduramžių asketo bei mistiko Pranciškaus Asyžiečio žodžių:

Garbė tau, Viešpatie, per Brolį Mėnesį ir Seseris Žvaigždes;
Garbė tau, mano Viešpatie, per Brolį Vėją ir per Brolį Orą;
Visa garbė tau, mano didis Viešpatie, per Brolį Vandenį.

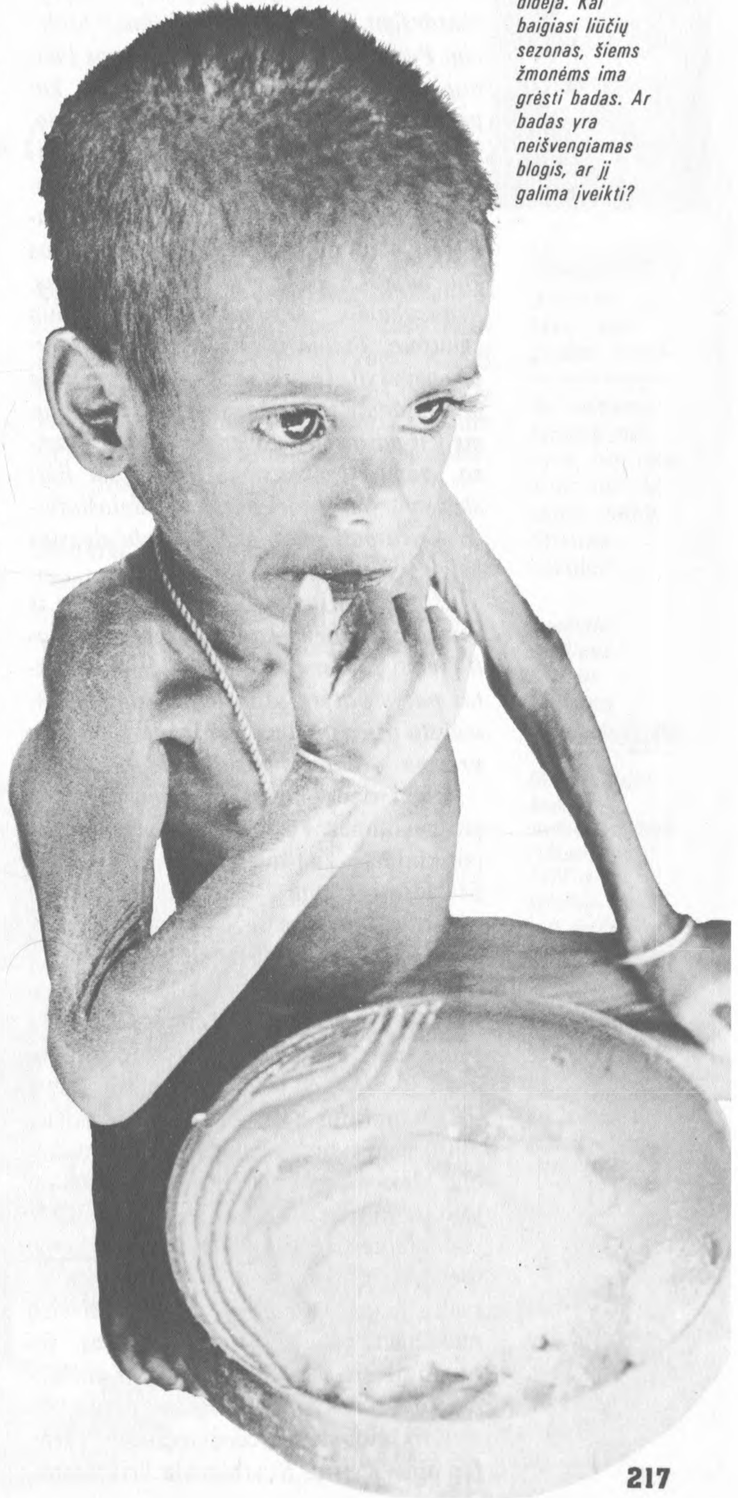
Krikščionių religinės bendruomenės dažnai laiko savo pareiga padėti visiems žmonėms, suteikdamos prieglobstį ir maldos namus.

Mistika tiek Rytuose, tiek Vakaruose reiškiasi įvairiomis formomis. Iš esmės tai tikėjimas, kylantis iš individualios universaliosios vienovės patirties. Mistinė patirtis leidžia atskiram individui įsilieti į būties visumą. Tai tokia sąmonės nuskaidrėjimo būsena, kai žmogus tarsi pakyla viršum pasaulio kentėjimų ir blogio. Mistikai, vienai tauriausių religinio atsako formų, būdingos įvairios išraiškos:

- Identifikavimasis su dieviškąja dvasia;
- Izoliavimasis, sielos pakilimas virš kančios;
- Sielos susiliejimas su transcendentine galia.

Mistika, kaip blogio ir kentėjimo problemos sprendimas, kritikuojama už tai, kad reikalauja visiško pasinėrimo į save, atsiribojimo nuo socialinio gyvenimo. Bet dažniausiai tiek religinių, tiek nereliginių nuostatų mistikai vengia tokių praktikų, kurios verčia užmiršti artimo meilę ir rūpinimąsi kitais žmonėmis.

Vis daugiau religinių rašytojų peikia visuomenę už jos tuštybę, pastangas žūtbūt išvengti skausmo ir kentėjimo. Šie žmonės stengiasi įveikti kančią visiškai į ją pasinerdami. Tai galima pavadinti neigimo keliu, *via negativa*: skausmui lei-

Besivystančių šalių gyventojų skaičius sparčiai didėja. Kai baigiasi liūčių sezonas, šiems žmonėms ima grėsti badas. Ar badas yra neišvengiamas blogis, ar jį galima įveikti?

džiama būti skausmu. Metju Fokso komentaras (1983 m.):

Šiandien Amerikoje bus praryta septyniasdešimt šeši milijonai „Valium" tablečių. Paskui kokie trisdešimt milijonų žmonių prilips prie televizorių ekranų, kai prasidės eilinė „muilo opera". Atrodo, kad pati mūsų kultūra visiškai nesuderinama su skausmu. Skausmas mūsų dienomis — tai beveik nepadorus dalykas, panašiai kaip seksas karalienės Viktorijos epochoje. O juk jo visur pilna — gilaus, nenusakomo, nesuvokiamo, kosminio skausmo. Tačiau jį reikia pavadinti vardu, pasakyti, kas jis yra, — kad galėtume permaldauti savo skausmą, kad įstengtume į jį pasinerti... Nelengva žvelgti į tamsą, pasitikti skausmą, leisti jam likti skausmu. Štai kodėl narsa — kilniaširdystė — yra pati svarbiausia dorybė dvasios kelyje.

Ištisus amžius religiniai mąstytojai ir rašytojai kalbėjo, kad tik kentėjimas gali įveikti skausmą. Kai kurie žmonės, tiktai patys patyrę skausmą ir kančią, išmoksta užjausti kitus. Tai ir yra kentėjimo prasmė — kitiems pasidaro lengviau.

Ir dar vienas kovos su blogiu būdas — pasiaukojimas. Pasiaukojimo prielaida — įsitikinimas, kad turime kentėti dėl kitų. Ši idėja išsakyta žydų Biblijoje, Izaijo pranašystėje. Manoma, jog 40–55 skirsniai parašyti sunkių žydų tautos kančių metais, VI a. pr. Kr., kai Izraelis buvo nukariautas, o dauguma žmonių išvaryti į Babiloniją. Pranašas kalba apie žmogų, kuris „...prisiėmė mūsų skausmus ir kentė mūsų sopulius... Jis buvo sužeistas dėl mūsų neteisybių, sumuštas dėl mūsų kalčių; plakimas dėl mūsų ramybės krito ant jojo, ir jo randais mes esame pagydyti".

Šiais žodžiais išsakyta tokia religinė idėja: vienas žmogus (galbūt tai visos Izraelio tautos simbolis) gali atpirkti visų nuodėmes, pats už jas atkentėdamas. Teologijoje šis asmuo vadinamas Kenčiančiuoju Tarnu.

Krikščionys su Kenčiančiuoju Tarnu tapatina Kristų. Svarbiausia krikščionių tikėjimo tiesa — Jėzus Kristus buvo įsikūnijęs Dievas; mirdamas ant kryžiaus, jis patyrė žmogaus kančias ir atpirko pasaulio nuodėmes. Vadinasi, Dievas pats prisiėmė atsakomybę už pasaulyje egzistuojantį blogį ir kentėjimą.

Krikščionybė turi keletą Kristaus kančios ir mirties, vadinamojo atpirkimo akto, prasmės interpretacijų. Galbūt viena svarbiausių — kryžiaus auka. Per Kristaus auką Dievas parodė savo meilę ir susitaikė su pasauliu, kuris nuolat gręžėsi nuo jo. Štai ką sako Evangelija pagal Joną:

Dievas taip pamilo pasaulį,
jog atidavė savo viengimį Sūnų,
kad kiekvienas, kuris jį tiki, nepražūtų,
bet turėtų amžinąjį gyvenimą.
Dievas gi nesiuntė savo Sūnaus į pasaulį,
kad jis pasaulį pasmerktų,
bet kad pasaulis per jį būtų išgelbėtas.

O Naujojo Testamento Laiške žydams parašyta:

Mat Kristus... vieną kartą visiems laikams pasirodė amžių pabaigoje, kad savo auka sunaikintų nuodėmę. Ir kaip žmonėms skirta vieną kartą mirti ir stoti į teismą, taip ir Kristus, vieną kartą paaukotas, kad atsilygintų už visų nuodėmes, antrą kartą pasirodys ne dėl nuodėmių, bet jo laukiančiųjų išganymui.

Pagalvokite

1. Kančia neretai būna tikėjimo praradimo priežastis, bet kai kam ji padeda įtikėti Dievą. Kas gi nulemia tokią skirtingą žmonių reakciją?

2. Kodėl blogio problema tokia svarbi krikščionybei?

3. Koks nereliginis blogio ir kentėjimo problemos sprendimas jums atrodo priimtiniausias? Kodėl?

Dievas: Tėvas ir Motina?

FEMINIZMAS

Yra toks vaikų eilėraštukas:
Iš ko padarytos mažos mergaitės?
Iš ko padarytos mažos mergaitės?
Iš cukraus, kvapnių kmynų ir kitų gardumynų, —
Štai iš ko padarytos mažos mergaitės.
Iš ko padaryti maži berniukai?
Iš ko padaryti maži berniukai?
Iš sraigių, varlyčių ir šunų uodegyčių, —
Štai iš ko padaryti maži berniukai.

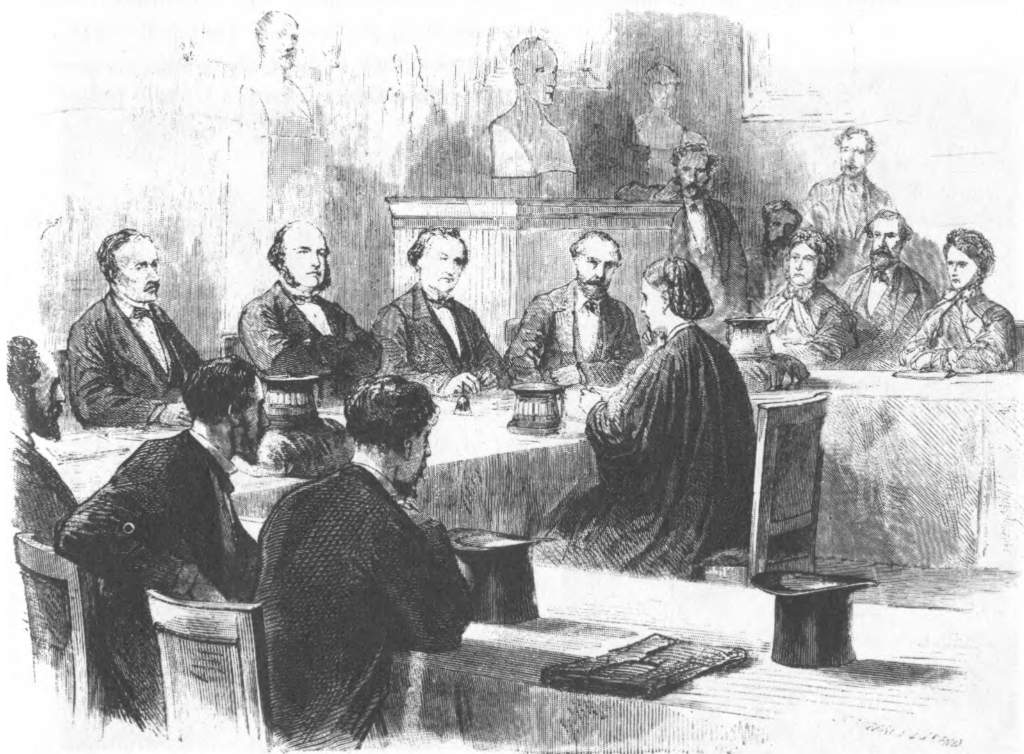
Pasižvalgę į savo draugus, turbūt sutiksite, kad tai tiesa. Tačiau kodėl?

Argi berniukai *iš prigimties* yra išdykę, o mergaitės gerutės? Negi priklausymas vyrų ar moterų giminei iš tiesų nulemia asmens charakterio savybes? Kodėl berniukams *leidžiama* būti nuotykių ieškotojais, o mergaitės *verčiamos* rūpintis savo grožiu? Kas formuoja vyrą ir moterį — biologija ar kultūra?

Moteris ir visuomenė
Feminizmas yra filosofija, nagrinėjanti moters vietą ir vaidmenį visuomenėje. Yra dvi įtakingos feminizmo srovės.

„Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena Kristuje Jėzuje!"

Apaštalo Pauliaus Laiškas galatams

Elizabeta Garet Anderson medicinos mokslų daktare tapo 1870 m. Paryžiuje. Tik tada Didžiosios Britanijos medicinos mokyklos pagaliau atvėrė duris moterims. Moterys ilgai ir sunkiai kovojo dėl svarbesnių pozicijų visuomenėje.

„LYGIŲ TEISIŲ" FEMINIZMAS siekia pagerinti moterų padėtį visuomenėje keičiant įstatymus. Lygių teisių reikalaujančios feministės mano, kad moterys yra engiamos vyrų sukurtų įstatymų. Tobulindami įstatymus (pavyzdžiui, leisdami moterims balsuoti, ištekėjus savarankiškai valdyti savo nuosavybę, skirtis) moterų padėtį visuomenėje pakeistume tiesiog neatpažįstamai.

RADIKALUSIS FEMINIZMAS skelbia, jog pačią moteriškumo sampratą ir suformavo, ir iškreipė vyrai. Įstatymų pakeitimas, kaip mano radikaliosios feministės, nepakeis vyrų sąmonėje įsišaknijusių prietarų. Radikaliosios feministės siekia sukurti naują koncepciją, atskleidžiančią moteriškumo esmę, ir visiškai naują moters egzistencijos pasaulyje modelį.

Kiekviena feministė pasakys, kad *lytis* ir *giminė* yra skirtingos sąvokos. *Lytis* nusako biologinį buvimo moterimi faktą, o *giminė* — filosofinę moteriškumo sampratą. Feministės tvirtina, jog per visą žmonijos istoriją moteriškumo sampratą, nelaimei, kūrė vyrai. Taigi štai: giminė yra socialinė ir kultūrinė kategorija. *Patelei* būdinga tiktai tam tikra anatomija, o *moteris* turi ir socialinių funkcijų, jai visuomenės skiriamas specifinis vaidmuo. Kai kurios idėjos — kad vyrai yra aktyvūs, o moterys pasyvios, kad vyrai privalo eiti į darbą, o moterys — sėdėti namuose, — jau tarsi suaugo su vyrui ir moteriai skiriamais vaidmenimis. Jos taip ilgai buvo siejamos su vyriškumo ir moteriškumo sampratomis, kad pagaliau ėmė atrodyti *natūralios*. Toks elgesio determinavimas pagal lytį ir socialinių vaidmenų pasidalijimas — dar vienas feminisčių karo su visuomene pretekstas.

Anita Rodik – stambios kompanijos, kuriai priklauso ištisas kosmetikos parduotuvių tinklas, vadovė. Vis dar neįprasta matyti moterį tokiame poste.

Vyrų pasaulis

Platono filosofija, abstrakčių grynųjų idėjų pasaulis, egzistuojantis anapus patirties ir istorijos, išliko žmonių sąmonėje iki mūsų dienų. Tačiau idėjas juk kuria žmonės, o žmones formuoja jų biografija, patirtis, kultūra. Taip jau susiklostė Vakarų krikščionybės ir filosofijos tradicija, kad filosofai daugiausia būdavo dvasininkai ir universitetų profesoriai. Vadinasi, vyrai. Moterys neturėjo įtakos filosofijos raidai: jos tegalėjo tik kaip menka srovelė nežymiai įsilieti į tą pasaulį, kuriame viešpatavo vyrai.

Pabandykite įsivaizduoti tokią situaciją, kai manoma, jog visas tikrasis menas (knygos, filmai, paveikslai) yra sukurtas eskimių arba juodaodžių Afrikos moterų. Įsivaizduokite, kad pasaulyje egzistuoja tik viena pasaulėžiūra, suformuota eskimių arba juodųjų Afrikos moterų. Negana to, ši pasaulėžiūra laikoma vienintele *natūralia* ir *normalia*. Kaip jaustumėtės, jeigu jūsų pažiūros būtų kitokios ir jūs manytumėte taip pat turį vertingų minčių, kurios prašyte prašosi išsakomos? Nė nespėjus prabilti, jus tuoj pat ištiktų nesėkmė: juk tai, ką jūs bandytumėte pasakyti, pažeistų normą. Tada tektų sugalvoti, kaip reikšti savo mintis, nepažeidžiant nusistovėjusios samprotavimo tvarkos. Būtent tokioje situacijoje atsiduria dauge-

lis feminisčių, kai bando išsakyti savo idėjas šiame vyrų valdomame pasaulyje. *Norma* yra nustatyta vyrų. Moterys visuomet paliekamos pakraštyje ir turi kovoti dėl teisės tarti bent vieną žodį.

Vakarietiškojo mąstymo pamatai yra judaizmo–krikščionybės tradicija ir graikų filosofija. Vyriškumo ir moteriškumo sampratos, susiformavusios pačiose religijos ir filosofijos ištakose, tebėra gyvos ir mūsų laikais.

- Biblija pasakoja, kad Ieva buvo sukurta iš Adomo šonkaulio, tad ji yra tarytum antrinė būtybė.

- Graikų mitologija sako, jog išminties deivė Atėnė gimė iš Dzeuso, visų dievų tėvo, galvos; vadinasi, ir ji yra antrinė.

Paprastai vyras gimsta iš moters. Tačiau šie du svarbūs kilmės mitai teigia, kad moteris yra sukurta iš vyro. Abiejuose mituose pabrėžiama, jog moteris yra antrinė būtybė.

Antra vertus, Pradžios knygoje parašyta:

Ir sukūrė Dievas žmogų pagal savo paveikslą;
Pagal Dievo paveikslą jį sukūrė;
Sukūrė juodu, vyriškį ir moteriškę.

Išeina, kad Dievas savo kūrybines pastangas skyrė abiem: ir vyrui, ir moteriai. Nepaisant to, feminisčių apmaudui, vyrai vis tiek laikomi svarbesniais, o moterys menkesnėmis*. Taigi moterų lemtis — paklusti vyrams.

Moterys ir krikščioniškasis mokymas

Pradžios knygoje žaltys sugundo Ievą paragauti uždraustojo vaisiaus. Ji taip ir padaro, o paskui dar įkalba Adomą. Už tai Dievas išvaro žmones iš rojaus sodo, šitaip prakeikdamas Ievą:

Aš padauginsiu tavo vargus, kuriuos patirsi, nešiodama vaisių; tu gimdysi skaus-

* Ir pats žodis *žmona*, lietuvių kalboje kadaise reiškęs „moterį“, yra žodžio *žmogus* (t.y. „vyras“) vedinys (galime palyginti anglų k. *man* — *woman*). — *Red.*

Antrojo pasaulinio karo metais mergaitės kerta mišką. Per karą daug moterų dirbo tokius darbus, kurių iki tol nebuvo mėginusios. Vyrai nė nenujautė, kad jos gali tai daryti.

muose ir būsi vyro valdžioje, o jis bus tavo valdovas.

Šiame Biblijos epizode yra ir daugiau lemtingų (kaip pasakytų feministės, pavojingų) minčių apie moterį.

MOTERIS YRA SILPNESNĖ UŽ VYRĄ. Moterys — silpnoji lytis.

MOTERIS SUGUNDĖ VYRĄ, tad moterys vyrams pavojingos. Jos užvaldo jausmus ir užmigdo protą. Vadinasi, moterys — proto priešai.

SVARBIAUSIAS MOTERS VAIDMUO — GIMDYTI VAIKUS. Per šią giminės pratęsimo funkciją moterys yra susijusios su gamta. Gamta, egzistuojanti čia ir dabar, laikoma filosofijos priešybe, nes filosofija — tai abstrakčios idėjos, egzistuojančios už gamtos pasaulio ribų.

MOTERIS TURI PAKLUSTI VYRUI. Vyrai naudojasi *prigimtine* teise valdyti moteris. Ištisus šimtmečius buvo remiamasi Biblijos autoritetu, norint nurodyti moterims „jų tikrąją vietą“. Mūsų laikais krikščionės feministės mėgina pateikti naują pozityvią Biblijos traktuotę. Jų įsitikinimu, ne tiek Biblija, kiek netinkamas jos interpretavimas moteris įstūmė į tikrą vargą. Krikščionės feministės dažnai cituoja Pauliaus Laišką galatams. Jų manymu, būtent ši Naujojo Testamento vieta atveria tikrąją krikščionybės viziją, kuriai ateityje lemta virsti tikrove:

Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena Kristuje Jėzuje!

Pirmaisiais krikščionybės amžiais ankstyvieji Bažnyčios Tėvai palengva ėmė brėžti ortodoksiškojo tikėjimo ribas. Daugelis jų buvo vienuoliai ir gyveno užsisklendę nuo žmonių ir jų kasdienių rūpesčių. Jie siekė dvasios susitelkimo, niekino kūną, o tai ir išugdė neigiamą požiūrį į moteris. Klemensas Aleksandrietis, II a. krikščionių filosofas ir teologas, sakė:

Dažnai moterys dirba nuobodų monotonišką darbą, kuriame negali pasireikšti jų vaizduotė. Paprastai tokį darbą jos renkasi dėl ekonominių priežasčių.

Vyrui nieko nėra gėdinga, kadangi jis apdovanotas protu, o moteriai gėda net mąstyti apie savo pačios prigimtį.

Ir dar:

Moteriškoji giminė yra mirties talkininkė, todėl Dievas jai ypač nepalankus.

Panašiai kalbėjo ir Jeronimas (IV a.):

Moteris — tai šventovė, pastatyta virš srutų duobės.

O štai Tertulianas (II–III a.):

Tu — pragaro slenkstis. Kaip lengvai tu pražudei vyrą, tikrąjį Dievo paveikslą. Dėl to, kad tu, prakeiktoji, užtraukei mums mirtį, turėjo numirti net Dievo Sūnus.

Dabar būtų pats laikas prisiminti vieną kitą psichologijos tiesą.

PSICHOLOGINĖ PROJEKCIJA yra savo baimių ar prietarų projektavimas (perkėlimas) į kitą asmenį. Bažnyčios Tėvai, rūpindamiesi tik dvasios reikalais, savo baimę dėl varžomo kūno ir slopinamo seksualumo perkėlė į moteris. Šitaip elgdamiesi, jie sukūrė ne tik kad netikrovišką, bet ir atstumiantį moters paveikslą.

HĖGELIS (1770–1831 m.) sukūrė *dialektiką*, tam tikrą mąstymo metodą, kurį sudaro teiginių triada: tezė / antitezė / sintezė. Kokia nors savybė ypač išryškėja tada, kai ją palyginame su kita, priešinga. Feministės mano, kad vyriškumas (taip pat ir vyriškasis mąstymas — proto, racionalumo primatas, argumentų tvirtumas, minties agresija) išsikristalizavo būtent kaip moteriškumo (natūralumo, emocingumo, lankstumo) priešprieša. Tai ir sutrikdė lyčių pusiausvyrą.

Moterys ir graikų filosofijos tradicija

Kaip ir Biblija, graikų filosofija skiria moteriai antraeilį vaidmenį.

Aischilo tragedijoje „Eumenidės" dievas Apolonas taria tokius žodžius:

Vadinamoji vaiko motina nėra
Gimdytoja — augina sėklą ji tiktai.
Tad gimdo tėvas, vaisių saugo motina,
Jei tik dievai nepanorės jo sunaikint.

Graikai tikėjo, kad vyriškasis pradas suteikia *formą* dar negimusiam kūdikiui. Vadinasi:

- Vyrai yra aktyvūs, moterys pasyvios;
- Vyrai duoda, moterys priima;
- Vyrai kuria formas, o moterys pačios yra neapibrėžiamos, nenusakomos būtybės.

Platonas dialoge „Timajas" taip pat supriešina tėvo (formos kūrėjo) ir motinos (pasyvios materijos) vaidmenis. Tad vyrai suteikia pasauliui pavidalą tikrąja tų žodžių prasme.

Galėdamos gimdyti, moterys yra tiesiogiai susijusios su pasauliu, su gamta. Jų kūniškoji būtis kur kas reikšmingesnė negu vyrų. Platono mintis, kad protingoji siela tramdo ir valdo kūną, kartu pasako ir tai, kad vyras vadovauja moteriai. Pranokdama materiją, siela neišvengiamai turi pranokti ir moteriškąjį pradą. Tad moteriškumas iš prigimties yra antrinis, žemesnis už vyriškumą.

Priešiškumas moterims

Mąstytojai, perėmę graikų filosofijos tradiciją bei judėjų–krikščionių religijos tradiciją, vadovaudamiesi proto argumentais, ir toliau grindė priešiškas nuostatas moterų atžvilgiu.

Aleksandrijos žydas Filonas (20 m. pr. Kr.–50 m.), naudodamasis graikų filosofijos sąvokomis, interpretavo žydų raštus. Komentuodamas Pradžios knygos pasakojimą apie Adomą ir Ievą, Filonas moterį laiko *juslinio suvokimo* (nuopuolio šaltinio), o vyrą — *proto* įsikūnijimu. Juslės gali būti proto sąjungininkės ir padėjėjos, tačiau moteris (juslės — emocijos — prigimtis — kūnas) yra vyro (proto, arba intelekto) nuopuolio priežastis.

Filonas taip pat pakartoja visai graikų tradicijai būdingą mintį — vyras yra aktyvus, o moteris pasyvi:

...kaip vyras atsiskleidžia per veiklą, o moteris — per neveiklumą, taip ir proto paskirtis — būti veikliam, o juslių — būti neveiklioms.

Šitaip moteris tapo neprotingo, iracionalaus elgesio simboliu.

Augustinas (354–430 m.) protą įkurdina dvasioje, kuri yra belytė. „Išpažinimuose" jis rašo, kad moteris

... prigimtinėmis proto savybėmis prilygsta vyrui, tačiau dėl savo kūno lyties priklauso nuo vyro, kaip kad troškimas veikti priklauso nuo racionalaus proto, kuris turi nuspręsti, ar sugebėsime veikti teisingai.

Kitaip tariant, Augustinas manė, jog moters siela tokia pat vertinga, kaip ir vyro, tiktai jos kūnas gali kelti rūpesčių, todėl moteris yra priklausoma. Moterims skirta simbolinė našta, kuri neslegia vyrų. Kad galėtų varžytis su vyrais protu, jos privalo įveikti biologinį faktą, jog yra moterys. Štai ir išeina, kad visi sielos polėkiai priklauso tiktai vyrams.

Tomas Akvinietis (1225–1274 m.) atkakliai tvirtino, jog ir vyras, ir moteris sukurti pagal Dievo paveikslą. Protas „nepažįsta lyčių skirtumų". Tačiau, komentuodamas Pradžios knygą, ir jis Adomą vadino pirminių žmogiškųjų funkcijų, tarp jų ir proto, įsikūnijimu. Ieva, sukurta atskirai, Akviniečio laikyta gyvybės tęsėja, taigi vėl gamtinių funkcijų atlikėja, vyro padėjėja. Akvinietis rašė:

Kaip sako Šventasis Raštas, būtinai reikėjo sukurti ir moterį, vyro pagalbininkę; ji buvo reikalinga ne kaip padėjėja darbams dirbti, kadangi darbuose vyrui kur kas geriau gali padėti kitas vyras, bet kaip pagalbininkė žmonių giminei pratęsti... O jei kalbėsime apie jos individualią prigimtį, tai moteris yra ydinga ir neteisėtai pradėta.

Dauguma feminisčių mano, kad Vakarų filosofijoje labai daug priešiškumo moterims. Kaip tik dėl to net patys mąstymo būdai, kuriuos mes turime įvaldyti, iš esmės yra „vyriški". Moterys jaučiasi ištremtos iš proto srities. Jos visuomet buvo laikomos antraeilėmis būtybėmis, privalančiomis paklusti, ir siejamos tiktai su emocijomis, kūniškumu ir gamta. Žodžiu, kaip sako feministės, istorija pasmerkė moteris „žemesnės" rūšies egzistencijai.

- Gali būti, kad feminizmo filosofija iš esmės pakeis nusistovėjusius pasaulio mąstymo stereotipus.
- Gali atsitikti ir taip, kad feminizmo veikiama teologija taip pat radikaliai pakeis mūsų savimonę bei Dievo, visuomenės, Bažnyčios sampratas.

Kaip ten bebūtų, daugelis feminisčių ragina grįžti prie pačių Vakarų filosofijos ištakų ir būtent nuo šių ankstyvųjų nuostatų kritikos pradėti fundamentalias permainas.

Pagalvokite

1. Kaip manote, kas lemia vyriškumo ir moteriškumo sampratą — biologija ar kultūra? Aptarkite šią problemą.

2. Kokie religiniai veiksniai turėjo įtakos Bažnyčios požiūriui į moteris? Pasirinkite vieną iš šių veiksnių ir pabandykite sukritikuoti iš feminizmo pozicijų.

3. Kas pasikeistų mūsų visuomenėje, jeigu turėtume feministinę vyriausybę? Ką visuomenė laimėtų ir ko netektų?

Anglų poetas romantikas Alfredas Tenisonas eilėraštyje „Princesė“ išsakė klasikinį požiūrį:

Vyrui skirtas laukas, moteriai — židinys,
Vyrui duotas kardas, moteriai — siuvinys;
Vyro galva protinga, moters širdis švelni;
Jis — namų valdovas, ji — žmona paklusni;
Visa kita — tuštybė.

Kas vyriškosios lyties kūdikį paverčia berniuku, o moteriškosios lyties kūdikį — mergaite?

Vaiko lytis tėra biologijos faktas, o tapimas berniuku arba mergaite – kultūros padarinys. Tai vadinamieji socialiniai vaidmenys. Kitaip tariant, mes gimstame vyriškosios arba moteriškosios lyties, o paskui mokomės būti vyru arba moterimi. Kaip visa tai vyksta?

Lygių galimybių komisijos VII metinėje ataskaitoje (1982 m.) rašoma:

Jau tapo visiškai įprastos tokios frazės: „reikia dviejų stiprių berniukų suolui pernešti“, „paskirta mergaitė vaikams prižiūrėti“, „pasėdėk ramiai su mergaitėmis“, „jis tikras mamytės sūnelis“, „baisi padauža — kaip berniūkštis“. Apskaičiuota, kad mokykloje mokiniai skiriami pagal lyties požymius maždaug 40 kartų per dieną. Taip vaikai perima berniukų ir mergaičių elgesio stereotipus.

Taigi matome, kad nuo pat kūdikystės su mumis yra siejami tam tikri socialiniai lūkesčiai ir mums priskiriami konkretūs socialiniai vaidmenys.

Patriarchalinė priespauda

Feminisčių nuomone, mūsų visuomenė tebėra *patriarchalinė*. Joje dominuoja ir ją formuoja vyrai. Todėl moterys nustumiamos į „žemesnę“ sritį — paprastai uždaromos namuose arba gauna menkesnį negu vyrai darbą. Moterims iš anksto paskiriama vieta „vyriškoje“ visuomenės struktūroje, ir jos privalo atitikti vyrų lūkesčius. Štai paprasti kasdieniški pavyzdžiai. Kai moteris išteka, dažniausiai tikimasi, kad ji pakeis pavardę ir mūvės ant piršto žiedą, šitaip parodydama, jog ji „priklauso“ vyrui. Savaime suprantama, kad moters pareiga — atlikti namų ruošos darbus ir auginti vaikus, net ir tais atvejais, kai ji turi mokamą darbą. Jos darbas namuose yra „nematomas“, pinigais neatlyginamas, nors iš tiesų neįkainojamas. Tik todėl, kad moteris sutvarko visus namus, vyras gali išeiti į darbą, — tačiau jam už darbą mokama ir jo statusas kur kas aukštesnis, kadangi jis turi „tikrą“ darbą.

Ištisus amžius, sako feministės, moterys buvo vyrų sugalvotų papročių aukos. Štai keletas pavyzdžių:

- Indų sati paprotys: našlė sudeginama ant laužo kartu su mirusiu vyru;
- Kinų paprotys suveržti mergaitės pėdas, kad jos negalėtų augti: kartais kojos taip deformuodavosi, jog merginos vos įstengdavo paeiti;
- Afrikiečių paprotys žaloti genitalijas;
- Raganų deginimas: XVII a. daug nekaltų moterų buvo apkaltintos raganavimu ir pasmerktos mirti. Jų kaltintojai dažniausiai būdavo dvasininkai.

Nors Didžiojoje Britanijoje įstatymai buvo smarkiai reformuojami, bet dar ir XIX a. žmona nedaug kuo skyrėsi nuo kitos vyro nuosavybės.

Lyčių nelygybė išliko ir mūsų dienų visuomenėje. Moterys paprastai dirba medicinos seserimis ir eilinėmis gydytojomis, o vyrai — skyrių, laboratorijų, ligoninių vadovais; moterys paprastai būna mokytojos, o vyrai — mokyklų direktoriai. Moterys dirba, tačiau jų statusas dažniausiai žemesnis negu vyrų ir atlyginimas atitinkamai mažesnis. 1982 m. vidutinis moters atlyginimas tesudarė du trečdalius vyro atlyginimo. Tokia padėtis, tvirtina feministės, yra patriarchalinio moterų išnaudojimo rezultatas.

Moterų teisės

Kova dėl moterų teisių prasidėjo XVIII a., Šviečiamuoju laikotarpiu. Šviečiamasis, arba proto amžius buvo toks metas,

„Tiktai radikalusis feminizmas gali kaip reikiant prablaivyti žmonių sąmonę, kad jie išmoktų trokšti nehierarchiškos, neišnaudotojiškos visuomenės ir kad suvoktų, jog seksizmas yra pagrindinis priespaudos modelis ir svarbiausias šaltinis.“

Merė Deili

Karalienės Viktorijos epocha. Šeimos tėvas kasdien skaito Biblijos ištrauką, o jo žmona, vaikai ir tarnai susėdę klausosi. Tas pats patriarchališkas modelis pasikartoja ir bažnyčioje. Tokios tvarkos buvo laikomasi iki pastarųjų dešimtmečių, o kai kurios bendruomenės jos neatsisako ir dabar.

kai mąstytojai tikėjo, jog „žmogus yra visų daiktų matas". Šiuo laikotarpiu įvyko dvi didžiosios revoliucijos: 1776 m. Amerikos revoliucija ir 1789 m. Prancūzijos revoliucija. Amerikiečių Teisių bilis, įtvirtinęs žmogaus teises, kaip ir Prancūzijos revoliucijos šūkis „Laisvė, lygybė, brolybė!", turėjo lemiamą reikšmę asmenybės emancipacijos procesui. Žmonės dabar įgijo teises ir tapo nepriklausomi, galėjo dalyvauti demokratinės valstybės valdyme. Išaušo naujas amžius. Tomas Peinas (1737–1809 m.) išleido savo garsųjį dvitomį veikalą „Žmogaus teisės" (1791–1792 m.).

Prancūzijos steigiamajam susirinkimui priėmus „Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją", netrukus Olimpija de Guž paskelbė ir „Moterų teisių deklaraciją" (1789 m.). Prancūzų racionalizmo mokykla labai paveikė moterų teisių klausimo sprendimą. Švietimo filosofija pabrėžė, kad aplinkos ir išsilavinimo veiksniai kur kas svarbesni už bet kokius prasimanytus intelektualinius lyčių skirtumus. Švietėjai apskritai nepripažino įgimtų žmogaus savybių.

Olimpijos de Guž kaip tikros maištininkės laukė giljotina. Ryškiausiu šviečiamosios filosofijos, prigimtinės teisės ir lyčių lygybės idėjų įsikūnijimu tapo Merės Volstounkraft veikalas „Moterų teisių gynimas" (1792 m.). Ši knyga — viena iš ankstyvųjų feminizmo apraiškų Anglijoje.

Merė Volstounkraft tvirtino: jeigu moterims būtų suteiktos vyrų teisės ir galimybės, jeigu moterys būtų išvaduotos iš ekonominės priklausomybės, tada pasaulyje išsilaisvintų pusė žmogiškųjų resursų, ir žmonijos tobulėjimas (ji tikėjo šia doktrina) smarkiai paspartėtų.

Mano argumentai, Sere, iš tiesų yra visai nešališki. Aš ginu ne savo, bet savo giminės teises. Jau seniai nepriklausomybę aš laikau didžiausia savo gyvenimo palaima, kiekvienos dorybės pagrindu, — ir ginsiu ją visada, net jeigu man tektų gyventi dykumoje.

Merės Volstounkraft raštai ilgai išliko aktualūs, o Švietimo epochos *lygių teisių* idealas tapo svarbiu feministinio judėjimo aspektu.

Aktyvus moterų teisių gynėjas buvo ir Džonas Stiuartas Milis, 1869 m. išspausdinęs apybraižą „Moterų pavergimas".

XIX a. protestantai unitoriai pratęsė Šviečiamuoju laikotarpiu užgimusias racionalizmo ir lygių teisių siekimo tradicijas. Kvakeriai leido moterims kalbėti susirinkimuose ir tapti dvasininkėmis. Jie suvaidino svarbų vaidmenį stiprėjančiame feminizmo judėjime. Feminizmo raida JAV buvo kur kas spartesnė negu kitose šalyse.

XIX a. susidūrė du skirtingi idealai.

LIBERALUSIS PROTESTANTIZMAS AUKŠTINO NAMŲ VERTYBES. Namai buvo laikomi šventove, saugoma nuo išorinio pasaulio. Jais rūpinosi ištikima žmona ir mylinti motina. Vyrų ir moterų raiškos sferos visiškai nesutapo.

DAUGĖJO REIKALAVIMŲ ATVERTI MOTERIMS KELIĄ Į AUKŠTĄJĮ MOKSLĄ, išplėsti profesinės veiklos galimybes, reformuoti įstatymus. Imta protestuoti ir prieš „dvigubą" seksualinio elgesio standartą, visiškai nevaržiusį vyrų, bet labai griežtą moterims. 1913 m. išpopuliarėjo šūkis „Moterims — teisė balsuoti, vyrams — skaistybė!"

Olivija Benks „Feminizmo veiduose" (1981 m.) patriarchalinę moterų priespaudą siejo su „namų kalėjimu":
Kartu su atskirų veiklos sričių doktrina vystėsi ir moteriškumo kultas. Iš dalies jis buvo grindžiamas vyro, kaip stipresnės ir ištvermingesnės lyties atstovo, samprata. Vyrai ne tokie emocingi, turi daugiau racionalumo, yra fiziškai pajėgesni atlaikyti žiaurų ir negailestingą rinkos pasaulio spaudimą. Nors moterims dėl jų silpnumo ir reikia saugančių namų sienų, tačiau kartu jos turi ir tokių savybių, daugiausia kylančių iš motiniškos prigimties, kurios joms leidžia būti tiek globojamosiomis, tiek ir globėjomis. Tai švelnumo dorybės — kantrybė, atidumas ir gerumas, palaikantis bei paguodžiantis tiek jų vyrus, tiek vaikus. O visų pirma — žymiai didesnis moralinis tyrumas, galintis įkvėpti doros vyrams ir padedantis saugoti vaikų dorovę.

Vis dėlto kai kurios moterys manė, kad jų vieta — ne namuose, o kitur:

- Emilija Deivis gynė moterų teisę į aukštesnį išsilavinimą. 1869 m. ji įkūrė Gertono koledžą Kembridže;
- Elizabeta Garet Anderson 1869 m. tapo pirmąja moterimi gydytoja;
- Milisanta Foset pirmoji ėmė kovoti už moterų teisę balsuoti. 1867 m. ji įteikė Parlamentui peticiją;

Viduramžių Vokietija. Raganų medžioklė — būdingas viduramžių epochos bruožas. Nekalta moteris pasmerkiama myriop, o kaltinimų pagrįstumas mažai kam terūpi.

- Florensė Naitingeil išgarsėjo kaip slaugė 1850 m. Krymo kare;
- Džozefina Batler ilgai ir sunkiai kovojo prieš Užkrečiamųjų ligų aktus. Šie įstatymai ypač žiauriai diskriminavo moteris. Batler pastangomis 1886 m. jie buvo atšaukti.

Karalienės koledžas Londone, pirmoji moterų aukštoji mokykla, atvėrė duris 1847 m.; 1849 m. buvo įsteigtas Bedfordo koledžas. Nors nuo 1875 m. universitetai jau galėjo teikti moterims mokslo laipsnius, Oksfordas nepasidavė iki 1920 m., o Kembridžas — iki 1947 m.

Nuo 1887 m. Anglijoje moterys jau

buvo priimamos į stomatologijos mokyklas, o nuo 1892 m. — į Medicinos asociaciją.

Visą XIX a. daugybė moterų pasiaukojamai kovojo, kad politinės ir profesinės veiklos perspektyvos, iki tol prieinamos tiktai vyrams, galų gale atsivertų ir moterims. 1917–1920 m. rinkimų teisė moterims suteikta Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Olandijoje, Lenkijoje, JAV ir Rusijoje.*

XIX a. feminizmas buvo grindžiamas ne tik Merės Volstounkraft šviečiamąja filosofija, bet ir dar dviem ideologinėmis koncepcijomis.

KRIKŠČIONIŲ EVANGELIKŲ TIKĖJIMU, pabrėžiančiu individualaus atsivertimo reikšmę. Moterys evangelikės ėmė vis aktyviau dalyvauti visuomenės gyvenime, kovodamos su tokiomis blogybėmis, kaip nedorumas, girtuoklystė, vergovė. Jų pažiūros skatino siekti, kad žmogus atsitiestų, pasitaisytų, o kartu įkvėpė kovoti ir dėl moterų išlaisvinimo iš priklausomybės, ekonominės priespaudos.

UTOPINIO SOCIALIZMO EKSPERIMENTU. Robertas Ovenas (1771–1858 m.) buvo įkūręs Naujosios harmonijos komuną, kurios svarbiausias požymis buvo visuomeninė nuosavybė. Oveno socializmas smarkiai paveikė feministinį judėjimą. Komunos principai neleido moteriai užsidaryti šeimoje. Atsirado ir daugiau idėjų, siūlančių moteriai vis didesnę nepriklausomybę (nesantuokinius ryšius, skyrybų teisę, gimimų kontrolę). Moterys patikėjo, kad įgydamos vis daugiau teisių laisvai disponuoti savo kūnu ir savo gyvenimu jos galų gale taps nepriklausomos nuo vyrų.

Rinkimų teisė. O kas toliau?

Gavusios teisę balsuoti, trečiajame dešimtmetyje moterys toliau stiprino savo pozicijas, įgydamos vis daugiau galios bei autoriteto. Didžioji ketvirtojo dešimtmečio depresija, po kurios įsiliepsnojo Antrasis pasaulinis karas (1939—1945 m.), paskui atkuriamasis laikotarpis, rūpinimasis visuomenės gerove šeštuoju dešimtmečiu, — visa tai nustūmė feminizmą šiek tiek į šalį nuo epochos aktualijų.

Septintojo dešimtmečio pradžioje Judėjimas dėl pilietinių teisių ir laisvių JAV, kuriam vadovavo Martinas Liuteris Kingas, atgaivino ir feministinį sąjūdį.

Dabar feminizmui vis labiau ima rūpėti pati moteriškumo prigimtis, o ne tik moterų teisės. Didžiausią dėmesį šis judėjimas skiria gimimų kontrolei, abortų ir seksualinės prievartos problemoms, kovai su neigiamais moters stereotipais. Radikaliosios feministės mano, kad vyrai yra išnaudotojai, o moterys — išnaudojamosios. Skirtingai nei marksistai, moterų pavergimo priežastimi laikantys ekonominius veiksnius, naujosios kartos feministės tikina, jog didžiausias moterų priešas — seksistinė vyrų nuostata.

Šia tema parašyta keletas knygų.

- Simonos de Bovuar knygoje „Antroji lytis" (1949 m.) keliama mintis, kad vyrai įsivaizduoja moteris esant *kitokias*, negu jos iš tikrųjų yra. Moterims tenka vaduotis iš šių vaizdinių savo pačių pastangomis, vadovaujantis sava išmintimi. Jos privalo iš *objekto* tapti *subjektu*.
- Betės Frydan knyga „Moteriškumo mistika" (1963 m.) nuplėšia kaukę nuo amerikietės namų šeimininkės veido. Ši knyga, kaip ir 1966 m. įkurta Nacionalinė moterų organizacija, kreipiasi į masinę auditoriją. Frydan siekė išvaduoti moteris iš destruktyvios priklausomybės nuo patriarchalinės kultūros.
- O 1971 m. išėjusi knyga „Moteris eunuchas", kurios autorė — Žermena Gryr, suformavo ištisos moterų kartos pažiūras. „Moterys net neįsivaizduoja, kaip vyrai jų nekenčia", — rašė Gryr.

* Taip pat Airijoje, Kanadoje, Čekoslovakijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Vengrijoje. (*Red.*)

Bažnyčia netapo itin uolia feminizmo pagalbininke. Nors kai kurios denominacijos ir suteikė moterims teisę tapti dvasininkėmis, tačiau Anglikonų bažnyčia ilgai nesutiko to daryti. Romos katalikų bažnyčia ir dabar griežtai atsisako įšventinti moteris kunigėmis. Viena denominacija — Brolija — pabrėžė atsiribojimą nuo moterų netgi pačiu savo vardu, — ji vis dar neleidžia moterims kalbėti žmonių sambūriuose ir dalyvauti pamaldose. Krikščioniškoji teologija pasirodė esanti beviltiškai patriarchališka. Teologė Merė Deili savo kūrinyje „Anapus Dievo Tėvo" (1973 m.) rašė:

Patriarchalinė dievybė ir jos sūnus tikrai nepajėgs mūsų išgelbėti iš patriarchalinio pasaulio baisybių. Bene tiktai radikalusis feminizmas gali kaip reikiant prablaivyti žmonių sąmonę, kad jie išmoktų trokšti nehierarchiškos, neišnaudotojiškos visuomenės ir kad suvoktų, jog seksizmas yra pagrindinis priespaudos modelis ir svarbiausias šaltinis.

Krikščionės feministės mano, kad būtina nedelsiant imtis spręsti šias opias problemas.

Priimta daugybė įstatymų, garantuojančių moterims profesines ir ekonomines teises, ginančių jas nuo lytinės diskriminacijos ir prievartos, tačiau feministės vis dar skundžiasi, kad moterų visuomeninis statusas vis tiek menkesnis negu vyrų.

Nors nuo XIX a. vidurio moterų padėtis neabejotinai pagerėjo, feministės yra tvirtai įsitikinusios, kad jų laukia dar ilgas išsivadavimo kelias.

Pagalvokite

1. Ar remdamiesi savo pačių (arba jūsų aplinkos žmonių) patirtimi galėtumėte įrodyti, kad visuomenėje vyrams ir moterims yra paskirti tam tikri nesikeičiantys vaidmenys bei funkcijos? Raskite būdingų pavyzdžių, kada taip būna ir kada šito galima išvengti.

2. Atlikdami šį pratimą, turėsite pasikeisti vaidmenimis. Jei esate jaunuolis, pasirinkite jaunos moters vaidmenį. Jeigu esate mergina, įsivaizduokite esanti jaunas vyriškis. Apsipratę su naujuoju savo vaidmeniu, parašykite laišką priešingos lyties asmeniui, išdėstydami savo požiūrį į feminizmą. Paskaitykite šį laišką grupės draugams ir aptarkite. Kaip jums patiko kitos lyties vaidmuo? Ar sužinojote ką nors nauja ir apie save?

3. Kokios moterys jums labiausiai patinka? Kodėl?

Sufražistė (kovotoja dėl moterų teisės balsuoti) ponia Petvik Lorens (mergautinė pavardė Emelina Pankhurst) paleista iš kalėjimo. Kampanija, reikalavusi moterims rinkimų teisės, gerokai sustiprino moterų pozicijas, subrandino jas pačias. Didžiojoje Britanijoje moterų teisė dalyvauti rinkimuose galutinai įtvirtinta 1928 m. Tai buvo didis laimėjimas, nulėmęs tolesnę kovos dėl lygiateisiškumo raidą.

42

Vyras ir moteris Biblijoje

Feministinė teologija

„Jis numeta galiūnus nuo sostų ir išaukština mažuosius."

Marijos giesmė (Lk 1, 52)

Pranašas Izaijas skelbė:
Viešpats žengs kaip karžygys,
kaip šlovės apgaubtas kovų didvyris;
prabils didžiu balsu ir sušuks karo šūkį,
ir parodys priešams savo galybę.
Aš ilgai tylėjau, kentėjau, tvardžiausi;
dabar imsiu šaukti kaip moteris gimdydama,
imsiu viską griauti ir naikinti.

Mes įpratome Dievą įsivaizduoti kaip stiprų vyrą — Dievą karalių, Dievą nugalėtoją, Dievą visagalį Tėvą. Ar tie įvaizdžiai tėra tiktai įvaizdžiai? Ar jie atspindi tikrąją Dievo prigimtį? Ką gi iš tiesų pasakome, tardami, kad Dievas yra vyras, o ne moteris? Ar Dievas turi ir kokių nors *moteriškų*, religinės tradicijos pamirštų bruožų, kurie praturtintų Dievo ir žmogaus sampratą?

Krikščionių evangelija sakosi esanti *geroji naujiena.* Ar geroji naujiena skiriama tiktai vyrams, ar ir moterims?

Moterys ir Bažnyčia

Per visą Krikščionių bažnyčios istoriją moterys buvo pasmerktos tylėti ir paklusti. (Vienas rašytojas šaipėsi: „Vyrų darbas — spręsti, moterų darbas — virti arbatą".) Dvasininkai, kunigai daugiausia būdavo vyrai. Pati Bažnyčios struktūra buvo „vyriška" ir hierarchiška; savo mokslu, galia ir autoritetu Bažnyčia su moterimis nesidalijo. Vienintelės sritys, kur joms buvo leidžiama pasireikšti — tai vienuolynai bei misijos, dvi ramios salelės audringos veiklos sūkury. Net ir mūsų laikais manoma, kad tikra krikščionė — tai pirmiausia gera žmona ir motina. Liturgijoje ir bažnytiniuose himnuose moteris taip apipinta „vyriškomis" stilistinėmis figūromis bei įvaizdžiais, kad galų gale jos visai nebesimato. Feministės galėtų pateikti tokių „vyriškos" poetikos pavyzdžių:

- Kilkite, Viešpaties Dievo vyrai!
- Džiaukitės, Siono sūnūs, savo Karaliumi!
- Pirmyn, Kristaus kariai!

Radikaliosios feministės jau seniai puola Krikščionių bažnyčią už beviltiškai patriarchališkas pažiūras. Jos tvirtina, kad Bažnyčia menkai tepadeda ir mažai teįkvepia vilties toms moterims, kurios norėtų pakeisti savo gyvenimą vadovaudamosi naujomis feministinėmis sampratomis. Nemažai feminisčių norėtų išlaikyti ortodoksiškąjį tikėjimą, naujai interpretuodamos Bibliją ir krikščioniškąją tradiciją. Šios feministės yra įsitikinusios, kad Biblija ir krikščionybė siūlo moteriai daug pozityvių dalykų. Jų nuomone, net ir patriarchalinės pasaulėvokos žlugimas iš anksto numatytas ir išpranašautas paties krikščioniškojo mokymo.

Biblijos naujiena

Biblijos Jahvė — taip Dievas vadinamas Senajame Testamente — laikomas išvaduotoju iš vergijos. Moterų akimis žiūrint, Dievas išvaduotojas yra pozityvus įvaizdis. O pranašų, pavyzdžiui, Amoso arba Ozėjo, žodžiai apskritai aukštyn kojomis vertė visą tuometinę socialinę tvarką. Pranašai puolė hierarchiją, o kartu ir visą patriarchalinį pasaulį. Jie šaukėsi apokaliptinės *Viešpaties dienos*, kai išnyks visi žmonių skirtumai.

Marijos giesmė Evangelijos pagal Luką pradžioje taip pat pranašauja naują tvarką: „Jis numeta galiūnus nuo sostų ir išaukština mažuosius". Čia Dievas nesivadovauja vyriškuoju jėgos principu, bet atskleidžia savo *motiniškąją* prigimtį, rūpindamasis silpnaisiais ir prislėgtaisiais.

Jėzus skelbė savo misiją Nazareto sinagogoje, cituodamas Izaijo pranašystę: „Viešpaties Dvasia ant manęs, nes jis patepė mane, kad neščiau gerąją naujieną vargdieniams. Pasiuntė skelbti belaisviams išvadavimo, akliesiems — regėjimo; siuntė vaduoti prislėgtųjų..." Jis sakė, jog Mesijo uždavinys yra ne karaliauti, bet tarnauti, ir Mesiją tapatino su Kenčiančiuoju Tarnu. Dažnai kartojama Evangelijos frazė „paskutiniai bus pirmi, o pirmieji — paskutiniai" juk kėsinasi į pačią patriarchalinės struktūros šerdį.

Kai feministės ėmė kurti savąją Dievo — tiek *Tėvo*, tiek ir *Motinos* — koncepciją, kilo didžiulis pasipiktinimas. Daugeliui žmonių atrodė nepriimtina tokia Dievo samprata, kuri kertasi su religijos tradicija. Negana to, Dievo kaip Deivės Motinos idėja vėl pažadino ne taip seniai pamirštą senovinių kultų ir erezijų baimę. Moteriškieji Dievo įvaizdžiai buvo taip sėkmingai išstumti iš pasaulio sampratos, kad dabar jau sunku įsivaizduoti, kaip būtų galima juos ten sugrąžinti. Biblijos Jahvė suvokiamas kaip vyriškas Dievas. Naujajame Testamente visi Švenčiausiosios Trejybės asmenys taip pat yra grynai vyriškos prigimties. Nors Marijai, Jėzaus motinai, Romos katalikų tradicija skiria svarbią vietą — kaip mergelei, karalienei ir motinai, — tačiau ji vis tiek yra antroji. Psichologijos požiūriu, Marijos vaizdinys funkcionuoja kaip vyriškos sąmonės projekcija; taip tvirtina ir daugelis feminisčių.

Jeigu Dievas sukūrė ir vyrą, ir moterį, tai ar galima tvirtinti, kad jis pats daugiau „vyras" negu „moteris"? Ar giminės kategorija apskritai taikytina Dievui? Gal mes jam priskiriame tiktai savo pačių susikurtus vaizdinius? Amerikiečių vyskupas Polis Moras rašė:

Jei Dievas yra vyras, o ne moteris, tada vyrai, savaime suprantama, pranašesni už moteris. Išeitų, kad kol akcentuojami vyriškieji dievybės pradai, tol pasaulio moterys apskritai negali būti išlaisvintos. Nes jei Dievas mąstomas išimtinai kaip vyras, tai ir pats pasaulis ima atrodyti grynai seksistinis.

Jei Dievas suprantamas visų pirma kaip vyras, tai patriarchalinę visuomenės struktūrą labai lengva pagrįsti kaip dieviškosios pasaulio sąrangos dalį. Valdantysis vyrų luomas — tai Dievo „sūnūs", atsakingi už Dievo viešpatystės įgyvendinimą žemėje.

Daugelis feminisčių tvirtina, jog vaizduodamiesi Dievą kaip vyrą laužome antrąjį Dievo įsakymą, draudžiantį dirbtis ir garbinti Dievo paveikslus arba stabus. Paversdami Dievą vyriškosios lyties stabu, paneigiame visas kitas galimas Dievo sampratas, kurios galėtų būti labai vertingos ir patrauklios.

Jau iš Senojo Testamento matyti, kad vyriškojo Dievo vaizdiniai nėra vieninteliai galimi. Yra fragmentų, kur Dievas vaizduojamas kaip motina arba kaip gimdyvė, ypač tais atvejais, kai pasakotojas nori pabrėžti Dievo meilę savo žmonėms. Šiuolaikinės feministės mano, jog moteriškieji Dievo sampratos aspektai sietini su ekologija, motiniška globa, užuojauta vargstantiesiems; jos išryškina šiuos vertingus Dievo prigimties aspektus, kad į juos atkreiptų dėmesį modernioji teologija.

Vėliausiai parašytoje Senojo Testamento dalyje — Išminties knygoje (I a. pr. Kr. pab.) — išminčiai suteikiamas moteriškas pavidalas. Išmintis — tai Dievo šviesos atspindys ir kartu tarytum atskirai egzistuojanti jo emanacija, padėjusi Dievui kurti pasaulį ir bendrauti su kūrinija. Išmintis — ta galia, kuri leidžia Dievui įsikūnyti visuose daiktuose.

Nes ji yra Dievo galybės alsavimas
ir tikras visagalio Dievo skaistumo spinduliavimas,
ir todėl nėra joje nieko sutepta.
Nes ji — amžinosios šviesos žėrėjimas,
tyriausias Dievo didybės veidrodis
ir jo gerumo atspindys.

Naujojo Testamento autoriai išminčiai pavadinti pasirinko graikišką žodį *logos* („žodis"). *Logos,* arba Žodis, yra vyriškosios giminės ir tapatinamas su Jėzumi, kuris, žinoma, buvo vyras. Deja, tai nuskurdino moteriškąją *Išminties* tradiciją, nes buvo pamirštas dar vienas — moteriškasis — dievybės aspektas.

Jėzus ir moterys

Moterys žydų visuomenėje buvo laikomos menkesnėmis už vyrus. Jos turėjo tiek pat teisių, kiek ir vaikai; vyrai galėjo lengvai su jomis išsiskirti. Našlės ir atleistosios žmonos atsidurdavo atstumtųjų padėtyje, o netekėjusių moterų niekas nė

Kunigė Silvija Mač – pirmoji moteris, Anglijos bažnyčioje sutuokusi jaunuosius. Dvasininkių šventimai moterims teikiami daugelyje krikščioniškųjų denominacijų, tačiau anaiptol ne visose. Romos katalikų bažnyčia vis dar nesutinka moterų priimti į kunigų luomą.

nepastebėdavo. Mergaičių nemokydavo Toros (Senojo Testamento Įstatymo knygų) kartu su broliais, į Erodo šventyklą jos neturėjo teisės vaikščioti pro tuos pačius vartus su vyrais, tuo labiau su jais drauge melstis. Kadangi Ieva sugundė Adomą, vyrui iki vestuvių nebuvo leidžiama pasilikti vienam su savo būsimąja žmona. Į ištekėjusią moterį apskritai buvo draudžiama žiūrėti, — žydų kunigai skelbė, kad vyras susitepa vien tik pažvelgęs į moterį.

Visa tai žinant, Jėzaus elgesys su moterimis atrodo keistas ir neįprastas. Pasakojimai apie sugautą svetimaujant moterį ir apie nusidėjėlę, kvapiuoju tepalu tepusią Jėzaus kojas, — tai tik du pavyzdžiai, rodantys Jėzaus užuojautą ir pagarbą moterims. Jėzaus elgesys su moterimis išsamiau aprašytas Evangelijoje pagal Luką (ji ypač daug dėmesio skiria moterims) ir

Evangelijoje pagal Joną. Kai kurias vietas verta įsidėmėti.

NORS JĖZUS TURĖJO DVYLIKA MOKINIŲ VYRŲ, MOTERYS KELIAVO DRAUGE SU JUO, buvo ištikimos jo sekėjos ir bičiulės.

PRISIKĖLĘS JĖZUS PIRMIAUSIA PASIRODĖ MOTERIMS, nors to meto žydų teisės požiūriu moterų liudijimai neturėjo jokios vertės.

KALBĖDAMASIS PRIE ŠULINIO SU MOTERIMI SAMARIETE, Jėzus nepaisė to meto žydų papročių ir draudimų.

PASAKOJIME APIE MARIJĄ IR MORTĄ Marija vaizduojama sėdinti prie Jėzaus kojų, kaip kad sėdėdavo jo mokiniai. Jėzus ją pagiria, kad „išsirinko geriausiąją dalį", atsisakydama įprasto namų šeimininkės vaidmens.

Įsimintinas PASAKOJIMAS APIE KRAUJOPLŪDŽIU SERGANČIĄ MOTERĮ. Liga neleido jai dalyvauti jokiose religinėse apeigose, nes prie jos prisilietęs žmogus tapdavo *nešvarus*. Matyt, todėl ji palietė Jėzaus drabužį slapta. Jėzus ją palaimino ir išgydė. Tai buvo tarytum moters ir jos kūno pripažinimas.

Pamestos drachmos palyginimas irgi parodo Dievo moteriškumą. Dievas kaip pamesto pinigo ieško pasimetusių ir paklydusių sielų. Kitur Dievas lyginamas su moterimi, kuri įmaišo raugo į miltus, kad įrūgtų visa tešla. Sakoma, jog taip Dievo karalystė išplis po visą pasaulį.

Įprasta manyti, jog Petro žodžiai, kad Jėzus yra Mesijas, kitaip pakreipė evangelinio pasakojimo įvykius. Iki tol Jėzaus mokiniai visaip galvojo apie mokytoją, o Petro praregėjimas pakreipė Jėzaus kelią į Jeruzalę, link mirties ir prisikėlimo.

Reikia pažymėti, kad Evangelijoje pagal Joną yra dar viena svarbi vieta, kur Jėzus pripažįstamas kaip Mesijas. Mirusio

Lozoriaus sesuo Morta pasitikdama Jėzų sako:
Taip, Viešpatie! Aš tikiu, jog tu Mesijas, Dievo Sūnus, kuris turi ateiti į šį pasaulį.

Tačiau tradicija Mortai neteikia tiek reikšmės, kiek Petrui.

Nepaisydama Jėzaus palankumo moterims, krikščionybė laikėsi patriarchališkų nuostatų ir nuolat primindavo Senojo Testamento sakmę apie Adomą ir Ievą. Ir Naujajame Testamente, Pauliaus laiškuose, yra sakoma, kad žmonos turi paklusti, o vyrai — vadovauti, kad bažnyčioje moterys privalo tylėti...

Štai kodėl ir mūsų laikais daugelis krikščionių mano, jog pati Biblija moteris laiko menkesnėmis būtybėmis už vyrus.

Tačiau yra ir kita nuomonė: Paulius rašė ypatingoje aplinkoje, atsižvelgdamas į savo epochos kultūrą ir papročius, tad mūsų dienomis jo patarimai jau nėra tokie svarbūs. Kai kurie mokslininkai tvirtina, kad Biblijos ir krikščionybės keliami didieji asmenybės transformacijos ir išsilaisvinimo principai skelbia vyrų ir moterų lygybę, ragina pamiršti visus skirtumus. Juk ir Paulius rašė galatams:
Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena Kristuje Jėzuje!

Tai daugelio feminisčių svajonė apie etninės, socialinės ir lyčių nelygybės visišką panaikinimą. Jos mano, kad tai ir yra tikroji krikščionybės vizija, — ji įkvepia moterims vilties, padeda kurti geresnį pasaulį.

Pagalvokite

1. Jeigu būtų pripažįstamas Dievo moteriškumas, kokios reikšmės tai galėtų turėti Krikščionių bažnyčiai, teologijai ir tikėjimui?

2. Kokios yra religinės priežastys Dievo moteriškumo prielaidai atmesti? Kurios priežastys jums atrodo svarbiausios? Kurios nesvarbios? Kodėl?

Katalikybėje ypatingas vaidmuo skiriamas Jėzaus motinai Marijai. Kas geriau nei motina supras mūsų skausmą ir išklausys mūsų maldų? Marija — vargstančiųjų ir pažemintųjų guodėja.

3. Pasiskirstykite dviem grupėmis. Viena grupė, atsižvelgdama į tai, kad Pauliaus laiškai yra įkvėpti Dievo, tegu stengiasi įrodyti, jog vyrai privalo vadovauti moterims. Kita grupė, remdamasi Biblija, tegu bando paneigti šį požiūrį. Pasibaigus diskusijai, aptarkite savo požiūrius.

43

Paradigmos pasikeitimas

Naujojo amžiaus sąjūdžiai

15 dalis

Renesansas ar tik iliuzija?

NAUJOJO AMŽIAUS MĄSTYSENA

„Tad mes stovime ant naujo amžiaus slenksčio: tai bus atviro pasaulio amžius, kurio prasiplėtusi erdvė leis žmogui deramai atlikti savo vaidmenį. Tai bus atsinaujinimo amžius, kai darbas ir laisvalaikis, mokslas ir meilė, — visa susivienys, kad suteiktų naujas formas kiekvienai mūsų gyvenimo sričiai ir nubrėžtų aukštesnę viso gyvenimo trajektoriją.“

Lujis Mamfordas, „Žmogaus transformacijos“

Dabar dažnai kalbama apie Naujojo amžiaus aušrą.

Iš kur atėjo ši idėja?

Kas yra Naujojo amžiaus sąjūdžiai?

Kas juos sudaro?

Kokie žmonės juose dalyvauja?

Kur tie sąjūdžiai vyksta?

Kokiomis filosofinėmis, religinėmis idėjomis remiasi Naujojo amžiaus sąjūdžiai?

Naujojo amžiaus vizija kilo iš keleto šaltinių. Vienas jų — astrologija. Astrologija teigia, kad evoliucijai būdingas cikliškumas. Maždaug kas 2100 metų dėl *lygiadienių ankstėjimo* Žemė kiek priartėja prie vieno kurio iš Zodiako žvaigždynų. Dabar baigiasi Žuvų era ir mes netrukus įžengsime į Vandenio erą. Manoma, jog tai bus žmogiškosios harmonijos, tarpusavio supratimo, dvasios tobulėjimo laikotarpis. Nežinia, ar toks įsitikinimas pagrįstas, tačiau daugeliui žmonių Vandenio ženklas jau tapo Naujojo amžiaus metafora.

Kitas šių sąjūdžių šaltinis — evoliucijos idėja. Tačiau šiuo atveju ji taikoma ne tik fiziniam pasauliui, bet perkeliama ir į psichologijos, dvasios sferą, taigi tampa universali. Vadinasi, net ir civilizacijos, panašiai kaip žmonės, patiria esminių permainų, kurios žymi perėjimą iš vienos evoliucijos pakopos į kitą. Šios permainos ir vadinamos *paradigmos pokyčiais*. Marilina Ferguson knygoje „Vandenio slėpinys“ (1981 m.) rašė:

Atsivėrusiomis naujomis perspektyvomis prasideda kiekviena nauja istorijos epocha. Žmonija jau išgyveno daugelį dramatiškų praregėjimo revoliucijų — didelių šuolių, kai staiga išsivaduojama iš senųjų pančių. Mes išmokome panaudoti ugnį, išradome ratą, kalbą ir raštą. Išsiaiškinome, jog Žemė tik atrodo plokščia, Saulė tik tariamai skrieja aplink Žemę. Materijos tvarumas — irgi tiktai tariamas. Mes išmokome bendrauti, skraidyti, tirti įvairius reiškinius.

Paradigma yra tam tikras mąstymo modelis (graikiškai *paradeigma* — „pavyzdys“). Tai schema, padedanti suvokti ir paaiškinti įvairius tikrovės aspektus. Paradigmos pokyčių idėja priklauso Tomui Kūnui, mokslininkui, istorikui, filosofui. Jis parašė knygą „Mokslo revoliucijų struktūra“ (1962 m.), kurioje sakoma, kad paradigmos pasikeitimui būdingi tokie elementai:

- Kitaip mąstoma apie naujas problemas;
- Gali būti atrandamas tam tikras principas, kuris visada egzistavo, tačiau nebuvo žinomas;
- Naujos paradigmos neįmanoma priimti, jeigu neatsisakoma senosios;

Indų vedos

Tai induistų šventųjų raštų, sukurtų XVIII–XII a. pr. Kr., rinkinys. Sanskrito žodis *veda* reiškia „pažinimą“, „mokslą“. Seniausios yra keturios vedos: Rigveda, Samaveda, Jadžurveda ir Atarvaveda. Į jas įtraukti ritualai, magiški užkeikimai, mantros, himnai.

- Naujos paradigmos beveik visada susilaukia priešiškumo (prisiminkime Galilėjų, Koperniką, Pasterą...)

Kūnas pabrėžia, kad tie žmonės, kurie vadovaujasi senąja pasaulėžiūra, yra iš įpročio emociškai labai prie jos prisirišę. Nauja paradigma reikalauja tokio didelio pažiūrų pasikeitimo, kad subrendę mokslininkai paprastai jos nepriima.

Kokie gi yra skiriamieji Naujojo amžiaus bruožai? Įvairūs autoriai kalba apie skirtingus šių sąjūdžių aspektus, tačiau dėl esminių bruožų sutaria visi.

- Naujojo amžiaus mąstysena siekia aprėpti gyvenimo visumą, susieti kūno, proto ir dvasios aspektus.
- Pagrindinė Naujojo amžiaus idėja: žmogaus sąmonė yra daugiasluoksnė. Dažniausiai aktyviai funkcionuoja tik žemesnieji jos lygmenys.
- Svarbiausias Naujojo amžiaus rūpestis — pažadinti žmogaus aukštesnįjį Aš, kad suvoktume savo gyvenimo tikslą. Kai pabus mūsų aukštesnioji sąmonė, mes patys imsime keistis.
- Naujojo amžiaus sąjūdžių dalyviai naudojasi įvairiausiomis technikomis ir metodais, ieško idėjų ir praktiškai veikia, siekdami išplėsti sąmonės ribas ir pakeisti savo gyvenimą.

Naujojo amžiaus medicina

Naujojo amžiaus sąjūdžiams būdingos įvairiausios idėjos ir jas atitinkanti praktinė veikla.

Homeopatija yra įprastos medicinos alternatyva. Ją sukūrė vokiečių gydytojas Samuelis Hanemanas (1755–1843 m.). Hanemanas manė, kad negalios priežastis – organizmo pusiausvyros pažeidimas. Jis ėmė gydyti labai mažomis įvairių nuodų, net ir mirtinų, dozėmis, sukeliančiomis organizmo reakciją. Hanemanas buvo įsitikinęs, jog taip gydant organizmas sutelkia visas savo galias, kad įveiktų nuodus ir išgytų. Toks gydymas susilaukė nemažai šalininkų, ir dabar homeopatija praktikuojama visame pasaulyje. Tai vienas populiariausių Naujojo amžiaus medicinos metodų.

Aromatoterapija yra gydymas kvapais. Iš maloniai kvepiančių augalų gaminami kvapieji aliejai, naudojami masažuojant kūną. Sveikatai pataisyti tinka viskas: vaisiai, gėlės, prieskoniai, žolės, įvairūs kvepalai.

Akupunktūra – tai toks gydymo metodas, kai plonos adatėlės įsmeigiamos tam tikruose kūno taškuose. Mat kūne esama subtilios energijos (kiniškai *či*), tekančios keturiolika kanalų, vadinamųjų *meridianų*. Įsmeigiant adatėles atitinkamuose taškuose, galima nukreipti tą energiją išgijimui skatinti. Vakarų medicina remiasi moksliniais principais, o tradicinė kinų medicina niekada neturėjo jokios mokslinės teorijos, kuria būtų galima pagrįsti gydomąją praktiką. Todėl Vakarų šalyse kiniškieji gydymo būdai sunkiai skinasi kelią.

Naujojo amžiaus mąstysenos ištakos
Naujojo amžiaus veikėjai teigia, jog jų pasaulėžiūra turi gilias istorines šaknis. Savo pasaulėžiūros ištakomis jie laiko indų vedas ir hermetiškąjį (ezoterinį) mąstymą (žr. tekstus rėmeliuose). Tačiau paminėtini ir kai kurie asmenys, turėję įtakos Naujojo amžiaus mąstysenai.

JAKOBAS BĖMĖ (XVI a.) buvo protestantų mistikas. Turėdamas dvidešimt penkerius metus, patyrė keistą išgyvenimą — tarsi būtų prisikėlęs iš numirusiųjų. Šią neįprastą patirtį jis aprašė veikale „Aurora". Jo gimtasis miestas Gerlicas pasmerkė tą knygą kaip eretišką ir uždraudė Bėmei skelbti kitas knygas. Jis buvo dar ir okultistas, domėjosi alchemija, astrologija, studijavo žydų kabalos simbolius. Jo darbai padarė įtakos vėlesniems mąstytojams, tarp jų Hėgeliui ir Nyčei.

EMANUELIS SVEDENBORGAS (XVII a.) gimė Stokholme 1688 m. Savo gyvenimą paskyrė gamtos mokslams ir astronomijai. Jis sukūrė hipotezę, aiškinančią planetų kilmę. Sulaukęs penkiasdešimties

metų, Svedenborgas staiga tapo mistiku ir regėtoju. Jis viešai apsiskelbė bendraująs su dvasiomis. Sakė, kad patirti regėjimai jį įtikinę, jog visi daiktai yra kilę iš vienos dievybės. Tvirtino turįs įstabių psichinių bei aiškiaregystės galių. 1788 m. susikūrė pirmoji religinė Svedenborgo sekėjų bendruomenė. Tokių bendruomenių yra ir mūsų laikais.

VILJAMAS BLEIKAS (XVIII–XIX a.) buvo poetas ir dailininkas. Savo darbuose jis kūrė savitą mitologiją. Bleiko panteoną sudaro keturios pagrindinės mitinės būtybės — *dzojos*, simbolizuojančios protą, jausmus, intuiciją ir jusles. Bleikas buvo krikščionis, tačiau krikščionybės tiesas suprato neortodoksiškai. Jo įsitikinimu, žmogaus nuopuolis buvęs vidinis. Šėtoną, sugundžiusį Ievą, Bleikas tapatino su žmogaus Aš. Naujojo amžiaus mąstysena taip pat labiau akcentuoja vidinę tikėjimo realybę, o ne išorinius absoliutus. Bleikas sakė: „Visos dievybės gyvena žmogaus sieloje“. Jo darbai atskleidžia ypatingą patirtį, įvairiapusę ir dinamišką. Būtent tokia patirtis pirmiausia domina Naujojo amžiaus mąstytojus.

Visi šie mąstytojai — Bėmė, Svedenborgas ir Bleikas — veikė transcendentalistų pažiūras. Transcendentalistai — grupė Amerikos intelektualų, tarp jų Ralfas Emersonas bei Henris Toro. Jie susibūrė 1836 m. tyrinėti kvakerių ir puritonų tradicijų, studijuoti graikų ir vokiečių filosofų raštų bei Rytų religijų. Jų filosofinėms pažiūroms būdingas vidinių prasmių ieškojimas.

Naujojo amžiaus mąstysenos ištakų galima aptikti ir kitų autorių darbuose. Viljamas Džeimsas, Jelena Blavatskaja, Arturas Kestleris, Rudolfas Šteineris taip pat laikomi Naujojo amžiaus mąstysenos pirmtakais. Tačiau tikrasis šio judėjimo pradininkas yra seras Džordžas Treveljanas, įkūręs specialų fondą (Wrekin Trust) ekstrasensų, mistikų ir filosofų idėjoms remti. Naujojo amžiaus idėjas gerai išreiškia 1984 m. parašyti Treveljano žodžiai:

Atėjo permainų metas. To niekas nepaneigs. Tai reiškia, jog žlunga ir virsta dulkėmis daugelis mums gerai žinomų dalykų, tačiau kartu prasiveržia ir naūja ... Didžioji mūsų laikų viltis — kad dieviškosios išminties ir galybės vandenynas nuplaus mūsų planetą. Man rodos, būtent tokių rezultatų žada holistinis (visuminis — *vert.*) *pasaulio supratimas. Juk ne tik mūsų planeta, kurios neatskiriama dalis esame mes, žmonės, bet ir visas Saulės sistemos makrokosmas yra viena gyva organinė visuma.*

Faindhornas ir Glastonberis

Naujojo amžiaus sąjūdžiai reiškiasi labai įvairiomis formomis, kurias nulemia skirtingi jų dalyvių tikslai ir asmenybės, įvairių kultūrų bendruomenės. Didžiojoje Britanijoje sėkmingiausiai veikianti Naujojo amžiaus grupė yra Faindhorno bendruomenė. 1962 m. ją įkūrė Piteris ir Eilina Kedžiai kartu su Dorote Maklin.

Šie trys žmonės tvirtino esą vadovaujami dvasių. Kartą atostogaudami Škotijoje jie pabandė užsiauginti daržovių ir pastebėjo, kad bendraujant su gamtos dvasiomis (*devais*) net labai skurdžioje dirvoje daržovės užauga nepaprastai didelės. O ta žemė taip stokojo maistingųjų medžiagų, kad joje prastai augo net žolė! Ši istorija pasklido, reporteriai užtvindė laikraščius smėlyje išaugintų keturiasdešimties svarų kopūstų fotografijomis. Apie tai galite pasiskaityti Polo Hokeno „Faindhorno stebukle“ (1976 m.).

Deividas Spengleris taip komentuoja Faindhorno stebuklą knygoje „Šventumo atgimimas“ (1984 m.):

Visa paslaptis — tai mistinis ryšys, kurį Kedžiai, o ypač Dorotė Maklin užmezgė su neregimomis kūrybinėmis gamtos galiomis; dvasios jiems patarė, kaip geriausia prižiūrėti daržą, tačiau ne vien tai, — jie sužinojo, kaip ugdyti savo pačių dvasingumą, stiprinti meilės, kūrybiško bendradarbiavimo ryšius.

Kitas Naujojo amžiaus centras yra Glastonberis. Senovinė legenda sako, jog karalius Artūras buvo palaidotas Avalono saloje. XV a. seras Tomas Meloris nustatė, jog ši vieta ir buvo Glastonberis, kur 1191 m. vienuoliai radę Artūro ir Gvineverės kapus. Toliau rutuliojantis karaliaus Artūro legendai, svarbiausiu motyvu tapo šventojo Gralio ieškojimas. Gralis — tai taurė, iš kurios per Paskutinę vakarienę gėręs Jėzus Kristus. Tikima, jog šventąjį Gralį iš Palestinos į Britaniją atgabenęs Juozapas Arimatietis — tas pats, kuris palaidojo Jėzų sau išsikaldintame kapo rūsyje. Šventąjį Gralį Juozapas paslėpęs netoli Glastonberio. Šventojo Gralio mitas turėjo įtakos daugeliui spiritistų bei okultistų grupių. O Glastonberis tapo Naujojo amžiaus piligrimų dažniausiai lankoma vieta.

Iš ko pažįstame Naująjį amžių

Labai sunku nurodyti vieną kurį Naujojo amžiaus požymį, nes šie sąjūdžiai be galo įvairialypiai. Deividas Spengleris išskyrė keturis Naujojo amžiaus suvokimo ir analizės lygmenis.

VARTOTOJIŠKAS LYGMUO — tai paviršutiniškas domėjimasis, Naujojo amžiaus spaudos skaitymas, Naujojo amžiaus stiliaus apavas ar drabužiai.

ROMANTIŠKAS ŽAVĖJIMASIS. Apie šį lygmenį kalbama tada, kai individai arba jų grupės per okultinę ir ekstrasensinę veiklą realizuoja savo galias ir vaizduotėje patiria įvairių nuotykių. „Individo valia ir kūrybinės galios dažniausiai pajungiamos kokiam nors stipriam lyderiui arba ypatingam tikslui.“

Naujojo amžiaus mąstysenai didelę įtaką padarė Amerikos indėnų tikėjimai. Jiems būdingas glaudus ryšys su gamta, – svarbu gyventi kartu su žeme, o ne ją išnaudoti.

NAUJOJO AMŽIAUS KAIP KAITOS SIMBOLIO SUVOKIMAS. Šiuo atveju pabrėžiami paradigmos pokyčiai arba keliama visiškos transformacijos idėja. Tai populiariausia Naujojo amžiaus publikacijų mintis. Naujasis amžius suprantamas kaip naujų socialinių, ekonominių, technologinių vertybių visuma.

NAUJASIS AMŽIUS KAIP ŠVENTUMO ĮSIKŪNIJIMAS. Deivido Spenglerio nuomone, tai yra svarbiausias dalykas. Naujasis amžius yra dvasios reiškinys, naujos sąmonės gimimas, naujo suvokimo, naujos gyvenimo patirties atsivėrimas. Jo žodžiais tariant, „šis ketvirtasis lygmuo susijęs su šventumo patirties, sudarančios Naujojo amžiaus kultūros šerdį, atskleidimu, įvardijimu, jos esmės tyrimu. Tai nėra grynai religinis tyrimas, nes šventumo patirtis nėra vien religinė. Ji kartu ir intelektualinė, meninė, emocinė, fizinė... Man šis naujas šventumo įvardijimas kaip tik ir yra pats svarbiausias Naujojo amžiaus elementas... Tai naujas požiūris į visatą, Dievo sąvokos ribų išplėtimas, kitoks pačios dieviškumo prigimties suvokimas... Tarsi žvelgdami į daiktus, žmones, savo gyvenimo įvykius sakytume: jūs esate šventi. Per jus ir su jumis aš galiu atrasti tuos sakramentinius ryšius, kurie iš naujo susietų mane su visa kūrinija“.

Toks šventumo ir materialumo susiliejimas būdingas Bakminsterio Fulerio eilėraščiui, kuriame Dievas suvokiamas kaip procesas.

Nes Dievas, aš manau,
yra veiksmažodis,
o ne daiktavardis,
tikrinis ar bendrinis;
tvarkos kūrimas,
o ne stichiškumas;
gyva meilė,
o ne jos abstrakcija.

Šiuolaikiniai druidai švenčia vasaros saulėgrįžą Stounhendže, atlikdami senovines keltų apeigas. Daugelis žmonių mūsų laikais siekia atgaivinti senovės tikėjimų dvasią, priartinančią mus prie gamtos, žadinančią mūsų jausmus, o ne vien intelektą.

Taip, Dievas — tai veiksmažodis,
veikiamosios rūšies,
reiškiantis visatos pertvarkymą
pagal harmonijos dėsnius,
išsivadavimą iš nežaboto
energijos chaoso.

Ką gi tiki Naujojo amžiaus sąjūdžių dalyviai? Nors šie sąjūdžiai labai nevienalyčiai, tačiau jų Dievo, visatos ir tikrovės samprata iš esmės gana vienoda. Jų dėmesio centre yra žmogus, kurio sieloje skleidžiasi ir Dievas, ir visata. Visa, kas egzistuoja, turi dvasingąjį pradą. Naujojo amžiaus mąstytojai visiškai įsitikinę, jog esminis visatos bruožas yra jos vienovė.

Tokios pažiūros sieja Naujojo amžiaus mąstyseną su įvairiais senoviniais tikėjimais ir dvasiniais sąjūdžiais. Vieni jų yra pagoniški, kiti jau turi susiklosčiusią savo filosofiją.

Vienas iš tokių tikėjimų yra *animizmas*. Tai pirmykštis tikėjimas, kad visa gamta yra gyva. Tos gyvybės šaltinis — dvasios ir dievybės, gyvenančios kalnuose, medžiuose ir versmėse. Naujojo amžiaus mąstysena remiasi ir *gnosticizmu*. Šiuo vardu vadinama ankstyvosios krikščionybės laikais susiformavusi religinė filosofinė srovė. Krikščionių bažnyčia gnosticizmą pasmerkė kaip ereziją. Gnostikai siekė slaptojo dvasinio pažinimo, studijuodami astrologiją ir vadinamąsias slaptąsias Jėzaus doktrinas. Jų įsitikinimu, žmogų tegali išgelbėti tiktai šis slaptasis pažinimas, o ne tikėjimas Kristumi ar doras gyvenimas. Gnostikai buvo dualistai ta prasme, kad atskyrė dvasią (gėrį) nuo materijos (blogio).

Naujasis amžius patyrė ir *teosofijos* poveikį. Teosofija yra graikiškas žodis, reiškiantis „dieviškąją išmintį" (gr. *theos* — „dievas" + *sophia* — „išmintis"). Jau pats pavadinimas rodo, kad teosofija yra susijusi su mistiniu Dievo pažinimu. 1875 m. J. Blavatskaja ir pulkininkas H.Olkotas įkūrė Teosofijos draugiją. Jos tikslas — lyginamosios religijų studijos, siekiant sukurti universalią etiką ir ugdyti slaptąsias žmogaus sielos galias. Teosofų mokymas apie visuomenę turi ezoterinio budizmo ir indų misticizmo bruožų.

Hermetizmas

Tai magijos doktrinos, daugiausia graikiškos kilmės, bet turinčios ir krikščioniškojo misticizmo elementų. Dažnai minimos ikikrikščioniškosios dievybės, pavyzdžiui, Totas ir Izidė, prisimenamos senovinės gydymo technikos. Svarbiausioji hermetizmo figūra — Hermis Trismegistas (senovės egiptiečių dievo Toto atitikmuo helenistiniais laikais), dievų raštininkas, išradęs raštą ir menus. Hermetikų raštus labai vertino K. G. Jungas: jo paties darbuose daug vietos skiriama mitams.

Hermetikų palikimą išsaugojo gnostikai ir kabalistai (senovės žydų magiškosios ir mistinės literatūros autoriai, kurių darbus apie 1280 m. apibendrino Ispanijos žydas Mozė ben Šemtobas). Hermetikų raštais iš naujo susidomėta renesanso laikais.

Pagalvokite

1. Kas yra paradigmos pasikeitimas? Pateikite pavyzdžių iš istorijos. Kaip manote, ar paskutinis XX a. dešimtmetis yra paradigmos keitimosi laikotarpis? Apsvarstykite tai grupėje ar klasėje.

2. Ar permainos yra geras dalykas? Jei manote, kad taip, pateikite bent tris argumentus. Jei turite abejonių, pasakykite jas.

3. Ką žinote apie Naujojo amžiaus sąjūdžius? Pasiremdami visos savo grupės ar klasės žiniomis, nustatykite, kokiais tikėjimais bei doktrinomis grindžiama Naujojo amžiaus mąstysena.

Naujojo amžiaus mąstysenos ištakos

- Astrologija
- Keltų druidizmas
- Gnosticizmas (I–III a.)
- Indų vedos (XVIII–XII a. pr. Kr.)
- Hermetizmas (ezoterizmas)
- Karaliaus Artūro legendos
- Viduramžių alchemija
- Žydų kabala (užrašyta 1280 m.)
- Amerikos indėnų tikėjimai
- Jakobas Bėmė, mistikas (1575–1624 m.)
- Emanuelis Svedenborgas, okultistas (1688–1772 m.)
- Viljamas Bleikas, poetas ir dailininkas (1757–1827 m.)
- Karlas Gustavas Jungas, psichoanalitikas (1875–1961 m.)
- Amerikos transcendentalistai, rašytojai ir filosofai (grupė susibūrė 1836 m.)
- Jelena Blavatskaja, okultistė (1831–1891 m.)
- Viljamas Džeimsas, filosofas (1842–1910 m.)
- Rudolfas Šteineris, okultistas ir edukologas (1861–1925 m.)
- Arturas Kestleris, rašytojas ir filosofas (1905–1983 m.)
- Marilinos Ferguson „Vandenio slėpinys“ (1981 m.)
- Džordžo Treveljano fondas Wrekin Trust
- Faindhorno bendruomenė
- Glastonberio festivaliai
- Džeimso Lavloko Gajos hipotezė
- Abrahamas Maslou, psichologas ir filosofas (1908–1970 m.)
- Karlas Rodžersas, psichologas (1902–1987 m.)

RACIONALIOJI MOKSLINĖ MĄSTYSENA

PARADIGMOS PASIKEITIMAS

NAUJOJO AMŽIAUS MĄSTYSENA

Aš save myliu. Nesu koks pasipūtėlis savimyla, o tiktai geras savo paties draugas. Mėgstu daryti tai, kas man teikia malonumo... Mes visi gyvename vadovaudamiesi tam tikra filosofija. Užuot laukę rytojaus, stengiamės savo svajones įgyvendinti šiandien pat. Bet jei nori savimi pasirūpinti, privalai gerai save pažinti... Tik pažindamas save gali atskleisti tokių savybių, kurios tau suteiks pasitenkinimo. Pagalvokite apie tai.

Taip rašė 1975 m. vienas iš laikraščio „New York Times" žurnalistų. O štai ką 1961 m. yra pasakęs seras Džulianas Hakslis:

Būtų neblogai, jeigu jau netolimoje ateityje susiformuotų nauja religija... Užuot skiepijusi antgamtinių jėgų kultą, ji garbins žmogaus genialumą, atsiskleidžiantį per meną ir meilę, intelekto galią bei įkvėpimo žavesį.

Naujojo amžiaus psichologija stengiasi atskleisti žmoguje slypinčias galias. Ji tiria fizines, psichologines, dvasines žmogaus prigimties galimybes. Todėl ji ir vadinama *naujuoju humanizmu*. Marilina Ferguson savo garsiojoje knygoje „Vandenio slėpinys" (1981 m.) rašė:

Karlas Rodžersas aprašė besiformuojantį naująjį žmogų; Lujis Mamfordas — naująją asmenybę, kalbėdamas apie tą amžių, kuriam išaušus renesansas atrodys tarsi negyvo vaisiaus gimimas...

Edukologas Džonas Holtas ragino ugdyti „iš esmės naujo tipo asmenybę". Mitologijos tyrinėtojas Džozefas Kempbelas tikino, jog vienintelė prasminga mūsų laikų galimybė — „dvasiškai artimų vyrų ir moterų laisva bendrija... ne saujelė, bet tūkstančiai, dešimtys tūkstančių herojų, kurie sukurs ateities žmonijos viziją".

Humanizmas yra pasaulėžiūra, į pirmą vietą keliantí žmogaus galias ir žmonijos laimėjimus. Šiuolaikinis humanizmas atmeta tradicinį tikėjimą įasmenintu Dievu, o išaukština tikėjimą žmogaus prigimtimi. Humanistinei psichologijai labiausiai rūpi žmogaus asmenybė, jo vidinis Aš. Ji prieštarauja biheivioristų determinizmui ir atmeta froidizmą, nes optimistiškai vertina žmogaus sugebėjimą keisti tiek save patį, tiek visuomenę. Humanistinė psichologija vadinama asmenybės psichologija, arba personalizmu. Ji siekia suaktyvinti individo Aš ir tiria asmenybę kaip visumą. Paulis Vicas rašė:

Psichologija, būtent pasaulietiškasis humanizmas, tapo religija, kurios pagrindas — asmenybės garbinimas.

Asmenybės teorijos

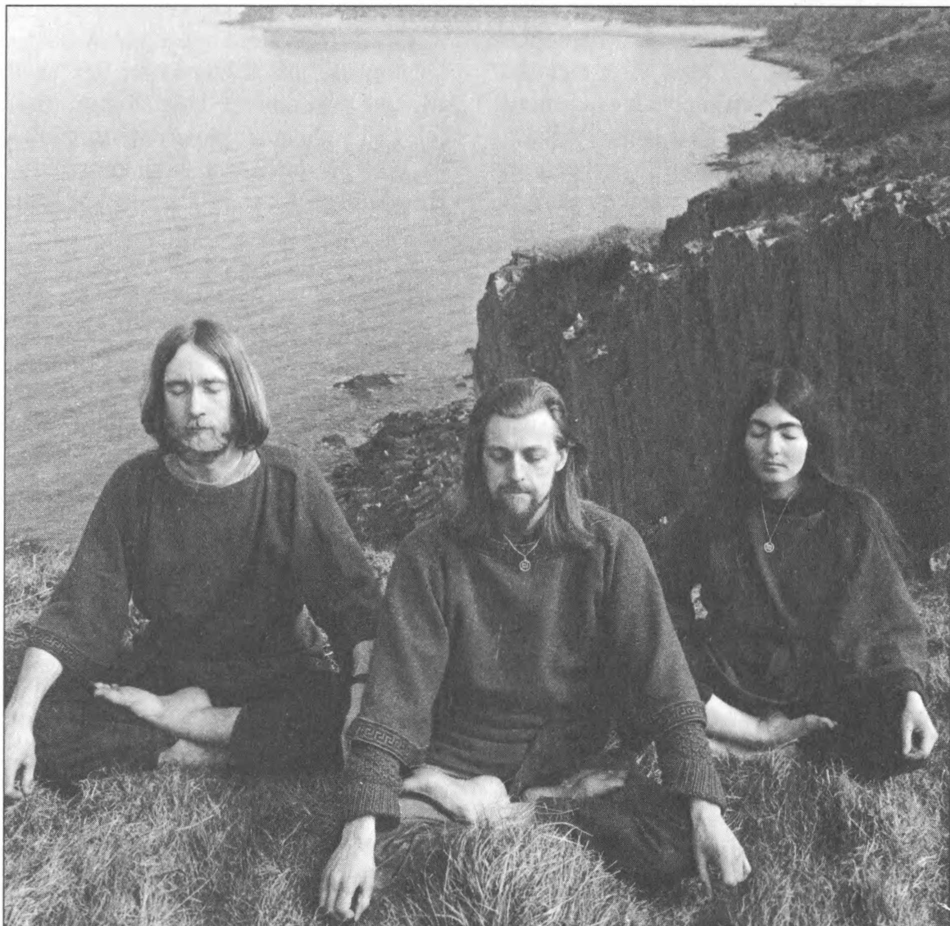
Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje asmenybės teorijos labai išpopuliarėjo, ypač Amerikoje. Jos plito įvairiais būdais.

KNYGOS BESTSELERIAI. 1964 m. parduota trys milijonai Eriko Berno knygos „Žmonių žaidimai" egzempliorių. Jo asmenybės teorija vadinama transakcine analize. Tai terapija, kurios paskirtis — padėti žmogui tapti nepriklausomam. Autorius pabrėžia, jog ta nepriklausomybė pareina nuo žmogaus prigimties savaimingumo, artimo bendravimo su kitais žmonėmis, stipraus realybės jausmo. Tomo Hario 1968 m. bestseleris „Man gerai — tau gerai" — dar viena transakcinės analizės knyga, nagrinėjanti trijų Aš lygmenų — senelio, tėvo ir vaiko — santykį. Kiti autoriai daugiau dėmesio skiria verslo sėkmės problemai, duoda patarimų, kaip išlošti gyvenimo varžybose. Jų šūkis — „Tu esi gimęs laimėti!"

ERHARDO MOKOMĄJĮ SEMINARĄ Verneris Erhardas įkūrė 1971 m. Dabar ši intensyvių psichologinių pratybų sistema tapo daugiamilijonines pajamas duodančiu verslu. Mokymas tiesiogiai susijęs su seminaro steigėjo pažiūromis ir asmenybe. Svarbiausias jo tikslas — išmokyti žmones išsiugdyti sugebėjimą *patirti* gyvenimo džiaugsmą. Taigi svarbiausia čia yra žodis „patirtis", vidinis tikrovės išgyvenimas.

„Psichologija, būtent pasaulietiškasis humanizmas, tapo religija, kurios pagrindas — asmenybės garbinimas."

Paulis Vicas

Jogos meditacijos techniką sukūrė induistai. Naujojo amžiaus mąstysena perėmė daugelį rytietiškojo dvasingumo formų, kurios pasitelkiamos asmens vidinėms galioms atskleisti.

ASMENYBĖS SAVIRAIŠKA IR SEKSAS. Seksualinė patirtis yra vienas svarbiausių asmenybės raiškos būdų. Asmenybės teorijos skatina šią patirtį plėsti. Didelio populiarumo (Vakarų šalyse — *red.*) susilaukė tokios knygos, kaip „Atviroji santuoka" ir „Grupinio sekso vadovas".

ESALENO INSTITUTAS įkurtas 1962 m. Big Siūre, Kalifornijoje. Jį įkūrė Maiklas Merfis ir Ričardas Praisas. Tai žmogaus vidinių galių tyrimo centras. Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje čia gimė daug naujų idėjų, sukurta asmenybės ugdymo metodikų. Su institutu bendradarbiavo Karlas Rodžersas, Abrahamas Maslou, Fricas Perlsas, Aldas Hakslis ir daugelis kitų psichologų. Dabar čia dirba maždaug šimtas žmonių. Esaleno institutas ir toliau nepraranda populiarumo, organizuodamas paskaitas, konferencijas ir seminarus žmogaus vidinių galių ugdymo temomis.

Abrahamas Maslou
Gimė 1908 m. Niujorke, buvo Rusijos žydo emigranto sūnus. Dėstė psichologiją Bruklino koledže ir Brendizyje. Svarbiausi Maslou darbai skirti ypatingų *aukščiausiųjų išgyvenimų* ir aktualizavimosi problemoms. Jie turėjo didžiulį poveikį žmogaus vidinių galių tyrimams. Skirtingai nuo daugelio to meto psichologų, Maslou netyrė neurozių ir psichikos sutrikimų. Užtat jį labai domino individo aktualizavimasis, psichinė sveikata, pilnaverčiai žmonės, kuriems pavyko sėkmin-

gai realizuoti savo galias.

Knygoje „Būties psichologijos link“ (1968 m.) Maslou rašė, kad žmogui būdinga tam tikra poreikių hierarchija: nuo *žemesniųjų* poreikių (maisto, miego, šilumos, pastogės) pereinama prie *aukštesniųjų* (priklausymo, draugystės, pripažinimo) ir *aukščiausiųjų* (žmogiškosios pilnatvės, vientisos vertybių sistemos, estetinių gyvenimo dimensijų). Jis apibūdino *sveiką* asmenybės *augimą* kaip jos „vidinių galių aktualizavimąsi, gabumų ir talentų atsiskleidimą, kaip žmogiškosios misijos (paskirties, pašaukimo, lemties) įvykdymą, nuolat gilėjantį savo sudėtingos prigimties pažinimą ir susitaikymą su ja“. Sveikas augimas priklauso ir nuo elgesio savaimingumo, tobulesnio tikrovės suvokimo, priešinimosi kultūros varžymams.

Ypatingai sąmonė nušvinta kulminacinių potyrių — meilės, susižavėjimo nuostabia muzika, įkvėpimo — akimirkomis. Kulminaciniai potyriai gali labai daug duoti asmenybės aktualizavimuisi, nors tik nedaugelis jais tinkamai pasinaudoja.

Maslou teigė, jog asmenybės raida yra dinamiška. Visi jo darbai — tai atsakymas į klausimą „Kodėl vieni žmonės tobulėja, o kiti — ne?“ Jis atmetė froidistinį požiūrį į žmogaus prigimtį, nebuvo pesimistas, nors nebuvo ir toks didelis optimistas kaip kai kurie radikalesni vystymosi psichologijos atstovai. Maslou pripažino, kad asmenybės raidoje gali pasitaikyti įvairių kliūčių, tačiau tikėjo, jog didelė tobulėjimo paskata gali būti ir tokie „ypatingi išgyvenimai, kaip tragedijos, mirtys, traumos, atsivertimai, netikėti praregėjimai, priverčiantys keisti požiūrį į gyvenimą“.

Karlas Rodžersas

Vienas žymiausių humanistinės psichologijos atstovų Karlas Rodžersas gimė Amerikoje 1902 m., tuo metu, kai itin svarbiu dalyku laikyta kiekvieno asmens teisė pasirinkti. Jis buvo auklėjamas religingoje šeimoje, kurios įsitikinimai gerokai skyrėsi nuo kaimynų pažiūrų bei papročių. Viena motinos mėgstamiausių Biblijos vietų — „išeik iš jų tarpo ir būk atsiskyręs“.

Rodžersas rašė, kad būdamas paauglys jautėsi esąs visiškai nepajėgus pritapti prie žmonių. 1919 m. jis įstojo į Viskonsino universitetą studijuoti žemės ūkio mokslų. Ten susipažino su liberaliojo protestantizmo humanistinėmis idėjomis ir greitai pasijuto „pranokęs“ savo tėvų pažiūras. Jis metė žemės ūkio studijas ir atsidėjo istorijai, norėdamas pasiruošti „religijos darbininko“ gyvenimui. Būtent šiuo laikotarpiu jis parašė esė apie Liuterį. Ją baigė posakiu, kuriam buvo lemta tapti jo viso gyvenimo gaire: „Tikrai pasitikėti tegalima tik savo paties patirtimi“. Rodžersas tęsė šias studijas, kol pagaliau ėmėsi psichologijos. Įgijęs psichologo kvalifikaciją, dirbo Kovos prieš žiaurų elgesį su vaikais draugijos Vaiko tyrimų departamente. Kaip tik čia jis ėmė tolti nuo gerai išmokto pagrindinio psichologinio konsultavimo metodo, kai pokalbio situaciją valdo psichologas.

Rodžersas tapo nedirektyvinės terapijos pradininku. Šio metodo dėmesio centras — paciento, tiriamojo asmenybė. Jis išmoko „pasitikėti pacientu, leisti šiam keisti psichologinio konsultavimo proceso kryptį“. Viena Rodžerso publikacijų vadinasi „Psichologinis konsultavimas ir psichoterapija“ (1942 m.). Tai nedirektyvinio konsultavimo įvadas: jame gydymo procesas laikomas artėjimu į asmenybės autonomiją. Knygoje „Kaip tapti asmenybe“ (1961 m.) analizuojami psichologo konsultanto ir paciento, tėvo ir vaiko, mokytojo ir mokinio santykiai kaip lemiamas asmenybės raidos veiksnys. Rodžersas rašė:

Pirmaisiais profesinės karjeros metais aš savęs klausdavau: kaip man išgydyti arba pakeisti šį asmenį? Dabar tą patį klausimą suformuluočiau kitaip: kaip man sukurti tokį santykį, kuris padėtų šiam žmogui ugdyti savo asmenybę?

Rodžerso metodui suprasti labai svarbi

Paauglys aptaria su psichologe savo asmens problemas. Per pastaruosius kelis dešimtmečius psichologinio konsultavimo centruose sukurta įvairių konsultavimo metodikų. Psichologinio konsultavimo tikslas – padėti žmogui rasti savąjį kelią, įveikti vidines kliūtis.

pozityvaus požiūrio ir empatijos (įsijautimo į kito asmens emocinę būseną) idėja. Kai žmogus priimamas toks, koks jis iš tikrųjų yra, ir tikima jo sugebėjimu keistis, užsimezga ypatingas psichologo ir paciento ryšys, skatinantis ir padedantis keistis pastarojo asmenybei.

Asmenybės teorijų kritika

Populiariųjų knygų autorius, asmenybės teorijų ir humanistinės psichologijos kūrėjus neretai kritikuoja įvairių sričių specialistai — biologai, kitų gamtos mokslų atstovai, filosofai, krikščionių mąstytojai.

Asmenybės teorijos atmetamos kaip grįžimas prie perdėm racionalistinių, optimistinių ir paviršutiniškų interpretacijų, būdingų XVIII ir XIX amžiui. Kai kas piktinasi, kad neatsižvelgiama į Froido darbus, atvėrusius nesąmoninguosius, iracionaliuosius žmogaus prigimties aspektus, tokius kaip sadizmas ir griovimo aistra.

Ar žmogus iš prigimties tiktai geras? Humanistinės psichologijos populiarintojai, išplatinę milijonus knygų, ypač pabrėžia žmogaus prigimties gerumą. Ar jie teisūs? Ar žmogus gali save objektyviai įvertinti? Galbūt žmogaus asmenybė susideda iš daugelio klodų, neretai priešingų vienas kitam?

Svarbiausias klausimas yra toks: kas yra tas *tikrasis*, arba *autentiškasis*, žmogaus Aš? Kaip mes įžvelgiame asmenybės vidines galias? Ar asmenybė iš tiesų yra visuomenės produktas? O gal tik biologinis vienetas?

Asmenybės saviraiškos teorijos yra tarytum savotiškas religijos pakaitalas. Jos perdėm subanalina gyvenimą, skelbdamos, kad kentėjimas esąs neprasmingas. Kentėjimą sukeliančios žmonių klaidos, kurių galėtume išvengti, jeigu išmoktume valdyti aplinką arba aktualizuoti savąjį Aš.

Ką jūs apie tai manote? Ar asmenybė iš tikrųjų gali taip labai keistis? Ar ji gali pati įprasminti gyvenimą? O gal tai tik iliuzija?

Pagalvokite

1. Vienas svarbiausių asmenybės raiškos būdų – įgyti įvairiopos seksualinės patirties. Kokių problemų šis požiūris kelia religingiems ir kokių – nereligingiems žmonėms?

2. Abrahamas Maslou nustatė *žmogiškųjų poreikių hierarchiją*: jeigu norime aktualizuotis kaip asmenybės, privalome savo poreikius tenkinti būtent tokia tvarka. Pabandykite šią teoriją pritaikyti savo grupei. Jeigu Maslou pažiūroms visiškai pritartumėt ir jų laikytumėtės, tai kaip turėtų pasikeisti grupės narių santykiai?

3. Ar žmogus iš prigimties yra geras? Apsvarstykite šią problemą savo klasėje.

Ar toli mes, žmonės, esame pažengę? Kaip mes mąstome patys save? Kiek sąmoningas mūsų tikėjimas ar netikėjimas Dievu? Kas apskritai yra žmogus?

Šioje knygoje mes pabandėme atskleisti svarbiausius įvairių laikų mąstysenos bruožus.

- Po Koperniko, Keplerio ir Galilėjaus atradimų žmonija jau nebemano esanti visatos centras. Pripažįstamas pasaulio materialumas.
- Dekartui protas atrodo tikresnis už materiją. Mes mąstome, vadinasi, egzistuojame.
- Niutonas pasaulį ir žmogų padaro pavaldžius judėjimo ir traukos dėsniams. Žmogus suprantamas mechanistiškai — kaip beprasmė materijos sankaupa, judanti laike ir erdvėje.
- Determinizmas pats save įtikina, kad jam pagaliau pavyko apibrėžti žmogaus prigimtį. Kiekviena fizinė sistema paklūsta griežtiems dėsniams. Objektyvus stebėjimas atmeta subjektyvią patirtį kaip visiškai nereikšmingą tikrovės reiškinių priežastingumui atskleisti.
- Naujasis amžius atgaivina susidomėjimą asmenybe, subjektyvumu, žmogaus vidiniu pasauliu: žmogus vėl laikomas dvasingu.

Visas tas pažiūras ir idėjas apžvelgėme teoriškai, bet jos veikia ir kasdienę mūsų būtį. Pavyzdžiui, pagalvokite apie savo mokyklos gyvenimą, apie kaimynų tarpusavio santykius. Kokios filosofijos jus moko jūsų mokykla? Kaip ta filosofija veikia jūsų gyvenimą?

Didžiojoje Britanijoje filosofija nėra įtraukta į valstybinę mokymo programą. Jau iš to galima spręsti, kaip ten vertinamos tam tikros mąstymo formos. Kituose Europos kraštuose, pavyzdžiui, Prancūzijoje, filosofija laikoma itin svarbia disciplina. Norvegijoje šešių mėnesių filosofijos kursas yra privalomas visiems universitetų pirmakursiams.

Tad kokios gi filosofijos moko mokykla, kurios tvarkaraštyje nėra filosofijos kaip mokomojo dalyko? Valandėlę pasvarstykite ir pabandykite filosofiškai įvertinti savo šalies mokymo sistemą. Pagalvokite apie tokius dalykus: ar jūsų darbavietėje arba mokykloje pirmiausia vertinamas žmogaus protas? O gal žmogus laikomas tiktai mašina? Ar laikomasi požiūrio, jog žmogaus prigimtį atskleidžia žinios? O koks vaidmuo skiriamas patirčiai?

Tos nuostatos veikiausiai nėra atsitiktinės, jos pagrįstos tam tikromis filosofinėmis pažiūromis. Tad kokį filosofinį požiūrį į žmogų ir gyvenimą stengiamasi perteikti? Kokie mokomieji dalykai jūsų mokykloje ypač išskiriami, laikomi svarbesniais už visus kitus? Kur jūsų darbavietėje sutelkti geriausi darbuotojai? Kam skiriamos didžiausios lėšos? Įvertinę atsakymus į šiuos klausimus, padarykite išvadą, kaip suprantamas žmogus. Ko reikia, kad jis taptų išsilavinęs? Daug proto pratybų? Sistemingos kūno mankštos? Religinio bei dvasinio ugdymo?

Kas nusprendžia, kam ir kodėl teikti pirmenybę? Koks yra jūsų šalyje bendras ugdymo kultūros lygmuo?

Mokyklinės programos potekstė

Kiekviena mokykla turi mokymo programą. Kai kurie edukologai pasakytų, jog kiekviena mokykla dar turi ir savo slaptąją programą — ją sudaro ne tiek mokymo turinys, kiek mokymo proceso ypatybės. Jas galėtų apibūdinti atsakymai, pavyzdžiui, į tokius klausimus:

- Ko mokoma, kai mokykla reikalauja vilkėti uniformą?
- Ko mokoma, kai draudžiama kreiptis į mokytoją vardu?
- Prie ko pratinama, kai mokiniai sėdi suoluose po vieną?
- Ko mokoma, kai per pamokas daugiausia kalba mokytojai, o mokiniai beveik visą laiką tyli?

- Kai vertinant mokinio žinias net nepasiteiraujama jo nuomonės, kas tuo parodoma?

Svarbu ne tik *ko* mokome, bet ir *kaip* mokome. Jau pats mokymo būdas išreiškia tam tikrą su pasauliu ir su jumis pačiais susijusią filosofiją. Mokydamiesi filosofijos iš šios knygos, taip pat neišvengėte potekstėje slypinčių pažiūrų ir vertybių poveikio. Klodas Levi–Strosas knygoje „Nykstantis pasaulis" (1961 m.) aprašė intelektualinius modelius, būdingus jo paties prancūziškajam išsilavinimui:

Tada aš pradėjau mokytis, kaip reikėtų spręsti bet kokią problemą — tiek sudėtingą, tiek paprastą. Metodas juk niekad nesikeičia. Pirmiausia apibrėžiate tradicinius „du požiūrius" į jūsų problemą. Tada sveiko proto argumentais stengiatės pagrįsti pirmąjį požiūrį, — tik tam, kad jį paneigtumėte remdamiesi antruoju. Pagaliau atmetate juos abu, pasitelkdami dar trečią aiškinimą, kuris abu pirmuosius požiūrius parodo esant vienodai nepamatuotus. Tam tikri žodiniai manevrai jums leidžia pasitelkti tradicinę antitezę; du jos nariai — tai vienas kitą papildantys tos pačios realybės aspektai: dvasia ir materija, forma ir turinys, tikrovė ir jos regimosios apraiškos, esinys ir būtis, tęstinumas ir nutrūkstamumas, ir taip toliau. Netrukus šios pratybos tampa grynu tuščiažodžiavimu, mąstymas užleidžia vietą įmantriam žodžių žaismui... Penkeri metai Sorbonoje, be šios proto gimnastikos, ne kažin ko daugiau ir teišmokė.

Kokį kelią jūs kaip asmenybė norėtumėte rinktis? Kaip jūsų pasirinkimą vertina mokykla? Kokius mąstymo ir elgesio modelius skiepija dabartinė ugdymo kultūra? Kokia mokymosi prasmė?

Mokymas ugdo mūsų asmenybę. Pedagogikos istorijoje vyravo du priešingi požiūriai (su nedideliais skirtumais):

- Mokymas yra žmogaus ugdymas iš išorės (*tradicinis* požiūris);
- Mokymas yra žmogaus ugdymas iš vidaus (*pažangusis* požiūris).

Tradicinis požiūris grindžiamas tuo, kad ugdymas yra natūraliųjų, gamtinių žmogaus prigimties savybių pakeitimas. Jų vietoje diegiami išoriniai elgesio standartai, dorovės normos, taisyklės. Svarbiausias tikslas — parengti jauną žmogų atlikti subrendusio piliečio priedermes ir išmokyti siekti gyvenime sėkmės. Mokomoji medžiaga daugiausia susijusi su praeitimi, o mokinį pasiekia išorės kanalais — per vadovėlius ir mokytojus, kurie perteikia žinias bei įgūdžius.

Pažangiojo požūrio šalininkai mano, kad toks modelis mokiniams primetamas iš šalies. Džonas Diujis 1938 m. taip apibūdino *pažangųjį* ugdymą:

Visiškai priešingas spaudimui iš šalies yra individualybės saviraiškos ugdymo metodas; išoriškai drausmei priešpriešinama laisva veikla, mokymuisi iš knygų ir mokytojų — mokymasis iš patirties... statiškus mokomuosius tikslus ir medžiagą pakeičia pažintis su nuolat kintančiu pasauliu.

Kaita ir pažanga

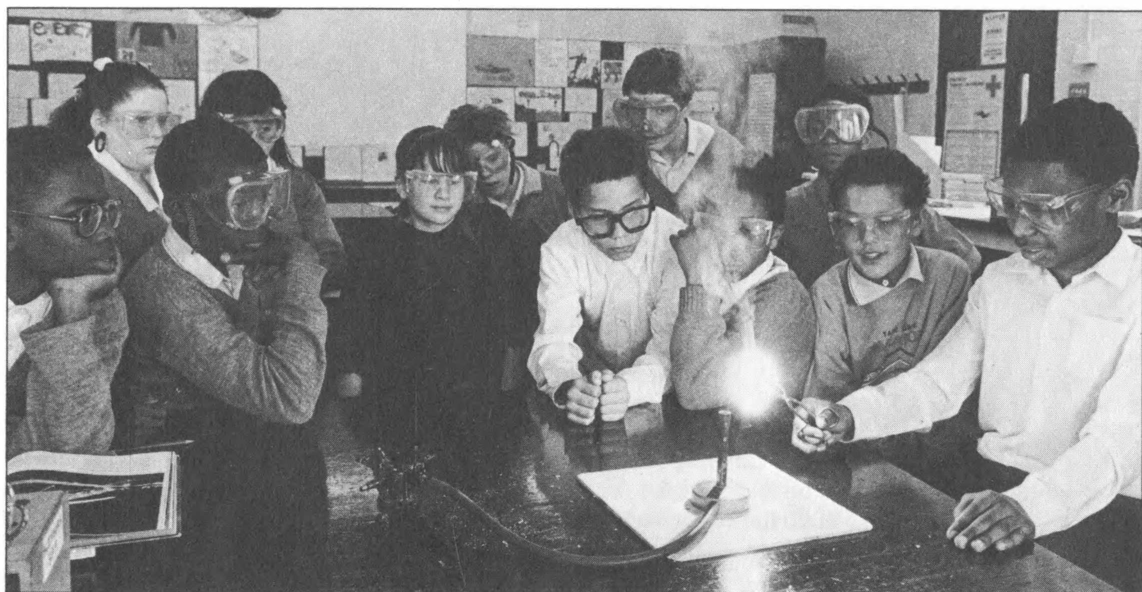
Kai kurie edukologai pasakytų, jog kaitos filosofija yra tinkamiausias šiuolaikinio vakarietiško lavinimo pagrindas.

Ilgus amžius pasaulis be paliovos keitėsi. Alvinas Tofleris knygoje „Ateities šokas" (1970 m.) tvirtina, kad didžiausios permainos įvyko netolimoje praeityje:

Dauguma materialinių gėrybių, kuriomis kasdien naudojamės, sukurta per vienos kartos gyvenimą.

Tai ar galima, atsižvelgiant į tą nepaliaujamą kitimą, kalbėti apie žmonijos pažangą? Ar toli pasistūmėjome spręsdami didžiuosius gyvenimo klausimus? Ar jau išsiaiškinome, koks mūsų gyvenimo tikslas, būties prasmė? Ar sugebame atskirti tikrovę nuo regimybės? Ar jau suvokėme, ką galime pažinti ir ko — ne?

Nuo Herakleito, Platono ir Aristotelio

mus skiria šimtai filosofijos metų. Mes keliavome per renesanso amžių, proto amžių ir Švietimo epochą, o dabar įžengiame į Vandenio amžių. Žmonija sukaupė neįkainojamus minties, pažangos, pažinimo lobius, tačiau ar šiandien jos gyvenimas yra geresnis, prasmingesnis, darnesnis, kūrybingesnis, vaisingesnis, teikiantis daugiau džiaugsmo? Ar priešingai, šiuolaikinis sparčiai kintantis pasaulis išgyvena proto ir dvasios nuosmukį? Ar mūsų pažinimas bent kiek pažengė į priekį?

Pabandykime savarankiškai atsakyti į keletą klausimų.

- Ar mes galime pasakyti, kas yra visata? Ar mokslas mus išmokė pažinti tiesą?
- Ar darnūs mūsų santykiai su visata? Ar Naujasis amžius teikia vilčių, jog kada nors pavyks suvokti tikrovę kaip vientisą visumą?
- Ar pojūčiai teisingai atspindi tikrovę? Ar empirizmas mus vedė tikruoju keliu?
- Ar teisinga tik tai, kas naudinga? Ar pragmatizmas mums atskleidė, kas yra tiesa?
- Ar tiktai protas gali apibrėžti tikrovę? Ar racionalizmas yra tikrasis pažinimo kelias?
- Ar žmogus turi pakankamai vidinių galių, kad įprasmintų tikrovę ir savo gyvenimą? Ar humanizmas yra ateities religija?

O gal tiesa ir tikrovė turi aukštesnę prasmę? Gal tiesa — tai Dievas?

Įsivaizduokime, jog taip ir yra. Ar mes, atsižvelgdami į savo išsilavinimą ir visą kultūrinę aplinką, vis dar galime tikėti Dievą? Ar Dievas atveria ir kitus pasaulėžiūros akiračius, ar užsklendžia mus vienoje pasaulio sampratoje?

Pagalvokite

1. Ką jūs manote apie pažinimo pažangą? Ko buvo pasiekta? Ko nepavyko pasiekti?

2. Visi kartu nupieškite rytojaus pasaulio vaizdą. Kokios vyraus idėjos, tikėjimai, vertybės?

Kokius mąstysenos ir veiklos modelius diegia mokiniams mūsų mokyklos? Ar mokiniai išmoksta savarankiškai mąstyti? Ar jie išeina į gyvenimą gerai suvokdami ką gali? Ugdymo problemos mūsų laikais ne vienoje šalyje tapo karštų diskusijų tema.

Žodynėlis

abolicionizmas (angl. *abolitionism* < lot. *abolitio* — panaikinimas): 1. visuomenės judėjimas, siekiantis panaikinti kurį nors įstatymą; 2. JAV XVIII–XIX a. judėjimas dėl negrų vergovės panaikinimo

absoliutas (lot. *absolutus* — besąlygis, neapibrėžtas): 1. filosofijoje — amžinas, nekintamas pasaulio pagrindas (absoliutinė dvasia, idėja, Dievas); 2. kas savaiminga, nesantykiška, ko niekas nesąlygoja

absoliutus (lot. *absolutus*): 1. besąlygis, neribotas, nesantykinis, nepriklausomas; 2. visiškas, tobulas, pilnas, užbaigtas

agnosticizmas (gr. *agnōstos* — nepažinus) — pažinimo teorijos kryptis, neigianti galimybę pažinti objektyvią tikrovę

aktualizuoti, aktualinti (lot. *actualis* — tikras, realus) — daryti svarbų, aktualų dabarčiai

alchemija (lot. *alchemia*) — medžiagų kitimo tyrimai, kuriais iki XVI a. buvo mėginta paprastus metalus paversti tauriaisiais (auksu, sidabru), pasinaudojant gamtoje nesančia medžiaga — „filosofiniu akmeniu“

anglikonybė (lot. *anglicanus* — anglikonas) — protestantizmo kryptis, susiformavusi XVI a. Anglijoje kaip reformacijos padarinys; Didžiosios Britanijos valstybinė religija

animizmas (lot. *anima* — siela, dvasia) — pirmykštis tikėjimas, kad gyvūnai, augalai, gamtos reiškiniai turi sielą, galinčią daryti poveikį aplinkai, tikėjimas antgamtinėmis dvasiomis

antgamtis — tai, kas yra už materialios gamtos

antropocentrizmas (gr. *anthrōpos* — žmogus + lot. *centrum* < gr. *kentron* — vidurinis taškas): 1. teologinė pažiūra, pasak kurios žmogus yra visatos centras, galutinis jos vystymosi tikslas; 2. pasaulio aiškinimas vien tik žmogaus patyrimo požiūriu

antropomorfinis (*anthrōpos* — žmogus + *morphē* — pavidalas, forma) — žmogaus pavidalo, panašus į žmogų

apokrifai (gr. *apokryphos* — paslėptas) — judėjų ir ankstyvųjų krikščionių raštai, turiniu ir stiliumi artimi Biblijai, bet nepripažinti kanoniniais ir neįtraukti į ją

apologetai (gr. *apologeomai* — ginuosi) — krikščionių rašytojai, II–III a. skelbę krikščionybę ir gynę ją nuo judaizmo ir pagonybės

apologija (gr. *apologia*) — gynimas, užtarimas, išgarbinimas

a posteriori (lot. iš paskesnio) — iš patirties, remiantis patyrimu, faktais

apreiškimas — visa, per ką Dievas įgalino mus pažinti jo būtį, esmę ir veikimą

a priori (lot. iš pat pradžių) — iš anksto, nepažinus faktų; iki patyrimo ir nepriklausomai nuo jo

archetipas (gr. *archē* — pradžia + *typos* — pavyzdys): 1. pirmavaizdis, prototipas; 2. K.G. Jungo psichologijoje — kolektyvinės pasąmonės elementas; 3. pirmykščių tikėjimų vaizdinys, susidaręs tautos kolektyvinėje pasąmonėje

argumentas (lot. *argumentum* — įrodymo pagrindas) — įrodomąją tezę pagrindžiantis teiginys

asmenybė — individo savitumas, reikšmingų pastovių jo savybių (įgimtų ir įgytų) sistema, nusakanti jo vietą kurioje nors bendrijoje

astrologija (gr. *astron* — žvaigždė + *logos* — mokslas) — tikėjimas, kad žvaigždės ir planetos turi įtakos žmonių ir pasaulio likimui bei tuo tikėjimu pagrįstos pranašystės pagal dangaus šviesulių padėtį

ateizmas (pranc. *atheisme* < gr. *a* — prieš + *theos* — dievas) — doktrina arba žmogaus egzistencinė nuostata, nepripažįstanti Dievo

atributas (lot. *attributum* — tai, kas skirta, duota) — esminis arba specifinis daikto, reiškinio požymis arba ženklas

autentiškas (gr. *authentikos*) — atitinkantis tikrąjį, tikras; tai, kas paremta pirmuoju šaltiniu.

autonomija (gr. *autonomia* — nepriklausomybė) — nepriklausomybė, savarankiškumas, teisė pačiam apsispręsti; nepriklausymas nuo išorinių etinių normų, tik nuo savo sąžinės

bažnyčia (sen. slavų *božnica* — maldykla) — kurios nors religijos išpažinėjų aukščiausia suinstitutinta organizacijos forma, turinti pastovią hierarchinę struktūrą, standartizuotą kultą, susistemintą ir dogmatizuotą doktriną

Bažnyčios Tėvai — apibendrintas II–VIII a. Krikščionių bažnyčios veikėjų pavadinimas (iki IV a. — visi vyskupai, vėliau — tik tie Bažnyčios veikėjai, kurių doktrinos pripažintos ortodoksinėmis, o jie patys — šventaisiais)

biheiviorizmas (angl. *behaviour* — elgsena) — XX a. psichologijos kryptis, pagrindiniu psichologijos objektu laikanti žmonių ir gyvūnų elgseną

būtis — abstrakčiausias to, kas egzistuoja, apibūdinimas; objektyviai egzistuojanti tikrovė

chaosas (gr. *chaos)* : 1. sen. graikų mitologijoje — pradinė beribė erdvė ar atvira praraja, iš kurios atsiradęs pasaulis; 2. perkeltine prasme — netvarka, painiava, suirutė

charizma (gr. *charisma* — dovana) — ypatinga Dievo dovana, teikiama individualiam žmogui, bet turinti išganingo tarnavimo bendruomenei aspektą

dedukcija (lot. *deductio* — išvedimas) — išvadų gavimas iš prielaidų pagal logikos dėsnius ir taisykles

deizmas (lot. *deismus* < *deus* — dievas) — filosofinė koncepcija, pripažįstanti Dievą tik kaip beasmenį pasaulio pradininką, neturintį įtakos jo tolesnei raidai

denominacija (lot. *denominatio* — nusakymas, įvardijimas) — religinės organizacijos tipas, dažniausiai laikomas tarpiniu tarp sektos ir Bažnyčios; šis terminas vartojamas ir kaip tikybos, konfesijos sinonimas

determinizmas (lot. *determinismus* < *determinare* — lemti, sąlygoti) — filosofinė teorija, teigianti esant visuotinį dėsningą ir objektyvų tikrovės reiškinių priežastinį sąlygotumą

dialektika (gr. *dialektikē* < *dialegomai* — kalbuosi, diskutuoju): 1. sen. Graikijoje — diskusijų menas, prieštaravimų pašnekovo samprotavimuose atskleidimas kaip būdas tiesai suprasti; 2. bendroji vystymosi teorija ir mąstymo metodas

dievas — bet kurios religijos aukščiausioji esybė, garbinimo objektas

Dievas — monoteistinėse religijose, ypač krikščionių, — visatos kūrėjas, absoliuti būtis, nuo kurios priklauso visa esinija

dimensija (lot. *dimensio*) — matmuo

dogma (gr. *dogma* — mokymas, teiginys, sprendimas) — tikėjimo teiginys, tapęs neginčijama religijos tiesa; Katalikų bažnyčia kuria savo dogmatiką iki šiol, stačiatikiai laiko užbaigę ją formuoti VIII a., protestantų teologai gali traktuoti savo dogmas palyginti laisvai

doktrina (lot. *doctrina* — mokslas) — tam tikros srities (filosofijos, teologijos, politikos) pažiūrų visuma, būdinga kuriam nors mąstytojui, mokyklai; kartais teorija, mokslas, sistema, politinė programa

dorovė — gyvenimo visuomenėje bei elgesio principai ir normos; kitaip ↗ *moralė*

druidizmas (pranc. *druidisme* < kelt.) — sen. keltų religija, paremta gamtos garbinimu, reikalavusi aukų (kartais ir žmonių) aukojimo miškuose

dualizmas (lot. *dualis* — dvejopas, dvigubas): 1. dvejopos (materialios ir dvasinės) tikrovės koncepcija; materija ir dvasia laikomos vienodai savarankiškais tos tikrovės pradais; 2. dvilypumas, dvejopumas, sudvejinimas

dvasia — filosofinė sąvoka, reiškianti vientisą kuriamąjį nematerialųjį pradą, egzistuojantį savaime, save suvokiantį, neribotą nei laike, nei erdvėje, atvirą visai būčiai

egzistencializmas (lot. *existentia* — egzistavimas, buvimas) — filosofijos kryptis, kurios objektas yra individo egzistencija; skelbia, kad individo likimas nėra visuomenės ir istorijos determinuotas, jis galįs laisvai rinktis, todėl esąs atsakingas už savo veiksmus

egzistencija (lot. *existentia*) — ↗ *būtis*, buvimas

ekstrasensorinis (lot. *extra* — už ribų, išskiriant, virš + *sensus* — jausmas) — nepriklausantis nuo pojūčių, juslėmis nesuvokiamas

elementas (lot. *elementum* — pirmapradė medžiaga, stichija): 1. ko nors sudedamoji dalis, dėmuo; 2. filosofijoje — pirminis būties pradas

emanacija (lot. *emanatio* — ištekėjimas, pasklidimas) — išspinduliavimas, išsiliejimas; pasaulio atsiradimas; įvairių būties formų išsiliejimas iš absoliuto

emocija (pranc. *émotion* < lot. *emoveo* — jaudinu) — tiesioginis jausmo išgyvenimas; dvasinė būsena, kurią lemia individo santykis su aplinka

emotyvizmas (pranc. *émotif* — emocinis) — etikos teorija, teigianti, kad moralės teiginiai remiasi savitomis emocijomis

empirinis (gr. *empeiria* — patirtis) — paremtas patyrimu

empirizmas (gr. *empeiria* — patirtis) — pažinimo teorijos koncepcija, svarbiausiu ir vieninteliu pažinimo šaltiniu laikanti patirtį

epistemologija (gr. *epistēmē* — pažinimas + *logos* — mokslas) — pažinimo teorija, kitaip ↗ *gnoseologija*

erezijos (gr. *hairesis* — atskira pažiūra, mokykla, mokymo būdas) — religinės srovės, skelbiančios oficialiajai Bažnyčios doktrinai prieštaraujančias pažiūras dogmatikos, kulto, organizacijos ir kt. klausimais

esatis — konkreti būties apraiška

eschatologija (gr. *eschatos* — paskutinis, galutinis + *logos* — mokslas) — religinė doktrina apie galutinį atskiro žmogaus likimą arba absoliučią pasaulio pabaigą; ypač išplėtota judaizmo ir krikščionybės

etika (lot. *ethica* < gr. *ēthos* — paprotys, įprotis, būdas) — mokslas, tiriantis moralę

Evangelijos (gr. *euangelion* — gera žinia) — pirmosios keturios Naujojo Testamento knygos (Evangelija pagal Matą, Evangelija pagal Morkų, Evangelija pagal Luką, Evangelija pagal Joną; kitos evangelijos vadinamos ↗ *apokrifais*), pasakojančios apie Jėzaus Kristaus veiklą bei mokymą

evangelikai — daugelis protestantų Bažnyčių, religinių bendruomenių, sektų, kurios tikėjimo pagrindu laiko Naujojo Testamento evangelijas

evoliucija (lot. *evolutio* — išvyniojimas, išsirutuliojimas) — pasaulio, visuomenės kitimo procesas, raida

evoliucionizmas — mokslas apie evoliuciją; evoliucijos teorija

ezoterinis (gr. *esōterikos* — vidinis, uždaras) — slaptas, paslaptingas, prieinamas tik išrinktiesiems

faktas (< lot. *factum* — kas padaryta, veikalas): 1. tikras, nepramanytas įvykis, atsitikimas, reiškinys; 2. tvirtai nustatytas dalykas

feminizmas (pranc. *féminisme* < lot. *femina* — moteris) — moterų judėjimas dėl lygių teisių su vyrais

fenomenas (gr. *phainomenon* — esantis, pasirodantis): 1. fizinis ar psichinis reiškinys atskirai nuo to, ką jis reiškia; 2. neįprastas, retas, išskirtinis reiškinys arba žmogus

fenomenologija (gr. *phainomenon* — esantis, pasirodantis + *logos* — mokslas) — filosofijos kryptis, tirianti sąmonę kaip intuityvų esmių stebėjimą

fideizmas (pranc. *fidéisme* < lot. *fides* — tikėjimas) — pažiūra, kad dieviškasis apreiškimas yra vienintelis tikėjimo šaltinis, o pats tikėjimas — vienintelis viso mąstymo, pažinimo ir žinojimo pamatas

filosofija (gr. *philosophia* < *phileō* — myliu + *sophia* — išmintis) — bendrųjų būties ir pažinimo principų, žmogaus santykio su pasauliu teorija

forma (lot. *forma* — išvaizda, pavidalas): 1. daikto pavidalas, kontūrai; 2. ko nors sutvarkymas, sandara; 3. Platono filosofijoje — pirminis visa ko pradas, ↗ *idėja*; Aristotelio filosofijoje — aktyvioji būties pusė

fundamentalus (< lot. *fundamentum* — pagrindas, pamatas) — tvirtas, patvarus, svarbus, esminis

fundamentalizmas (<lot. *fundamentum* — pagrindas, pamatas) — religinio dogmatizmo atmaina, apimanti religines sroves, skelbiančias įsigaliojusią dogmatiką nekintama, reikalaujančias kuo tiesesnio šv. tekstų interpretavimo, griežto religinių priesakų ir tradicijų laikymosi

gnoseologija (gr. *gnōsis*, kilm. *gnōseōs* — pažinimas + *logos* — mokslas) — pažinimo teorija, kitaip ↗ *epistemologija* (pastarasis terminas labiau paplitęs anglosaksų kraštuose)

gnosticizmas (gr. *gnōstikos* — pažįstantis) — vėlyvosios antikos religinė filosofinė srovė, jungianti išganymo religijos ir filosofinio misticizmo pradus

helenizmas (gr. *hellēnismos* — mėgdžiojimas to, kas graikiška) — senovės Graikijos ir kai kurių Rytų šalių istorijos laikotarpis, trukęs nuo Aleksandro Makedoniečio laikų (IV a. pr. Kr.) iki I a.; to laikotarpio kultūra

hermetizmas — helenizmo ir vėlyvosios antikos religijos filosofijos srovė, jungianti graikų ir Rytų tautų misticizmo tradicijas; artimas gnosticizmui; remiasi astrologija, alchemija, magija, okultizmu, taip pat religijos filosofijos traktatais

hierarchija (gr. *hieros* — šventas + *archē* — valdžia): 1. dvasininkų pavaldumas pagal jų turimą valdžią, pareigas; dvasininkijos organizacijos struktūra; 2. daugiapakopė organizacinė struktūra, kurios grandys sudaro griežtai reglamentuotus pavaldumo ir priklausomybės laiptus

humanizmas (pranc. *humanisme* < lot. *humanus* — žmogiškas): 1. renesanso epochos pasaulėžiūra, pabrėžianti žmogaus vertingumą, jo proto galimybes; priešiška vidurinių amžių asketizmui; 2. pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe, jo gerovę — socialinių institutų vertinimo kriterijumi, o lygybę, teisingumą, žmogiškumą — trokštamais žmonių santykių principais

idealizmas (pranc. *idéalisme* < gr. *idea* — sąvoka, vaizdinys) — filosofijos kryptis, aiškinanti tikrovę kaip dvasią, protą, idėją

idealus (pranc. *idéal* < gr. *idea* — sąvoka, vaizdinys): 1. egzistuojantis sąmonėje, susijęs su mąstymu; 2. įsivaizduojamas, realiai neegzistuojantis; 3. tobulas, pavyzdinis

idėja (gr. *idea* — sąvoka, vaizdinys): 1. mintis, siekimų tikslas, suteikiantis veiklai kryptį; 2. Platono filosofijoje — daikto esmė, idealus, pirminis visa ko pradas (kitaip ↗ *forma*)

imperatyvas (lot. *imperativus* — liepiamasis, įsakomasis) — liepimas, reikalavimas

individas (lot. *individuum* — kas neskaidoma): 1. gamtos moksluose — būtybė, kiekvienas savarankiškai egzistuojantis organizmas; 2. visuomenės moksluose — žmogus, asmuo

individuacija — tai, kas daro individu; asmens psichinis vystymasis, tapimas individualybe

individualybė: 1. asmens psichinių savybių visuma; 2. asmenybė, individas, išsiskiriantis iš kitų individualiomis savybėmis

indukcija (lot. *inductio* — paskatinimas, įvedimas) — loginis samprotavimas, kuriame nuo atskirų faktų, žinių einama prie apibendrinimų

inkarnacija (lot. *incarnatio* — įsikūnijimas) — dievybės įsikūnijimas žmoguje, paprastai siejamas su jos išganytojiška misija

institucija (lot. *institutio* — nustatymas, sutvarkymas): 1. visuomeninė įstaiga; 2. žmonių susivienijimas tam tikro tikslo siekti; 3. nusistojusi visuomeninių santykių forma

intelektas (lot. *intellectus* — suvokimas, prasmė) — protas, pažintiniai žmogaus sugebėjimai

introspekcija (lot. *introspectio* — žiūrėjimas į vidų) — savistaba

intuicija (lot. *intuitio* < *intueor* — įdėmiai žiūriu): 1. filosofijoje — tiesioginis tiesos suvokimas be įrodymų, įžvalga; 2. psichologijoje — įsitikinimas, kurio negalima visiškai pagrįsti

intuityvizmas — filosofijos kryptis, intuiciją laikanti vienintele patikima pažinimo priemone

išganymas — religinės moralės sąvoka, apibrėžianti dorovingos elgsenos sąlygas; atpildo už tokią elgseną vaizdinys

juslė: 1. jutimo organas; 2. jutimo galia

jutimas — pasaulio objektų savybių ir organizmo vidaus reiškinių atspindėjimo psichikoje procesas; atspindėjimą lemia tų objektų poveikis juslėms

kabala (hebr. *qabbalah* — padavimas, slapta tradicija) — teosofinė judaizmo srovė; Biblijos tikrosios prasmės ieškojo potekstėje, skelbė tikėjimą Biblijos teksto raidžių magiška galia ir ypač galimybe Dievo vardo raidžių (JHVH) kombinacijomis daryti įtaką gamtos ir visuomenės gyvenimui; propagavo sielų persikūnijimą; mistinės praktikos tikslas — pagreitinti Mesijo atėjimą ir sielos išganymą

kartezianizmas (pagal Dekarto pavardės lotyniškąją formą *Cartesius*) — šio filosofo doktrina ir jos pagrindu XVII—XVIII a. atsiradusios filosofijos ir gamtos mokslų kryptys

kategorija (gr. *katēgoria* — nurodymas, apibrėžimas): 1. svarbiausia ir bendriausia mokslo sąvoka; 2. vienas svarbiausių, bendriausių tikrovės reiškinių egzistavimo aspektų, išreikštų sąvokomis, pvz., kiekybė, kokybė, būtinumas, atsitiktinumas; 3. skyrius, grupė, laipsnis, klasė, giminė ir pan.

kategorinis (gr. *katēgorikos* — nurodantis): 1. susijęs su tam tikra kategorija; 2. = kategoriškas — griežtas, įsakmus, nesąlygiškas, būtinas

koncepcija (lot. *conceptio* — suėmimas, priėmimas): 1. pažiūrų į kuriuos nors reiškinius sistema; daikto, reiškinio, proceso samprata; 2. sumanymas, mintinis projektas, planas

konfesija (lot. *confessio* — prisipažinimas, išpažinimas) — išpažįstamoji tikyba; krikščioniškojo tikėjimo atmaina

kontempliacija (lot. *contemplatio* — (įsi)žiūrėjimas) — didelis susikaupimas, susimąstymas, susitelkimas, ↗ *meditacija*

kontrreformacija (lot. *contra* — prieš + ↗ *reformacija*) — Katalikų bažnyčios kova su reformacija XVI a. vid.–XVII a. pab.; siekta sustabdyti reformacijos plitimą, susigrąžinti per ją prarastas pozicijas

kreacionizmas (lot. *creatio*, kilm. *creationis* — sukūrimas) — religinė

koncepcija, teigianti, kad pasaulį sukūręs Dievas tikslingu ir laisvu valios aktu

kriterijus (gr. *kritērion*) — vertinimo pagrindas, matas, saikas

kultas (lot. *cultus* — garbinimas) — religiniai veiksmai (maldos, aukų aukojimas, užkeikimai, giesmės ir pan.), kuriais garbinama dievybė

kvakeriai (angl. *quake* — drebėti) — protestantų atšaka; tikėjimo šaltiniu pripažįsta tik vidinį apreiškimą, kurį pajutusi siela drebanti (iš čia pravardė; patys save vadina Bičiulių draugija)

logas (gr. *logos* — žodis, kalba, mintis, sąvoka, principas, protas) — visuotinė pasaulio tvarka, dėsningumas, kosminis protas

logika (gr. *logikē*): 1. mokslas, tiriantis priimtinus samprotavimo būdus; 2. taisyklingas mąstymas, sveikas protas, vidinis dėsningumas

magija (lot. *magia* < gr. *mageia* — kerai, burtai) — idėjų, vaizdinių ir veiksmų sistema, pagrįsta įsitikinimu, kad egzistuoja antgamtinės jėgos ir ryšiai, kuriuos, o kartu ir gamtą, žmogus gali valdyti, jeigu žino ir moka atitinkamus žodžius ir veiksmus, t.y. turi magišką galią

manicheizmas — religija, jungianti zoroastrizmą su budizmo, gnosticizmo ir krikščionybės elementais

materializmas (pranc. *matérialisme* < lot. *materialis* — daiktinis, medžiaginis) — filosofijos kryptis, aiškinanti pasaulį kaip materialią tikrovę; sąmonę laiko tos tikrovės materialiu atspindžiu

materija (lot. *materia* — medžiaga, daiktybė) — medžiaga kaip formos priešybė, bet kokios formos medžiaginis pradas, substancija; pažinimo teorijoje — visų daiktų pradas, leidžiantis juos suvokti juslėmis, pažinti

mechanicizmas (< gr. *mēchanikos* — mechaniškas) — pažinimo principas ir pasaulėvaizdis, pagrįstas prielaida, kad tikrovės reiškinius galima paaiškinti mechanikos procesais

meditacija (lot. *meditatio* < *meditor* — mąstau, apgalvoju) — susimąstymas, pasinėrimas į savo mintis, gilaus susikaupimo būsena

metafizika (gr. *(ta) meta (ta) physika* — tai, kas eina po fizikos) — filosofijos dalis, nagrinėjanti antjuslinius būties pradus, pirmines priežastis ir principus

metodistai (angl. *methodists*) — protestantų atšaka; pasižymi griežta morale, metodiška religine gyvensena; XVIII a. pirmoje pusėje atskilo nuo anglikonų; Bažnyčia — dažniausiai vyskupinės struktūros

misterijos (gr. *mystērion* — paslaptis) — senovės religiniai kultai, kuriuose dalyvauti buvo leidžiama tik patyrusiems jų paslaptį (įšventintiesiems); svarbiausia misterijų dalis — „šventasis vaidinimas", vaizduojantis epizodą iš dievybės gyvenimo; atsirado iš mirštančių ir prisikeliančių dievų kulto, simbolizuojančio gamtos gyvybinių ciklų kaitą

misticizmas (gr. *mystikos* — paslaptingas) — religijos filosofijos kryptys, pripažįstančios, kad žmogaus siela gali pažinti (patirti) transcendentinį absoliutą (Dievą), su juo tiesiogiai (intuicija, apreiškimu) susilieti (susijungti), kad visi realaus pasaulio reiškiniai turi paslaptingą, juslių nefiksuojamą ir protu nepaaiškinamą, taigi antgamtinį, pradą

mistika (gr. *mystikos* — paslaptingas): 1. religinė praktika, kuria siekiama ekstazės būsenoje išgyventi susiliejimą su absoliutu, dievybe; 2. teologinės ir filosofinės doktrinos, įprasminančios ir reguliuojančios šią praktiką

mitai (gr. *mythos* — pasakojimas, padavimas, sakmė) — pasakojimai apie dievų kilmę ir prigimtį, pasaulio atsiradimą, sąrangą ir raidą, žmogaus atsiradimą, jo esmę ir dievų jam skirtą likimą, apie pasaulio ir žmonijos išgelbėjimą, pasaulio pabaigą, galutinį dievų ir žmonių likimą; mitai siejami su religiniais kultais ir sudaro

vieną esmingiausių religijos komponentų

monizmas (gr. *monos* — vienas, vienintelis) — filosofinė ir religinė pažiūra, pagal kurią pasaulis savo prigimtimi yra vienalytis, t.y. jo pagrindą sudaro tik materialus arba tik dvasinis pradas

monoteizmas (gr. *monos* — vienas + *theos* — dievas) — viendievystė, tikėjimas vieną Dievą

moralė (pranc. *morale* < lot. *moralis* — dorovinis) — žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai; kitaip ↗ *dorovė*

motyvas (lot. *motivum*): 1. skatinamoji priežastis, veiksnys; 2. įrodymas, argumentas; 3. psichologijoje — vidinis veiksnys, skatinantis kokią nors veiklą

neoortodoksija (gr. *neos* — naujas + ↗ *ortodoksija)* — šiuolaikinis krikščionybės, islamo, judaizmo, kai kurių kitų religijų tradicinės bažnytinės ortodoksijos pakaitalas; siekia gaivinti ir stiprinti ortodoksiškąjį tikėjimą šiuolaikinės kultūros kontekste, tuo tikslu gilinasi į pirminius tikėjimo šaltinius, grįžta prie kai kurių tradicinių jo formų

neoplatonizmas — religinė–mistinė filosofijos kryptis, susiformavusi III a.; pradininkas — Plotinas (apie 205–270 m.); neoplatonizmo koncepcijos pagrindą sudaro mokymas apie būties pakopas, traktuojamas kaip aukščiausiojo principo — absoliutaus vienio — emanacijas (protas–pasaulio siela–kosmosas–materija); žmogus gali išsivaduoti iš materijos varžtų ir susilieti su absoliučiu vieniu per ekstazę, kuri pasiekiama askezės ir meditacijos praktikomis

objektas (lot. *objectus* — daiktas, reiškinys) — daiktas, reiškinys kaip žmogaus praktinės ir pažintinės veiklos dalykas; pažinimo teorijoje — daiktas arba mūsų supratimo turinys, subjekto pažįstama tikrovė

objektyvus (lot. *objectivus* — susijęs su daiktu): 1. priklausantis objektui, egzistuojantis už sąmonės ir nuo jos nepriklausomas; 2. objekto sąlygotas, atitinkantis tikrovę žinojimas; 3. nešališkas, be išankstinio nusistatymo

okultizmas (lot. *occultus* — slaptas) — tikėjimas, kad gamtoje ir žmoguje yra paslaptingų antgamtinių jėgų, bei su juo susiję maginio pobūdžio veiksmai, kuriais siekiama panaudoti tas jėgas gamtai ir žmogui paveikti

ontologija (gr. *on*, kilm. *ontos* — esantis + *logos* — mokslas) — filosofinė būties teorija

ortodoksija (gr. *orthos* — tiesus, teisingas + *doksa* — sprendimas) — tikroji tikyba, visų tam tikros religijos teiginių pripažinimas ir griežtas jos priesakų laikymasis

panteizmas (gr. *pan* — viskas + *theos* — dievas) — filosofinio monizmo kryptis, teigianti, jog egzistuoja tik vienas būties pradmuo — Dievas kaip visuotinė būtis; neigia Dievo transcendenciją ir kitų būtybių savarankiškumą: baigtinės būtybės esančios absoliuto apraiška ir konkretus apibrėžtumas

paradigma (gr. *paradeigma* — pavyzdys) — tam tikras mąstymo modelis, apimantis atskirų reiškinių kintančių formų visumą

parapsichologija (gr. *para* — prie, šalia, nuo + ↗*psichologija*) — tyrimų sritis, kurios objektas yra gyvo organizmo (dažn. žmogaus) sugebėjimas perduoti arba priimti informaciją be žinomų jutimo organų ir paveikti išorinius fizinius objektus be raumenų jėgos

pasąmonė — psichinių procesų visuma, nevaldoma mąstančiojo Aš, tiesiogiai nesireiškianti žmogaus sąmoningu elgesiu, suvokimu ar pažinimu

percepcija (lot. *perceptio*) — suvokimas

personalizmas (angl. *personalism* < lot. *persona* — asmuo) — XX a. psichologijos kryptis, tirianti žmogaus (asmens) psichikos struktūrą kaip visumą; asmeniu personalistai laiko savarankišką, save suvokiančią esybę, kuriai būdinga saviraida

pliuralizmas (lot. *pluralis* — daugybinis) — daugybiškumas; pažiūra, pripažįstanti pradmenų daugybiškumą

pojūtis — pasaulio objektų savybių ir organizmo vidaus reiškinių atspindėjimo psichikoje rezultatas

politeizmas (gr. *poly* — daug + *theos* — dievas) — daugdievystė, tikėjimas daugelį dievų; religijų raidos etapas, kuriame susiformuoja suasmenintų, individualizuotų dievų sąvoka

postulatas (lot. *postulatum* — reikalavimas) — teiginys, priimamas be įrodymų

pragmatizmas (gr. *pragma*, kilm. *pragmatos* — darbas, veiksmas) — filosofijos kryptis, praktinius mąstymo ir veiklos būdus laikanti svarbiausiais, tiesos kriterijumi — praktinį jos pritaikomumą

predestinacija (lot. *praedestinatio* — likimas, lemtis, paskirtis) — religijos filosofijos koncepcija, taip pat tikėjimas, kad pomirtinis žmogaus likimas — jo išganymas ar pasmerkimas — yra nuo jo nepriklausomas, Dievo valios iš anksto nulemtas

presbiterionai (angl. *presbyterians* < gr. *presbyteros* — vyresnysis) — kalvinistų atšaka, atsiradusi XVI a. antroje pusėje; nepripažįsta vyskupo valdžios; Bažnyčią sudaro bendruomenės, susijungusios į asociacijas ir pavaldžios provincijų ir nacionaliniams sinodams

principas (lot. *principium* — pradžia, pagrindas): 1. įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas; 2. pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, pradinis teiginys; 3. pradmuo

projekcija (lot. *projectio* — metimas į priekį) — psichologijoje žmogaus jausmų, nuostatų, troškimų nesąmoningas perkėlimas į kitus žmones, į išorinį pasaulį

propozicija (lot. *propositio*) — pasiūlymas, projektas

psichika (gr. *psychikos* < *psychē* — siela) — žmogaus sielos reiškinių visuma; aukštesniųjų gyvūnų nervinė veikla, pasireiškianti jų elgesiu

psichoanalizė (gr. *psychē* — siela + *analysis* — skaidymas) — psichikos struktūros ir aktyvumo bei asmenybės teorija ir ja pagrįsta psichoterapijos sistema; kūrėjas — austrų psichiatras Z.Froidas

psichologija (gr. *psychē* — siela + *logos* — mokslas) — mokslas, tiriantis psichinius reiškinius, jų kilmę, raidą, reiškimosi formas ir mechanizmus

puritonai (angl. *puritans* < lot. *puritas* — švarumas) — radikalioji reformacijos srovė XVI–XVII a. Anglijoje ir Škotijoje; kovojo su katalikybės apraiškomis Anglikonų bažnyčioje, siekė jos nepriklausomybės nuo karaliaus valdžios, stengėsi įgyvendinti autentišką kalvinizmą; etinė puritonų programa (asketizmas, taupumas, darbštumas), vad. puritonizmas, sudarė dalį Anglijos revoliucijos ideologijos

racionalizmas (pranc. *rationalisme* < lot. *rationalis* — protingas): 1. pažinimo teorijos kryptis, laikanti protą autonomišku, galinčiu pažinti tikrovę nepriklausomai nuo patirties; 2. pažiūra, laikanti pažinimą racionaliu, nepriklausomu nuo tikėjimo, tradicijų, dogmų

racionalus (lot. *rationalis* — protingas) — protingas, pagrįstas, apgalvotas, tikslingas; aiškiai suvokiamas, išreiškiamas

radikalus (lot. *radicalis*): 1. pagrindinis, esminis, griežtas; 2. kraštutinių pažiūrų, griežtas, ryžtingas

realybė (lot. *realis* — daiktiškas, tikras) — tikrovė; visa, kas objektyviai egzistuoja ir atsispindi pažinimo procese

refleksija (lot. *reflexio* — atgręžimas, perstatymas): 1. gilus susimąstymas, samprotavimai, pagrįsti ko nors analize; 2. filosofijoje — pažinimas, kurio objektas yra pats pažįstantysis subjektas

reformacija (lot. *reformatio* — pertvarkymas) — religinis visuomeninis sąjūdis XVI a. Europoje, siekęs reformuoti katalikybės doktriną, kultą,

Bažnyčią ir davęs pradžią protestantizmui

reinkarnacija (lot. *re* — vėl + *incarnatio* — įsikūnijimas) — eschatologinė mirusio žmogaus sielos persikūnijimo koncepcija

reliatyvizmas (lot. *relativus* — santykinis) — principas, absoliutinantis pažinimo, vertybių, tikrovės kintamumą, santykinumą

realiatyvus (lot. *relativus)* — santykinis, neabsoliutus

religija (lot. *religio* — pamaldumas, nuolankumas, šventumas) — tikėjimai, aiškinantys pasaulį, žmoniją ir žmogų (↗*doktrina*), tuos tikėjimus atitinkantys ir realizuojantys apeiginiai veiksmai (↗*kultas*) ir tikinčiųjų visuomeninė organizacija (↗*bažnyčia*)

ritualas (lot. *ritualis* — apeiginis) — kulto veiksmų atlikimo būdas, forma, tvarka

sąmonė — pojūčių, jausmų, valios aktų ir minčių visuma, išgyvenimų turinys; skiriamasis sąmonės bruožas — išgyvenimų vienovė ir tarpusavio priklausomybė

savimonė — savęs suvokimas, savojo Aš, ir jo prigimties pažinimas

scholastika (lot. *scholastica* < gr. *scholastikos* — mokyklinis) — viduramžių Europos vyraujanti filosofijos kryptis ir metodas; problematikos šaltinis — krikščionybės dogmų turinys, tikslas — racionaliai jį pagrįsti, metodas — remiantis autoritetais (Platonu, Aristoteliu, Šv. Raštu, Bažnyčios Tėvų raštais) ir laikant juos tiesos pažinimo šaltiniu, jų teisingumą įrodinėti logikos priemonėmis, abstrakčiais samprotavimais

seksizmas (angl. *sex* < lot. *sexus* — lytis) — pažiūra, kad viena lytis (paprastai vyrai) yra pranašesnė, o kita (moterys) — menkesnė; vienos lyties ekonominis išnaudojimas ir socialinis dominavimas kitos lyties atžvilgiu

sensorinis (lot. *sensorius*) — juntamasis, susijęs su pojūčiais, juslinis

sensualizmas (< lot. *sensualis* — juslinis) — filosofinė pažiūra, visą pažinimą kildinanti iš juslinės patirties

sensualus (lot. *sensualis)* — juslinis, suvokiamas juslėmis

siela — religijos filosofijos sąvoka, reiškianti nematerialią, nuo kūno nepriklausomą substanciją

spekuliatyvus (lot. *speculativus*) — abstraktus, nepriklausomas nuo patirties, paremtas grynuoju mąstymu, refleksija

stereotipas (gr. *stereos* — erdvinis, kietas + *typos* — atspaudas, pavyzdys) — sąmonėje funkcionuojantis supaprastintas, schematizuotas kokio nors objekto vaizdinys

struktūra (lot. *structura*) — objekto arba reiškinių sistemos sandara, atsieta nuo jų kilmės, funkcijų, elementų, požymių

subjektas (lot. *subjectum*) — suvokinių, jausmų, sąmonės procesų ir turinio turėtojas, žmogaus Aš; pažinimo teorijoje — Aš kaip pažinimo funkcijų ir formų visuma, pažįstanti objektą

subjektyvizmas (lot. *subjectivus* — būdingas subjektui) — objektyvaus santykio su tikrove neigimas, subjekto vaidmens suabsoliutinimas

subjektyvus (lot. *subjectivus*): 1. asmeniškas, vienašališkas, būdingas tik tam asmeniui; 2. priklausantis nuo subjekto, turintis jo savybių

substancija (lot. *substantia* — būtis, esmė) — savaime esanti būties esmė, kintančių tikrovės reiškinių vienovės pagrindas

teizmas (gr. *theos* — dievas) — religijos forma ir religijos filosofija, pripažįstančios vienintelį Dievą kaip antgamtinę būtybę, sukūrusią pasaulį ir aktyviai veikiančią jame

teleologija (gr. *telos*, kilm. *teleos* — tikslas, rezultatas + *logos* — sąvoka, mokslas) — filosofinė pažiūra, teigianti visuotinį tikrovės tikslingumą, pasaulį ar atskirus jo reiškinius aiškinanti tikslinga jų paskirtimi

tendencija (lot. *tendentia* < *tendo* — kreipiu, siekiu): 1. kryptis, kuria vyksta koks nors procesas, raida; 2. žmogaus polinkis į ką nors; pažiūrų, veiksmų kryptingumas; 3. išankstinė mintis, nusistatymas

teocentrizmas (gr. *theos* — dievas + lot. *centrum* < gr. *kentron* — vidurinis taškas) — pažiūra, aiškinanti, kad visas žmogaus (individo, visuomenės) gyvenimas yra priklausomas nuo Dievo kaip aukščiausios ar net vienintelės tikros vertybės

teologija (gr. *theologia* <*theos* — dievas + *logos* — mokslas) — religijos doktrinų visuma, grindžiama apreiškimu, aiškinanti Dievo sąvoką, jo būtį, esmę, ir veikimą

teosofija (gr. *theos* — dievas + *sophia* — išmintis, žinojimas): 1. visuma religinių filosofinių pažiūrų, skelbiančių, jog Dievas pažįstamas tiesiogiai, per mistinį susiliejimą, susijungimą su juo; remiasi ne apreiškimu ir tikėjimu, o subjektyvia mistine patirtimi ir pažinimu; 2. J. Blavatskajos išplėtota teorija, apimanti įvairiais okultizmo atmainas, indų bei Vakarų mistiką ir siekianti rasti bendrą didžiųjų pasaulio religijų bei įvairių filosofinių sistemų branduolį

tomizmas: 1. Tomo Akviniečio teologinė filosofinė sistema; 2. tomistinė filosofija, Tomo Akviniečio teologinės filosofinės sistemos pagrindu susiklosčiusi katalikiškosios filosofijos kryptis

tradicija (lot. *traditio* — perdavimas, pasakojimas): 1. istoriškai susidarančių ir įsitvirtinančių kultūros formų (papročių, vaizdinių, simbolių, idėjų) perdavimas iš kartos į kartą; pačios formos, laiduojančios kultūros išliekamumą ir vientisumą; 2. katalikų teologijoje — antrasis (šalia Biblijos) Dievo apreiškimo šaltinis; jam priskiriami Bažnyčios Tėvų, teologų, ankstyvųjų krikščionių rašytojų raštai, Bažnyčios susirinkimų nutarimai, popiežių enciklikos

transcendencija (lot. *transcendens* — peržengiantis): 1. buvimas, egzistavimas už, anapus materialios tikrovės ar pažinimo ribų; 2. religijos filosofijoje — absoliuti antjutiminė anapusinė būtis

transcendentalus (lot. *transcendentalis* — peržengiantis) — pranokstantis fizinio pasaulio būties ir pažįstančiojo subjekto (proto) ribas; apibūdinantis metafizinio pažinimo dalykus (vienis, tiesa, gėris); Kanto filosofijoje — esantis prieš patyrimą (*a priori*)

transcendentinis (lot. *transcendens* — peržengiantis) — esantis anapus kokios nors sferos, anapus pasaulio; neprieinamas patyrimui; esantis už sąmonės ir pažinimo ribų

unitoriai (lot. *unitarii* < *unitas* — vienybė): 1. krikščionys, nepripažįstantys Švenčiausiosios Trejybės dogmos; antitrinitarizmo išpažinėjai; 2. protestantai antitrinitoriai, išpažįstantys vienasmenį Dievą; kaip atskira šaka susidarė 1774 m. Anglijoje, persekiojami pasklido kituose anglosaksų kraštuose

universalijos (lot. *universalia* — visuotinės, bendros) — bendrosios sąvokos

utilitarizmas (pranc. *utilitarisme* < lot. *utilitas* — nauda) — etikos teorija, teigiamus poelgio padarinius laikanti jo moralumo kriterijumi

verifikuoti (lot. *verus* — teisingas + *facio* — darau) — įrodyti, nustatyti, pagrįsti teiginio (hipotezės, teorijos) teisingumą

zoroastrizmas — senovės iranėnų religija; pradininku laikomas pranašas Zaratustra (gr. forma — Zoroastras); šv. raštas — Avesta; pagrindinė doktrinos tezė yra pasaulio dualizmas

Rodyklė

E

F

G

H

I

O

P

R

S

Š

T

U

V

Z

Raeper William
Ra93 Po idėjų pasaulį: religija ir filosofija seniau ir dabar / William Raeper, Linda Smith. — 2–asis leid. — Vilnius: Alma littera, 1996. — 264 p.: iliustr.
Kn. taip pat: Žodis mokytojams / Arūnas Sverdiolas, p. 7. — Vardų ir dalyk. r–klė: p. 259–263.

ISBN 9986–02–241–x

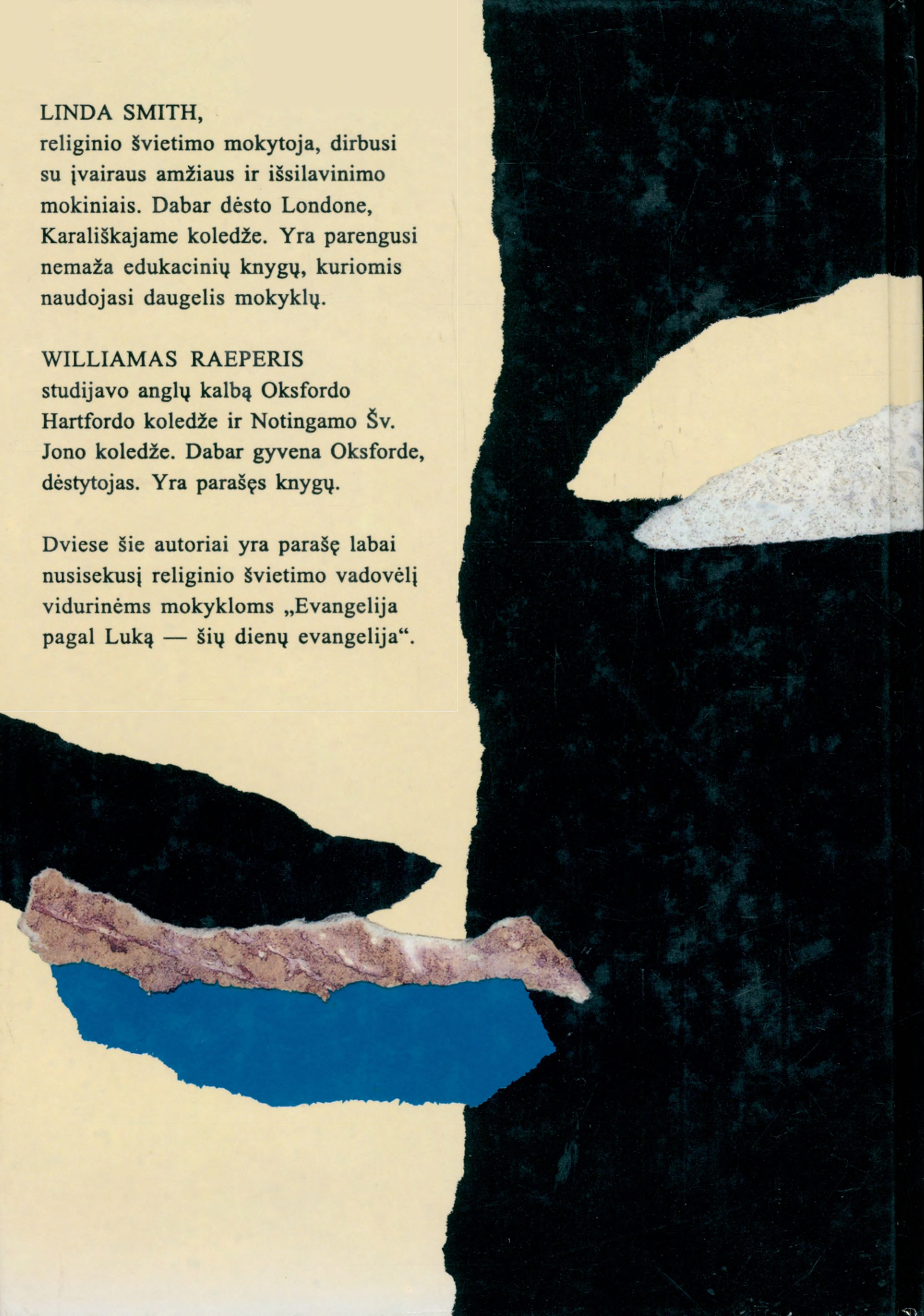
Knygoje aptariamos svarbiausios filosofijos ir religijos idėjos nuo seniausių laikų iki dabarties. Išryškinami reikšmingiausi žmonijos minties posūkiai, nauji požiūriai, mokslo atradimai, turėję įtakos pasaulio ir žmogaus supratimui, visuomenės santvarkos vertinimui, jos pertvarkymo bandymams. Aiškinamos religijos, mokslo ir politikos sąsajos, dabarties problemos, bandymai jas suprasti ir spręsti. Knyga skiriama pirmiausia mokiniams, mokytojams ir kiekvienam, norinčiam skverbtis į sudėtingą amžinųjų problemų pasaulį. Chronologinės lentelės, iliustracijos, jų paaiškinimai, citatos ir klausimai išryškina daugeliui dar miglotas būties, pažinimo, žmogaus, tikėjimo problemas, traukia į aktyvesnį jų gvildenimą.

UDK 27(075)

William Raeper, Linda Smith
PO IDĖJŲ PASAULĮ

Dailininkė Aida Janonytė
Techninė redaktorė Birutė Tolvaišienė
Korektorė Valerija Žemaitytė
Kompiuteriu maketavo Violeta Keturkaitė

SL 412. 1996 07 09. 22,36 leidyb. apsk. l. Tiražas 5000 egz. Užs. 951.
Leidykla „Alma littera", Šermukšnių 3, 2600 Vilnius.
Spaudė „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas.

LINDA SMITH,
religinio švietimo mokytoja, dirbusi su įvairaus amžiaus ir išsilavinimo mokiniais. Dabar dėsto Londone, Karališkajame koledže. Yra parengusi nemaža edukacinių knygų, kuriomis naudojasi daugelis mokyklų.

WILLIAMAS RAEPERIS
studijavo anglų kalbą Oksfordo Hartfordo koledže ir Notingamo Šv. Jono koledže. Dabar gyvena Oksforde, dėstytojas. Yra parašęs knygų.

Dviese šie autoriai yra parašę labai nusisekusį religinio švietimo vadovėlį vidurinėms mokykloms „Evangelija pagal Luką — šių dienų evangelija“.